

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Inna Lazdiņa. Vēlā dzelzs laikmeta jostas sprādzes Austrumlatvijā • *Viktorija Bebre.* Rīgas 13.–17. gadsimta piešu siksnu tipi • *Līga Lapa.* Kaujinieku darbība 1905. gada otrajā pusē • *Jānis Bērziņš.* Zemes ceļu problēmas risinājums Latvijas valstī (20. gadsimta 20.–30. gadi) • *Anete Karlsonē.* Latvijas Valsts arhīva dokumenti par tautiskajiem koncerttērpiem Latvijā 20. gadsimta 60. gados • *Īsziņas* • *Vēstures avoti* • *Zinātnes dzīve* • *Recenzijas* • *Jaunākās literatūras apskats* • *Personālijas*

2010

4

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda
un

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība”
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Ilona Pozņaka (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija".

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<i>Inna Lazdiņa</i> . Vēlā dzelzs laikmeta jostas sprādzes Austrumlatvijā	5
<i>Viktorija Bebre</i> . Rīgas 13.–17. gadsimta piešu siksnu tipi	32
<i>Līga Lapa</i> . Kaujinieku darbība 1905. gada otrajā pusē	44
<i>Jānis Bērziņš</i> . Zemes ceļu problēmas risinājums Latvijas valstī (20. gadsimta 20.–30. gadi)	69
<i>Anete Karlsonē</i> . Latvijas Valsts arhīva dokumenti par tautiskajiem koncerttērpiem Latvijā 20. gadsimta 60. gados	89

ĪSZIŅAS

<i>Ilga Zagorska</i> . Jauna liecība par ziemeļbriežu medniekiem Latvijā	105
---	-----

VĒSTURES AVOTI

<i>Margarita Barzdeviča</i> . Johana Rodenburga Rīgas nocietinājumu plāni no Valsts arhīva Stokholmā	113
<i>Ēriks Žagars</i> . Latvijas vēstures institūts 1936.–1940. gadā	121
<i>Guntis Zemītis</i> . Latvijas vēstures institūtam 75 gadi	135

ZINĀTNES DZĪVE	154
----------------------	-----

RECENZIJAS	173
------------------	-----

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS	183
------------------------------------	-----

PERSONĀLIJAS	194
--------------------	-----

RAKSTU AUTORI	203
---------------------	-----

2010. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS	204
--	-----

CONTENTS

Inna Lazdiņa. Late Iron Age Belt Buckles in Eastern Latvia * *Viktorija Bebre*. Types of 13th–17th Century Spur Straps from Riga * *Līga Lapa*. Activities of Combatants in the Second Part of 1905 * *Jānis Bērziņš*. The Solution to Dirt Road Problems in the Republic of Latvia (1920–1930s) * *Anete Karlsonē*. Documents in the State Archives of Latvia on national-style performance dress in Latvia in the 1960s * Briefs * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina

INHALT

Inna Lazdiņa. Die Gürtelschnallen der späteren Eisenzeit in Ost-lettland * *Viktorija Bebre*. Die Typen von Spornriemen im 13.–17. Jahrhundert zu Riga * *Līga Lapa*. Die Tätigkeit der Kämpfer in der zweiten Hälfte des Jahres 1905 * *Jānis Bērziņš*. Die Lösung des Problems der Landwege im lettischen Staat (20–30er Jahre des 20. Jh.) * *Anete Karlsonē*. Die Dokumente aus dem Staatsarchiv Lettlands über die volkstümliche Konzertbekleidung in Lettland in den 60. Jahren des 20. Jahrhunderts * Kurzmeldungen * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Inna Lazdiņa

VĒLĀ DZELZS LAIKMETA JOSTAS SPRĀDZES AUSTRUMLATVIJĀ*

Apģērbs ir neatņemama cilvēka dzīves sastāvdaļa un būtisks vēstures avots. Nozīmīga un, šķiet, arī viena no greznākajām vīriešu apģērba sastāvdaļām vēlajā dzelzs laikmetā bijusi josta. Ar to tika apjozti svārki, iespējams, arī bikses. Josta bija nepieciešama darbarīku, ieroču, maku un citu priekšmetu piekāršanai. Vīriešu josta ir komplekss objekts, kas sastāv no pamatnes un sprādzes, bet greznākajām jostām ir bijuši arī dažādi apkalumi. Dažkārt jostas papildinātas ar bronzas spirālīšu pušķi un dažādiem piekariem.

Sprādze ir jostas sastāvdaļa, ko izmanto tās aizdarei. Jostas sprādzes tradicionāli sastāv no sprādzes loka, vienas vai vairākām asītēm un adatas. Sprādze mūsdienu cilvēkam šķiet neatņemama ādas jostas sastāvdaļa, taču, apkopojot datus par vairāk nekā 230 vīriešu apbedījumiem, kuros konstatētas jostas paliekas, liecības par jostas sprādzēm ir sastopamas mazāk nekā 60% kapu. Jostas sprādzju trūkums apbedījumos, kuros ir citas liecības par ādas jostām, varētu būt izskaidrojams ar kapu postījumiem, sprādzju iznīkšanu korozijas rezultātā, kā arī ar citu jostu aizdares veidu iespējamu pastāvēšanu Austrumlatvijā vēlajā dzelzs laikmetā. Jāprecizē, ka šajā rakstā ar Austrumlatviju tiek saprasta vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12. gadsimtā) latgaļu apdzīvotā teritorija, kas aizņēma tagadējās Latgales teritoriju un daļu Vidzemes.

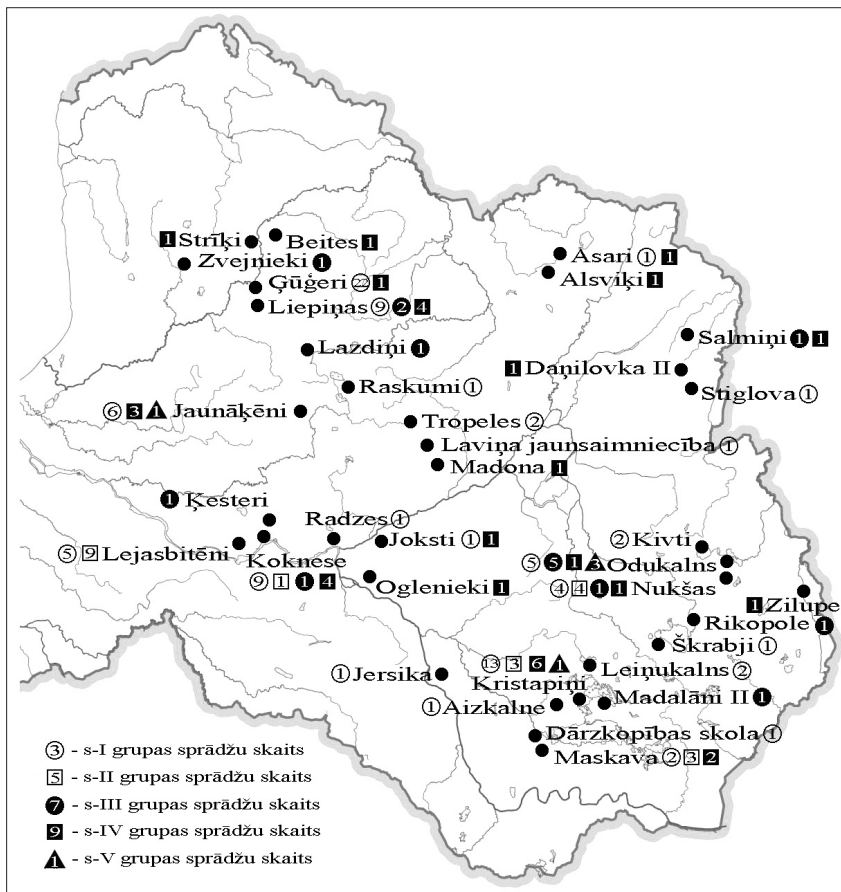
Raksta avotu pamatbāzi veido jostas un to fragmenti, kuri ir atrasti latgaļu apdzīvotās teritorijas vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos. Raksta izstrādes gaitā tika aplūkotas vairāk nekā 100 Austrumlatvijas laikā no 19. gadsimta beigām līdz 2007. gadam pētīto kapulauku kolekcijas. Jostas un to piederumi konstatēti vairāk nekā 230 apbedījumos. Kopumā tika apzināti fragmenti no vairāk nekā 290 jostām, no tām sprādzes ir bijušas 167, pārējos gadījumos par jostām liecināja apkalumi, ādas pamatnes vai pušķa fragmenti.

Jāatzīmē, ka zinātniskajā literatūrā vēlā dzelzs laikmeta latgaļu jostas sprādzes minētas reti un padziļināti pētījumi šajā jautājumā

* Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

nav veikti. Vienīgais pētnieks, kurš veltījis divus rakstus jostas sprādzēm Latvijas teritorijā, ir Jānis Ciglis. Viņš ir izstrādājis tipoloģiju 5.–9. gadsimta Austrumlatvijas¹ un 10.–13. gadsimta lībiešu jostas sprādzēm.² Lielāku uzmanību baltu jostu sastāvdaļu izpētei pievērsuši Lietuvas arheologi. Eugenijus Butēns (*Butėnas*) ir izstrādājis tipoloģiju Austrumlietuvas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta jostas sprādzēm,³ bet Eugenijus Svetiks (*Svetikas*) – visas Lietuvas teritorijas 14.–17. gadsimta jostas sprādzēm.⁴ Tāpat kā Latvijā, arī Lietuvas zinātniskajā literatūrā īsi jostu raksturojumi tiek sniegti pētījumos par apģērbu un atsevišķām senvietām, īpaši kapulaukiem veltītās publikācijās. Latvijai attālākas baltu cilts – prūšu – jostu raksturojumu sniedz Vladimirs Kulakovs monogrāfijā “Prūši (V–XIII gs.)”.⁵ Savukārt gūt ieskatu visu Eirāzijas 4.–9. gadsimta jostas sprādzu tipoloģijā var, iepazīstoties ar Veras Kovaļevskas darbu.⁶ Par slāvu jostām Senajā Krievzemē un to izplatību Skandināvijā ir rakstījuši Kirils Mihailovs, Ingmars Jansons, Natālijas Enisova u.c.⁷

Šis raksts ir veltīts nozīmīgu jostas sastāvdaļu – sprādzu tipoloģiskai analīzei un raksturojumam. Tipoloģiskā metode jeb tipoloģija ir viena no arheologu analītiskā darba galvenajām sastāvdaļām. Tās pamatbūtība ir arheoloģiskā materiāla sagrupēšana mērķtiecīgā sistēmā, lai varētu izdarīt noteiktus secinājumus, kuri nav izdarāmi no analizējamo objektu kopuma bez tā papildu aprādes.⁸ Jostas sprādzu tipoloģijai var izvirzīt vairākus mērķus. Primārais mērķis ir hronoloģijas noteikšana, kas turpmāk atvieglo jostas sastāvdaļu un citu tai pašā kontekstā atrasto senlietu datēšanu. Pakārtotais mērķis ir, izsekojot formas, ornamentācijas īpatnību un izmantoto materiālu izmaiņām, atklāt vietējo iedzīvotāju estētisko vērtību pārmaiņas un kontaktu nozīmi tajās. Jostas sprādzu tipoloģija tiek veidota, vadoties no atziņas, ka senlietas sadalāmas funkcionālās grupās (rotas, ieroči, apģērbs utt.), savukārt tās – funkcionālās apakšgrupās (apģērbs: rokauti, jostas utt.). Katra funkcionālā apakšgrupa uzlūkojama kā tipoloģijas izejas punkts un sadalāma tipoloģiskās grupās (jostas: auduma, ādas utt.). Tradicionāli tipoloģiskās analīzes tālākajā gaitā iespējams katru tipoloģisko grupu sašķelt apakšgrupās, tipos un variantos. Diemžēl ādas jostu tipoloģisko analīzi nav iespējams veikt pēc šīs tradicionālās shēmas. Ādas jostu izpētes gadījumā shēma jāpapildina ar vēl vienu līmeni jeb jostas sastāvdaļu izdalīšanu pēc to funkcijām un izvietojuma, attiecīgi ādas jostai izdalot pamatni, sprādzi, sprādzes gala apkalumu, jostas vidusdaļas apkalumus, sadalītārvietas apkalumus, sadalītājrīņkus, jostas gala apkalumu un piekarus. Tālāk šīs funkcionālās grupas tiek sadalītas tipoloģiskās grupās (sprādzes: U veida, četrstūrveida utt.), kuras ir iespējams sašķelt apakšgrupās, tipos un variantos. Lai atvieglojotu tipoloģijas izstrādi un veicinātu tās vieglāku uztveršanu, izveidota apzīmējumu sistēma. Sprādzes tiek apzīmētas ar burtu s,

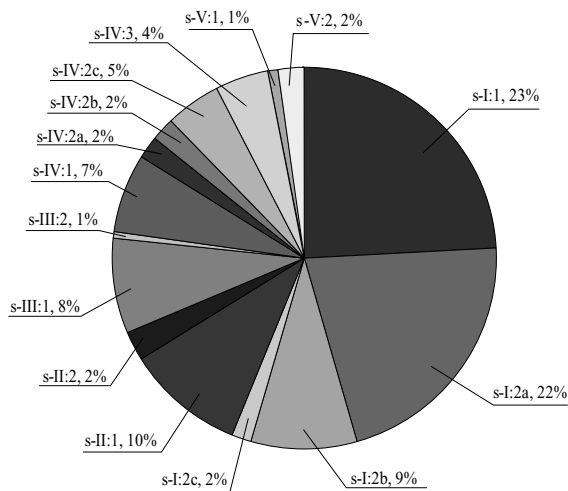
1. att. Tipoloģiskajā analizē izmantoto jostas sprādzju atradumu vietas Austrumlatvijā

tipoloģiskās grupas – ar romiešu cipariem, apakšgrupas – ar arābu cipariem, tipi – ar mazajiem burtiem alfabēta secībā, piemēram, U veida jostas sprādzes ar izteikti paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem apzīmējums ir s-I:2b.

Jostas sprādzju tipoloģijas izstrādei ir izmantotas 163 dzelzs un bronzas sprādzes no 132 vīriešu apbedījumiem un savrupatradumiem (1. att.). Grupējot kā tipoloģizējošais tiek ņemts vērā sprādzes loks, tā veidojums un forma. Balstoties uz šiem kritērijiem, jostas sprādzes tika sadalītas piecās tipoloģiskās grupās: I) U veida jostas sprādzes, II) četrstūrveida jostas sprādzes, III) piecstūrveida jostas sprādzes, IV) lirasveida jostas sprādzes, V) ovālās jostas sprādzes.

Visplašāko tipoloģisko grupu veido **U veida sprādzes** (s-I) (2. att.). Tajā ir apvienotas 92 (56%) jostas sprādzes no 70 vēlā dzelzs laikmeta apbedījumiem un 12 savrupatradumiem. Vienojošais šīs tipoloģiskās grupas sprādzēm ir U burta formā izliekts loks, ko savieno atsevišķi veidota vai ar loku apvienota asiņe. Iedziļinoties šīs tipoloģiskās grupas īpatnībās, U veida jostas sprādzēm pēc loka veidojuma un formas tika izdalītas šādas tipoloģiskās apakšgrupas:

- s-I:1 – U veida sprādzes ar ieliektu priekšdaļu;
- s-I:2 – U veida sprādzes ar taisnu vai izliektu priekšdaļu.

2. att. Jostas sprāzžu procentuālās attiecības tipoloģisko grupu, apakšgrupu un tipu ietvaros

U veida sprādzes ar ieliektu priekšdaļu (s-I:1) pārstāv 39 jeb 23% no visām tipoloģijā iekļautajām sprādzēm (2. att.). Tām visām ir raksturīgs sprādzes priekšdaļā uz iekšu ieliekts loks (3. att.: 1). Šajā grupā ietilpst piecas dzelzs sprādzes. Lielākā sprādze (ap $5 \times 3,5$ cm) ir atrasta Asaru kapulauka 4. kapā,⁹ kurš pēc apbedījuma inventāra datējams ar 9. gadsimta sākumu. Diemžēl šī sprādze ir salūzusi un korodējusi, tādēļ precīza tās forma nav nosakāma. Divas mazākas veselas dzelzs sprādzes ir atrastas Lejasbitēnu kapulauka 400. kapā un Kristapiņu kapulauka 171. kapā.¹⁰ Sprādzes ir izkaltas no viena dzelzs stienīša, savienojuma vietā galus salaižot pamīšus kopā. Adata pievienota atsevišķi, tās vienu galu aplokot ap loka galu salaiduma vietu. Sprādzes veidotas tā, lai to priekšdaļas platums pārsniegtu aizmugurējās malas platumu aptuveni par 30%, tādējādi radot vizuāli

pievilcīgākus priekšmetus. Lejasbitēnu un Kristapiņu kapulauka sprādzes pēc kapa inventāra ir datējamās ar 8./9.–9. gadsimtu. Vēlāka – 11. gadsimta otrās puses – 12. gadsimta pirmās puses dzelzs sprādze no neapkalta jostas ir atrasta Liepiņu kapulauka 47. kapā.¹¹ Tās loks ir veidots no šaurākas stieples. Precīzu sprādzes formu diemžēl ir grūti noteikt sliktā saglabāšanās stāvokļa dēļ, taču jāatzīmē tās pārsteidzošā līdzība ar bronzas jostas sprādzi no šī paša kapulauka 30. kapā.¹² Netipisks ir Ludzas Odukalna kapulauka katalogā minētais gadījums, ka 282. kapā atrasta “jostas dz. sprādze, U-veida ar ieliektu priekšpusi un br. apkalumu”.¹³ Jāatzīmē, ka dzelzs jostas sprādzēm nav raksturīgi bronzas gala apkalumi. Diemžēl materiāla nepieejamības un attēlu neesamības dēļ šo gadījumu tuvāk nav iespējams aplūkot.

U veida jostas sprādžu ar ieliektu priekšdaļu apakšgrupas lielāko daļu (34 eksemplāri) veido sprādzes ar bronzas loku un bronzas vai dzelzs adatu. Šī grupa ir pietiekami plaša, un sprādzes ir daudzveidīgas gan izmēra, gan formas ziņā. Lielākā sprādze ir 5,8 cm gara,¹⁴ bet vidējais šīs grupas sprādžu garums ir 3,5–4 centimetri. Sprādzes lielākoties izgatavotas, noplacinot bronzas stienīti loka priekšdaļā tā, lai tas veido šaura taisnstūra griezuma loku, savukārt galus noplacinot loka plaknei perpendikulārā virzienā, tādējādi izveidojot ērtas vietas asītes iestiprināšanai. Tikai trīs no aplūkotajām sprādzēm nav noplacinātas, bet to loks atstāts griezumā apaļš.¹⁵ Tāpat kā dzelzs, arī bronzas sprādzēm adatas pievienotas līdzīgā veidā – noplacinot un aplūkot tās vienu galu ap asīti. Šajā apakšgrupā ir sastopamas gan apaļa, gan taisnstūrveida, gan trijstūrveida griezuma adatas. Jāatzīmē, ka šīs apakšgrupas sprādzēm raksturīga viena asīte, izņēmums ir Kampu (Čūģeru) kapulauka 1. kapā atrastā bronzas jostas sprādze ar divām asītēm un dzelzs adatu.¹⁶ Sprādžu loka ģeometriskais veidojums ir dažāds – ir formas, kas tuvas iepriekš aprakstītajām dzelzs sprādzēm, kurām priekšdaļa ir plātaka (3. att.: 1), retāk sastopamas sprādzes ar taisnām malām, kurām priekšējās un aizmugurējās malas garums ir gandrīz vienāds.¹⁷ Skaitliski lielāko apakšgrupas daļu veido sprādzes ar slaidu loku, kuru garums pārsniedz platumu, taču atsevišķām sprādzēm šo lielumu attiecība ir pretēja, kā tas, piemēram, ir Kivtu kapulauka 99. kapa, Leiņukalna kapulauka 3. kapa, Dārzkopības skolas kapulauka 2. kapa un Kristapiņu kapulaukā savrupatrastajai sprādzei.¹⁸ Pateicoties šādām proporcijām, šīs sprādzes atstāj smagnējāku iespaidu. Jāatzīmē arī divas salīdzinoši lielas (4,2–4,5 cm) Liepiņu kapulauka 1. kapa un Jaunākēnu kapulauka 55. kapa sprādzes, kuru garums ir aptuveni vienāds ar platumu.¹⁹ Trešdaļa šīs apakšgrupas bronzas sprādžu ir ornamentēta. Astonām sprādzēm ir gravētu līniju ornaments – Čūģeru kapulauka 11. kapa, Jaunākēnu kapulauka 55. kapa, Leiņukalna kapulauka 1. kapa, Odukalna kapulauka 191. kapa, Kokneses kapulauka 91. kapa sprādzēm gar abām loka malām iegravēta

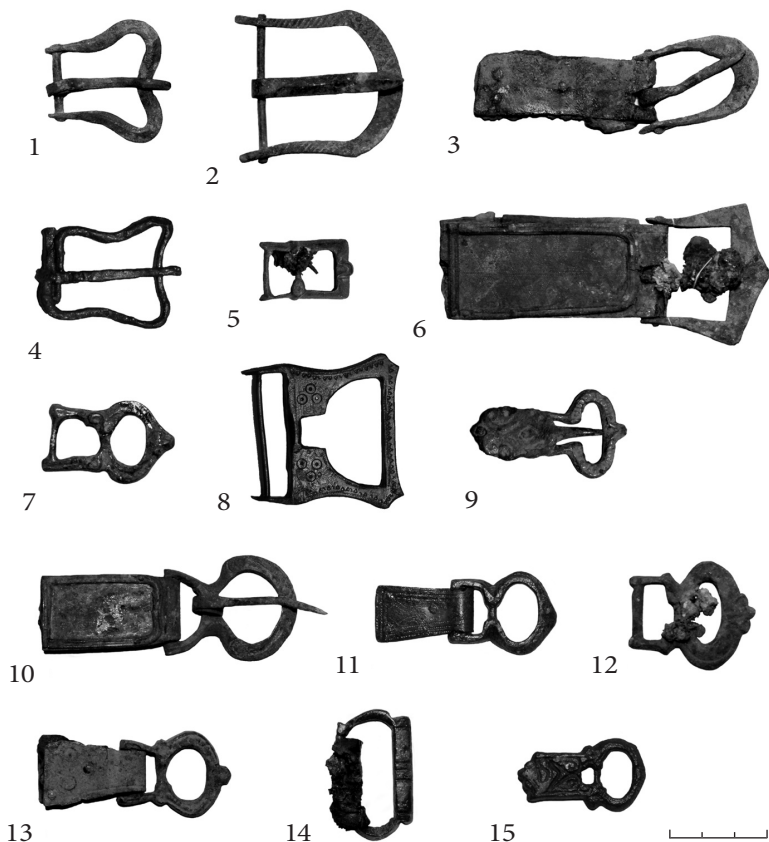
pa vienai līnijai, Ģūģeru kapulauka 135. kapa sprādzei – pa divām līnijām, Kivtu kapulauka 99. kapa sprādzei – divas līnijas gar loka ārējo malu, savukārt Kristapiņu kapulaukā savrupatrastajai bronzas sprādzei vienīgajai bijušas vairākas lokam perpendikulāras līnijas.²⁰ Ģūģeru kapulauka 42. kapa jostas sprādzei gravētu līniju ornamentu gar loka malām papildina štancēti aplīši ar punktu vidū.²¹ Četru sprādžu ornamentu veido trijstūru motīvs uz sprādzes loka. Ģūģeru kapulauka 32. un 127. kapa, kā arī Dārzkopības skolas kapulauka 2. kapa sprādzes ir ornamentētas ar loka malām paralēlu štancētu trijstūrīšu rindām, turpretim Kristapiņu kapulauka 108. kapa sprādzes trijstūru motīvs ir panākts, tās trijstūrveida griezuma lokā iegrāvējot lauztu līniju²² (3. att.: 1). Tikai vienai šīs apakšgrupas sprādzei ir ornamentēta adata, tās rotājumu veido piecas gravētas līnijas. Šī sprādze ir atrasta Ģūģeru kapulauka 46. kapā.²³

Aplūkotās apakšgrupas dzelzs sprādzes ir bijušas neapkalta jostu sastāvdaļa (atskaitot iepriekšminēto Odukalna kapulauka 282. kapa piemēru), turpretim bronzas sprādzes ir atrastas kopā ar sprādzes gala apkalumiem kā apkaltu jostu sastāvdaļa. Dzelzs sprādzes pēc kapa inventāra datējamās ar 8./9.–9. gadsimtu, viena – ar 11. gadsimta otro pusi – 12. gadsimta pirmo pusi, bet bronzas sprādzes – ar 10.–11. gadsimtu, ar lielāku īpatsvaru 10. gadsimtā (tab.). Šīs apakšgrupas sprādzes visticamāk ir attīstījušās no vidējā dzelzs laikmeta dzelzs sprādzēm ar ieliektu priekšdaļu vai ieliektu priekšdaļu un sāniem. Formu pārmantošana labi saskatāma 9. gadsimta dzelzs sprādzēs ar ieliektu priekšdaļu un formas pārejā uz 10. gadsimta šīs apakšgrupas bronzas sprādzēm. Šīs sprādzes bija plaši izplatītas un ir atrastas visos plašāk pētītajos Austrumlatvijas vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos.

U veida jostas sprādžu otru tipoloģisko apakšgrupu veido **U veida sprādzes ar taisnu vai izliektu priekšdaļu** (s-I:2). Šo apakšgrupu pārstāv 52 sprādzes no 44 apbedījumiem un 6 savrupatradumiem. Pēc sprādzes loka formas šajā apakšgrupā var izdalīt trīs tipus:

- s-I:2a – ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem;
- s-I:2b – ar izteikti paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem;
- s-I:2c – ar paplašinātu priekšdaļu un izteiktiem stūriem.

Plašāk pārstāvēts ir pirmais tips – *U veida sprādzes ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem* (s-I:2a). Šim tipam atbilst 35 jeb 22% aplūkoto sprādžu (2. att.). Vienojošais šim tipam pretēji iepriekš aprakstītai apakšgrupai ir taisna vai uz priekšu izvirzīta, nedaudz paplašināta loka priekšdaļa (3. att.: 2). Izmēru ziņā sprādzes ir ļoti dažādas – no 2,8 līdz 5 cm garas. Pārsvārā tās gatavotas no bronzas, tikai trim sprādzēm loks ir no dzelzs.²⁴ Līdzīgi kā iepriekš aprakstītām sprādzēm, arī šī tipa sprādžu loks ir kalts no metāla

3. att. Jostas sprādzes.

Uveida sprādzes: 1 – s-I:1 apakšgrupas sprādze no Kristapiņu kapulauka 108. kapa (LNVM, A 12404: 221); 2 – s-I:2a tipa sprādze no Laviņa jaunsaimniecības kapulauka (LNVM, A 2834); 3 – s-I:2b tipa sprādze no Odukalna kapulauka 347. kapa (LNVM, A 10293: 2).

Četrstūrveida sprādzes: 4 – s-II:1 apakšgrupas sprādze no Lejasbitēnu kapulauka 393. kapa (LNVM, A 11847: 298); 5 – s-II:2 apakšgrupas sprādze no Kokneses kapulauka 31. kapa (LNVM, A 12694: 258).

Piečstūrveida sprādze: 6 – s-III:1 apakšgrupas sprādze no Lazdiņu kapulauka 7. kapa (LNVM, A 3484).

Lirasveida sprādzes: 7 – s-IV:1 apakšgrupas sprādze no Alsviķu pagasta (LNVM, A 324); 8 – s-IV:1 apakšgrupas sprādze no Madonas kapulauka (LNVM, A 12655: 11); 9 – s-IV:1 apakšgrupas sprādze no Liepiņu kapulauka (LNVM, A 9806: 12); 10 – s-IV:2a tipa sprādze no Maskavas kapulauka 22. kapa (LNVM, A 9462: 8); 11 – s-IV:2b tipa sprādze no Kokneses kapulauka 39. kapa (LNVM, A 12694: 292); 12 – s-IV:2c tipa sprādze no Zilupes kapulauka 2. uzkalniņa (LNVM, VI 30: 2); 13 – s-IV:3 apakšgrupas sprādze no Asaru kapulauka 2. kapa (LNVM, VI 285: 19).

Ovālas sprādzes: 14 – s-V:1 apakšgrupas sprādze no Jaunākēnu kapulauka 10. kapa (LNVM, VI 154: 61); 15 – s-V:2 apakšgrupas sprādze no Kristapiņu kapulauka 277. kapa (LNVM, A 12768: 5)

stienīša, sprādzes priekšdaļā veidojot nevis ieliekumu, bet izliekumu. Loka priekšdaļa ir noplacināta, gali asītes iestiprināšanai noplacināti lokam perpendikulārā virzienā. Tikai trim šī tipa sprādzēm loka priekšdaļa nav noplacināta, bet atstāta griezumā apaļa.²⁵ Šīs apakšgrupas sprādzēm lietotas bronzas un dzelzs adatas, kurām viens gals noplacināts un aplocīts ar asīti. Tāpat kā iepriekšējā apakšgrupā, šim tipam ir raksturīgas daudzveidīga griezuma adatas – apaļas, taisnstūrveida, trijstūrveida. Sprādzes loks tiek veidots dažādi – gan noapaļota U burta veidā,²⁶ gan kantaināks – formai tuvojoties taisnstūrim.²⁷ Tomēr pārsvarā šīs grupas sprādzēm pāreja no sānu malām uz priekšdaļu ir nojaušama vairāk vai mazāk noapaļotu stūru veidā (3. att.: 2), vienīgi platajām un īsajām Kristapiņu kapulauka 211. kapa un Maskavas kapulauka 55. kapa sprādzēm loks ir veidots pusloka formā,²⁸ bet Kristapiņu kapulauka 66., 69., 182., 192. kapa, Jaunākēnu kapulauka 82. kapa un Jersikas kapulaukā savrupatrastajai sprādzei U veida loks ir tā noapaļots, ka lūzuma vietas nav skaidri izšķiramas.²⁹ Tāpat kā iepriekšējā apakšgrupā, sprādzju garuma un platuma attiecība variē – ir gan slaidas sprādzes, kuru garums pārsniedz platumu,³⁰ gan smagnējāku iespaidu atstājošas sprādzes, kuru platumas pārsniedz garumu.³¹ Pēc loka ģeometriskā veidojuma īpatnībām jāizceļ Odukalna kapulauka 175. kapa sprādze, kurai ir nošķelti stūri, un Nukšu kapulauka 140. kapa sprādze, kurai loka paplašinātās priekšdaļas centrā izveidoti trīs trijstūrveida izvīrijumi.³² Trešdaļa s-I:2a tipa sprādzju ir papildināta ar ģeometrisko ornamentu. Pa vienai gravētai līnijai gar abām loka malām ir Kristapiņu kapulauka 211. un 216. kapa sprādzēm, divas ārējai loka malai paralēlas līnijas – Kivtu kapulauka 30. kapa sprādzei, pa divām gravētām līnijām gar abām loka malām – Maskavas kapulauka 34. kapa sprādzei, trīs līnijas grezno Raskumu kapulaukā savrupatrastās jostas sprādzi, bet lokam perpendikulāras līnijas ir Maskavas kapulauka 55. kapa un Nukšu kapulauka 126. kapa sprādzei.³³ Štancētu trijstūrīšu rindas izmantotas Kristapiņu kapulauka 284. kapa un Nukšu kapulauka 140. kapa sprādzju dekorēšanā.³⁴ Komplicētāks rotājums ir Laviņa jaunsaimniecības kapulaukā savrupatrastās apkaltās jostas sprādzei – tā ir ornamentēta ar slīpām līnijām, kuru vienā pārtraukumā izvietots zigzags ar aplīšiem, bet otrā – rombiņi ar punktiņu vidū³⁵ (3. att.: 2). Tikai vienai sprādzei bija ar četrām gravētām līnijām ornamentēta adata.³⁶

Līdzīgi U veida jostas sprādzēm ar ieliektu priekšdaļu, arī U veida sprādzes ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem kopumā ir raksturīgas jostām ar bronzas apkalumiem. Vienīgi Lejasbitēnu kapulauka 340. kapa bronzas sprādze ar dzelzs adatu un Kristapiņu kapulauka 192. kapa vienkāršā dzelzs sprādzīte ir atrastas apbedījumos bez citiem jostas piederumiem (apkalumiem, piekariem u.tml.).³⁷ S-I:2a tipa sprādzes ir sastopamas Austrumlatvijā visu vēlo

dzelzs laikmetu, taču lielākā daļa ir attiecināma uz 10.–11. gadsimtu līdzīgi s-I:1 apakšgrupas eksemplāriem. Jāatzīmē, ka neliela izmēra (garums 2,8–3,4 cm) U veida sprādzes ar neredzami paplašinātu priekšdaļu, kas pārsniedz asītes garumu, un izteikti noapaļotu loku³⁸ parādās 11. gadsimtā un ir sastopamas arī 12. gadsimtā. U veida sprādzes ar neredzami paplašinātu, uz priekšu izvirzītu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem varētu būt veidojušās no vidējā dzelzs laikmeta sprādzēm ar segmentveida loku (pēc Jāņa Cigļa tipoloģijas – III grupa³⁹).

Vislidzīgākās U burtam, no kura nosaukumu ieguvusi aplūkojamā jostas sprādzu tipoloģiskā grupa, ir s-I:2 apakšgrupas otro tipu pārstāvošās *U veida sprādzes ar izteikti paplašinātu, uz priekšu izvirzītu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem* (s-I:2b). Šim tipam piederīgas 14 bronzas sprādzes, no kurām 12 atrastas apbedījumos, bet divas kā savrupatradumi Kristapiņu un Stiglovas kapulaukā. Četrām sprādzēm, kuras atrastas Ģūģeru kapulauka 32. kapā, Liepiņu kapulauka 65. un 138. kapā un Odukalna kapulauka 347. kapā, ir garš, uz priekšu izstiepts loks ar izteikti paplašinātu un noplacinātu priekšdaļu⁴⁰ (3. att.: 3). Sprādzes ir 3,6–5 cm garas. Turklāt garāko sprādzu loks ir ornamentēts – Ģūģeru kapulauka 32. kapa sprādzei ar divām paralēlām gravētām līnijām gar abām loka malām, bet Liepiņu kapulauka 138. kapa sprādzei ar lauztu pārtrauktu līniju, kura loku sadala trijstūrveida laukumos.⁴¹ Interesanta ir Liepiņu kapulauka 65. kapa sprādze, kuras loks ir veidots ļoti līdzīgs Odukalna kapulauka 347. kapa sprādzei, bet atšķirībā no citām U veida jostas sprādzēm Liepiņu kapulauka eksemplārs ir papildināts ar otru asi.⁴² Šajā gadījumā viena asi tiek izmantota jostas pamatnes un sprādzes gala apkaluma pielikšanai, bet otra – adatas stiprināšanai. Šī sprādze pēc kapa inventāra ir datējama ar 12. gadsimtu un ir jaunākā šajā tipā. Nedaudz mazākas un mazāk izstieptas garumā par iepriekš aplūkotajām četrām sprādzēm ir Nukšu kapulauka 113. kapa sprādze (2,8 × 2,4 cm), kuras priekšdaļa turklāt papildināta ar diviem izciļņiem,⁴³ un Kokneses kapulauka 55. kapa sprādze (2,8 × 2,5 cm), kas dekorēta ar raustītu līniju.⁴⁴ Nukšu kapulauka sprādze ir hronoloģiski senākā šī tipa sprādze, kura tiek datēta ar 10. gadsimtu.⁴⁵ Atšķirīgas proporcijas ir Stiglovas kapulaukā savrupatrastajai lietajai bronzas sprādzei (3,1 × 3,5 cm), kurai platumš pārsniedz garumu, turklāt tai ir apaļāka forma, jo loks ir nevis noplacināts, bet dobs, asi atlejojot kopā ar sprādzes loku, tās galos veidoti noapaļoti paplašinājumi.⁴⁶ Šī sprādze līdzinās vidējā dzelzs laikmeta sprādzēm, kuras Jānis Ciglis iedalījis viņā izstrādātās tipoloģijas III grupā,⁴⁷ vienīgi atšķirībā no tām Stiglovas kapulauka sprādzei izvirzījumi pie asītes ir noapaļoti. Diemžēl sprādzei ir plašs, ar kapulauka hronoloģiju saistīts datējums – vēlais dzelzs laikmets,⁴⁸ turklāt Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā glabājas arī viduslaiku savrupatradumi no šī kapulauka, tāpēc plašāku secinājumu izdarīšana

ir apgrūtināta. Jāatzīmē, ka sešas aplūkojamās apakšgrupas sprādzes ir atrastas vienā apbedījumā – Kokneses kapulauka 72. kapā. Vienas ap vidu valkātai apkaltai jostai piederīgas sprādzes lokam ir izteikta U burta forma, bet krūšu rajonā atrastajām sprādzēm, kuras saistāmas ar apkaltu jostu garnitūru, ir piecstūrveida sprādzēm tuva forma,⁴⁹ taču, pateicoties tam, ka stūri ir saglabāti noapaļoti, šīs sprādzes ir pieskaitītas s-I:2b tipam.

Tāpat kā iepriekšējo grupu sprādzes, arī šī tipa eksemplāri pārsvārā ir atrasti kopā ar jostas pamatnes bronzas apkalumiem, tikai hronoloģiski agrākā Nukšu kapulauka sprādze ir bijusi no neapkaltas jostas, bet par Stiglovas kapulauka savrupatradumu trūkst sīkāku ziņu. U veida sprādzes ar izteikti paplašinātu, uz priekšu izvirzītu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem pēc kapa inventāra datējamās ar 10.–12. gadsimtu, 11.–12. gadsimta sprādzu lokam izstiepjoties garenvirzienā. Šī tipa sprādzu attīstība varētu būt saistīta ar vidējā dzelzs laikmeta segmentveida sprādzēm (III grupa pēc Jāņa Cigļa tipoloģijas⁵⁰).

Vismazskaitlīgākais s-I:2 apakšgrupas tips ir *U veida sprādzes ar paplašinātu priekšdaļu un izteiktiem stūriem* (s-I:2c). Šim tipam raksturīgs uz priekšu izvirzīts loks, kas priekšdaļā ir nedaudz paplašināts tāpat kā s-I:2a tipa sprādzēm, bet atšķirībā no s-I:2a tipa tām ir izteikti, nevis noapaļoti stūri. Tipu pārstāv trīs 10.–11. gadsimta bronzas jostas sprādzes. Ģūģeru kapulauka 156. kapā un Nukšu kapulauka 138. kapā atrastās sprādzes ir liela izmēra (ap 5 cm garas un 3,8–5,4 cm platas). Šīm sprādzēm loks ir kalts no bronzas, griezumā šaura taisnstūra veidā, bet adata veidota no dzelzs un tās viens gals aplocīts asītei.⁵¹ Ģūģeru kapulauka sprādze ir ornamentēta ar trīs punktiņiem pildītu štancētu trijstūrīšu rindām gar loka malām. Atšķirīga ir Lejasbitēnu kapulauka 451. kapā atrastā nelielā (2,3 × 2,5 cm) bronzas sprādze ar dzelzs adatu, kura pēc apbedījuma inventāra datējama ar 10./11. gadsimtu. Tās paplašinātajā priekšdaļā ir trīs uz priekšu vērsti izvirzījumi, bet loka iekšpusē izvirzījumi ir sānu vidusdaļā, it kā iezīmējot vietu, kur vēlākām sprādzēm mēdz būt otra asīte.⁵² Visas trīs s-I:2c tipa sprādzes lietotas pie apkaltajām jostām un pēc kapa inventāra tiek datētas ar 10.–11. gadsimtu. Domājams, šīs sprādzes ir radušās no U veida sprādzēm ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem (s-I:2a), veidojot tām izteiktākus stūrus pārejā no sānu malām uz priekšdaļu.

Otro jostas sprādzu tipoloģisko grupu veido **četrstūrveida sprādzes** (s-II). Grupā ir apvienotas 20 jostas sprādzes no 20 vēlā dzelzs laikmeta apbedījumiem, kas veido 12% visu aplūkotu sprāzžu (2. att.). Vienojošais šīs grupas sprādzēm ir četrstūra formas loks, kurš izkalts no viena stienīša vai izliets. Atsevišķi gatavotas asītes šai grupai nav raksturīgas. Četrstūrveida sprādzēm pēc loka ģeometriskā veidojuma var izdalīt divas tipoloģiskās apakšgrupas:

- s-II:1 – četrstūrveida sprādzes ar ieliektiem (iežmaugtiem) sāniem;
- s-II:2 – četrstūrveida sprādzes ar taisniem sāniem.

Četrstūrveida sprādzēm ar ieliektiem (iežmaugtiem) sāniem (s-II:1) ir piederīgas 16 no aplūkotajām sprādzēm. Šo sprādzu forma ir mantota gandrīz nemainīgā veidā no to vidējā dzelzs laikmeta priekštecēm (IV grupa pēc Jāņa Cigļa tipoloģijas⁵³). Šīs apakšgrupas sprādzes ir veidotas no griezumā apaļas vai taisnstūrveida dzelzs stieples, izkaļot nepieciešamās formas sprādzi un galus savienojot pamišus kopā (3. att.: 4). Jāatzīmē, ka biežāk izmantota taisnstūrveida griezuma stieple. Apaļa vai taisnstūrveida griezuma adata sprādzei piestiprināta, tās vienu galu aplokot sprādzes lokam, visbiežāk galu salaiduma vietā. Sprādzu vidējais izmērs ir 3,5–5 cm, taču, piemēram, Nukšu kapulauka 129. kapa sprādzes garums sasniedz gandrīz 6 centimetrus.⁵⁴ Sprādzu forma ir daudzveidīga. Maskavas kapulauka 4. kapa, Nukšu kapulauka 129. kapa, Kristapiņu kapulauka 90. kapa, Lejasbitēnu kapulauka 393. un 434. kapa sprādzes ir ar izteikti iežmaugtiem sāniem un priekšdaļu, bet šo sprādzu izmēri ir daudzveidīgi – svārstās no 3,5 līdz 5,9 cm⁵⁵ (3. att.: 4). Citām šīs grupas sprādzēm, kuras tiek datētas ar aptuveni to pašu laiku kā iepriekšējās, nav tik izteiktu izliekumu, savukārt Lejasbitēnu kapulauka 437., 444. kapa 8./9. gadsimta mijas sprādzēm ne vien nav izteiktu izliekumu, bet ir arī nedaudz paplašināta priekšdaļa salīdzinājumā ar aizmugurējās malas platumu.⁵⁶ Visas iepriekš aprakstītās šīs apakšgrupas sprādzes ir gatavotas no dzelzs, izņemot Lejasbitēnu kapulauka 395. kapā atrasto nelielo (2,7 cm gara) bronzas sprādzīti ar griezumā apaļu loku.⁵⁷ Tāpat kā citām šīs apakšgrupas sprādzēm, tai ir četrstūrveida forma un ieliekti sāni. Pēc kapā līdzī dotās karavīra aprocēs tā datējama ar 9. gadsimta sākumu.⁵⁸ Jāatzīmē, ka visas četrstūrveida sprādzes ar ieliektiem (iežmaugtiem) sāniem ir bijušas neapkalto jostu sastāvdaļa. Visbiežāk tās sastopamas 8./9. gadsimta mijas un 9. gadsimta kapos un ir 7.–8. gadsimta četrstūrveida jostas sprādzu tradīcijas turpinātājas. Jāatzīmē gan, ka atsevišķas s-II:1 apakšgrupas sprādzes konstatētas arī vēlākos apbedījumos – Kristapiņu kapulauka ar 9.–9./10. gadsimtu datētā 90. kapā⁵⁹ atrasta jostas sprādze ar izteikti iežmaugtiem sāniem un priekšdaļu, bet Nukšu kapulauka 10. gadsimta 136. kapā un 11. gadsimta 135. kapā⁶⁰ atrastas palielas (4,5–5,7 cm) četrstūrveida dzelzs sprādzes ar nedaudz ieliektiem sāniem.⁶¹

Četrstūrveida sprādzes ar taisniem sāniem (s-II:2) pārstāv trīs eksemplāri no Latgales austrumdaļas kapulaukiem un viena sprādze no Kokneses kapulauka. Agrākā – 9. gadsimta sprādze ir atrasta Maskavas kapulauka 85. kapā.⁶² Tā ir 3,7 × 3,7 cm liela dzelzs kvadrātveida sprādze ar dzelzs adatu, diemžēl precīzu sākotnējo sprādzes formu un loka griezumam nav iespējams noteikt korozijas un restaurācijas seku

dēļ. Vēl viena dzelzs kvadrātveida sprādze uzzieta Kristapiņu kapulauka 285. pusaudža kapā, kas tiek datēts ar 11. gadsimtu.⁶³ Sprāzdes malas garums ir 3 cm, loka griezums korozijas dēļ precīzi nav nosakāms, bet varētu būt bijis taisnstūrveida.⁶⁴ Abas šīs sprāzdes ir no neapkalnām jostām. Vienīgā šīs apakšgrupas sprādze, kura piederīga jostai ar bronzas apkalumiem, atrasta Nukšu kapulauka 18. kapā, kurš pēc pārējām apbedījuma piedevām datējams ar 11. gadsimtu.⁶⁵ Sprādze ir izgatavota no bronzas liešanas tehnikā, tās izmēri ir 1,8×2,7 cm, platums pārsniedz garumu, priekšdaļa pa vidu ir sašaurināta, griezumā apaļa, bet stūros paplašināta, griezumā taisnstūrveida, sprāzdes sāni ir noplacināti.⁶⁶ Šī sprādze un apkalumi, kas atrasti ar to vienā apbedījumā, nav raksturīgi Austrumlatvijai un varētu būt saistīti ar importu no austrumiem. Savukārt Kokneses kapulaukā ir atrasta Latvijas teritorijā reti sastopama četrstūrveida sprādze ar nelielu izvirzījumu priekšdaļā un pret asīti (3. att.: 5). Šādu sprāzžu izcelsme saistāma ar Vladimiras apkārtni.⁶⁷ Marija Sedova šāda tipa sprāzdes pēc Novgorodas materiāla datē ar 11. gadsimta pirmo ceturksni, bet Daugavas lībiešu apdzīvotā teritorijā tās sastopamas arī vēlāk.⁶⁸ Kokneses kapulauka sprādze pēc kapa inventāra datējama ar 11./12.–12. gadsimtu.

Jāatzīmē, ka kopumā četrstūrveida sprāzdes ir raksturīgas vidējā dzelzs laikmeta otrās puses un vēlā dzelzs laikmeta sākuma neapkalnām jostām, taču atsevišķi eksemplāri ir sastopami arī 10.–12. gadsimtā. Lielākais skaits četrstūrveida sprāzžu ir atrasts Lejasbitēnu kapulaukā pie Daugavas, kā arī Latgales austrumdaļā. Austrumlatvijas centrālajā daļā šīs tipoloģiskās grupas sprāzdes vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos nav konstatētas, taču tas varētu būt izskaidrojams ar mazāk izvērstiem pētījumiem, jo šī sprāzžu forma bija pazīstama arī šajā reģionā⁶⁹.

Pieciņstūrveida sprāzdes veido trešo tipoloģisko grupu (s-III). To pārstāv 15 jostas sprāzdes no Liepiņu, Lazdiņu, Zvejnieku, Kokneses, Odukalna, Ķesteru, Nukšu, Rikopoles, Madalānu II kapulauka apbedījumiem un Odukalna un Salmiņu kapulaukā savrupatrastās sprāzdes. Pieciņstūrveida sprāzdes veido 9% no visām aplūkotajām jostas sprādzēm (2. att.). Šīs tipoloģiskās grupas sprāzdes vieno U burta veidā izliekts, priekšdaļā paplašināts loks ar izteiktiem stūriem, ko savieno atsevišķi veidota vai ar loku apvienota asīte, bet atšķirībā no s-I:2c tipa U veida sprādzēm loka priekšdaļas paplašinājums ir trijstūra veida, tādējādi sprāzdei kopumā iegūstot pieciņstūrveida ģeometrisku formu (3. att.: 6). Pēc sprāzdei izmantoto asišu skaita pieciņstūrveida jostas sprāzžu tipoloģisko grupu var sadalīt divās apakšgrupās:

- III:1 – pieciņstūrveida sprāzdes ar vienu asīti;
- III:2 – pieciņstūrveida sprāzdes ar divām asītēm.

Piedstūrveida sprādzes ar vienu asīti (s-III:1) pārstāv 13 no 15 piedstūrveida sprādzēm. Tās ir no bronzas gatavotas apkaltu un neapkaltu jostu sprādzes. Tāpat kā U veida sprādzēm, tām piedstūrveida loks ir izkalts no viena bronzas stieniņa vai izliets, priekšdaļā tas ir noplacināts, bet asītes iestiprināšanas vietā noplacināts lokam perpendikulārā virzienā. Dzelzs vai bronzas adata pievienota atsevišķi, tās vienu galu aplokot ap loka galu salaiduma vietu. Sprādzes ir veidotas tā, lai to priekšdaļas platums stūru vietā nedaudz pārsniegtu aizmugurējās malas platumu. Agrākā šīs apakšgrupas sprādze ir atrasta Odukalna kapulauka 173. kapā pie greznas apkaltas ādas jostas ar spirāļu pušķi. Šis kaps pēc bagātīgā inventāra tiek datēts ar 10. gadsimtu.⁷⁰ Līdzīga sprādze bijusi arī Odukalna kapulauka savrupatrastajai greznajai jostai un 11. gadsimta Lazdiņu kapulauka 7. kapa apkaltajai jostai⁷¹ (3. att.: 6). Šīs sprādzes no vēlākām tās pašas apakšgrupas sprādzēm atšķiras ar garuma un platumu attiecību. Tās ir platākas un īsākas salīdzinājumā ar savām garumā izstieptajām pēctecēm. Šo sprādžu platums nedaudz pārsniedz 4 centimetrus. 11.–12. gadsimta sprādzēm platums svārstās no 2,2 līdz 4,5 cm, bet garums izteikti pārsniedz platumu. Ievēribas cienīga ir Ķesteru kapulauka 2. kapa un Odukalna kapulauka 21. kapa 11. gadsimta apkalto jostu neornamentēto sprādžu līdzība.⁷² Jāatzīmē, ka šajā apakšgrupā ornamenti konstatēti tikai četrām sprādzēm. Lazdiņu kapulauka 1. kapa jostas sprādzi grezno divas loka ārējai malai paralēlas līnijas, bet Kokneses kapulauka 50. kapa sprādzi – divas raustītas līnijas.⁷³ Rikopoles kapulauka 18. kapa neapkaltas jostas sprādzei ornaments ir saskatāms tikai daļēji, jo puse ir gājusi bojā korozijas rezultātā. Šai sprādzei ornamentu veido pārtraukta gravēta līnija gar loka ārējo malu un ar dubultu pārtrauktu līniju veidoti pamīšus ejoši jumtiņi uz loka.⁷⁴ Savukārt Salmiņu kapulaukā savrupatrastajai sprādzei loka priekšdaļa ir ornamentēta ar divām pamīšus ejošu štancētu, ar trim punktiem pildītu trijstūru rindām.⁷⁵ Atšķirīga no iepriekš aplūkotajām ir Madalānu II kapulauka 7. kapa sprādze.⁷⁶ Tā darināta liešanas tehnikā, ir mazāka (2,5 × 1,9 cm), taisnākām malām nekā pārējās s-III:1 apakšgrupas sprādzes. Liekas, ka šī sprādze iezīmē piedstūrveida sprādžu ar vienu asīti pārejas formu uz līdzīgām viduslaiku sprādzēm. Diemžēl aplūkotajā apbedījumā sprādze bija vienīgā atrastā kapa piedeva, līdz ar to hronoloģiju droši nevar noteikt, pēc kapulauka datējuma tā var būt 12.–13. gadsimta senlieta.

Atzīmējams ir **izņēmums**, kuru nosacīti pēc formas var iedalīt piedstūrveida sprādžu ar vienu asīti apakšgrupā. Tā ir lieta bronzas sprādze, atrasta Liepiņu kapulauka 67. kapā, kas pēc kapā līdzīgi dotā Vācijas Bardovikas hercoga Bernharda II (1011–1050) denāra un Ķelnes denāra atdarinājuma datējama ar 11. gadsimtu.⁷⁷ Tai ir saskatāmi piedstūrveida sprādžu grupai raksturīgie pieci stūri, bet kopumā

forma tomēr ir netipiska – sānu malas veidotas ar pakāpjveida sašaurinājumu vidū.⁷⁸ Nedaudz nojaušama līdzība ar lirasveida jostas sprādzēm, taču trūkst tām raksturīgā savienojuma vidū. Liepiņu kapulauka 67. kapa eksemplāram analogiskas formas sprādzes ir atrastas arī tagadējās Krievijas un Baltkrievijas teritorijā, turklāt Novgorodas ar 12. gadsimta 70. gadiem datētā slānī konstatētai līdzīgai sprādzei ir bijušas divas asītes.⁷⁹ Līdzīga sprādze atrasta arī Aizkraukles kapulauka 8. kapā,⁸⁰ kurš pēc inventāra datējams ar 11. gadsimtu.

Tikai viena no aplūkotajām Austrumlatvijas jostas sprādzēm pārstāv **piecstūrveida sprādzes ar divām asītēm** (s-III:2). Tā ir Odukalna kapulauka 52. kapā atrastā apkaltas jostas bronzas sprādze, kura pēc apbedījuma inventāra tiek datēta ar 12. gadsimtu.⁸¹ Sprādzes platums ir 3,5 cm, bet garums pārsniedz 4 centimetrus. Sprādzes loks ir priekšdaļā paplašināts, savukārt pie pirmās asītes sašaurināts. Spriežot pēc Odukalna kapulauka katalogā ievietotā attēla, loks ir izliets kopā ar asīti.⁸² Šīs apakšgrupas sprādzēm viena asīte ir paredzēta adatas, bet otra – jostas pamatnes stiprināšanai, Odukalna kapulauka 52. kapa sprādzes gadījumā – arī sprādzes gala apkaluma stiprināšanai. Jāatzīmē, ka šīs apakšgrupas sprādzes 12. gadsimtā bija sastopamas arī Daugavas lībiešu apdzīvotajā teritorijā un citur.⁸³

Atšķirībā no U veida un četrstūrveida sprādzēm, kurām dažādas formas lietotas vienlaikus vai ļoti ilgu laiku, piecstūrveida sprādzju formu attīstībai ir viegli izsekot. Tās ir parādījušās 10. gadsimtā kā U veida jostas sprādzju ar paplašinātu priekšdaļu modifikācija. 10. gadsimtā piecstūrveida sprādzes ar vienu asīti ir platākas, savukārt 11. gadsimtā to garums palielinās attiecībā pret platumu – sprādzes kļūst slaidākas. 12. gadsimtā līdzās sprādzēm ar vienu asīti parādās piecstūrveida sprādzes, kuras ir papildinātas ar otru asīti atsevišķai adatas stiprināšanai (tab.). Piecstūrveida jostas sprādzes ir darinātas no bronzas, ar bronzas vai dzelzs adatu un bija gan apkalto, gan neapkalto ādas jostu sastāvdaļa.

Raksturīga vēlā dzelzs laikmeta otrās puses jostas sprādzju grupa ir t.s. **lirasveida jostas sprādzes** (s-IV). Šo grupu pārstāv 32 jeb 20% aplūkoto jostas sprādzju (2. att.). Zinātniskajā literatūrā ierasts tās dēvēt par lirasveida sprādzēm pēc līdzības ar šo mūzikas instrumentu. Lirasveida jostas sprādzēm raksturīgs uz pusēm pārdalīts loks, ko sadala ar loku apvienota asītes vieta adatas piestiprināšanai. Loka priekšdaļa parasti ir ieapaļa, bet aizmugures daļa četrstūrveida. Šīs grupas sprādzes ir ļoti daudzveidīgas formas un ornamentācijas ziņā. Austrumlatvijas kapulaukos nav izdevies atrast divas identiskas lirasveida jostas sprādzes. Pēc veiktās Austrumlatvijas jostas sprādzju analīzes tika izlemts, līdzīgi Jāņa Cigļa piedāvātajam lībiešu jostas sprādzju tipoloģiskajam dalījumam,⁸⁴ lirasveida jostas sprādzes sadalīt trīs apakšgrupās pēc to sānu vidusdaļas veidojuma:

- s-IV:1 – lirasveida sprādzes bez iežmaugas pie asītes;
- s-IV:2 – lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes;
- s-IV:3 – lirasveida sprādzes ar trijstūrveida izvirzījumiem pie asītes.

Pirmo apakšgrupu pārstāv **lirasveida sprādzes bez iežmaugas pie asītes** (s-IV:1). Šai apakšgrupai atbilst astoņas bronzas sprādzes no Liepiņu, Ģūģeru, Kristapiņu, Kokneses, Odukalna un Daņilovkas II kapulauka apbedījumiem, kā arī trīs savrupatrastas sprādzes no Madonas kapulauka, Alsviķu pagasta un Liepiņu kapulauka (Āraišu mācītājmuiža). Šīm sprādzēm loks ir izliets no bronzas kopā ar asītēm. Pie aizmugures asītes ir stiprināta jostas pamatne un/vai sprādzes gala apkalums, bet pie centra asītes stiprināta adata, kurai turklāt asītē bieži tika izveidots papildus iedziļinājums (3. att.: 7). Ģūģeru kapulauka 117. kapa, Liepiņu kapulauka 69. kapa un Kokneses kapulauka 34. kapa sprādzēm atšķirībā no pārējām adatas ir gatavotas no dzelzs.⁸⁵ Septiņām sprādzēm priekšdaļā ir izvirzījums, kas vistīcamāk ir veidojies, vienkāršojot zieda (lotosa/lilijas) atveidojumu. Turklāt jāatzīmē, ka Ģūģeru kapulauka 117. kapa sprādzei trīs domājamās ziedlapas ir atdalītas ar iedziļinātām līnijām.⁸⁶ S-IV:1 apakšgrupas sprādzes parasti ir nedaudz noplacinātas un to garums par $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{4}$ pārsniedz platumu. Izņēmums ir Liepiņu kapulauka 166. kapa neornamentētā sprādze, kura ir izstiepta garenvirzienā un kuras garums gandrīz divreiz pārsniedz platumu (4,7×2,4 cm).⁸⁷ Savukārt Odukalna kapulauka 261. kapā atrastai neornamentētai sprādzei ir šaurs, griezumā ovāls loks, bet garums ir gandrīz vienāds ar platumu (2,6×2,4 cm).⁸⁸ Par pārejas formu no lirasveida uz viengabala jostas sprādzēm (ovālām jostas sprādzēm, kuras ir apvienotas ar sprādzes gala apkalumu) uzskatāma Daņilovkas II kapulauka 2. uzkalniņa 2. kapa apkaltās jostas sprādze un Liepiņu kapulaukā savrupatrastā sprādze.⁸⁹ Tās ir izlietas no bronzas, ar lirasveida jostas sprādzēm raksturīgo izvirzījumu priekšdaļā, savukārt bronzas adata ir atlieta kopā ar sprādzes gala apkalumu, veidojot Austrumlatvijā reti sastopamu savienojumu un gandrīz pilnībā nosedzot lirasveida sprādzei raksturīgo formu (3. att.: 9). Pēc kapa inventāra Daņilovkas II kapulauka josta datējama ar 12. gadsimtu, bet, spriežot pēc jostas sadalītājvietas apkalumiem, tai var būt skandināviska izcelsme. Daņilovkas sprādzei ornaments ir gan uz adatas trīs līniju veidā, gan uz sprādzes gala apkaluma, savukārt piecām lirasveida jostas sprādzēm bez iežmaugas pie asītes ir dekorēts arī loks. Ģūģeru kapulauka 117. kapa, Liepiņu kapulauka 69. kapa un Liepiņu kapulaukā savrupatrastai sprādzei loks ir ornamentēts ar tam perpendikulāriem iedziļinājumiem – līnijām,⁹⁰ Alsviķu pagastā savrupatrastai sprādzei uz loka ir vairākas izliektas līnijas,⁹¹ bet Liepiņu kapulauka 128. kapa sprādzei ir ovāli iedziļinājumi priekšdaļā un uz adatas asītes, kā arī trīsdaļīgs iedziļinājums vidusdaļā ar

divdaļīgu izvirzījumu uz priekšu.⁹² Visas aplūkotās apakšgrupas sprāzdes ir no apkaltajām jostām, izņemot Liepiņu kapulaukā savrupatras-to un Odukalna kapulauka 261. kapa sprādzi, kura atrasta pārjauktā kapā.⁹³ Nav zināms, vai šīs abas sprāzdes piederīgas apkaltām jostām. Neskatoties uz lielo formu dažādību, apakšgrupas ietvaros sprāzdes pārsvarā pārstāv 12. gadsimtu. Neskaidrs datējums ir Odukalna kapulauka 261. kapa sprādzei.

Formas ziņā atšķirīga, tomēr lirasveida jostas sprādžu bez iežmaug-pie asītes apakšgrupas kritērijiem atbilstoša ir Madonas kapulaukā savrupatrastā sprādze. Tās forma ir tuva četrstūrim (4,7 × 4,8 cm), ar nedaudz ieliektu priekšdaļu un sāniem. Sprāzdes vidējā asīte ir veidota kopā ar sprāzdes loku, bet asīte, pie kuras stiprināta pamatne, ir pie-stiprināta atsevišķi. Sprāzdes virsma ir dekorēta ar sešiem aplīšiem ar punktu vidū uz vidējās asītes un ar štancētiem trijstūrīšiem uz loka⁹⁴ (3. att.: 8). Šis ir unikāls atradums Latvijas teritorijā. Līdzīgas sprāzdes ar noapaļotu priekšpusi ir atrastas lībiešu apdzīvotajā teritorijā,⁹⁵ bet latgaļu materiālajai kultūrai tās nav bijušas raksturīgas. Madonas ka-pulaukā savrupatrastā sprādze varētu būt piederīga 10.–11. gadsimtam raksturīgajām grezni apkaltajām jostām.

Lielākā daļa lirasveida jostas sprādžu atbilst otrai tipoloģiskai apakšgrupai – **lirasveida sprādzēm ar iežmaugu pie asītes** (s-IV:2). Šo apakšgrupu pārstāv 12 sprāzdes no Jaunākēnu, Kokneses, Krista-piņu, Beitū, Maskavas, Nukšu, Zilupes kapulauka apbedījumiem un divi savrupatradumi no Kristapiņu kapulauka un Strīķu kapulauka. Pēc loka priekšdaļas veidojuma šīs apakšgrupas sprādzēm var izšķirt trīs tipus:

- s-IV:2a – lirasveida sprāzdes ar iežmaugu pie asītes un noapa-ļotu priekšpusi;
- s-IV:2b – lirasveida sprāzdes ar iežmaugu pie asītes un trijstūr-veida priekšpusi;
- s-IV:2c – lirasveida sprāzdes ar iežmaugu pie asītes un reljefi paaugstinātu ziedveida priekšpusi.

Pirmo tipu – *lirasveida sprāzdes ar iežmaugu pie asītes un no-apaļotu priekšpusi* (s-IV:2a) – pārstāv divas sprāzdes no Nukšu un Maskavas kapulauka, kā arī savrupatradums Strīķu kapulaukā. Nukšu kapulauka 208. kapa sprādze, domājams, no neapkaltas jostas, ir at-lieta no bronzas (3 × 2,6 cm), tai ir izteikta iežmauga pie asītes un ar diviem loka malām paralēliem iedziļinājumiem dekorēts loks.⁹⁶ Līdzīga forma ir Strīķu kapulaukā atrastai sprādzei, vienīgi tai ir izteiktāki izvirzījumi zem iežmaugas un nav ornamentēts loks.⁹⁷ Savukārt Maskavas kapulauka 22. kapa apkaltās jostas sprādze ir garāka (4,1 cm) un tai ir neparasts ornaments, kas nav raksturīgs Austrumlatvijas jostas piederumiem. Loks ir dekorēts ar četrām līnī-jām, kuru viens gals ielocīts uz iekšu līdzīgi augu asniem⁹⁸ (3. att.: 10).

Apbedījumos atrastās lirasveida jostas sprādzes ar iežmaugu pie asītes un noapaļotu priekšpusi pēc kapa inventāra tiek datētas ar 11. gadsimtu.⁹⁹

Trīs jostas sprādzes atbilst otram tipam – *lirasveida sprādzēm ar iežmaugu pie asītes un trijstūrveida priekšpusi* (s-IV:2b). Maskavas kapulauka 19. kapa apkaltas jostas bronzas sprādzē ir reljefs, ar garenvirzienā orientētām līnijām ornamentēts loks, bet atšķirībā no iepriekšējā tipa sprādzēm loka priekšdaļa, kurai ir noapaļoti sāni, vidusdaļā noslēdzas trijstūrveidā.¹⁰⁰ Savukārt Kokneses kapulauka 39. kapa sprādzē loks dekorēts ar šķērsvītrām (3. att.: 11).¹⁰¹ Izteikta paplašināta trijstūrveida priekšpuse ir Kristapiņu kapulaukā savrupatrastai apkaltas jostas lirasveida sprādzē. Iežmauga pie asītes tai ir mazāk izteikta nekā pārējām šīs apakšgrupas sprādzēm, turklāt virs tās iezīmējas trešai apakšgrupai raksturīgie trijstūrveida izvirzījumi. Sprādze ir dekorēta ar līnijveida iedziļinājumiem lokā, turklāt tai ir bijusi dzelzs adata.¹⁰² Maskavas un Kokneses kapulauka jostas ar lirasveida jostas sprādzi ar iežmaugu pie asītes un trijstūrveida priekšpusi pēc kapa piedevām tiek datētas ar 12. gadsimtu.¹⁰³ Diemžēl Kristapiņu kapulaukā savrupatrastajai jostai datējumu nevar droši noteikt precīzāk par 11.–12. gadsimtu.

Astoņas jostas sprādzes pārstāv trešo tipu – *lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes un reljefi paaugstinātu ziedveida priekšpusi* (s-IV 2c). Šīm sprādzēm raksturīgs stilizēta trīslapu zieda (lotosa/lilijas) izvirzījums loka priekšdaļā. Visizsmalcinātākais zieda atveids ir Zilupes kapulauka 2. uzkalniņā atrastai sprādzē¹⁰⁴ (3. att.: 12). Tāpat kā citām lirasveida jostas sprādzēm, tai ir noapaļota priekšpuse, četrstūrveida aizmugure un vidū asīte. Sprādzē ir profilēts loks un reljefi paaugstināta ziedveida priekšpuse, ko veido loka apmales un vidusdaļas nedaudz izvirzītu līniju savijums. Šis veidojums atgādina ūdensrozi vai liliju, bet zinātniskajā literatūrā trīslapu zieds tiek saistīts ar lotosu.¹⁰⁵ Precīzu datējumu šai sprādzē diemžēl nevar sniegt, jo trūkst pārējā kapa inventāra (uzkalniņš bija mantraču izpostīts).¹⁰⁶ Līdzīgas sprādzes, kas atrastas Novgorodā, tiek datētas ar 11.–12. gadsimtu.¹⁰⁷ Austrumlatvijā līdzīga sprādze ar nedaudz vienkāršotāku zieda atveidojumu ir atrasta 12. gadsimta apbedījumā Kokneses kapulaukā.¹⁰⁸ Pārējām s-IV:2c tipa sprādzēm ziedveida priekšpuse ir veidota vienkāršāk. Kristapiņu kapulauka 170. un 287. kapa sprādzēm trīs ziedlapas ir iezīmētas skaidri,¹⁰⁹ turpretim Jaunākēnu kapulauka 46. kapa sprādzē ziedlapas apaļā izvirzījumā iezīmē paviršas līnijas.¹¹⁰ Jaunākēnu kapulauka 45. kapa un Beitu kapulauka 2. kapa sprādzes priekšpuses izvirzījumu daļēji nosedz korodējusi dzelzs adata, bet šķiet, ka tas bijis vēl vairāk vienkāršots un ziedlapas vispār vairs nav iezīmētas.¹¹¹ Bez ziedveida priekšpuses izvirzījuma šī tipa lirasveida sprādzes bija vēl citādi ornamentētas. Kristapiņu kapulauka

170. kapa apkaltas jostas sprādzei bija paralēli loka malām veidots iedziļinājums vidusdaļā.¹¹² Beitu kapulauka 2. kapa sprādzei loks dekorēts ar tā malām perpendikulāriem iedziļinājumiem – svītriņām, līdzīgi kā Ģūģeru kapulauka 117. kapa s-IV:1 apakšgrupas lirasveida jostas sprādzei.¹¹³ Savukārt Jaunākēnu kapulauka 45. kapa sprādzes asīti garenvirzienā orientētas līnijas sadala trīs daļās.¹¹⁴ Kopumā šī tipa jostas sprādzes piederīgas apkaltām un neapkaltām 11.–12. gadsimta ādas jostām. Turklāt sprādzes ar reālistiskāk un vienkāršotāk veidotu ziedveida priekšpusi 11.–12. gadsimtā ir pastāvējušas vienlaicīgi.

Trešo apakšgrupu veido **lirasveida sprādzes ar trijstūrveida izvīrijumiem pie asītes** (s-IV:3). Šo apakšgrupu pārstāv septiņas jostas sprādzes – piecas atrastas apbedījumos, bet divas ir savrupatradumi kapulaukos. Šīm sprādzēm ir raksturīga noapaļota priekšpuse, četrstūrveida aizmugure un vidū ar loku apvienota asīte. Apakšgrupas atšķirīgā iezīme ir izteikti trijstūrveida izvīrijumi pie asītes (3. att.: 13). Četrām sprādzēm ir raksturīga s-IV:2c tipa iezīme – ziedveida izvīrijums priekšpusē. Jaunākēnu kapulauka 72. kapa sprādzei iezīmējas vienkāršotas trīs lapas, bet pārējām trīs sprādzēm ir palicis tikai neliels izvīrijums priekšdaļā.¹¹⁵ Četras no apakšgrupas sprādzēm ir dekorētas ar loka malām perpendikulāriem iedziļinājumiem – svītriņām,¹¹⁶ līdzīgi kā tas novērojams arī citu apakšgrupu lirasveida sprādzēm.¹¹⁷ Bet Asaru kapulauka 2. kapa jostas sprādzei, līdzīgi Liepiņu kapulauka 128. kapa sprādzei, kura pārstāv s-IV:1 apakšgrupu, loks ir dekorēts ar ovāliem iedziļinājumiem¹¹⁸ (3. att.: 13). Zīmīgi, ka abām jostām ir kvadrātveida apkalumi ar pinuma ornamentu. Pārsvārā lirasveida jostas sprādzes ar trijstūrveida izvīrijumiem pie asītes ir piederīgas apkaltajām 11.–12. gadsimta jostām.

No pārējām aplūkotajām lirasveida jostas sprādzēm ar trijstūrveida izvīrijumiem pie asītes krasi atšķiras Kristapiņu kapulauka 136. kapa apkaltās jostas sprādze.¹¹⁹ Lai gan Ināra Kuniga šo sprādzi dēvē par četrstūrveida,¹²⁰ tomēr uzskatu, ka tā ir uzlūkojama par lirasveida jostas sprādžu modificētu veidu, jo tai ir lirasveida sprādzēm raksturīgā forma – noapaļota priekšpuse, četrstūrveida aizmugure un vidū ar loku apvienota asīte, bet atšķirībā no citām šīs tipoloģiskās grupas sprādzēm tai ir noplacināts, mazāk noapaļots loks un pie asītes ir stūraini izlaidumi ar trim apaļiem caurumiņiem katrā pusē. Salīdzinājumā ar citām sprādzēm Kristapiņu kapulauka 136. kapa sprādzei ir veidots sarežģītāks ornaments. Tās priekšdaļa ir dekorēta ar loka malām paralēlu smalku trijstūrīšu rindām, bet stūrainie izlaidumi – ar nelieliem aplīšiem. Kristapiņu josta pēc pārējā kapa inventāra tiek datēta ar 11. gadsimta otro pusi.¹²¹ Līdzīgas sprādzes ir atrastas Laukskolas kapulauka 271. un 234. kapā,¹²² un tām paralēles rodamas starp šī perioda Gotlandes sprādzēm.¹²³

Lirasveida jostas sprādzu areāls bijis ļoti plašs – tās zināmas visā Austrumeiropā un Skandināvijā.¹²⁴ Latvijas teritorijā lirasveida jostas sprādzes bija sastopamas kopš 11. gadsimta. Šīm sprādzēm ir izteikta dažādība vizuālajos risinājumos, taču uzbūves principi un materiāls ir kopīgs. Jāatzīmē, ka lirasveida jostas sprādzes ar iežmaugu un trijstūrveida izvirzījumiem pie asītes bija sastopamas gan 11., gan 12. gadsimtā, bet lirasveida jostas sprādzes bez iežmaugas pie asītes lielākoties datētas ar 12. gadsimtu (tab.). Šīs sprādzes bija gan apkaltu, gan neapkaltu jostu sastāvdaļa un ir atrastas visā Austrumlatvijas teritorijā, neiezīmējot tipu saistību ar konkrētiem mikroreģioniem.

Vismazāk pārstāvētā jostas sprādzu grupa ir **ovālās sprādzes** (s-V). Tām raksturīgs ir ovālas formas liets lokš, atsevišķi veidota bronzas adata saglabājusies tikai vienā gadījumā. Ovālās jostas sprādzes ir izgatavotas divos veidos – ar vai bez sprādzes gala apkaluma, pēc šīs pazīmes izdalītas divas tipoloģiskās apakšgrupas:

- s-V:1 – ovālās jostas sprādzes, kas nav apvienotas ar sprādzes gala apkalumu;
- s-V:2 – ovālās jostas sprādzes, kas apvienotas ar sprādzes gala apkalumu.

Ir tikai viena **ovālā jostas sprādze, kas nav apvienota ar sprādzes gala apkalumu** (s-V:1). Tā atrasta Jaunākēnu kapulauka postītā 10. kapā kopā ar platasmens cirvi, pieša fragmentu, nazi un dzelzs sprādzīti, visticamāk, saistītu ar piesi vai apavu. Sprādze ir atlieta no bronzas, 2,5 × 4 cm liela.¹²⁵ Tās priekšdaļa ir paplašināta un ornamentēta ar trim šķērsvītrām vidū un pa vienai katrā sānā (3. att.: 14). Sprādze visticamāk tika nēsāta pie neapkaltas jostas. Pēc apbedījuma inventāra Jaunākēnu kapulauka 10. kapa sprādze ir datējama ar 12.–13. gadsimtu. Līdzīgas sprādzes ir atrastas Turaidas pilī un Spietiņu apmetnē, un Māris Atgāzis tās datē ar 13.–14. gadsimtu.¹²⁶

Ovālās jostas sprādzes, apvienotas ar sprādzes gala apkalumu (s-V:2), kuras tiek dēvētas arī par viengabala sprādzēm, ir atrastas trīs Odukalna un vienā Kristapiņu kapulauka apbedījumā.¹²⁷ Šiem eksemplāriem sprādze un apkalums veido vienotu veselumu. Sprādzes ir nelielas, to platums pārsniedz garumu un ir ap 2,5 cm liels. Sprādzu gala apkalumi ir rotāti ar augu vai sirdsveida ornamentu (3. att.: 15). Šīs apkaltu jostu sprādzes ir saistāmas ar importu un tiek datētas ar 11.–12. gadsimtu.¹²⁸ Ovālās jostas sprādzes, apvienotas ar sprādzes gala apkalumu, bija izplatītas slāvu apdzīvotajās teritorijās un Skandināvijā. Domājams, ka Latgales austrumdaļas apbedījumos atrastās sprādzes ir imports no austrumiem.

Tabula

JOSTAS SPRĀDŽU HRONOLOĢIJA

Jostas sprādzu tipoloģiskā apakšgrupa vai tips	9. gs.	10. gs.	11. gs.	12. gs.
s-I:1 U veida sprādzes ar ieliektu priekšdaļu				
s-I:2a U veida sprādzes ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem				
s-I:2b U veida sprādzes ar izteikti paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem				
s-I:2c U veida sprādzes ar paplašinātu priekšdaļu un izteiktiem stūriem				
s-II:1 Četrstūrveida sprādzes ar ieliektiem (iežmaugtiem) sāniem				
s-II:2 Četrstūrveida sprādzes ar taisniem sāniem				
s-III:1 Piecstūrveida sprādzes ar vienu asīti				
s-III:2 Piecstūrveida sprādzes ar divām asītēm				
s-IV:1 Lirasveida sprādzes bez iežmaugas pie asītes				
s-IV:2a Lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes un noapaļotu priekšpusi				
s-IV:2b Lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes un trijstūrveida priekšpusi				
s-IV:2c Lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes un reljefi paaugstinātu ziedveida priekšpusi				
s-IV:3 Lirasveida sprādzes ar trijstūrveida izvirzījumiem pie asītes				
s-V:1 Ovālās sprādzes, kas nav apvienotas ar sprādzes gala apkalumu				
s-V:2 Ovālās sprādzes, apvienotas ar sprādzes gala apkalumu				

Vēlajā dzelzs laikmetā josta bija vīrieša tērpa nozīmīga sastāvdaļa, savukārt ādas jostas vienai no svarīgākajām sastāvdaļām – sprādzei bijusi gan praktiska – jostas aizdares – funkcija, gan dekoratīva nozīme.

Vēlajā dzelzs laikmetā Austrumlatvijai ir raksturīgas daudzveidīgas jostas sprādzes. Jāatzīmē, ka jostas sprādžu materiālā atspoguļojas vietējo iedzīvotāju estētisko vērtību izmaiņas vēlajā dzelzs laikmetā Austrumlatvijā, ko rāda arī citas senlietu grupas. 9. gadsimtā jostu sastāvdaļās vērojamas vidējā dzelzs laikmetā sastopamās formas un jaunu formu aizsākumi. Piemēram, četrstūrveida sprādzes, kuras bija izplatītas vidējā dzelzs laikmetā, saglabāja savu nozīmi arī vēlā dzelzs laikmeta sākumā. Domājams, ka arī U veida sprādzes ir attīstījušās no savām vidējā dzelzs laikmeta priekštecēm. Savukārt no U veida sprādzēm, izveidojot tām trijstūrveida priekšpusi, attīstījās piecstūrveida sprādzes. Līdz ar juveliermākslas un tekstilmākslas attīstību mainījās arī vīriešu tērps. 10.–11. gadsimta apbedījumos ar bagātīgu līdzī do to priekšmetu klāstu arheologi nereti atrod greznu, ar bronzas riņķīšiem ornamentētu svārku, rokautu un citu tērpa sastāvdaļu atliekas. Šim laikam raksturīgas arī īpaši greznas apkaltas jostas ar U veida un piecstūrveida sprādzēm. Savukārt 11.–12. gadsimta jostu materiāls atspoguļo tirdzniecības nozīmes palielināšanos un sarkaru virzienus – Daugavas tuvumā un Gaujas baseinā atrasti Rietumlatvijai raksturīgu formu priekšmeti, bet Latgales austrumdaļas kapulaukos konstatētas slāvu apdzīvotai teritorijai tipiskas jostu sastāvdaļas. 11. gadsimtā Austrumlatvijā kontaktu rezultātā parādījās jaunas, sarežģītākas sprādžu formas – lirasveida un ovālas sprādzes, kuras bija apvienotas ar sprādzes gala apkalumu. Lirasveida sprādzes kļuva par populāru sprādžu formu Austrumlatvijā, un tās izgatavoja arī vietējie meistari, savukārt mazskaitlīgie ovālo sprādžu atradumi ir uzskatāmi par importu. Jāatzīmē, ka vēlā dzelzs laikmeta sākumā sprādžu izgatavošanā plašāk tika lietota dzelzs, īpaši tas sakāms par četrstūrveida jostas sprādzēm, bet kopš 10. gadsimta pārlicinoši sāka dominēt bronza. Sprādžu dekorēšanai tika izmantots Latvijas teritorijai raksturīgais ģeometriskais ornaments, vienīgi kontaktu rezultātā ienākušajām lirasveida sprādzēm ir vērojams arī augu ornaments, bet Austrumlatvijai netipiskajām importētajām ovālajām sprādzēm gala apkalumu mēdza rotāt ar augu vai sirdsveida ornamentu. Ar kartografēšanas metodes palīdzību tika noteikts, ka U veida, četrstūrveida, piecstūrveida un lirasveida tipoloģisko grupu sprādzes ir bijušas sastopamas visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā, vienīgi importētās ovālās jostas sprādzes, kas apvienotas ar sprādzes gala apkalumu, ir atrastas Austrumlatgales lielāku saimniecības un tirdzniecības centru kapulaukos. Nobeigumā jāuzsver, ka jostas ir nozīmīga senlietu grupa, kuru pētnieks var izmantot senatnes izziņāšanā, un sprādžu sīkāka analīze paver jaunas iespējas rotkaļu profesionālās izaugsmes izpētē, vietējo iedzīvotāju estētisko vērtību izmaiņu izziņāšanā, kontaktu nozīmes noteikšanā un citās jomās.

ATSAUCES

- ¹ *Ciglis J.* V–IX amžiaus diržų sagtys Rytų Latvijoje // *Archaeologia Lituana* 7. – Vilnius, 2006. – P. 156–170.
- ² *Ciglis J.* Galvenie libiešu jostas sprādžu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā // Latvijas PSR vēstures problēmas. 7. Republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes. – Rīga: Zinātne, 1989. – 8.–14. lpp.
- ³ *Butėnas E.* Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis) // *Lietuvos archeologija* 18. – Vilnius, 1999. – P. 37–56.
- ⁴ *Svetikas E.* Sagtys XIV–XVII a. tipai ir paskirtis // *Lietuvos archeologija* 15. – Vilnius, 1998. – P. 389–431.
- ⁵ *Кулаков В. И.* Пруссы (V–XIII вв.). – Москва: Геоэко, 1994.
- ⁶ *Ковалевская В. Б.* Поясные наборы Евразии IV–IX вв. Пряжки (Археология СССР. Свод археологических источников. Е1-2). – Москва: Наука, 1979.
- ⁷ *Mikhailov K. A.* Russian-Swedish Relations in the Late Viking Age on the Basis of Studies of Belt Mountings // *Cultural Interaction between East and West. Archaeology, Artefacts and Human Contacts in Northern Europe.* – Stockholm, 2007. – P. 205–211; *Михайлов К. А.* Древнерусские наборные пояса в XI–XII вв.: северная и южная традиции // *Русь в веках. Взаимодействие Севера и Юга.* – Москва, 2005. – С. 132–144; *Jansson I.* Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ // *Birka II 2.* – Stockholm, 1986. – P. 77–108; *Enisova N., Murashova V.* Manufacturing Techniques of Belt and Harness Fittings of the 10th Century AD // *Journal of Archaeological Science.* – 1999. – No. 26. – P. 1093–1100; u.c.
- ⁸ *Vijups A.* Latvijas XIII–XVII gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze): Promocijas darbs. – Rīga: Latvijas Universitāte, 1998. – 16. lpp.
- ⁹ Latvijas Nacionālais vēstures muzejs (LNVM), VI 285: 46.
- ¹⁰ LNVM, A 11847: 343, 12508: 74; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – Rīga: RaKa, 2000. – III att.: 2.
- ¹¹ LNVM, VI 155: 352.
- ¹² LNVM, VI 155: 231.
- ¹³ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 2002. – 115. lpp.
- ¹⁴ LNVM, VI 291: 437.
- ¹⁵ LNVM, VI 291: 265, 155: 231, 85: 136.
- ¹⁶ LNVM, A 606.
- ¹⁷ LNVM, VI 291: 402, 582, 155: 231, 154: 395.
- ¹⁸ LNVM, VI 4: 532; *Šnore E.* Kivtu kapulauks. – Rīga: Zinātne, 1987. – VIII tab.: 1; LNVM, A 12010: 20, 10825: 1, 11319: 2; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – III att.: 10.
- ¹⁹ LNVM, VI 155: 8, 154: 395.
- ²⁰ LNVM, VI 291: 158, 1346, 154: 395, A 12010: 57, 12764: 135a, VI 4: 532, A 11319: 2, 12000: 251; *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – 29. att.: 11.
- ²¹ LNVM, VI 291: 519.
- ²² LNVM, VI 291: 437, 1288, A 10825: 1, 12404: 221.
- ²³ LNVM, VI 291: 582.
- ²⁴ LNVM, VI 154: 127, A 12508: 190, 12764: 65.
- ²⁵ LNVM, VI 155: 759, A 11847: 198, 12764: 65.

- ²⁶ LNVM, VI 154: 127, 548, 291: 197, A 12378: 146, 164, 12508: 155 u.c.
- ²⁷ LNVM, A 9984: 5; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.) // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 168. lpp.; LNVM, VI 291: 551, 726; Нукшинский могильник (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР; 1) / Ред. Э. Д. Шноре, Т. Я. Зейд. – Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР, 1957. – Табл. IV: 4; u.c.
- ²⁸ LNVM, A 12623: 28; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – II att.: 3; LNVM, A 10001: 14; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 168. lpp.
- ²⁹ LNVM, A 12378: 146, 164, 12508: 155, 190; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – III att.: 6, 13, 14, 16; LNVM, VI 154: 548, A 9336: 9.
- ³⁰ LNVM, A 9984: 5, VI 291: 551, 726; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 4; u.c.
- ³¹ LNVM, A 11636: 10, VI 291: 1479; *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 189. lpp.; u.c.
- ³² *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 189. lpp.; LNVM, A 65383: 8; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 5.
- ³³ LNVM, A 12623: 28, 61; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – II att.: 2, 3; LNVM, VI 4: 177 (30. kaps); *Šnore E.* Kivtu kapulauks. – VIII tab.: 2; LNVM, A 9984: 5, 10001: 14; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 168. lpp.; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 4.
- ³⁴ LNVM, A 12768: 94; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – II att.: 1; LNVM, A 65383: 8; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 5.
- ³⁵ LNVM, A 2836.
- ³⁶ LNVM, A 11847: 198.
- ³⁷ *Urtāns V.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā 1963. gadā. – Inv. Nr. VIAA: 119. (Glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē (LVI AMK).); *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 147. lpp.
- ³⁸ Jaunāķēnu kapulauka kolekcija. – Inv. Nr. VI 154: 548 (82. kaps); Kristapiņu kapulauka kolekcija. – Inv. Nr. A 12378: 146, 164, 12508: 155, 12378: 277 (66., 69., 182. kaps, s.a.)
- ³⁹ *Ciglis J.* V–IX amžius diržų sagtys Rytų Latvijoje. – P. 159–163.
- ⁴⁰ LNVM, VI 291: 437, 155: 435, 893, A 10293: 2.
- ⁴¹ LNVM, VI 291: 437, 155: 893.
- ⁴² LNVM, VI 155: 435.
- ⁴³ LNVM, A 65360: 5; Нукшинский могильник. – Табл. II: 3.
- ⁴⁴ LNVM, A 12704: 80.
- ⁴⁵ Нукшинский могильник. – С. 61.
- ⁴⁶ LNVM, A 12672: 3.
- ⁴⁷ *Ciglis J.* V–IX amžius diržų sagtys Rytų Latvijoje. – P. 159–163.
- ⁴⁸ Latvijas PSR arheoloģija / Red. A. Bīrons, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore. – Rīga: Zinātne, 1974. – 340. lpp.
- ⁴⁹ LNVM, A 12704: 191, 198.
- ⁵⁰ *Ciglis J.* V–IX amžius diržų sagtys Rytų Latvijoje. – P. 159–163.
- ⁵¹ LNVM, VI 291: 1539, A 65381: 8; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 6.
- ⁵² LNVM, A 11912: 185.
- ⁵³ *Ciglis J.* V–IX amžius diržų sagtys Rytų Latvijoje. – P. 163–168.
- ⁵⁴ LNVM, A 65373: 6.

- ⁵⁵ LNVM, A 9445: 2, 65373: 6; Нукшинский могильник. – Табл. II: 9; LNVM, A 12404: 74; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – III att.: 1; LNVM, A 11847: 298, 11912: 52.
- ⁵⁶ LNVM, A 11912: 75, 11912: 125.
- ⁵⁷ LNVM, A 11847: 318.
- ⁵⁸ *Daiga J.* Karavīra aprobe // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 194. lpp.
- ⁵⁹ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 94. lpp., III att.: 1.
- ⁶⁰ Нукшинский могильник. – С. 62.
- ⁶¹ LNVM, A 12404: 74, 65378: 3, 65379: 10.
- ⁶² LNVM, A 10029: 2; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 168. lpp.
- ⁶³ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 166. lpp., III att.: 3.
- ⁶⁴ LNVM, A 12768: 105.
- ⁶⁵ Нукшинский могильник. – С. 57.
- ⁶⁶ Turpat. – II tab.: 4.
- ⁶⁷ *Седова М. В.* Ярополч Залеский. – Москва, 1978. – Табл. 7: 16.
- ⁶⁸ *Ciglis J.* Galvenie lībiešu jostas sprādžu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā. – 12. lpp.
- ⁶⁹ *Ciglis J.* V–IX amžiaus diržu sagtys Rytų Latvijoje. – P. 168.
- ⁷⁰ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 71. lpp., 68. att.: 6.
- ⁷¹ LNVM, A 12000: 705, A 3484.
- ⁷² LNVM, A 7870: 16; *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 69. att.: 3.
- ⁷³ LNVM, A 3484, 12704: 37.
- ⁷⁴ LNVM, A 7755: 1.
- ⁷⁵ LNVM, A 10478: 4.
- ⁷⁶ LNVM, A 12492: 7.
- ⁷⁷ *Apala Z.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Liepiņu kapulaukā 1972./1973. gadā. – Inv. Nr. VI A A: 272. (Glabājas LVI AMK.)
- ⁷⁸ LNVM, VI 155: 448.
- ⁷⁹ *Седова М. В.* Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – Москва: Наука, 1981. – С. 145, 147.
- ⁸⁰ LNVM, A 10495: 3.
- ⁸¹ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 33. lpp.
- ⁸² Turpat. – 189. lpp.
- ⁸³ *Ciglis J.* Galvenie lībiešu jostas sprādžu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā. – 12. lpp. Turpat.
- ⁸⁵ LNVM, VI 291: 1222, 155: 469, A 12694: 278.
- ⁸⁶ LNVM, VI 291: 1222.
- ⁸⁷ LNVM, VI 155: 1075.
- ⁸⁸ LNVM, A 12000: 658.
- ⁸⁹ LNVM, VI 18: 33; Latvijas PSR arheoloģija. – 60. tab.: 13; LNVM, A 9806: 12.
- ⁹⁰ LNVM, VI 291: 1222, 155: 469, A 9806: 12.
- ⁹¹ LNVM, A 324.
- ⁹² LNVM, VI 155: 841.
- ⁹³ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 109., 110. lpp.
- ⁹⁴ LNVM, A 12655: 11.
- ⁹⁵ *Ciglis J.* Galvenie lībiešu jostas sprādžu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā. – 11. lpp.
- ⁹⁶ LNVM, A 65445: 7; Нукшинский могильник. – Табл. II: 1.
- ⁹⁷ LNVM, A 3830.

- ⁹⁸ LNVm, A 9462: 8.
- ⁹⁹ Нукшинский могильник. – С. 65; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 163. lpp.
- ¹⁰⁰ LNVm, A 9458: 7; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 168. lpp.
- ¹⁰¹ LNVm, A 12694: 292.
- ¹⁰² LNVm, A 11606: 3.
- ¹⁰³ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 163. lpp.
- ¹⁰⁴ LNVm, VI 30: 2.
- ¹⁰⁵ *Мурашева В. В.* Древнерусские ременные наборные украшения (X–XIII вв.). – Москва: УРСС, 2000. – С. 85.
- ¹⁰⁶ *Šnore E.* Pārskats par apzināšanas darbiem Zilupē 1954. gadā. – VIAA: 23. (Glabājas LVI AMK.)
- ¹⁰⁷ *Седова М. В.* Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – С. 144.
- ¹⁰⁸ LNVm, A 12704: 103.
- ¹⁰⁹ LNVm, A 12508: 67, 12768: 125; *Kunīga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – III att.: 9, 20.
- ¹¹⁰ LNVm, VI 154: 354.
- ¹¹¹ *Cimermane I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Beitu kapulaukā 1962. gadā. – Inv. Nr. VIAA: 80. (Glabājas LVI AMK.)
- ¹¹² LNVm, A 12508: 67.
- ¹¹³ *Cimermane I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Beitu kapulaukā 1962. gadā. – Inv. Nr. VIAA: 80; LNVm, VI 291: 1222.
- ¹¹⁴ LNVm, VI 154: 353.
- ¹¹⁵ LNVm, A 12404: 175, VI 285: 19.
- ¹¹⁶ LNVm, A 12404: 175, VI 3: 92, A 10127: 3, A 2850.
- ¹¹⁷ LNVm, VI 291: 1222; *Cimermane I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Beitu kapulaukā 1962. gadā. – Inv. Nr. VIAA: 80; LNVm, VI 155: 469.
- ¹¹⁸ LNVm, VI 285: 19, 155: 841.
- ¹¹⁹ LNVm, A 12444: 72; *Kunīga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – II att.: 5.
- ¹²⁰ *Kunīga I.* 11. gadsimta apkalta ādas josta // Muzeji un kultūras pieminekļi. – Rīga: Avots, 1984. – 19. lpp.
- ¹²¹ *Kunīga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 59., 32. lpp.
- ¹²² *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006. – 235. lpp.
- ¹²³ *Thunmark-Nylen L.* Die Wikingerzeit Gotlands I. – Stockholm, 1995. – Abb. 210: 2.
- ¹²⁴ *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XII вв. – Рига: Зинатне, 1965. – С. 88.
- ¹²⁵ LNVm, VI 154: 61.
- ¹²⁶ *Graudonis J.* Turaidas pils. II. Atradumi. – Turaida, 2003. – 19. tab.: 3; *Atgāzis M.* Sēlpils Spietīņu apmetne un tās laiks // Pētījumi sēļu senatnē. – Rīga, 2006. – 24. lpp.
- ¹²⁷ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – 52. att.: 6, 69. att.: 4; LNVm, A 12768: 5.
- ¹²⁸ *Kunīga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 32. lpp.; *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – 26., 36., 140. lpp.

Inna Lazdiņa

LATE IRON AGE BELT BUCKLES IN EASTERN LATVIA

Summary

An important element of male dress in the Late Iron Age, and apparently also one of the most ornate, was the belt. The man's belt was a composite item, consisting of a strap and a buckle, in addition to which the most elaborate belts had various metal mounts and attached pieces. The buckle is the element used to fasten the belt. Belt buckles traditionally consist of the loop of the buckle, one or more pins and a prong.

The main corpus of source material for the paper is provided by the belts and belt fragments from Late Iron Age cemeteries in the area populated by the Latgallians. Altogether, fragments of more than 290 belts have been identified, 167 of these being represented by buckles, while in the remaining cases the evidence of belts takes the form of metal mounts, fragmentary remains of the leather strap or of a tassel. Altogether, 163 iron and bronze belt buckles, recovered from 132 male burials or as stray finds, were utilised in creating a typology of belt buckles. The form and construction of the loop of the buckle serve as the typologising elements. Based on these criteria, the belt buckles were divided into five typological groups: I) U-shaped belt buckles, II) rectangular belt buckles, III) pentagonal belt buckles, IV) lyre-shaped belt buckles and V) oval belt buckles, which were further divided into subgroups and types according to need.

U-shaped buckles constitute the most widespread typological group (s-I). The unifying feature of the buckles in this typological group is a U-shaped loop, linked by a pin that was either fashioned separately or together with the loop. These brooches were made of bronze or iron, and were components of belts with or without metal mounts. These buckles were widely used and have been found at all of the extensively excavated Late Iron Age cemeteries of Eastern Latvia. Pentagonal buckles (s-III) appeared in the 10th century as a modification of the U-shaped belt buckle broadened at the front. In the 12th century, in addition to buckles with a single pin, pentagonal buckles appear that are provided with a second pin for attaching the prong. The pentagonal belt buckles are made of bronze, with a prong of bronze or iron, and were used on leather belts with and without metal mounts.

The unifying element of the typological group of rectangular buckles (s-II) is a rectangular loop, wrought from a single bar or cast. Rectangular buckles with incurving (concave) sides were mostly made of iron and were used on belts without metal mounts. They occur most commonly in burials from the turn of the 9th century and the rest of that century, and represent a continuation of the 7th–8th century tradition

of rectangular belt buckles. It should be noted, however, that several of the buckles belonging to this sub-group and buckles with straight sides have also been found with later burials.

The lyre-shaped belt buckles (s-IV) constitute a characteristic group of buckles from the second half of the Late Iron Age. Characteristic of the lyre-shaped buckles is that the loop is divided in two by the place of attachment of the pin for the prong, combined with the loop. The front part of the loop is generally rounded, while the back part is rectangular. The buckles of this group are very diverse in terms of form and ornamentation. The group of lyre-shaped buckles has a very wide area of distribution: they are represented throughout Eastern Europe and Scandinavia. In the area of present-day Latvia lyre-shaped belt buckles occur from the 11th century onwards. These buckles were components of belts with and without metal mounts.

The smallest group consists of oval belt buckles (s-V). Oval belt buckles are of two forms: combined with a chape at the end of the buckle, or without a chape. Oval belt buckles combined with a chape at the end were widespread in areas populated by the Slavs and in Scandinavia. It is thought that the buckles found with burials in the eastern part of Latgale are items imported from the East.

It should be noted that the corpus of belt buckles reflects changes in the aesthetic values of the indigenous population during the Late Iron Age in Eastern Latvia. The elements of belt buckles from the 9th century include forms encountered in the Middle Iron Age, as well as emerging new forms. In richly furnished 10th–11th century burials archaeologists often find the remains of elaborate coats, armcloths or other garments decorated with bronze. Also characteristic of this period are particularly elaborate belts with metal mounts and with U-shaped or pentagonal buckles. The belt finds of the 11th and 12th century reflect the increased role of trade and the direction of contacts. Near the River Daugava and in the basin of the Gauja forms characteristic of Western Latvia are found, while the cemeteries of Eastern Latgale have produced belt components characteristic of the area populated by the Slavs. Finally, it should be emphasised that belts are an important group of artefacts that can provide information about the past. Analysis of the belt buckles provides new possibilities for studying the development of the jewellery smith's profession, the aesthetic values of the local population, the role of contacts and other aspects.

Iesniegts 29.10.2010.

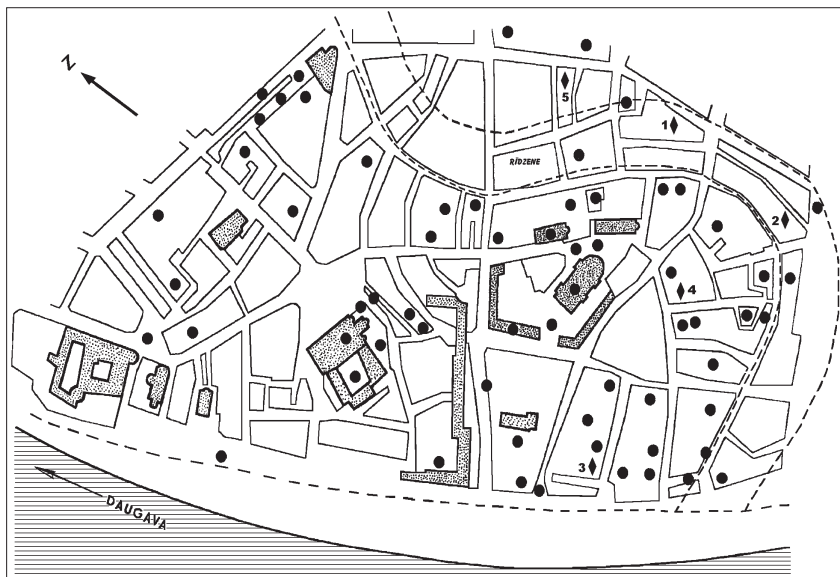
Viktorija Bebre

RĪGAS 13.–17. GADSIMTA PIEŠU SIKSNU TIPI

Mitrais un organiskām vielām piesātinātais Rīgas vecpilsētas kultūrslānis ir sekmējis ādas izstrādājumu relatīvi labo saglabāšanos. Arheoloģiskajos izrakumos Rīgā vairāk nekā 70 gadu garumā ir savākta bagātīga un daudzveidīga ādas senlietu kolekcija, no kuras lielāko daļu veido dažādi apavu fragmenti. Tāpat kā mūsdienās, arī senatnē ādas izstrādājumu sortiments ir bijis plašs. Līdztekus apaviem tika darinātas jostas, maki, somiņas, zobenu un nažu makstis, cimdi, zirglietas. Atsevišķus ādas priekšmetus, kas atrasti vienā vai dažos eksemplāros, kā, piemēram, grāmatu vāku fragmentus, varam uzskatīt par unikālām senlietām. Arī šajā rakstā no vairāku desmitu tūkstošu lielā ādas priekšmetu krājuma tiks apskatīta neliela ādas izstrādājumu grupa – piešu siksas.

Jāuzsver, ka arheoloģiskajā literatūrā par šo artefaktu tikpat kā nav nekādu ziņu. Arī par Rīgas piešu siksniem atrodams viens vien attēls senlietu izstādes katalogā par pētījumiem, kas veikti 1938. gadā.¹ Izdevuma “Latvijas PSR arheoloģija” nodaļā par zirglietām un jātnieku piederumiem viduslaikos apskatā par atrastajiem piešiem atzīmēts, ka tie “pie apaviem piestiprināti ar ādas siksniņām”.² Nedaudz plašāka informācija atrodama krievu arheologa A. Kirpičņikova darbā par jātnieka un jājamzirga aprīkojumu Senajā Krievzemē 9.–13. gadsimtā. Pētnieks dod arī savu redzējumu par atsevišķu piešu tipu stiprinājuma veidu pie apaviem, pamatojoties uz piešu loka gala noslēgumu – cilpu formu,³ nevis uz arheoloģiskajos izrakumos atrastajām piešu siksniem.

Uzkrājoties pilsētu arheoloģiskajam materiālam un izveidojoties speciālistiem ādas senlietu izpētē, ārzemēs pēdējās desmitgadēs parādījušies ne tikai plaši apkopojami raksti, bet arī monogrāfijas par daudzām ādas priekšmetu grupām. Viena no jaunākajām ir 2004. gadā izdotā Džona Klarka (*Clark*) grāmata par zirgiem un zirglietām, kurā, balstoties uz Londonas izrakumos laikā no 1970. līdz 1980. gadam iegūto arheoloģisko materiālu, analizēti arī atrastie pieši, piešu siksnu sprādzes un piešu siksas,⁴ kādas bija izplatītas Londonā no 12. gs. vidus līdz 15. gs. vidum.

1. att. Piešu siksnu atradumu vietas Vecrīgā:

1 – Armijas ekonomiskais veikals (1938); 2 – Pasta krājcase (1938–1939) un Vaļņu iela 48/50 (2009); 3 – Peldu-Ūdensvada iela (1974–1976); 4 – Reformātu baznīca (1988); 5 – Vaļņu iela 19 (2003)

Protams, viduslaiku un agro jauno laiku ilustratīvajos materiālos atrodami bruņinieku, augstmaņu un jātnieku (kavalēristu) attēli, kuros viņi redzami garos zābakos ar piešiem.⁵ Tomēr arī šajos attēlos var saskatīt tikai vispārējas priekšmeta aprises.

Kādas piešu siksna izgatavotas un nēsātas Rīgā, visuzskatāmāk parāda arheoloģiskajos izrakumos atrastie darinājumi. Rīgas ādas senlietu klāstā izdalītas 18 piešu siksna vai to fragmenti no pieciem arheoloģisko izrakumu objektiem (1. att.).

1938. gadā notika pirmie arheoloģiskie izrakumi Rīgā, kas bija arī vieni no pirmajiem Baltijas jūras valstu reģionā, kad pētnieki sastapās ar pilsētas kultūrslāni, kas saturēja jaunu senlietu kategoriju – dažādus no organiska materiāla izgatavotus priekšmetus. Togad tika uzsākti arheoloģiskie pētījumi divos lielos būvlaukumos, kas atradās aizbērtās Rīdzenes upes gultnes vietās. Armijas ekonomiskā veikala būvlaukumā starp Vaļņu, Audēju un Rīdzenes ielu (1. att.: 1) arheoloģiskās uzraudzības darbi norisa paralēli būvdarbiem un daudzie atradumi tika iegūti, izsijājot izrakto zemi. 3000 savākto senlietu vidū ir arī trīs divu atšķirīgu piegriezumu piešu siksna, kas datētas ar 17.–18. gadsimtu.⁶

Savukārt Pasta krājkases būvlaukumā starp Vaļņu, 13. janvāra, Staļļu un Kalēju ielu (1. att.: 2) arheoloģiskie izrakumi tika veikti divās plašās tranšējās un iegūts vairāk nekā 4000 senlietu un pāri par 3000 ādas priekšmetu fragmentu, kas attiecināmi uz 15.–18. gadsimtu.⁷ 1938. gadā Pasta krājkases arheoloģiskajos pētījumos iegūtas četras piešu siksnas. Tomēr pirms 70 gadiem plānoto Pasta krājkases ēku neuzcēla, bet izrakto būvbedri aizbēra. Vēlāk tur ierīkoja skvēru, uzbūvēja kiosku un citas celtnes. 2009. gadā sakarā ar atkal paredzēto šīs teritorijas apbūvi tika veikta trīsdesmitajos gados nerakto vietu arheoloģiskā izpēte. Proti, arheoloģiskajos izrakumos tika konstatēti un uzmērīti trīsdesmito gadu laukumi un izpētīta nedaudz plašāka teritorija uz Vaļņu un 13. janvāra ielas pusi. Arī 2009. gada arheoloģiskajos izrakumos, kurus veica SIA “Arhitektoniskās izpētes grupa” arheologa Ulda Kalēja vadībā, savākto vairāk nekā 2700 ādas izstrādājumu fragmentu vidū bija divas piešu siksnas, pie tam vienīgā veselā apakšējā piešu sikсна.⁸

1974. gadā izrakumos Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (1. att.: 3) tika konstatēta vietējo iedzīvotāju zvejnieku – amatnieku apmetne, kurā netraucētas liecības saglabājušās par periodu līdz 14. gadsimtam.⁹ Šajā objektā tika atrasta viena no senākajām Rīgas tauriņveida piešu siksnām, kas datējama ar 13. gs. vidu.

Arheoloģiskās uzraudzības darbos Reformātu baznīcā (1. att.: 4), padziļinot baznīcas puspagraba grīdas limeni, tika iegūts piesis ar izvērtu siksnu. Blakus tam atrasti nedaudzi tipiski viduslaiku pilsētnieku sadzīves priekšmeti – kaula stāvķemme, bronzas pakavsakta ar zvērgalvas galiem, dzelzs svečturis u.c., kas datējami ar 13.–14. gadsimtu.¹⁰

Skaitliski visvairāk – septiņas piešu siksnas un arī seši pieši, kas datējami ar 17. gs. vidu, atrasti 2003. gadā izrakumu objektā Vaļņu ielā 19 (1. att.: 5). Kultūrslānis šajā vecpilsētas rajonā sāka veidoties tikai 16. gs. – laikā, kad aiz vecā pilsētas aizsardzības mūra, Rīdzenes kreisajā krastā, tika uzcelta jauna nocietinājumu josla – vaļņi. Šajā vietā izpētītais kultūrslānis saturēja galvenokārt liecības par 17. gs. pilsētnieku sadzīves darinājumiem.¹¹

PIEŠU SIKSNU KLASIFIKĀCIJA

Lai piesis stabili turētos parasti uz zābaka papēža, to piestiprina ar siksnīņu, kas apavu apņēma gan no priekšpuses virs pēdas pacēluma, gan arī zem pēdas. Kā liecina Rīgas arheoloģiskais materiāls, tad to varēja veikt vai nu ar vienu siksnīņu, vai divām atsevišķi piegrieztām siksnām. Tādējādi piešu siksnas var būt viendabīgās un divdabīgās. Savukārt pēdējās pēc pielietojuma iedalās virsējās piešu siksnās, kas zābaku apņēma no priekšpuses ap pēdas pacēlumu, un apakšējās siksnās, kas apņēma pēdu no apakšas. Piešu siksnas izvēli noteica piešu loka galos izveidotās cilpas. 13. gs. Rīgā bija izplatīti V veida pieši ar pira-

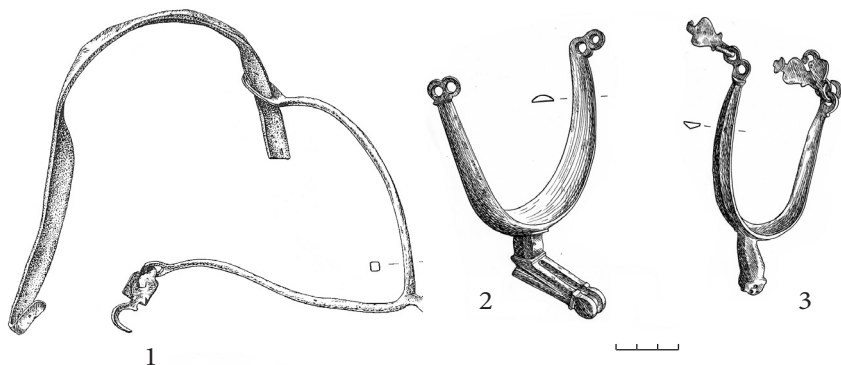
midālas vai koniskas formas dzelksni un asimetriskām cilpām. Viena no tām ir garena cilpa, otra – apaļš caurums, kuram piestiprināta sprādzīte un garena skava (2. att.: 1). Kopš 14. gs. arvien vairāk sastopami V veida pieši, kam dzelksni veido ritenis ar robiņiem un loks noslēdzas ar apaļiem dubultiem piekarcaurumiem (2. att.: 2, 3). Šādi pieši lietoti līdz pat 17. gs., un pie apaviem tos stiprināja ar divām ādas siksniņām.

Galvenokārt pēc piegriezuma formas un stiprinājuma veida Rīgas arheoloģiskajā materiālā konstatētas triju tipu un vairāku variantu piešu siksņas.

ŠAURĀS (SIKSNIŅVEIDA) PIEŠU SIKSNAS

Senākais Rīgas lietiskajā materiālā konstatētais piešu siksņas tips ir vienkārša šaura ādas siksniņa, kāda tika atrasta arheoloģiskās uzraudzības darbos Reformātu baznīcā kopā ar piesi (2. att.: 1). Piešu siksņas fragments ir 30 cm garš un 1,2 cm plats, piegriezts no 2,9 mm biezas brūnas liellopa ādas. Viens siksņas gals ievērts pieša garenajā cilpā, otrs atlocījies. Pieša apaļajā caurumā piestiprināts figurāls āķis, kam kniedes vietā arī saglabājušās ādas siksniņas paliekas. Šķiet, ka atrastais piesis pie apava stiprināts ar vienu šauru ādas siksniņu, kas pēdu apņēma gan no virspuses (uz pacēluma), gan no apakšas (zem pēdas).

Rīgas izstrādājumiem līdzīgas vienkāršas piešu siksņas un arī ar dekoratīviem apkalumiem ir konstatētas Londonas 14. gs. beigu ādas senlietu klāstā.¹²

2. att. Daži Rīgas izrakumos atrastie pieši:

1 – piesis ar šauras siksniņas paliekām no Reformātu baznīcas (VRVM 174897/2);
2, 3 – pieši no Vaļņu ielas 19 (VRVM 177909/90; VRVM 177909/38).

Andas Bērziņas zīmējums

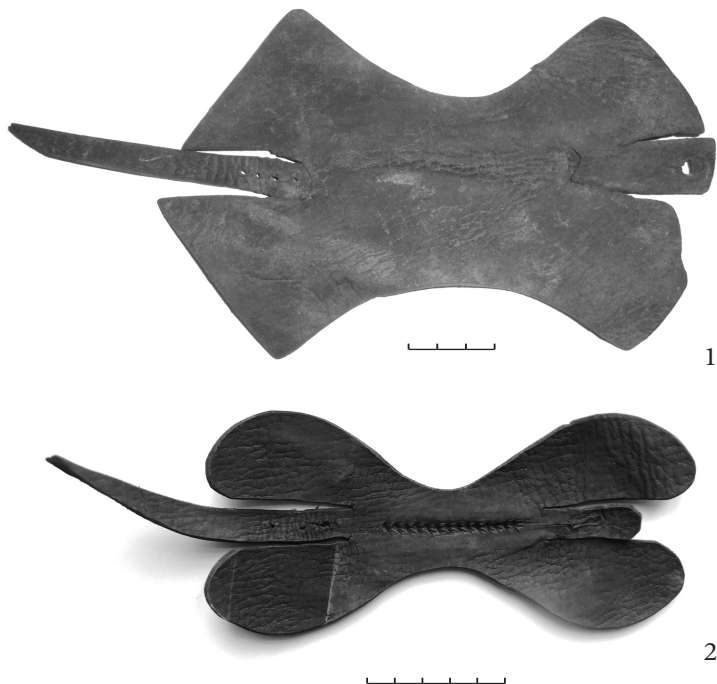
TAURIŅTIPA PIEŠU SIKSNAS

Rīgas izrakumos atklātas 12 piešu siksnas, kuras pieskaitāmas pie platajām virsējām piešu siksnām (virssiksnām). Pēc formas tās līdzinās tauriņam, tādēļ nosauktas par tauriņveida siksnām (terminu lieto arī mūsdienās līdzīgu piešu siksnu apzīmēšanai). Visas tauriņveida piešu siksnas piegrieztas no viena pabieza liellopa ādas gabala, veidojot sašaurinātu, iežņaugtu vidusdaļu. Garenass virzienā piešu siksnai vienā galā piegriezta ādas siksnīņa ar izdurtām 3–5 apaļām actiņām. Siksnīņas gals piegriezts šaurāks un smails, lai to varētu viegli izvērt caur sprādzīti, piestiprinātu pie pieša viena gala. Piešu siksnai pretējā pusē piegriezta īsa siksnīņa (2–3 cm), kurā izdurta garena actiņa, caur kuru savukārt izvēra pieša stiprinājuma āķi (piekarcilpu). Tā tika piestiprināts pieša otrs gals. Lai piešu siksnā labāk piegulētu kājai, tai pa vidu 3,5–7,9 cm garā un 0,7–1,5 cm platā joslā izveidoti dekoratīvi “>” veida iegriezumi, kuru skaits svārstās no 9 līdz 26.

Savukārt atkarībā no tauriņveida siksnu “spārnu” formas Rīgas piešu siksnas iedalāmas vēl četros variantos.

Pirmā varianta siksnas ar stūrainiem spārniem (3. att.: 1). Pirmā varianta tauriņtīpa piešu siksnā ar stūrainiem spārniem atrasta 1974. gadā arheoloģisko izrakumu objektā Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (VI 193/730). Tā izgriezta no 3 mm biezas, tumši brūnas liellopa (buļļa?) ādas. Siksnas pamatne ir 18,5 cm gara un 12,5–13,0 cm plata, bet iežņaugtajā vidusdaļā – 6,7 cm plata. Piegrieztnes garenass virzienā pa vidu piegrieztas divas siksnīņas. Viena no tām – aizākējamā siksnīņa ir tikai 3,1 cm gara un 1,6–1,9 cm plata, pa vidu tai ir 7 mm garš iegriezums, kam galā 4 × 6 mm liela actiņa. Otra siksnīņa, kuru izvēra caur sprādzīti, ir 10,3 cm gara un vidēji 1,3 cm plata, gals smails, slīpi nogriezts. Šīs siksnīņas sākuma daļā izdurtas četras apaļas actiņas. Pamatpiegrieztnei pa vidu izveidoti 26 “>” veida iegriezumi 7,9 cm garā un 1,2 cm platā joslā. Iegriezumi kalpoja kā dekors, kā arī lai siksnā labāk piegulētu zābakam priekšpusē uz pēdas pacēluma. Piešu siksnai līdzās slānī iegūta fragmentāra divpusējā kaula ķemme, kas datēta ar 13. gs. pirmo pusi – vidu, un kaula stāvķemme, attiecināma arī uz 13. gs. vidu.¹³ Tādējādi Rīgas pirmā varianta tauriņtīpa piešu siksnā datējama ar 13. gs. vidu.

Otrā varianta siksnas. Rīgas arheoloģiskajā materiālā konstatētas divas klasiskās formas tauriņveida siksnas (4. att.: 1). Viena siksnā atklāta Armijas ekonomiskā veikala būvbedres zemes darbu uzraudzības laikā (VRVM 41145/557). Pamatpiegrieztne ir 13,5 cm gara un 8,5 cm plata, vidusdaļā – 4,5 cm plata. Vēruma siksnīņa 10 × 1 cm liela, ar izdurtām trim apaļām actiņām, no kurām pirmā stipri izstiepusies. Aizākējamai siksnīņai gals noplīsis actiņas vietā. Pa vidu piešu siksnai izveidota horizontāla josla ar 13 “>” veida iegriezumiem.

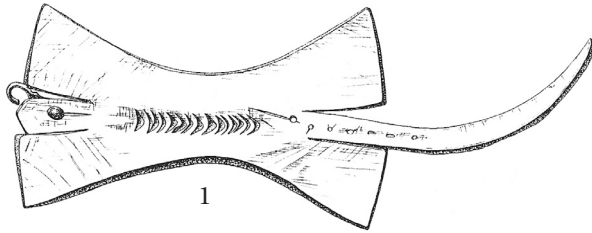

3. att. Tauriņtipa 1. un 3. varianta piešu siksnas:
 1 – Peldu–Ūdensvada iela (VI 193/730), V. Bebres foto; 2 – Vaļņu iela (48/50),
 Ginta Ajauska foto

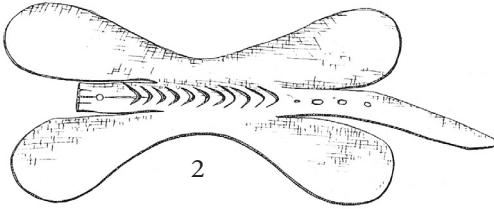
Otra šā varianta piešu siksnā iegūta arheoloģiskajos izrakumos Vaļņu ielā 19 (VRVM 177914/15). Tā piegriezta no 3,7 mm biezas, gandrīz melnas liellopa ādas. Piegrieztnes pamatnes garums ir 12,0–12,6 cm, platums 8,3–8,8 cm, vidusdaļā tā ir 3,8 cm plata. Jāatzīmē, ka šim izstrādājumam vēruma siksnīņa izgriezta lika, tās garums – 12 cm, platums – 1,1 cm, gals nosmailināts. Siksnīņas sākuma daļā izdurtas trīs un tad divas mazas, apaļas actiņas. Aizāķējamās siksnīņas gals piegriezts trīsstūrveidīgs, un tajā saglabāties izvērts pieša aizdares āķis. Tāpat kā visām piešu siksnām, tai pa vidu ir 5,1 cm gara un 0,8 cm plata josla ar 15 paviršiem (cits platāks, cits šaurāks) “>” veida iegriezumiem.

Trešā varianta siksnas ar noapaļotiem spārniem (3. att.: 2; 4. att.: 2, 3). Tauriņtipa siksnas ar noapaļotiem spārniem bija visizplatītākās, Rīgas ādas senlietu materiālā konstatētas 10 vienības, no kurām Vaļņu ielā 19 atrastas piecas, Armijas ekonomiskā veikala būvbedrē – divas, bet Pasta krājokļa būvbedrē – trīs siksnas. Visas apskatāmā varianta

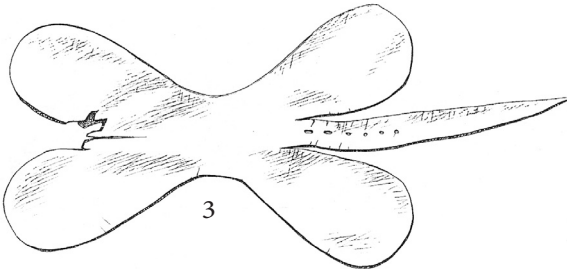
piešu siksnas piegrieztas no 1,75–2,8 mm biezas liellopa ādas (vienā gadījumā no buļļādas un trijos no jaunlopa – teļādas). Piešu siksnu lielums atšķirīgs, kas liecina par to, ka katra sikсна ir piegriezta noteikta lieluma apavam. Spārnu garums svārstās no 13,5 līdz 18,0 cm, platums no 6,8 līdz 11,5 cm, bet iežmaugas vietā piešu siksnas ir 2,5–4,1 cm platas. Vidusdaļā iegriezumu josla ir 3,5–6,5 cm gara un

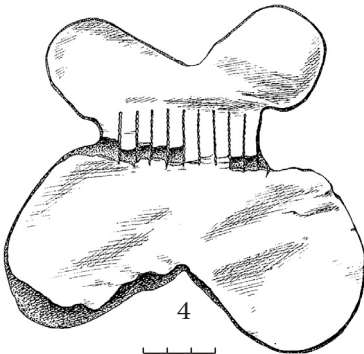
1

2

3

4

4. att. Tauriņtipa 2.–4. varianta piešu siksnas:

1 – 2. varianta sikсна no Vaļņu ielas 19 (VRVM 177914/15);

2, 3 – 3. varianta siksnas no Vaļņu ielas 19 (VRVM 177914/35; VRVM 177914/29);

4 – 4. varianta sikсна no Pasta krājkases (VRVM 41149/4313).

Andas Bērziņas zīmējums

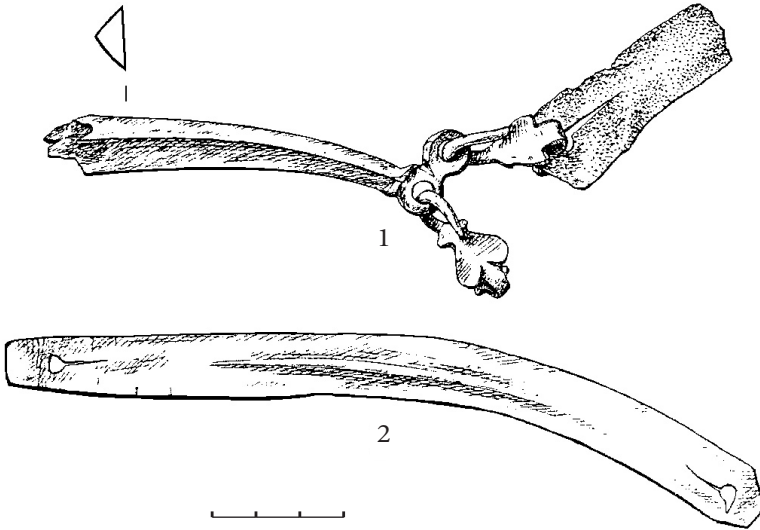
0,5–1,5 cm plata, ar 8–12 “>” veida iegriezumiem. Tomēr dominējošais iegriezumu skaits piešu siksnām ir divpadsmit. Arheoloģisko izrakumu objektā Vaļņu ielā 19 ir konstatēta arī viena piešu sikсна (VRVM 177914/29), kurai nav dekoratīvo iegriezumu vidusdaļā (4. att.: 3).

Ceturtais varianta siksnas ar platiem asimetriskiem spārnēm. Šī varianta piešu siksnai piegriezti divu veidu noapaļotie spārnī (4. att.: 4). Siksnas augšdaļā spārnī ir mazāki – 8,2×4,0 cm, bet lejasdaļā gandrīz uz pusi lielāki – 14,7×7,5 centimetri. Pa vidu iežmaugas daļā saglabājušies 10 ar ritentiņu izveidoti 1,7–2,0 cm gari vertikāli stabiņveida iegriezumi. Piešu sikсна izgriezta no liellopa ādas, kas bijusi slikti izmiecēta, jo daļēji sadalījusies divās kārtās. Stiprinājumu siksnas arī noplīsušas pie pamatnes.

Visas tauriņveida piešu siksnas, izņemot pirmā varianta, atrastas galvenokārt 17. gs. un arī 18. gs. sākuma aizbērums slāņos, kas veidojušies, ar dažādiem pilsētas gružiem piepildot Rīgas upes gultnes vietu un paplašinot vecpilsētas teritoriju līdz vaļņiem. Šīm vēlajām Rīgas tauriņveida piešu siksnām līdzīgas izsekojamas skandināvu ilustratīvajos materiālos, kuros parādīti Zviedrijas un Dānijas augstmaņi, kā arī atsevišķi līdz mūsdienām muzejos saglabājušies zābaki ar piestiprinātiem piešiem.¹⁴ Jāatzīmē, ka tie visi ir baroka stila apavi ar taisnu, nošķeltu purngalu un paaugstiem ādas sloksnišu papēžiem, kādi bija izplatīti visā Eiropas reģionā no 17. gs. līdz 18. gs. vidum.

APAKŠĒJĀS PIEŠU SIKSNAS

Vācot materiālus rakstam par piešu siksnām, vienīgā liecība par apakšējām piešu siksnām bija Pasta krājokas 1938. gada senlietu klāstā iegūtais pieša fragments ar nelielu siksnas gala fragmentu (5. att.: 1). Pieša fragmenta loka galā ir divi caurumiņi ar ievērtiem figurāliem āķiem. Atstatākais āķis izvērts caur ādas siksnas fragmentu, kam galā iegriezta īpaša garena actiņa. Siksnas fragments (5×1,7–2,0 cm) ir daudz garāks par analizēto tauriņveida piešu siksnu speciāli piegriezto aizāķējamo siksnīņu. Tādēļ ar zināmu varbūtību minētais fragments tika identificēts kā piederīgs apakšējai piešu siksnai. Toties 2009. gada izrakumos šajā vietā tika atrasta vesela apakšējā piešu sikсна (6. att.), kas ir vienkārša piegriezuma garena siksnīņa ar galos iegrieztām acīm, tādām pašām kā iepriekš aprakstītajai. Vēl viena vesela apakšējā piešu sikсна izdalīta arī Vaļņu ielas 19 ādas senlietu klāstā (5. att.: 2). Tā ir 17 cm gara un tikai 1,0–1,5 cm plata, galos garena, ap 1 cm liels iegriezums, kas noslēdzas ar apaļu caurumiņu. Domāju, ka Rīgas ādas senlietu klāstā ir vairākas šāda tipa siksnas, bet tās pagaidām palikušas neidentificētas. Kā parāda Rīgas piemērs, šādas siksnas izgriezta arī no kāda cita ādas izstrādājuma veselākajām

5. att. Apakšējās piešu siksnas:

1 – pieša loka gala un siksnas fragments no Pasta krājkases (VRVM 41149/967);
2 – sikсна no Vaļņu ielas 19 (VRVM 177914/43). *Andas Bērziņas zīmējums*

6. att. Apakšējā piešu sikсна no Vaļņu ielas 48/50. *Ginta Ajauska foto*

detaļām. Apakšējā piešu sikсна, kas pēdu apņēma no apakšas, protams, nonēsājās ātrāk, un to biežāk vajadzēja nomainīt. Šķiet, ka apakšējās piešu siksnas vienkāršā piegriezuma un nelielo izmēru dēļ 17. gs. to varēja izdarīt arī paši piešu valkātāji.

Pieša stiprināšana pie zābaka ar divām siksnām, izmantojot arī apakšējo siksnu, kā liecina 17.–18. gs. attēli, bija Rietumos plaši izplatīta metode.¹⁵ Kā redzams no kāda 18. gs. attēla, kurā atspogu-

ļota garo zābaku izgatavošana,¹⁶ piešu siksnas piegrieza un piešus piestiprināja pie zābakiem kurpnieks. Turklāt ilustrācijā izšķiramas gan šaurās vienkāršās, gan tauriņveida, gan arī īpaši platas (zābakam līdz pusei) piešu siksnas, kādas Rīgas arheoloģiskajā materiālā netika konstatētas. Liekas, ka arī Rīgā piešu siksnas darināja kurpnieki, jo rakstītajos avotos daudzo ādas izstrādāju vidū piešu siksnu izgatavotāji nav minēti.

SECINĀJUMI

Rīgas arheoloģiskais materiāls parādīja, ka jau no 13. gs. piešus pie apava stiprināja gan ar vienu šauru ādas siksnīņu, kas pēdu apņēma no priekšpuses un apakšas, gan arī ar divām siksnām. Domājams, ka Rīgas senlietu klāstā ir vairākas vienkāršās šaurās piešu siksnas, bet, ja tās nav atrastas kopā ar piesi, tad pētniekiem ir grūti noteikt konkrēto siksnas pielietojumu. Aptuveni no tā paša laika – no 13. gs. vidus pieši pie apavu papēža tika stiprināti arī ar divām atšķirīga piegriezuma siksnīņām. Virsējā, ap pēdas pacēlumu, bija figurāli piegriezta – tauriņtipa, bet apakšējā – vienkārša šaura siksnīņa ar iegriezumiem galos. Parādoties piešiem ar dubultpiekarcaurumiem un āķiem, piesi varēja ātri un ērti atsevišķi ar augšējo un apakšējo siksnu piestiprināt un noņemt no zābaka. Rīgā atrastās piešu siksnas liecina, ka tās jau no viduslaikiem izmantojuši jātnieki. Rīgas 13.–14. gs. lietiskajā materiālā atrasto piešu un arī siksnu mazais skaits liecina, ka viduslaikos pieši bija zināms sociālā statusa rādītājs un tos valkāja sabiedrības augšslāņi, kā arī bruņinieki un karadraudzes locekļi, pārvietojoties jāšus. 17.–18. gs. un arī vēlāk piešus nēsāja galvenokārt profesionāli kareivji – jātnieki. Piemēram, J. K. Broces vēsturiskos zīmējumos ķeizarkāri krievu jātnieku gvardes, dragūnu un karabinieru pulku kareivji 18. gs. Rīgas ielās attēloti ar piešiem pie zābakiem.¹⁷

Noslēgumā jāatzīmē, ka Rīgā Peldu un Ūdensvada ielas izrakumos atrasta viena no senākajām pašreiz zināmajām tauriņveida siksnām, kuru ir darinājuši vietējie iedzīvotāji (lībieši). Piešu siksnu piegriešanai izmantotas tādas pašas tumši brūnas mājdzīvnieku ādas kā apavu un citu izstrādājumu darināšanā. To forma un valkāšanas tradīcijas 13.–17. gs. ir līdzīgas kā visā Eiropas reģionā. Tomēr pagaidām Rīgas piešu siksnu atradumiem ir maz salīdzināmo avotu ar citu viduslaiku pilsētu lietisko materiālu.

Autore pateicas SIA "Arhitektoniskās izpētes grupa" arheologam Ul-dim Kalējam par iespēju izmantot nēpublicēto arheoloģisko izrakumu materiālu.

ATSAUCES

- ¹ *Apinis K.* Galvas pilsētas Rīgas vēsturiskā muzeja pētījumos Rīgā 1938. gadā iegūto senlietu izstāde. – Rīga, 1939. – 36. lpp.
- ² Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 304. lpp.
- ³ *Кирпичников А. Н.* снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников. – Ленинград, 1972. – Вып. E1-36. – С. 62.
- ⁴ *Clark J.* Medieval Horse and Its Equipment c. 1150–1450. – London, 2004. – P. 150–156.
- ⁵ *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. 1. sēj.: Rīgas skati, ļaudis un ēkas. – Rīga, 1992. – 38. att.: 83; 54., 56., 57., 58a. att.; *Swann J.* History of Footwear in Norway, Sweden and Finland. – Stockholm, 2001. – Fig. 121, 125, 136, 155, 165, 168; *Turnav I.* Polskie skornictwo. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1983. – Il. 34, 45.
- ⁶ *Apinis K.* Galvas pilsētas Rīgas vēsturiskā muzeja pētījumos Rīgā 1938. gadā iegūto senlietu izstāde. – 11. lpp.
- ⁷ Turpat. – 12. lpp.
- ⁸ *Kalējs U.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgas upes vietā // Arheologu pētījumi Latvijā 2008. un 2009. gadā. Iespiešanā.
- ⁹ *Caune A.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgā laikā no 1969. līdz 1980. gadam // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 106. lpp.
- ¹⁰ *Svarāne D.* Polijas restaurācijas firmas PKZ arheologu pētījumu galvenie rezultāti Vecrīgā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1990. – 144. lpp.
- ¹¹ *Bebre V.* Arheoloģiskā uzraudzība Rīgā, Vaļņu ielā // Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā. – Rīga, 2004. – 85.–88. lpp.
- ¹² *Clark J.* Medieval Horse .. – P. 150–156.
- ¹³ *Strēle I., Tilko S.* Rīgas 13.–14. gadsimta saliktās divpusējās kaula ķemmes // Senā Rīga, 3. – Rīga, 2001. – 66. lpp.; *Tilko S.* Rīgas 13.–14. gadsimta kaula stāvķemmes // Senā Rīga, 4. – Rīga, 2003. – 85. lpp.
- ¹⁴ *Swann J.* History of Footwear .. – Fig. 107, 110, 121, 124–126, 135, 136.
- ¹⁵ Turpat. – Fig. 155, 163, 168.
- ¹⁶ *Turnav I.* Polskie .. – Il. 34.
- ¹⁷ *Broce J. K.* Zīmējumi .. – 38. att.: 83; 54., 56., 57., 58a. att.

Viktorija Bebre

TYPES OF 13TH–17TH CENTURY SPUR STRAPS FROM RIGA

Summary

In the course of archaeological research in Riga, 18 spur straps from the 13th–17th century have been found at five sites (*Fig. 1*). Either a single strap or two straps were used to attach spurs to the boot. In terms of their use, the spur straps from Riga can be divided into upper straps,

which passed around the front of the boot and the arch of the foot, and lower straps, which passed under the foot. In terms of the cut and method of attachment, three types and several variants of spur straps have been identified in the archaeological material from Riga.

The narrow type of spur strap (belt-shaped) includes a single example, found together with a spur. This fragmentary strap is 30 cm long and 1.2 cm wide, cut from 2.9-cm-thick brown cowhide and dated to the 13th–14th centuries (Fig. 2: 1).

Butterfly-shaped spur straps. Excavation in Riga has produced 13 spur straps that can be classed as broad, butterfly-shaped upper spur straps. All of the butterfly-shaped straps were cut from a single piece of fairly thick cowhide with a narrower middle part. The butterfly-shaped spur straps from Riga can be subdivided into four variants in terms of the form of the ‘wings’ of the straps.

A single example of a *spur strap representing Variant 1*, with angular ‘wings’, has been found in Riga and is dated to the mid-13th century (Fig. 3: 1).

Variant 2 straps. In the archaeological material from Riga there are two examples of the classic form of the butterfly-shaped strap (Fig. 4: 1).

Variant 3 straps, with rounded ‘wings’ (Fig. 3: 2; Fig. 4: 2, 3). Butterfly-shaped straps with rounded wings were the most widespread. Ten such pieces have been identified among the leather artefacts from Riga.

Variant 4 straps, with broad, asymmetric wings. These straps have two forms of rounded wings (8.2 × 4.0 cm and 14.7 × 7.5 cm) (Fig. 4: 4).

All of the butterfly-shaped spur straps, except those of Variant 1, occur mainly in the 17th century fill layers of Riga, and are still present in the fills of the early 18th century.

Lower spur straps. Two complete examples and one fragmentary lower spur strap have been found in Riga. These straps are 17–20 cm long and only 1.0–1.5 cm wide, with an elongated perforation measuring about 1 cm across at the ends, terminating in a round hole (Fig. 5: 1, 2; Fig. 6).

The archaeological material from Riga shows that already from the 13th century spurs were attached to footwear by means of a single narrow leather strap, which passed around the front and underneath the foot, or by two straps, of which the upper one was figural – in the shape of a butterfly. In the 13th–17th centuries the form of the spur straps and the tradition of wearing them are the same as in the rest of Europe. However, so far the artefactual material from other medieval towns provides little comparative material for the Riga spur straps.

Līga Lapa

KAUJINIEKU DARBĪBA 1905. GADA OTRAJĀ PUSĒ*

1905. gada otrajā pusē revolucionārā kustība Krievijas impērijā strauji vērsās plašumā. Krievijas cars Nikolajs II, masu kustības ietekmēts, 1905. gada 17. oktobrī parakstīja manifestu, uzdodot valdībai piešķirt iedzīvotājiem pilsoniskās brīvības. Tas bija negribīgs un nekonsekvents solis laikā, kad revolucionārā kustība bija tam tālu aizsteigusies priekšā. Liela nozīme tautas masu revolucionarizēšanā bija Sociāldemokrātiskajai partijai, kas apzinājās sevi kā vienīgo nopietno politisko spēku, kaut arī bija spiesta darboties pagrīdē. Gūstot nepārprotamu tautas atbalstu un nesastopoties ar nopietnu pretestību no cara valdības puses, sociāldemokrātiskajā kustībā arvien lielāku ietekmi guva tās radikālākie spēki, kas aicināja uz cīņu par patvaldnieciskās iekārtas pilnīgu sagraušānu.

Par vienu no galvenajiem uzdevumiem revolucionārās kustības tālākai attīstīšanai Sociāldemokrātiskā partija uzskatīja aģitāciju un propagandu, īpaši svarīgi bija attīstīt revolucionāro apziņu laukstrādnieku vidū. 1905. gada vasaras otrajā pusē Vidzemes un Kurzemes guberņā strauji izplatījās laukstrādnieku streiks. Tā veidošanās procesu ir pētījis vēsturnieks A. Puļķis. Rakstā “LSDSP lauku organizāciju loma masu revolucionārās cīņas organizatoriskā vadībā Latvijas laukos 1905. gada pavasarī un vasarā”¹ viņš uz plašas avotu materiālu bāzes parāda gan streika sagatavošanas gaitu, gan svarīgākos akcentus tā aktīvākajās norises vietās – Liepājas un Grobiņas apkaimē un Zemgalē. Streiku sagatavoja vietējās LSDSP organizācijas pēc direktīvas no centra, un par tā darbības instrukciju kalpoja LSDSP CK un Jelgavas komitejas uzsaukums 1905. gada 5. jūlijā “Lai dzīvo vispārējs streiks!”, kura nobeigumā izvirzīts bruņotas pretestības, aktīvas partizānu cīņas, bruņošanās lozungs: “Varai stādīsim pretī

*

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

varu, ieročiem ieročus! Bruņosimies flintēm, revolveriem, cirvjiem, izkaptīm, sekumiem un cīnīsimies pret kazakiem, muižniekiem, policistiem! Uzbruksim un apšausim tos mežos, dedzināsim muižas, kuras kazakus izsaukušas! Uz asinīm atbildēsim ar uguni!”² Vietējām LSDSP lauku organizācijām aktīvi palīdzēja no apriņķa vai guberņas centra atbraukušie partijas propagandisti un kaujinieki. Tā 1905. gada jūlijā laukstrādnieku streiku Dobeles apriņķa Svētes, Jēkabnieku un Bramberģes pagastā palīdzēja organizēt LSDSP biedri K. Dīriķis, V. Brants, Ž. Spure. LSDSP Tukuma organizācija darbam Jaunpilī, Bikstos, Upesmuižā, Laukmuižā sūtīja R. Lemkinu, K. Ņeidu-Krievu; Zaubē, Nītaurē, Madlienā laukstrādnieku streikus palīdzēja sarīkot J. Liepiņš (Steņka).³ Organizētāji piegādāja uzsaukumus un palīdzēja tos sagatavot, izstrādāja konkrētajai vietai piemērotas streikotāju prasības, kārtības noteikumus. Parasti viņi bija labi bruņoti un pretestības vai konflikta gadījumā lika lietā ieročus. Vienlaikus ar streiku norisi pieauga gadījumu skaits, kad notika izrēķināšanās ar streiklaužiem, policiju un citiem cara varas pārstāvjiem. Tā 1905. gada 9. jūlija pēcpusdienā ceļā no Gaviezes pagasta uz Tadaikiem mežā no slēpņa tika šauts uz Grobiņas apriņķa zemnieku lietu komisāru Vladimīru fon Brevernu. Nāvīgi ievainotu galvā un sānos, traktot sākušais zirgs viņu izmeta no ratiem. Uzbrukumā smagi ievainots tika arī vedējs – Gaviezes pagasta vecākais Krugers, kurš paguvis ievērot, ka uzbrucēji ir pavisam četri. No tuvējā kroga piesteigušies zemnieki atrada V. fon Brevernu jau mirušu.⁴

Liepājas un Grobiņas policijai tā arī neizdevās atrast šāvējus. “Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā” vēstīts, ka to izdarījis Liepājas leģendārais kaujinieks Matīss Gūtmanis (Simuliņš) kopā ar kādu Andreju Kabaru. Uz aizdomu pamata par piedalīšanos šajā uzbrukumā 1906. gada 10. janvārī soda ekspedīcija nogalināja Andreju Skābardi, viņa mājas tika nodedzinātas.⁵

Laukstrādnieku streika laikā 1905. gada 17. jūlijā Meženieku muižā Grobiņas apriņķī no bruņota ļaužu bara tika šauts uz muižas īpašnieku baronu Ādolfu Bistramu. Ievainots ar sešiem revolvera šāvieniem, viņš pēc vairākām stundām mira. Tajā pašā dienā apkārtnē tika postītas Priekules, Ordangas, Nodegas muižas, aplaupīts Priekules-Asītes pagasta nams.⁶

Viena no īpanējākām cīņas formām 1905. gada revolūcijā, kā atzīmējuši daudzi pētnieki, bija tā saucamās baznīcu demonstrācijas. Vēsturnieks A. Puļķis, atspoguļojot LSDSP lauku organizāciju lomu to veidošanā, uzsvēris kaujinieku nozīmi. Tā kā baznīcas parasti atradās muižu tuvumā, kur visbiežāk 1905. gada vasarā bija izvietotas karaspēka nodaļas, kas bija gatavas īsā laikā izrēķināties ar katru pretestību, “vienam vai vairākiem lauku centriem vajadzēja spēt organizēt vairākus desmitus bruņotu biedru demonstrācijas

apsardzībai. Ievērojot šo revolucionāro pasākumu svarīgumu un to sarīkošanas grūtības pakāpi, LSDSP komitejas uz tiem norīkoja labākos propagandistus, kurus bieži pavadīja partijas kaujinieki. Tā Nītaures baznīcas demonstrācijā piedalījās M. Kļaviņa, K. Salniņš, F. Bulle, K. Micītis, Zaļniekos – R. Pelše, A. Grēviņš, K. Grīnhofs, Sesavā – P. Rozentāls, Ģ. Balodis, Lielvārdē un Madlienā – J. Lencmanis, K. Krieviņš, J. Žakle (Mērnieks).⁷ Kaujinieku klātbūtne zināmā mērā izskaidro apstākļus, kāpēc šīs demonstrācijas baznīcās bieži vien kļuva agresīvas un izvērtās par sadursmēm. Šeit varam minēt baznīcas demonstrāciju Liepkalnes-Vestienas draudzē 1905. gada 29. maijā, kad ļaužu pūlis piekāva mācītāju Šollu,⁸ un sadursmi Lielsesavas baznīcā 1905. gada 17. jūlijā, kad tika nogalināts barons Aleksandrs fon Bistrams,⁹ ievainots barons Hāns. A. Puļķis atzīst, ka šīs pēdējās demonstrācijas sagatavotāji – LSDSP Jelgavas organizācijas Sesavas un Rundāles centri – akcentēja plāna izstrādes gaitā tieši atklātas bruņotas sadursmes variantu, pieprasīja komitejai atsūtīt labākos Jelgavas kaujiniekus un maz rūpējās par to, lai pasākums būtu negaidīts, un viena no tā aktīvākajām dalībniecēm uzsvērusi, ka tas bija abpusēji gatavots un gaidīts bruņots konflikts.¹⁰

1905. gada rudenī kaujinieki veica vairākus atentātus pret atsevišķiem garīdzniecības pārstāvjiem. Tā 1905. gada 10. septembrī savā dzīvoklī tika nogalināts Nītaures luteriskās draudzes mācītājs Moriss Šilings. Viņam jau iepriekš ticis draudēts, un Nītaures baznīcas demonstrācijā 1905. gada 5. jūnijā nepazīstami apbruņoti cilvēki likuši viņam vairs draudzē neatgriezties. 10. septembrī pie mācītāja bija ieradušies divi vīrieši, lai nodotu vēstuli. Kad mācītājs sāka lasīt, uz viņu tika raidīti pieci šāvienī, kas visi sasniedza mērķi. Policija izsludināja 1000 rubļu lielu naudas prēmiju, tomēr vainīgos atrast neizdevās, jo svešos neviens īsti nebija redzējis. Uz aizdomu pamata tika apcietināts pagasta kurpnieks – LSDSP organizācijas izveidotājs Nītaurē Jānis Ādamsons, bet pierādījumu trūkuma dēļ pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta atbrīvots.¹¹ “Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmatā” atzīmēts, ka mācītāju M. Šilingu, kas raksturots kā žandarmērijas aģents, nogalinājis kaujinieks Rūdolfs Dēliņš, kurš no Rīgas kājām aizgājis uz Nītauri un atnācis tāpat atpakaļ. Par viņa ceļabiedru ziņu nav.¹²

Pareizticīgo priesteru 75 gadus vecā Joana Līcīša nogalināšana 1905. gada 6. septembrī izsauca lielu sabiedrības rezonansi un neizpratni. Sirmgalvis tika nošauts ar diviem šāvieniem no skrošu bises caur logu, vakarā kopā ar ģimeni sēžot pie galda un dzerot tēju. Viņš strādāja Aderkašos, Mārcienā un Madlienā, 1868. gadā Jurija Samarina izdotajā rakstu krājumā “Krievijas nomales” bija publicējis rakstu “Pareizticīgā latvieša piezīmes”, ar pseidonīmu Indriķis Straumītis, vērsis uzmanību zemnieku stāvoklim Baltijā, sarakstījis arī Aderka-

šu baznīcas vēsturi, vācis etnogrāfiskos materiālus.¹³ Izmeklēšanas gaitā tuvinieki atzina, ka priesterim J. Līcītim bijušas nesaskaņas ar Jāni Bičevski, kas 1905. gada vēlā rudenī kļuva par rīcības komitejas locekli, kā arī ar Kokneses pagasta rakstvedi Jāni Kroderu, ar kuru viņš esot pat tiesājies.¹⁴ Jāatzīst, ka, izmeklējot lielās Rīgas apriņķa bruņotās sacelšanās prāvas dalībnieku konkrētos nodarījumus, gan Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākais palīgs, gan Rīgas apgabaltiesas sevišķu lietu izmeklētājs Gudvilovičs praktiski visiem taujāja par abu garīdzniecības pārstāvju nogalināšanu, bet skaidrība neradās. Rīgas apriņķa policija pat izsludināja 1000 rubļu naudas balvu par vainīgā atrašanu.¹⁵ Par J. Līcīša mīklaino nāvi presē rakstīja pat pēc vairākiem gadu desmitiem. Tā žurnālā "Ticība un Dzīve" 1938. gadā atzīmēts, ka priesteru nogalināšanā aizdomas kritušas arī uz kādu Aderkašu muižas apsargu, pēc tautības vācieti, kurš gribējis uz muižu ātrāk atsaukt karaspēka daļu, kas aizsargātu pret zemnieku uzstāšanos. Turpat apgalvots, ka Krapes pareizticīgo priesterim kāds uz nāvi notiesāts revolucionārs Bitītis atzinies šinī nodarījumā.

Savukārt Joana Līcīša nogalināšanas lietā ir Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākā palīga 3. iecirknī nopratināšanas protokols 1906. gada 30. novembrī. Viņš stāsta izmeklēšanas tiesnesim, ka tā paša gada augusta beigās pratinājies pie Lielvārdes vilcienā apcietināto mežabrāli – Plāteres pagasta zemnieku Miķeli Jāņa d. Bitīti, kurš atzinies, ka 1905. gada septembrī caur logu nošāvis priesteri Līcīti. Uz to viņu pamudinājis Plāteres pagasta zemnieks Kārlis Jakovičs. M. Bitīša atzišanās versija, kas ievietota laikraksta "Rīgas Avīze" 1906. gada 14. septembra numurā, rāda, ka viņš ir atzinies pavisam septiņos nodarījumos, to skaitā arī Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākā palīga fon Pētersona nošaušanā uz Pērses upītes ledus 1905. gada 1. decembrī, ko veica kaujinieku grupa no Rīgas. Visticamāk, šī atzišanās tikusi izspiesta spīdzināšanas ceļā – un M. Bitītis apstiprinājis pilnīgi visu, ko izmeklētāji piedāvāja. Viņu 1906. gada 30. augustā pēc lauka karatiesas lēmuma nošāva. Izmeklēšanas tiesnesis pēc Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākā palīga versijas par M. Bitīša līdzdalību Līcīša lietā izmeklēšanu atkal atjaunoja. Tuvinieki to neatzina un neko nevarēja pateikt par priesteru saistību ar drēbnieku Bitīti vai Kārli Jakoviču, tika izsaukti un nopratināti vairāki apkaimes cilvēki, bet rezultātu nebija. Tāpēc pēc Rīgas apgabaltiesas slēdziena 1907. gada 28. jūlijā lieta tika apturēta.¹⁶

1905. gada 27. oktobrī atentāta mēģinājums tika izdarīts arī pret Cēsaines evaņģēliski luterisko mācītāju 71 gadu veco Robertu Auniņu. Atgriežoties no Lodes muižas, viņu lauku ceļa galā gaidīja trīs vīri. Uz mācītāju raidītie seši šāvieni tomēr mērķi nesasniedza. Rīgas apgabaltiesa 1906. gada maijā lietu slēdza, jo vainīgos nespēja atrast.¹⁷ Zīmīgs ir sakarā ar grāmatas "Mācītāju ziņojumi par 1905. gada re-

volūciju” izdošanu 1930. gadā Līgotņu Jēkaba rakstītais, ka pamatā mācītāji cits apzināti, cits neapzināti stāvēja muižnieku pusē un neiedomājās par revolūcijas dziļākajiem cēloņiem, neviens nestāvēja līdzās tautai tās priekos un bēdās, bet dažviet pat piesavinājās žandarmērijas uzdevumus,¹⁸ kas arī izskaidro naidīgās attieksmes cēloņus.

1905. gada otrajā pusē saasinājās cīņa par strādnieku stāvokļa uzlabošanu, kas izpaudās galvenokārt streiku kustībā, kā arī cīņā pret streiklaužiem, fabriku administrāciju un īpašuma bojāšanā. Tā 1905. gada 16. augusta agrā rītā izcēlās ugunsgrēks Konstantina Pihlava ķīmiskajā fabrikā, kas atradās Šampētera un Zasulauka ielas stūrī. Naktssargs laikus pamanīja liesmas, un ugunsgrēks tika apdzēsts. Ieradusies policija konstatēja, ka tuvumā sasisti divi apgaismes stabi, koka žogs vairākās vietās apliets ar kerosīnu,¹⁹ visas pazīmes liecināja par ļaunprātīgu dedzināšanu.

1905. gada 27. jūlijā izcēlās sadursme starp R. Poles fabrikas strādniekiem un kazakiem, kas atradās blakus esošajā Volfšmita rūpnīcā. Pēc policijas versijas sadursmi izprovocēja strādnieki, kas pāri žogam uz kazakiem metuši akmeņus un metāla gabalus. Kad kazaku vienība iejāja R. Poles fabrikas teritorijā, uz viņiem ticis vairākkārt izšauts. Pēc policijas ziņām kazaki atklāja uguni ar vintenēm un ievainoja strādniekus Johanu Vinšiku un Fadeju Rancevu, kas aizvesti uz pil-sētas slimnīcu.²⁰

1905. gada 4. oktobrī pēcpusdienā tika izdarīts atentāts pret vienas no lielākajām Rīgas fabrikām – Krievu–Baltijas vagonu fabrikas direktoru rīkotāju Aleksandru Kricki. Laikraksti norādīja, ka viņš tikko atgriezies no Pēterburgas, kur bija ticis ar akciju sabiedrības pārstāvjiem un apspriežamo problēmu vidū īpašu vietu ieņēmis strādnieku jautājums. Uz Ģertrūdes ielas netālu no Ādmiņu ielas uz viņu tiešā tēmējumā izšāva ielas malā stāvošie cilvēki. Smagi ievainoto A. Kricki aizveda uz Manteifeļa privātkliniku Dzirnavu ielā, kur viņu nekavējoties operēja labi pazīstams ķirurgs Tērbatas Universitātes profesors Juzefs Manteifelis Scēge (*Manteuffel Scoege*), bet ievainojumi galvā un plaušās bija dzīvībai bīstami – un 8. oktobra rītā viņš mira. Laikraksti atzīmēja, ka A. Krickis bijis Odesas Universitātes Matemātikas fakultātes un Pēterburgas Tehnoloģiskā institūta absolvents, viens no labākajiem inženierzinātņu pārstāvjiem savā nozarē, tēvs astoņiem bērniem.²¹

Krievu–Baltijas vagonu fabrikas strādnieki, līdzīgi citiem, aktīvi iekļāvās streiku kustībā, prasot ievērojamas izmaiņas darba samaksā. Akadēmiķis Jānis Bērziņš, pētot Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmeni, atzīmē, ka Krievu–Baltijas vagonu fabrikā bija vienas no augstākajām strādnieku darba algām, t.i., strādnieka vidējā dienas darba alga sasniedza 2 rubļus.²² Pētnieka sastādītās tabulas rāda, ka vidējā alga 1905. gadā, piemēram, šīs fabrikas automobiļu montāžas

cehā bija 791,16 rubļi (visaugstākā rūpnīcā), kokmateriālu noliktavā – 458,40 rubļi (viszemākā rūpnīcā). Tajā pašā laikā Rīgas pilsētā rūpniecības strādnieku vidējā gada alga bija 256,63 rubļi.²³

Bez darba samaksas paaugstināšanas strādnieki prasīja arī apmaksāt piespiedu dikstāvi, kas radās sakarā ar streikiem citās nozarēs. 1905. gada vasaras mēnešos un rudens sākumā rūpnīcā vairākus konfliktus ar strādniekiem administrācija pūlējās risināt jau ar kazaku palīdzību. Tā arhīva dokumenti liecina, ka 1905. gada 24. augustā 18. Donas pulka kazaki izklīdināja strādniekus pie Krievu–Baltijas vagonu fabrikas. Sadursmes izmeklēšanas lietā ievietots tiesu medicīniskās apskates protokols par 37 gadus veco strādnieku Restbergu, kuru kazaki piekāvuši tā, ka viņš zaudējis samaņu, guvis smadzeņu kontūziju, zaudējis aci. Liecinieku protokoli rāda, ka Restbergs citu strādnieku protesta akcijā nav piedalījies, stāvējis un skatījies. Kad kazaks sācis viņu sist ar nagaiku, viņš to izrāvis, kas arī kazakus saniknojis, un sekojusi izrēķināšanās.²⁴ Laikraksts “Cīņa” 1905. gada 24. septembrī šajā sakarā atzīmēja: “Rīgā streiko vēl Baltijas vagonu fabrika. Tiek arestēti un piekauti strādnieku delegāti, piemēram, Baltijas vagonu fabrikā, it lielu slavu šinī ziņā ieguva pristava palīgs Plikatuss. – 2. septembrī viņš dabūja pelnītu sodu.” Šajā dienā brāļu Kleinu mašīnbūves fabrikā Rumpmuižas ielā ieradās Rīgas pilsētas Maskavas Ārriņas 3. iecirkņa pristava palīgs Alfreds Plikatuss. Pusdienas laikā, kad viņš atstāja rūpnīcu, aiz vārtiem viņam uzbruka nepazīstams vīrietis un sadūra vairākās vietās ar nazi. A. Plikatuss Rīgas pilsētas slimnīcā mira, pirms nāves liecinādams, ka slepkavu nav pazinis. Izmeklēšanas daļas uzraugs J. Dāvuss atmiņās raksta, ka A. Plikatuss bijis pēc tautības somis, pēc politiskajiem uzskatiem viens no visliberālākajiem policijas ierēdņiem, par kuru pat interesējusies žandarmērija.²⁵ Izmeklēšanas process bija neveiksmīgs un rezultātus nedeķa, tika apcietināti vairāki aizdomās turamie, bet pierādījumu trūkuma dēļ drīz tika atbrīvoti un pati izmeklēšanas lieta apturēta. Iespējams, izmeklēšanas gaitu ietekmēja fakti, ka oktobra beigās tika nogalināti divi Plikatusa slepkavības liecinieki – policijas aģents Markovskis un Suntažu pagasta zemnieks Ludvigs Šreibers.²⁶

Par strādnieku cīņas rezultātiem Krievu–Baltijas vagonu fabrikā laikrakstā “Cīņa” vēstīts: “Visneizdevīgāk priekš strādniekiem beidzās streiks Baltijas vagonu fabrikā 23. septembrī. Ne labāki, ja ne vēl sliktāki ir tagad Baltijas vagonu fabrikas darba apstākļi. Šeit ir atlaisti kādi 120 strādnieki, viņu vietā ir uzņemti policijas un direkcijas aģenti. Fabriku tagad pārvalda direkcija pēc savas gribas. Vislielākie strādnieku ienaidnieki ir Krickis, Alasunsons, Teihmanis, Liepiņš, Bezšatnovs. Krickis jau nošauts 4. oktobrī.”²⁷ Nav izdevies atrast, ka kāds no šiem minētajiem bez A. Kricka vēl būtu cietis.

Laikrakstā “Rižskij vestņik” 1905. gada 16. novembrī ir stāstīts par Krievu–Baltijas vagonu fabrikas strādnieku prasību pret administrāciju, kas 1905. gada 15. novembrī tika izskatīta Rīgas apgabaltiesas sēdē. 15. jūlijā no fabrikas strādnieki paši izraidīja apmēram divdesmit strādniekus, kas tika apsūdzēti spiegošanā, un fabrikā vairākas dienas tika apturēts darbs. Strādnieki par šo piespiedu dikstāvi pieprasīja samaksāt un iesniedza prasību tiesā, ko Rīgas apgabaltiesas miertiesnesis apmierināja.

Tiesas prāva par A. Kricka nogalināšanu notika 1908. gada 24. un 25. maijā Rīgā kā Pēterburgas tiesu palātas izbraukuma sesija. Prāvā tika apsūdzēti 16 strādnieki, tos aizstāvēja trīs zvērīnāti advokāti, kuru vidū bija arī Šablovskis. Kaut gan laikraksti vienprātīgi atzina, ka apsūdzība ir sarežģīta un balstās tikai uz viena apsūdzētā – Nikolaja Orlova izteikumiem, tajā tika nopratināti 70 liecinieki. Prāvas gaitā N. Orlovs no savas liecības atteicās, pamatojot, ka tā iegūta spīdzināšanas ceļā. Prokurors savukārt kā pierādījumus minēja nevis nopratināšanā iegūtās liecības, bet viņam adresētos pašrocīgi rakstītos lūgumrakstus, kuros N. Orlovs apsūdzējis citus līdzdalībniekus, stāstījis par to, ka A. Kricki nogalināt ir nolemts strādnieku partijas slepenā sanāksmē, jo viņš streika dēļ atļaidis vairākus strādniekus. Prokurors apsūdzību uzturēja pret strādniekiem kā pret noziedzuma līdzdalībniekiem, kas tieši slepkavībā nav piedalījušies, bet zinājuši, ka tā tiks veikta. Tiesā kā eksperts bija izsaukts arī psihiatrs, kurš par dažiem apsūdzētajiem sniedzis savu profesionālu vērtējumu. Tiesa piesprieda Nikolajam Orlovam, Johanam Mercam, Emāram Rebokam visu tiesību atņemšanu un 20 gadus katorgas darbos; Miķelim Zavickim – 15 gadu katorgā; Vasilijam Ignatjevam – 12 gadu katorgā; Leonam Stičinskim – 8 gadus katorgā. Gamians Aizenbergs, Ļevs Pavlovskis, Hermanis Zavickis, Kristaps Auziņš tika notiesāti uz mūža izsūtījumu Sibīrijā; pārējie – Osips Rasmuks, Miķelis Rafelds, Jozefs Androškevics, Vilhelms Poga, Jānis Dinbaris, Ivans Fjodorovs – tika attaisnoti.²⁸ Par vainīgiem šajā lietā vēl tika atzīti Jakovs Brandenburgskis un Osvejs Marcinovskis, bet policija izmeklēšanas laikā abus nespēja atrast.

Par O. Marcinovski nav izdevies iegūt ziņas, bet Jakovs Brandenburgskis²⁹ policijai bija labi pazīstams, viņš ieradās Rīgā no Ženēvas 1905. gada jūlijā, kļuva par KSDSP Rīgas pilsētas komitejas locekli, darbojās Krievu–Baltijas vagonu fabrikā. Uzstājās daudzās sapulcēs jūlija streika laikā. 1905. gada 23. septembrī, atgriežoties no pilsētas komitejas sēdes, tika apcietināts, pie viņa atrada ieročus un ar viņa roku rakstītu Rīgas komitejas proklamācijas melnrakstu. Viņu apsūdzēja par piederību KSDSP un direktora A. Kricka nogalināšanā, atbrīvoja novembra sākumā pret drošības naudu. 1906. gada janvārī viņš aizbrauca uz Krieviju, darbojās Tverā, Pēterburgā, jūlijā tika ap-

cietināts, tiesa piesprieda pusotra gada cietoksnī. Pēc atbrīvošanas emigrējis, jo kļuva zināms par prāvu sakarā ar direktora A. Kricka nogalināšanu. Krievu–Baltijas vagonu fabrikā darbojās arī KSDSP Rīgas komitejas loceklis Mihails Borodins.³⁰ “Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmatas” 1. sējumā ir norāde, ka, iespējams, fabrikas direktoru nošāvuši Jāņa Čokes (Brašā) pulciņa kaujinieki, ar piebildi, ka pārbaudīt šo versiju nav bijis iespējams.

Spridzei pieaugot, konfrontācija ar varas pārstāvjiem kļuva par parastu parādību Rīgas ielās. Piemēram, 1905. gada 15. oktobrī Suvorova un Lielās Ņevas (tag. Blaumaņa) ielas stūrī ap sešiem vakarā pūlis apturēja važoni, kas veda 116. Malojaroslavļas kājnieku pulka apakšpulkvedi O. G. Levisu of Menāru, kurš brauca uz aptieku. Viņš tika izrauts no ratiem, piekauts un visbeidzot nogalināts. Izmeklēšana atzina, ka slepkavība izdarīta, šaujot no revolvera ar tā saucamajām plēsošām lodēm, bez tam divas lodes tikušas iešautas galvā jau mirušam. Policija aizturēja 164. rezerves kājnieku bataljona kareivi Robertu Rasmani, kurš sevi par vainīgu neatzina un pagaidu karatiesā Rīgā 1906. gada 15. jūlijā tika attaisnots.³¹

Iecirkņa pristava ziņojumā Rīgas apgabaltiesas prokuroram vēstīts par notikumiem 1905. gada 16. oktobrī, t.i., tikai dienu pirms cara manifesta. Pa Aleksandra (tag. Brīvības) ielu centra virzienā gāja streikotāju bari, kuri apturēja važonus un izsēdināja un piekāva braucējus, kas negribēja pievienoties streikam, kā arī bojāja pajūgus. Streikotājiem pretojies atvaļinātais guberņas sekretārs Felikss Voicehovskis, par to ticis ar revolveri ievainots rokā un kājā, aizvests uz slimnīcu.³² Aleksandra un Totlēbena (tag. Merķeļa) ielas stūrī streikotājus sagaidīja policistu izsauktie papildspēki no 9. Jeļizavetogradas dragūnu pulka. Izcēlās savstarpēja apšaude, kuras laikā tika ievainoti dragūni Leontijs Aleksenovičs, Ivans Gorjačovs un gorodovojs Izidors Zālāns, nogalināts viens dragūnu zirgs, divi ievainoti. Streikotāji iebēga Vērmaņdārzā. No demonstrantiem tika ievainoti kaujinieki Jānis Dūriņš un Pēteris Baumanis, kurus arestēja. Piemiņas grāmatā uzsvērts, ka ievainoto J. Dūriņu dragūni smagi piekāvuši, bet policijas ziņojums vēsta, ka Dūriņš ar revolveri ievainojis dragūna Vetreņņikova zirgu, kas arī, iespējams, izsaucis šādu atbildes reakciju. Jāpiebilst, ka Federatīvās komitejas izdotā Revolūcijas biļetena 1. numurs šo notikumu apraksta citādi: sadursmē ar dragūniem pie Vērmaņdārza dragūni uzjāj sešiem strādniekiem, tie aizstāvēdamies nošauj vienu, ievaino divus. Vienu strādnieku arestē un iecirknī nosit.³³

Sakarā ar šo notikumu pēc karatiesas sprieduma 1907. gada 10. maijā Bauskas apriņķa Vecsaules pagasta zemnieku 29 gadus veco J. Dūriņu notiesāja uz 10 gadiem katorgā, Valmieras apriņķa Rūjienas pagasta zemnieku 19 gadu veco Pēteri Baumani – uz 6 gadiem un 8 mēnešiem katorgā.³⁴

Policijas ziņojumā tāpat vēstīts, ka 16. oktobrī ap četriem pēcpusdienā nepazīstami cilvēki Suvorova (tag. K. Barona) un Ģertrūdes ielas stūrī nogalinājuši policijas iecirkņa uzraugu Josifu Škuteru un rakstvedi Ludvigu Bogatu. Tajā pašā dienā ap deviņiem vakarā Suvorova un Matīsa ielas stūrī trīs cilvēki pūlējās apturēt važoni un izsēdināt pasažierus, kad tas neizdevās, tad uz viņiem ar revolveri vairākkārt izšāva, bet netrāpīja. Piesteigusies policija, un garāmgājēji aizturēja trīs cilvēkus, tie bija Pēteris Lācis, Kārlis Murjānis un Krišs Bērzs. Izmeklēšanā viņi visu noliedza, deva visai juceklīgas liecības un Rīgas apbaltietes sēdē 1907. gada 25. jūnijā pierādījumu trūkuma dēļ tika attaisnoti.³⁵

Izrēķināšanās ar policijas darbiniekiem 1905. gada otrajā pusē bija ļoti parasta parādība. Policistiem atņēma šaujameroci un zobenu jeb tā saucamo siļķi, piekāva, bieži nogalināja bez īpaša iemesla, vienkārši tāpēc, ka ir policists. Tā 1905. gada 19. oktobra rītā Avotu ielā no dežūras mājās atgriezās gorodovojs Pēteris Grave, viņam uzbruka trīs vīrieši, nāvīgi ievainoja un atņēma revolveri. Divus mēnešus pēc notikušā Rīgā par neatļautu ieroča nesāšanu tika aizturēts 25 gadus vecais Mālpils pagasta zemnieks Ernests Šteinbergs. Pie viņa tika atrasts P. Gravem atņemtais revolveris. Apsūdzētais liecināja, ka ieroci nopircis melnajā tirgū pašaisardzības nolūkos, un Rīgas apbaltietes viņu 1906. gada 1. decembrī pierādījumu trūkuma dēļ attaisnoja.³⁶

1905. gada 15. novembrī ap pieciem no rīta Troņmantnieka (tagad Raiņa) bulvārī pie 21. nama ar sešiem šāvieniem tika nāvīgi ievainots Rīgas policijas Izmeklēšanas daļas aģents Kazimirs Sondo, kurš ar pirmo vilcienu bija atgriezies no Jelgavas, kur kā liecinieks piedalījies tiesā. Uz neilgu brīdi nācis pie samaņas, viņš sievai pastāstīja, ka iepriekšējā dienā bijis liecināt Jelgavā karatiesā Ābrama Sušona un Meiera Kumeša lietā, kas bijuši apsūdzēti kāda gorodovoja nogalināšanā. Viņam pieci cilvēki sekojuši jau no Jelgavas, arī Rīgā un gaidījuši uzbrukumam piemērotu brīdi. 1906. gada 17. martā apcietinātais kaujinieks Rīgas pasta un telegrāfa kantora darbinieks Aleksandrs Graubiņš liecināja, ka K. Sondo nošāvuši R. Dēliņš (Čoms) un K. Salniņš (Griška), bet pēc tam šo liecību pilnīgi noliedza, teikdams, ka tā izspiesta no viņa spīdzināšanas ceļā. Piemiņas grāmatā ir atzīmēts, ka K. Sondo nogalinājis R. Dēliņš (Čoms), lai tas nevarētu turpmāk sniegt liecības tiesā.³⁷

1905. gadā naktī uz 11. decembri notika kaujinieku uzbrukums robežsardzes krasta apsardzes kuģa "Kondors" kapteiņa fon Valronda (vēstures literatūrā un atmiņās dēvēts par fon Vallendorfu) dzīvoklim Pārdaugavā Greģora ielā 4. Šī ir viena no operācijām, kur piedalījies liels skaits kaujinieku, vairāki no viņiem – Kārlis Čoke, Jānis Riekstiņš (Birģelis), Fēlikss Cielēns vēlāk par to ir rakstījuši atmiņas.³⁸ Tā F. Cielēns šo dzīvokli, kurā tobrīd atradās kapteiņa sieva ar mazgādī-

giem bērniem un viens vai daži kalpotāji, dēvējis par “vāciešu štābu”, “reakcijas bruņoto perēkli”. Izpētot šīs atmiņas un arhīva materiālus, nākas secināt, ka ideja ielauzties šajā dzīvoklī un konfiscēt tur atrodošos ieročus un bruņas, ko pēc baumām bija iegādājušies vācu paš aizsardzības grupu dalībnieki, kuras pārstāvis bija arī fon Valronds, vienlaicīgi radās vairākās kaujinieku grupās, kas savā starpā darbību nekoordinēja. Tā 1924. gadā laikrakstā “Rīgas Ziņas” publicētajās atmiņās bijušais kaujinieks Kārlis Čoke stāsta, ka Gregora ielas 4. namā ielauzušies viņa brāļa Jāņa Čokes (Brašā) pulciņa kaujinieki, kurus tur pārsteigusi policija, kuru bez pūlēm ielenca un atbruņoja. Nekādas bruņas dzīvoklī netika atrastas, un atmiņu autors lūdz dzīvus palikušos biedrus atbildēt uz jautājumu, kas ar tām notika. Pēc nepilna gada, t.i., 1925. gada 31. janvārī, Maskavā izdotajā latviešu laikrakstā “Krievijas Cīņa” parādījās bijušā kaujinieka J. Riekstiņa (Birģeļa) atbilde uz šo jautājumu. Viņš stāstīja, ka ideja uzbrukt Gregora ielas 4. namam radās Tilava drāšu fabrikas kaujiniekiem, kurus vadījis Kārlis Legzdiņš. Viņi sapulcējušies ap 12 naktī, vispirms uz Gregora ielas pārgriezuši telefona vadus, tad aplenkuši trīs mājas, ielauzušies 4. numurā, kur bijis tikai viens vīrietis, atraduši 40 bruņas, izgriezta no tērauda platēm, 2 zaldātu vintenes ar durkļiem, 2 naganus, 2 dāmu revolverus. Ar ieguvumu kaujinieki devušies pāri dzelzceļam uz Zasuļauka vērptuves pusi. Policijas ziņojums Rīgas apgabaltiesas prokuroram vēsta, ka uzbrukums noticis rīta pusē, nozagta viena vintene, trīs revolveri, vīriešu lietusmētelis, kortiks, patronas un 17 bruņas.³⁹ Pirmā ranga kapteinis fon Valronds par uzbrukumu stāstījis laikrakstam “Rižskij vestņik” īpašā vēstulē, kas ievietota 21. decembra numurā. Viņš atzīst, ka tas noticis viņa prombūtnes laikā 11. decembra agrā rītā. Uzbrucēji ar viltu iekļuvuši viņa dzīvoklī, izrāvuši no gultas pusapgērbto sievu, turējuši to kā ķilnieci, lai atbruņotu kalpotājus un laupītu iespēju tiem pretoties, dzenājuši sievu pa visu dzīvokli, lai atrastu ieročus, pārbiedējuši bērnus. Kapteinis par notikušo uzzinājis tās dienas vakarā, kad atgriezies Rīgā. Viņš tūlīt ziņojis policijai un bijis pārliecināts, ka tā ieradīsies pie viņa uz kuģa “Kondors”, nevis dosies uz dzīvokli. Tālāk arhīva materiāli vēsta, ka tās pašas dienas vakarā pa telefonu no galvenās policijas pārvaldes pilsētas Jelgavas daļas 2. iecirknī saņemta ziņa, ka aplaupīts kreisera komandiera dzīvoklis. Uz turieni izmeklēt notikumu devies 2. iecirkņa pristava palīgs Jeronīms Poržickis ar iecirkņa uzraugu Ņikonoru Borisoviču un gorodovojiem – Jakovu Bundži, Osipu Siņicki, Josifu Valteru, Georgiju Ivaškēviču, Ādamu Jakovļeviču, Ludvigu Krupēnu, Ādamu Ilani, Jegoru Ļeontjeviču. Nonākuši minētā nama pagalmā, viņi tur sastapa kaujiniekus, bet jau citu grupu – J. Čokes (Brašā) pulciņa, kurā bijis arī F. Cielēns, un Bruno Meijera vadītā kaujinieku pulciņa “Saulēs dēli” biedrus. F. Cielēns raksta: “Zebstšucnieku štābs atradās

Zasulaukā, Gregora ielā, divstāvu savrupmājā, dziļi dārzā. Mani kā visjaunāko un vēl divus skolniekus – Ernestu Ozoliņu un Konrādu Pētersonu – atstāja šķietami vieglākā postenī: uz ielas pie mājas sētas vārtiem, lai mēs uzraudzītu ielu, kamēr pārējie ar kauju ieņems lielo māju. Uzbrucēji ar viltību mēģināja iekļūt ēkā, bet neizdevās. Kamēr notika šis mēģinājums, uz ielas mēs mēnesnīcā ieraudzījām strauji tuvojamies grupu policistu, kurus acimredzot pa slepenu telefonu bija izsaukuši aplenkīti.⁴⁰ Kaujinieki neapjuka un policistus, kuri pat nemēģināja pretoties, aplenca un atbrūvoja. Uzzinot, ka viņu rokās nokļuvuši revolucionāriem labi pazīstami Pārdaugavas policisti, ar kuriem bieži bija nācies konfrontēties, kaujinieku lēmums bija tos nošaut. F. Cielēns raksta, ka to izlēmis pulciņa vadītājs J. Čoke kopā ar saviem brāļiem Kārli un Ādamu – “un sprieduma motivācija bija īsa: policijas iecirkņa priekšnieka palīgs Poržickis un policijas uzraugs Borisovičs esot pazīstami kā brutāli cara kalpi, bet vecākais kārtībnieks pelnījis nāves sodu tāpēc, ka viņš nebija labprātīgi atdevis savu pistoli, ko viņš paslēpis bikšu kabatā uz muguras.”⁴¹ Savukārt K. Čoke atzina: “.. abus policijas priekšniekus un viņu uzticīgo kalpu Bundži, tie bija strādājuši darbus, par kuriem augstākais soda mērs bija vienīgā norma. No viņu kamerām ne viens vien kroplis bija iznācis. Vai viņi varēja gaidīt, ka mēs tos taupīsim?”⁴² Sagūstītos aizveda netālu no Zasulauka stacijas uz Bolderājas dzelzceļa atzara. Tālāk K. Čoke raksta, ka Poržicki un Borisoviču nošāvis Brašais, viņš un viens no skolniekiem nošāvuši Bundži. F. Cielēns uzsver, ka šāvuši Brašais ar brāļiem, pēc tam pārējie gūstekņi palaisti vaļā. Policistu slepkavības izmeklēšanas lietā ir Rīgas apgabaltiesas 2. iecirkņa prokurora biedra ziņojums apgabaltiesas prokuroram 1906. gada 16. janvārī par izmeklēšanas gaitu. Atsaucoties uz medicīniskās ekspertīzes rezultātiem, viņš raksta, ka Poržickim dažādās ķermeņa vietās atrasti astoņi šaujamo ieroču ievainojumi, Bundžem tādi bijuši septiņi, Borisovičam četri un viena durta un griezta brūce labās kājas augšdaļā.⁴³ Tātad visticamāk uz policistiem atklāja uguni vienlaikus vairāki cilvēki, no kuriem viens arī iedūris ar nazi. Neatbilst patiesībai arī tas, ka policisti palaisti brīvībā, jo bēgot O. Siņickis ievainots kājā un pēc tam ārstējies slimnīcā, J. Valteram ticis sašauts šinīs.⁴⁴ Pēc tam kaujinieki Gregora ielā vairs neatgriezās, baidīdamies, ka šāvienus būtu izdzirdējuši zaldāti tuvējās kazarmās Slokas ielā, un ātri izklīda.

Šī pārdrošā kaujinieku operācija ne tik daudz piespieda varas iestādes rēķināties ar tiem kā ar iespaidīgu spēku, bet drīzāk pārliecināja, ka lēmums Vidzemes guberņā izsludināt karastāvokli un ievest kara spēku ir bijis pareizs. Lieta tika intensīvi izmeklēta, par tās virzību Rīgas apgabaltiesas prokurors informēja priekšniecību – Pēterburgas tiesu palātas prokuroru, savukārt viņam regulāri atskaitījās Rīgas pilsētas iecirkņu prokurori. Izmeklēšana sākumā bija bez rezultātiem.

Tad 1906. gada 4. janvārī policija gadījuma pēc aizturēja Aleksandru Vīndedzi. Gorodovoji Ivaškēvičs, Valters un Ilanis identificēja viņu kā vienu no uzbrucējiem, un Ivaškēvičs apliecināja, ka Vīndedzis atbruņošanas laikā tēmējis uz viņu ar vinteni, kamēr viņam ticis atņemts revolveris un zobens. Izspiest no 18 gadu vecā jaunekļa atzišanos policistiem bija tikai laika jautājums. Pēc dažām dienām pilsētas Jelgavas daļas 2. iecirkņa pristavs nolēma apcietināt šādas aizturētās personas: Rīgas sīkpilsoni Aleksandru Vīndedzi, 19 gadu veco Rīgas apriņķa Skultes pagasta zemnieku Robertu Tarkši, 19 gadu veco Cēsu apriņķa Stalbes pagasta zemnieku Andreju Eglīti, 24 gadus veco Rīgas apriņķa Lēdurgas pagasta zemnieku Jūliju Kalēju un viņa brāli 21 gadu veco Andreju. Tas nozīmēja, ka šajā laikā visi viņi bija atrasti, aizturēti, veikta kratīšana un izspiesta atzišanās. Vēstures literatūrā un tā laika presē, kas atreferēja tiesas prāvas gaitu, kā galvenais kaujinieku iekrišanas avots minēts Vīndedzis, tomēr nopratināšanas protokoli liecina, ka atzinušies un cits par citu ziņas snieguši pilnīgi visi, un, zinot policijas nopratināšanas metodes, tas ir saprotams. Zinot, ka policistu nogalināšanā piedalījušies daudzi kaujinieki, pratināšanas turpinājās, cenšoties izspiest no viņiem pēc iespējas vairāk kaujinieku vārdus. Tā 1906. gada 9. februārī apcietināja 19 gadu veco Ventpils apriņķa Puzes pagasta zemnieku Jāni Rīboku; 12. februārī – 26 gadus veco Tukuma apriņķa Blīdenes pagasta zemniekus Jāni Apogu un 23 gadus veco Aleksandru Zaulu, 34 gadus veco Rīgas sīkpilsoni Ivanu Dolgovu, 33 gadus veco Tukuma apriņķa Sēmes pagasta zemnieku Ansi Kirkopu; 15. februārī – 26 gadus veco Tukuma apriņķa Blīdenes pagasta zemnieku Jāni Sīpolu; 20. februārī – 29 gadus veco Kuldīgas apriņķa Skrundas pagasta zemnieku Ernestu Voldemāru Zālmani.⁴⁵ 6. martā pēc ilgas meklēšanas tika apcietināts Tilava drāšu fabrikas kalējs – kaujinieku grupas “Sauls dēli” vadītājs 24 gadus vecais Bruno Meijers.⁴⁶ Vēl tika apcietināts kaujinieks 19 gadu vecais Rūdolfs Eriņš.

Policistu nogalināšanas lietas tiesvedība nepārtraukti atradās guberņas varas iestāžu uzraudzībā. Tā 1906. gada 4. martā Vidzemes gubernators norādījis Rīgas apgabaltiesas prokuroram, ka šī lieta pēc pastāvošās likumdošanas jānodod izskatīšanai karatiesai, lai vērtētu pēc karastāvokļa laika likumiem, un lūdzis pievērst sevišķu uzmanību tam, lai tā pēc pirmstiesas izmeklēšanas beigām tiktu virzīta kara apgabala tiesas kara prokuroram.⁴⁷

Rīgas pagaidu karatiesa to iztiesāja no 1906. gada 3. līdz 7. maijam. Nodarījumā tika apsūdzēti 11 kaujinieki. Prāva bija publikai un tuviniekiem slēgta, tāpēc laikrakstos ir atrodamas visai skopas ziņas. Lielākā daļa apsūdzēto savu vainu pilnībā vai daļēji noliedza, apgalvojot, ka tikai stāvējuši sardzē, tikuši piespiesti u.tml., tomēr liecinājuši par citiem. Visi apsūdzētie, izņemot A. Kirkopu, ir

liecinājuši, ka izmeklēšanas laikā spīdzināti. Tiesas sēdē liecības devis vairāk nekā 60 cilvēku.

Tiesa attaisnoja A. Zaulu, I. Dolgovu un A. Kirkopu. E. Zālmani un A. Eglīti notiesāja ar visu tiesību atņemšanu un 20 gadiem katorgā. Astoņus kaujiniekus – A. Vīndedzi, R. Tarkši, J. Kalēju, A. Kalēju, J. Rīboku, J. Sīpolu, B. Meijeru un R. Eriņu – ar visu tiesību atņemšanu un nāves sodu pakarot.⁴⁸ Nāves sods tika izpildīts 16. maija rītā pulksten 4.45, kā fiksēts soda izpildes protokolā, Daugavgrīvas cietoksnī, uz kuriem apsūdzētos nogādāja ar cietokšņa minulaivām 116. Malo-jaroslavļas kājnieku pulka kareivji. Viņiem tika nolasīts spriedums ar papildinājumu, ka Baltijas pagaidu ģenerālgubernators sodu pakarot nomainījis ar nošaušanu, un visi tika nošauti.⁴⁹

Ar katorgu notiesātie E. Zālmanis un A. Eglītis līdz septembra vidum atradās Rīgas Centrālcietumā, tad tika nogādāti uz Pārsūtīšanas cietumu Maskavā.⁵⁰

Pie šīs lietas vēl jāpiebilst, ka robežsardzes kreiseris “Kondors” tika izmantots kā atbalsts soda ekspedīcijai Kurzemē, tas dežurēja krasta tuvumā un bija gatavs atklāt lielgabalu uguni, ja notiktu bruņota pretošanās.

1905. gada 20. decembrī notika vēl kāda ievērojama kaujinieku operācija – uzbrukums fabrikā “Provodņiks” izvietotajiem dragūniem. Kaujinieks Hristiāns Treimanis atmiņās minējis vairākus uzbrukuma iemeslus: fabrikas teritorijā bijusi izvietota samērā liela dragūnu nodaļa, kas ietekmēja fabrikas dzīvi, izrēķinājās ar streikotājiem, vajāja un piekāva strādniekus, bieži zaga, bijuši gadījumi, kad izvarojuši strādnieces, kāds dragūns ar zirgu sabradājis sievieti, kas bijusi stāvoklī. H. Treimanis atzīst, ka kaujinieku operāciju sagatavoja P. Lapsa (Mežgailis) un J. Čoke (Brašais).⁵¹ Operācijas dalībnieki kopā ar citiem strādniekiem sešos no rīta ieradās fabrikā (H. Treimanis raksta, ka kopējais kaujinieku skaits bijis sešdesmit, ko gan gribētos apšaubīt). Dragūni atradās atsevišķā ēkā fabrikas pagalmā, tai blakus bija zirgu stallis. Ēkai bija trīs istabas un vairāki koridori. Agrajā rīta stundā daļa dragūnu vēl gulēja, citi saģērbusies gatavojās apkopt zirgus. Vispirms G. Čoke uzkāpa vītola un ar šķērēm sagrieza telefona vadus, viņam palīdzēja H. Treimanis. Viņi arī nošāva kādu dragūnu, kurš bija izbēdzis caur logu, lai dotos pēc papildspēkiem. Kazarmas ārpusē sardzē stāvēja K. Čoke un K. Dūmnieks, gaidot, kad biedri sasniegs pēdējo – lielāko istabu, kurā dragūni gulēja. Sākoties uzbrukumam, viņi apšāva dragūnus, kas atradās zirgu stallī, tad tos, kas bija pirmajā istabā. Trešajā istabā cīnījās J. Čoke (Brašais) ar biedriem. K. Čoke atmiņās raksta, ka dragūni bija pārsteigti un pilnīgi nesagatavoti cīņai: “Citi turpretī nemaz nemēģināja sagrābt ieročus. Viņi bija galējā izmisumā. Daudzi no viņiem aiz izmisuma lida zem gultas, tā strauji slēpdami galvu segā.”⁵² Kad jebkāda pretošanās tika pārvarēta, kaujinieki pa-

ņēma dragūnu vintenes, sakāpa fabrikas pagalmā atrodošajos pajūgos un pa Duntē ielu straujos rikšos drīz bija centrā pie jaunās Ģertrūdes baznīcas, kur atstāja pajūgus un izklīda pa mājām.

Parasti vēstures literatūrā šīs kaujinieku operācijas apraksts ar to arī beidzas, acīmredzot tāpēc, ka notikumu turpmākā gaita ir visai traģiska – ap astoņiem no rīta “Provodņiku” aplenca Rīgas garnizona karaspēks, un strādnieki, kuri bija ieradušies ap pulksten septiņiem, kad oficiāli sākās darbs, kļuva par notikuma ķilniekiem. Karaspēks, piedraudot atklāt uguni, pieprasīja izdot revolucionārus, ko nebija praktiski iespējams izdarīt. Kā vēlāk konstatēja laikraksts “Rižskij vestņik”, neviens neticēja, ka varētu uz viņiem sākt šaut. Šai pašā avīzē rakstīts, ka uz fabriku tiešā tēmējumā tika izšautas vairākas artilērijas zalves. Viena granāta saārdīja kādas ēkas karnīzi, radot sienā nopietnas plaisas, cita trāpīja maģistrālajā ūdensvadā, noplūdinot telpas. Vairākās nodaļās sprāga šrapneļi, fabrika tika apšaudīta arī ar vintenēm un ložmetēju.⁵³ Presē ir ziņas, ka karaspēks šāvis pat uz tramvaja vagoniem, tāpēc tajā dienā tramvajs kursējis tikai līdz pilsētas lopkautuvei. Rīgas garnizona artilērija gatavojās apšaudīt visu Sarkandaugavu, no šī nodoma atteicās tikai pēc pareizticīgo bīskapa Agafangela personiska lūguma garnizona priekšniekam.⁵⁴ Joprojām nav izdevies iegūt precīzas ziņas gan par kaujinieku uzbrukuma upuriem, gan par apšaudes laikā bojāgājušiem strādniekiem. Laikraksts “Rižskij vestņik” 21. decembra numurā vēstīja, ka nogalināti vienpadsmit dragūni, ievainoti četrpadsmit, no kuriem viens jau miris. Nākamajā dienā tas ziņoja, ka fabrikā atrasti vienpadsmit strādnieku liķi, starp tiem arī sievietes, kā arī nosauca dažus ievainotos strādniekus, kas ievietoti pilsētas slimnīcā: Jakovs Blūms, Antons Kovaļevskis, Mārtiņš Daine, Nikolajs Mihailovs. Jāpiebilst, ka 1905. gadā Krievu-franču sabiedrības gumijas rūpnīca “Provodņiks” bija faktiski lielākais rūpniecības uzņēmums Latvijā, kurā bija 4734 strādnieki, tostarp 48,4% vīriešu, 50,7% sieviešu un 0,9% pusaudžu.⁵⁵

20. decembra pēcpusdienā šaušana aprīma, karaspēks iegāja fabrikas teritorijā, kur neviens pat nedomāja izrādīt pretestību. Visi strādnieki tika sadalīti sīkās grupās, rūpīgi pārmeklēti. Visā fabrikas teritorijā zaldāti veica kratīšanu, kuras laikā atrada diezgan daudz ieroču. Kratīšanas laikā daudzi piesavinājās gumijas izstrādājumus, un K. Čoke raksta, ka daudzi zaldāti, atstājot fabrikas teritoriju, bijuši resni kā mucas, bet nākamajā dienā pilsētā varēja iegādāties lētas gaļošas. Pēc administrācijas un policijas pristava ieskatiem kā aizdomīgi tika apcietināti vispirms strādnieki delegāti, kas 1905. gada pavasarī un vasarā tika izvēlēti sarunām ar administrāciju: Nikolajs Bērziņš, Pēteris Kārkle, Jānis Kauliņš, Kārlis Spure, Miķelis Ošiņš, Eduards Blumbergs, Jūlijs Rudzītis, Stefans Jānītis, Jānis Jakobsons, Pēteris Jaņeļevičs-Jankovskis, Ansis Sprogis.⁵⁶ Viņus vairākas dienas paturēja

apcietinājumā, pratināja un konfrontēja, beigās pierādījumu trūkuma dēļ policija bija spiesta tos atbrīvot. Izmeklēšana šajā lietā virzījās uz priekšu gausi, kaut gan visiem policijas redzeslokā nonākušajiem aizturētajiem un apcietinātajiem parasti jautāja par visām neatklātajām kaujinieku operācijām. Nopratināšanas protokolos var redzēt, ka bieži pratināmais ir atzinies kādā nodarījumā, par kuru sīkāk nespējis neko pastāstīt. Tā, piemēram, 1906. gada pavasarī aizdomās par Rīgas būvuzņēmēja Ozoliņa slepkavību tika apcietināts kāds Kārlis Priedītis, kurš pratināšanā atzinās, ka viņa īstais vārds ir Voldemārs Ozoliņš, darbojies R. Dēliņa (Čoma) kaujinieku grupā, piedalījies uzbrukumā fabrikā “Provodņiks” novietotajiem dragūniem,⁵⁷ tomēr neko sīkāk pastāstīt par to nevarēja.

1906. gada 15. septembrī, izmeklējot lietu par bumbas sprādzien-
nu dzīvoklī Elizabetes ielā 22–45, policijai izdevās atrast vairākus
kaujinieku konspiratīvos dzīvokļus, satikšanās vietas, apcietināt lielu
skaitu kaujinieku. Tā 16. novembrī ēdnīcā Dzirnau ielā 4, kur jau
iepriekš bija izdarītas kratīšanas, pēc vairāku dienu slēptas novēro-
šanas tika apcietinātas trīsdesmit divas personas, kuru vidū bija arī
tādi ievērojami kaujinieki kā Ādolfs Jordāns un Kārlis Legzdiņš (Ķē-
niņš). Nākamajā dienā pratināšanā viņš sniedza ziņas par daudziem
kaujinieku pasākumiem, to skaitā arī uzbrukumu fabrikai “Provod-
ņiks”. Pēc K. Legzdiņa liecības uzbrukuma plānu sastādījis Mērnieks
(Jānis Žākle) un Jēpis (Jēkabs Dubelšteins), piedalījušies apmēram
divdesmit – divdesmit pieci cilvēki, to skaitā Griška (Hristofors Sal-
niņš), Čoms (Rūdolfis Dēliņš) un citi. Par sevi K. Legzdiņš stāstījis,
ka stāvējis tikai sardzē, tomēr atzinies, ka fabrikā pie vārtiem nošāvis
gorodovoju.⁵⁸

Tajā pašā reizē Dzirnau ielā 4 policija aizturēja pēc dokumentiem
Daugavpils sīkpilsoni Nikolaju Novikovu, kurš pratināšanā atzinās,
ka viņa īstais vārds ir Jānis Eduards Krūmiņš no Mangaļu pagasta.
Viņš par uzbrukuma plāna izstrādātāju nosauca R. Dēliņu, pastāstīja,
ka dragūnu šautenes savākuši brāļi Čokes.⁵⁹

1906. gada 7. decembrī pagaidu karatiesas sēdē apsūdzībā Ā. Jor-
dānam un K. Legzdiņam uzbrukums dragūnu nodaļai fabrikā “Pro-
vodņiks” bija tikai viena no epizodēm, kas tika pierādīta. Viņi tika
notiesāti uz nāvi un nākamajā dienā nošauti.⁶⁰

Brāļi Čokes policijas uzmanības lokā, protams, bija nokļuvuši jau
agrāk, tomēr viņu darbībai trūka reālu pierādījumu. Pat vismagāko
spīdzināšanu rezultātā tika atklāti jebkuri citi vārdi, izņemot Čokes.
Pārāk labi cīņu biedru vidū bija pazīstams vecākā brāļa Jāņa (Brašā)
dzelžainais raksturs, iemīļotie ieroči – duncis vai durklis un aukst-
asinīgi paveiktie uzdevumi – nodevēja A. Ziediņa, policista Plikatusa,
sardzes kareivja slepenpolicijā un vēl citu nogalināšana. Tomēr Čo-
kes tika meklēti. 1908. gada 8. aprīlī Rīgas apgabaltiesas prokuroram

Vidzemes gubernators Zvegincevs rakstīja, ka saņemtas ziņas no Viborgas cietuma. Tur par Helsingforsas bankas aplaupīšanu sodu izciet divi brāļi Čokes un Augusts Treimanis. Viņi tiek apsūdzēti vairākos noziegumos Rīgā un Rīgas apriņķī, to skaitā arī uzbrukumā dragūnu nodaļai “Provodņikā”. Ir ierosināta šo personu izsūtīšana uz Rīgu, lai sauktu pie atbildības. 1908. gada 2. jūlijā gubernators informēja prokuroru, ka no Policijas departamenta ir atnācis paziņojums: Jānis Čoke notiesāts uz mūža ieslodzījumu pārmācības namā, Kārlis Čoke – uz piecpadsmit gadiem, Gustavs Čoke un Augusts Treimanis – uz desmit gadiem pārmācības namā. Savukārt izmeklēšanas daļas priekšnieks Greguss 1908. gada 31. oktobrī rakstīja svarīgu lietu izmeklētājam, ka epizodē par brāļu piedalīšanos uzbrukumā dragūniem galvenie liecinieki – K. Legzdiņš, J. Krūmiņš ir nošauti.⁶¹ Nav izdevies uzzināt īsto iemeslu, kas varēja būt tikpat labi pietiekami smagais sods un apšaubāmās iespējas viņus notiesāt šeit vai arī Somijas varas iestāžu nepiekāpība, bet brāļi Čokes savu sodu palika izciet Somijā.

Uzbrukums dragūniem fabrikā “Provodņiks” ir atstājis vārda vistiešākajā nozīmē asiņainas pēdas. Bijušais izmeklēšanas daļas policists un Gregusa tuvākais palīgs Dāvuss savās atmiņās atzīmē, ka šo eskadronu un vēlāk arī visu pulku, pie kura piederēja nogalinātie dragūni, no Rīgas izraidīja, baidīdamies no jaunām sadursmēm fabrikā. Dragūnus nosūtīja uz Ogres, Kokneses un Skrīveru apkārtni, kur tie izcēlās ar īpašu cietsirdību gan pret apcietinātajiem un aizdomās turamajiem, gan pret latviešu zemniekiem kopumā.⁶²

Pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta pasludināšanas kaujinieki piedalījās sadursmju likvidēšanā Rīgas pilsētas Maskavas priekšpilsētā, kas draudēja pāraugt ebreju grautiņos. Par to vēsta vairākas kaujinieku atmiņas. Kārlis Rasmanis raksta, ka no ieslodzījuma ticis atbrīvots sakarā ar cara manifestu. “Tiklīdz biju iznācis no cietuma, saņēmu rīkojumu, ka jāiet savaldīt ebreju grautiņu rīkotājus Maskavas priekšpilsētā. Kamēr atrados cietumā, kaujiniekiem jau bija iznākušas vairākas sadursmes ar grautiņa rīkotājiem. Kopā ar citiem aizgāju pāri tiltam. Mums līdzī bija ieroči, bet lietot tos nevajadzēja, jo melnsimtnieki šoreiz neko neuzsāka.”⁶³ F. Cielēns stāsta, ka trešās tautas sapulces laikā 22. oktobrī aģitatori uz brīdi pārtraukuši runas un izskanējis paziņojums, ka “Maskavas priekšpilsētā krievu melnsimtnieku bandas nupat sākušas sist žīdus un visi, kam būtu līdzī ieroči, lai tūlīt sapulcējas ap norādīto tribīni, kur noorganizēs kaujas vienības tūlītējai bruņotai cīņai pret grautiņa rīkotājiem. [...] Pavisam bija sanākuši ap 200 bruņotu cilvēku, kas visi sadalījās grupās pa desmit, izraudzīja savu komandieri un aizsteidzās uz Maskavas priekšpilsētu, lai tur nodibinātu mieru un kārtību. Arī mana grupa, kuras komandieris bija reālskolnieks Žanis Amatnieks, aizdrāzās uz žīdu un krievu apdzīvoto priekšpilsētu.”⁶⁴ Tālāk F. Cielēns raksta, ka

viņa kaujinieku grupa nakšņojusi kādā dzīvoklī netālu no Berga bazāra, kur bijis daudz ebreju veikalu, lai uzturētu kārtību šajā rajonā. Vēsturnieks A. Stranga minējis, ka ebreju aizstāvēšanā piedalījušies J. Čokes (Brašā) kaujinieku pulciņa dalībnieki Fricis Skāmanis, Jānis Štambergs, Kārlis Upītis un citi, kā arī, iespējams, krievu sociāldemokrātu kaujinieki Romana Semenčikova-Zaharova vadībā.⁶⁵ Sadursmju izmeklēšanas materiālos ir fiksēts, ka 23. oktobrī kazaku patruļa Jaroslavļas ielas 27. nama bēniņos atradusi un apcietinājusi apbruņotus ebrejus un latviešus, pie kuriem atrasti pieci pielādēti revolveri, ar svinu pildīta nagaika un divi kinžali. Tie bijuši Augusts Skuja, Roberts Borkerts, Georgs Strazdiņš, Georgs Braukis, Kaspars Klibēns, Kārlis Tilte, Alberts Rudzītis, Vladimirs Cvetkovs, Šleins Stolovs, Iciks Kagans.⁶⁶ Lielās Kalna ielas 23. nama bēniņos tika apcietināti un atbruņoti Aleksandrs Rudzītis, Jānis Grīnvalds, Jūlijs Sīmanis, Dāvids Kundziņš, Kārlis Lodiņš, Eduards Razumejs, Jēkabs Zaļais. Turpat netālu pūlis piekāvis Pēteri Saliņu un Voldemāru Novermani.⁶⁷ Kaujinieku ierašanās izslēdza iespēju sākt ebreju grautiņus, jo neviens neiedrošinājās atklāti vērsties pret ebreju diasporu Rīgā, kā tas notika vairumā Krievijas pilsētu.

Pēc 17. oktobra manifesta pasludināšanas revolucionārās dzīves centrs Rīgā nu jau atklāti nostiprinājās Romanova (tag. Lāčplēša) ielā 25 Jaunā Rīgas teātra telpās, kur darbojās Federatīvā komiteja. No vienas puses, kaujinieki visiem spēkiem cīnījās pret viņu uztverē nu jau vecās varas pārstāvjiem – policiju, cara administrāciju, no otras – pārmeta pēdējiem nespēju cīnīties ar dramatiski pieaugošo kriminālo situāciju pilsētā. Federatīvā komiteja situācijas uzlabošanai piedāvāja Vidzemes gubernatoram Zvegincevam veidot strādnieku patruļas, kas darbotos kopā ar policistiem, bet vadībā būtu strādnieki. Šādam priekšlikumam gubernators, protams, nepiekrita. Strādnieku patruļas tomēr tika izveidotas, un policisti centās ar tām atklāti nekonfrontēties. Kaut to darbība bija daļēji nelegāla, zināmu ieguldījumu cīņā ar kriminālo vidi tās tomēr deva. Taču ir saglabāties pietiekami daudz liecību, kas rāda šo patruļu darbību citādu, nekā sākotnēji tika iecerēts. Tā 1906. gada februāra sākumā Pēterburgas daļas 2. iecirkņa pristavs saņēma iesniegumu no tirgotāja Ādolfā Goiera par to, ka 1905. gada 3. decembrī ticis aplaupīts viņa dzīvoklis. Izmeklēšanas laikā atklājās, ka tās dienas vakarā pie A. Goiera dzīvoklī ienākusi bruņota strādnieku patruļa, ko vadījis Rūdolfis Bērziņš. Ienācēji izlauņija dzīvokli, nolauņīto mantu sakrāva trīs vezumos un aizveda uz patruļas locekļa Jāņa Kalniņa dzīvokli Pēterburgas šosejā 11–4. Pašu Goieru strādnieki aizveda sev līdzī, bet sievu Mariju piekāva ar nagaiku. Nākamajā dienā pie M. Goieres ieradies kāds Johans Fridrihs Pauls un par vīra atbrīvošanu pieprasījis iemaksāt Federatīvajā komitejā 40 rubļus, ko arī sieva izdarījusi, un vīrs ticis atbrīvots. Policija

minētajā dzīvoklī Pēterburgas šosejā veica kratīšanu un tur tiešām atrada lielu daļu nolaupītās mantas. Tika apcietināti strādnieku patruļas locekļi: Kristaps Zandersons, aktieris Rūdolfs Bērziņš, Pauls Fridrihs, Alfreds Bērziņš, Jānis Kalniņš.⁶⁸

R. Bērziņš no apcietinājuma tika atbrīvots 1906. gada 2. jūlijā un otrreiz policijas uzmanības lokā nonāca 1906. gada augustā, kad tika apcietināts bijušais kaujinieks Vladimirs Plaude, kurš, cenzdamies glābt savu ādu, sāka stāstīt par visām kaujinieku operācijām, kuras viņam bija zināmas, to skaitā par Rīgas sīkpilsoņu – tirgotāja Gūtera, galdniekmeistara Krīgera un Hugo Engelharda nogalināšanu. Viņus uz aizdomu pamata, ka esot reakcionāri un melnās sotņas locekļi, restorānā “Tivoli” arestēja un aizveda uz Romanova ielu 25, kur Federatīvās komitejas tiesas locekļi piesprieda tiem nāves sodu, ko izpildīja Grīziņkalna smilšu klajumā. V. Plaude apliecināja, ka vainīgie ir aktieri R. Bērziņš un J. Gūters, Ernests Lamberts un vēl kāds Stepanovs. R. Bērziņu un J. Gūteru apcietināja 26. augustā dramatiskajā vakarā, kas bija organizēts par labu pašam R. Bērziņam. Krīgers un Gūters bija nogalināti, bet H. Engelhardam, kaut gan viņu bija trāpījušas vienpadsmit lodes, izdevās tumsā izlikties par mirušu un vēlāk aizrāpot līdz tuvākajai mājai, lai lūgtu palīdzību, par ko visai detalizēti atmiņās rakstījis J. Dāvuss. 1907. gada janvārī R. Bērziņam un J. Gūteram izdevās panākt, ka tos pret drošības naudu atbrīvo no apcietinājuma, un viņi nekavējoties aizbēga uz ārzemēm, kur palika līdz pat Februāra revolūcijai.⁶⁹

1905. gada 7. novembrī strādnieku patruļa ienāca arhitekta Alfrēda Ašenkampfa dzīvoklī Daugavgrīvas ielā 18. Patruļnieki paskaidrojuši mājas saimniekam, ka esot sociālisti, un prasījuši revolūcijas vajadzībām ieročus. Viņi paņēmuši arhitekta revolveri ar patronām un divas vintenes. Projām ejot, viens no viņiem pagrābis no galda zelta pulksteni. Kad A. Ašenkampfs iebildis, ka sociālisti tā nedara, patruļas vadītājs licis pulksteni atdot, bet piekodinājis policijai neziņot. Policija izmeklēja arī līdzīgu gadījumu, kad 27. novembra vakarā strādnieku patruļa ielauzās alus veikala komija Pētera Ziediņa dzīvoklī Hospitāļu ielā 7–8. Neatraduši ieročus, patruļnieki pārmeklēja dzīvokli, atrada un paņēma Ziediņa ietaupījumus – 380 rubļus. Pēc Ziediņa žēlabām, ka tagad vairs nebūs naudas, par ko ēst, viņam atdeva 47 rubļus.⁷⁰

Rīgas apgabaltiesas prokurora fondā ir lieta, kurā Rīgas 3. un 5. iecirkņa prokurora biedri 1905. gada decembra sākumā ziņojumā prokuratoram ir apkopojusi informāciju par līdzīga rakstura noziegumiem Rīgā. Tā Jelgavas daļas policijas iecirknī isā laika spriđi tika atrasti pieci līdzīgi nogalināti vīrieši, kuri pirms nogalināšanas tikuši sakropļoti. Ziņojumam nav pievienoti komentāri, bet visas pazīmes liecina, ka kāda kaujinieku pulciņa dalībnieki izrēķinājušies ar streiklaužiem vai tā saucamajiem spiegiem. Savukārt 3. iecirkņa

prokurora biedrs vērš uzmanību uz to, ka Grīziņkalnā Pērnavas ielas rajonā regulāri tiek atrasti nošauti jauni cilvēki. Tā 17. novembrī atrada Vidzemes muižniecības bankas sekretāru Adalbertu fon Hiršgeitu, 30. novembrī Josifu Joginšu, 7. decembrī fabrikas “Fenikss” strādnieku Nikolaju Holmsu. J. Joginša sieva Matilde liecināja, ka pie viņiem dzīvoklī Artilērijas ielā 40 ieradušies nepazīstami cilvēki un vīru aizveduši. Viņa tiem sekojusi un redzējusi, ka vīru ievēd kādā mājā Romanova ielā. Vīru atrada nošautu tās pašas dienas vakarā pilsētas nomalē Grīziņkalna smiltīs. Krievu–Baltijas vagonu fabrikas gorodovojs Osips Tolstojs tika sagūstīts Marijas ielā 5. decembrī, aizvests uz Grīziņkalnu un smagi ievainots galvā un abās rokās, atguvis samaņu, viņš nokļuvis līdz kādam dzīvoklim, kur lūdzis palīdzību.⁷¹ Iesniegtais saraksts liecina par to, ka kaujinieki un strādnieku patruļas gan ar Federatīvās komitejas tiesas palīdzību, gan paši patvaļīgi izlēma daudzu līdzpilsoņu likteni un ka neskaidrajām baumām, kas Rīgā klīda par baismīgiem notikumiem Grīziņkalna smilšu klajumos, ir reāls pamats.

1905. gada otrā puse, īpaši laika posms pēc 17. oktobra manifesta, daudziem revolucionāro cīņu dalībniekiem palicis atmiņā kā revolucionāras jūsmas un pacēluma laiks salīdzinājumā ar nākamajiem gadiem, kad plosījās soda ekspedīcija un karatiesas. Vērtējot kaujinieku kustību 1905. gadā, J. Jansons (Brauns) darbā “Baltijas revolūcija” rakstīja: “Un lai paturam cieši vērā dziļo starpību starp masu bruņoto cīņu 1905. gadā un kaujas dražību 1906. un 1907. g.: toreiz uz augšu ejošas revolūcijas laikā bruņots masu atspars pret patvaldības un muižniecības varu, vēlāk atsevišķi sarīkoti uzbrukumi, kuriem bieži vien nebija nekā kopēja ar proletariāta revolucionāro cīņu; toreiz revolucionārie akti tiek izdarīti, pašām masām piedaloties, zem pašu masu kontroles, vēlāk no pašiem kaujiniekiem uz savu galvu nolemti uzņēmumi bez sazināšanās ar organizāciju, bieži vien (kā, piem., ekspropriācijas) pašu konfiscētāju privāto interešu labā; toreiz bruņotais masu atspars ārdā un dezorganizē mūsu pretinieku rindas, vēlāk bojeviku terors vājina un saposta mūsu pašu organizācijas!”⁷² Uz mums zināmo faktu bāzes ir grūti piekrist J. Jansonam (Braunam).

Vēstures literatūrā sociāldemokrātisko organizāciju radikālākās daļas kaujinieku kritika vērsta uz 1906. gada otro pusi, vienlaikus skaidrojot to ar visaptverošo teroru valsti. Nākas secināt, ka kaujinieku patvaļa un terors nākamajos gados izauga no līdzīga rakstura pasākumiem 1905. gada revolūcijas laikā un visdrīzāk bija saistīts ar Sociāldemokrātiskās partijas politiskajām nostādnēm.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Puļķis A.* LSDSP lauku organizāciju loma masu revolucionārās cīņas organizatoriskā vadībā Latvijas laukos 1905. gada pavasarī un vasarā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1980. – Nr. 1. – 32.–43. lpp.
- ² Turpat. – 41. lpp.
- ³ Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata (turpmāk – PG). – 1. sēj., 1. d. – Rīga: Avots, 1976. – 135., 143., 167., 168. lpp.
- ⁴ Libausche Zeitung. – 1905. – 11. jūl., nr. 145. Laikrakstā atzīmēts, ka fon Breverns ir bijušā Kurzemes gubernatora dēls, dienējis pāžu korpusā.
- ⁵ PG. – 1. sēj., 2. d. – Rīga: Avots, 1980. – 251. lpp.; 1. sēj., 3. d. – Rīga: Avots, 1983. – 129., 135. lpp.; Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 12. jūl., nr. 149. M. Gūtmani apcietināja 1906. gada 30. jūlijā Liepājā, Kaivu ielā 40, LSD Liepājas organizācijas konferencē. Viņu nošāva 1906. gada 10. novembrī pie tā paša Zustu kroga, kur tika nogalināts Breverns, it kā bēgšanas mēģinājuma laikā. Andrejs Kabars bija pazīstams revolucionārās kustības dalībnieks Gaviezē, piedalījies arī Gaviezes muižas dedzināšanā. Ienākot soda ekspedīcijai, 1906. gada 19. janvārī nošauts, viņa mājas nodedzinātas.
- ⁶ Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 20. jūl., nr. 156; 28. jūl., nr. 162; Libausche Zeitung. – 1905. – 19. jūl., nr. 151.
- ⁷ *Puļķis A.* LSDSP lauku organizāciju loma .. – 38. lpp.
- ⁸ Sikāk sk.: *Lapa L.* Rīgas apgabaltiesas dokumenti par 1905. gada norisēm Vidzemes gubernā // Letonikas Otrais kongress. Vēstures raksti. Letonikas avoti: Latvijas piekraste. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 138., 139. lpp.
- ⁹ Libausche Zeitung. – 1905. – 8. jūl., nr. 143. Barons Aleksandrs fon Bisstrams dzimis Dobelē 1859. gadā, beidzis Terbatas un Freiburgas universitātes, interesējies par ģeoloģiju.
- ¹⁰ *Puļķis A.* LSDSP lauku organizāciju loma .. – 39. lpp.
- ¹¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 4568. f., 1. apr., 737. l., 1. lp.; Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 13. sept., nr. 201; PG. – 1. sēj., 2. d. – 165., 166. lpp.
- ¹² Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. – 1. sēj. – Maskava: Prometejs, 1933. – 149. lpp.
- ¹³ *m-n.* Indriķis Straumītis (1830–1905) // Ticība un Dzīve. – 1938. – Nr. 22. – 343. lpp.
- ¹⁴ LVVA, 117. f., 1. apr., 1259. l., 25. lp.
- ¹⁵ Rigasche Rundschau. – 1905. – 12. sept., nr. 200.
- ¹⁶ LVVA, 117. f., 1. apr., 1259. l., 64. lp., 64. lp. o.p. Kārlis Jakovičs bija Plāteres pagasta zemnieks no Ogresgala mājām, kopā ar sievu Klāru aktīvi piedalījās revolucionārajos notikumos. Ienākot soda ekspedīcijai, aizbēga, karaspēks nodedzināja mājas. 1906. gada 19. maijā veicot kārtējo pārbaudi iebraucamajā vietā Suvorova ielā 18, izmeklēšanas daļas uzraugs Dāvuss lika aizturēt kādu cilvēku ar visai aizdomīgu pasi, kas izrādījies Kārlis Jakovičs. Par piedalīšanos revolūcijā 1906. gada decembrī abi ar sievu tika izsūtīti uz Jeņisejas guberņu. Pēc atgriešanās Rīgas apgabaltiesas 1. kriminālodaļa viņu 1910. gada 1. novembrī kopā ar Kārli Zemīti notiesāja par kādas mājas nodedzināšanu Lielajā pagastā uz 6 gadiem katorgā.
- ¹⁷ LVVA, 117. f., 1. apr., 1261. l., 5.–26. l.

- ¹⁸ *Līgotņu Jēkabs*. Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju // Jaunības Tekas. – 1930. – Nr. 5. – 55. lpp.
- ¹⁹ LVVA, 117. f., 1. apr., 807. l., 14. lp., 14. lp. o.p., 18. lp.
- ²⁰ Turpat, 555. l., 3. lp., 3. lp. o.p.
- ²¹ Apskats. – 1905. – 11. okt., nr. 80; Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 6.–8. okt., nr. 220–222; Rigasche Rundschau. – 1905. – 8. okt., nr. 222; 10. okt., nr. 223; 2. dec., nr. 264; Rižskij vestņik. – 1905. – 8. okt., nr. 217.
- ²² *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis. 1900–1914. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1997. – 77. lpp.
- ²³ Turpat. – 70., 76. lpp.
- ²⁴ *Lapa L.* Rīgas apgabaltiesas dokumenti par 1905. gada norisēm Vidzemes guberņā. – 136. lpp.
- ²⁵ [*Dāvuss J.*] Iz nesēnās pagātnes. Kāda Rīgas slepenpolicista piedzīvojumi 1905./6. gados // Jaunā Balss. – 1924. – Nr. 4. – 8. lpp.
- ²⁶ LVVA, 117. f., 1. apr., 171. l., 25., 31. lp., 36. lp. o.p., 38. lp., 38. lp. o.p., 40. lp., 53. lp. o.p.; Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 3. sept., nr. 193; 6. sept., nr. 195; 29. okt., nr. 238; 31. okt., nr. 239; 1. nov., nr. 240. A. Plikatusu nogalināja kaujinieks J. Čoke (Brašais).
- ²⁷ Cīņa. – 1905. – 11. okt., nr. 22.
- ²⁸ Rīgas Avīze. – 1908. – 23. maijs, nr. 118.
- ²⁹ Jakovs Brandenburgskis (1881–1951) – KSDSP Rīgas organizācijā darbojies ar segvārdiem Goldzinskis un Valeriāns. Pēc Oktobra apvērsuma VCIK pilnvarotais pārtikas repartīciju jautājumos, vēlāk dažādā partijas un padomju orgānu darbā, no 1934. līdz 1938. gadam PSRS Augstākās tiesas loceklis.
- ³⁰ Mihails Borodins (1884–1951) – KSDSP CK uzdevumā 1905. gada sākumā ieradies Rīgā, KSDSP Rīgas komitejas loceklis, tās pārstāvis IV kongresā Stokholmā. 1906. gada beigās emigrējis uz Angliju, vēlāk uz ASV. Pēc Oktobra apvērsuma Kominternes darbinieks vairākās valstīs. Padomju Krievijā atgriezies 1927. gadā, strādājis administratīvā darbā, no 1941. līdz 1949. gadam Padomju Informācijas biroja galvenais redaktors.
- ³¹ LVVA, 117. f., 1. apr., 73. l., 98. lp.; Rīgas Avīze. – 1906. – 26. jūl., nr. 161; Rižskij vestņik. – 1905. – 17. okt., nr. 224.
- ³² LVVA, 117. f., 1. apr., 73. l., 72. lp. o.p.
- ³³ Turpat, 4568. f., 1. apr., 928. l., 16. lp.
- ³⁴ Turpat, 568. l., 34.–36., 47. lp.; PG. – 1. sēj., 3. d. – 56. lpp. J. Dūriņš bija LSDSP biedrs, darbojies Bišumuižā partijas pulciņā kopā ar māsu Emiliju un brāli Kārli. Pēc soda izciešanas J. Dūriņš noņemts Irkutskas guberņā, kur miris. Par P. Baumanu tuvākas ziņas nav izdevies iegūt.
- ³⁵ LVVA, 117. f., 1. apr., 73. l., 72. lp. o.p., 99. lp.; 567. l., 26. lp., 26. lp. o.p., 42. lp.
- ³⁶ Turpat, 1512. l., 12. lp., 12. lp. o.p., 13., 19. lp.
- ³⁷ Turpat, 4568. f., 1. apr., 951. l.; 117. f., 1. apr., 1403. l., 114. lp.; 1405. l., 19. lp., 19. lp. o.p.; Rižskij vestņik. – 1905. – 16. nov., nr. 248; PG. – 1. sēj., 2. d. – 45., 46. lpp.
- ³⁸ Sk.: [*Čoke K.*] Bruņu konfiscēšana baroniem. 1905. gada epizode // Rīgas Ziņas. – 1924. – Nr. 58; *Riekstiņš-Birģelis*. Kur palika baronu bruņas? // Krievijas Cīņa. – 1925. – 31. janv., nr. 13; *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. – 1. sēj. – Memento, 1997. – 222., 223. lpp.; *Grimma K.*

- (Ceļmalietis, Garais). Pagrīdnieka gaitas // Revolucionārā Pārdaugava. – Rīga, 1960. – 150. lpp.
- ³⁹ LVVA, 117. f., 1. apr., 1525. l., 3. lp.
- ⁴⁰ *Cielēns F.* Laikmetu maiņā .. – 222. lpp.
- ⁴¹ Turpat. – 223. lpp.
- ⁴² [Čoke K.] Bruņu konfiscēšana baroniem. 1905. gada epizode // Rīgas Ziņas. – 1924. – Nr. 58.
- ⁴³ LVVA, 117. f., 1. apr., 1737. l., 23. lp. o.p.
- ⁴⁴ Turpat, 579. l., 3. lp. o.p.
- ⁴⁵ Turpat, 21., 23., 26., 34. lp.
- ⁴⁶ Piemīņas grāmatā B. Meiers ir raksturots kā viens no aktīvākajiem Pārdaugavas revolucionāriem, bieži uzstājies mītiņos, bijis labs runātājs. Pēc policistu nogalināšanas mēģinājis slēpties, tad nesekmīgi organizējās apcietināto atbrīvošanu, beidzot pats Rīgā uz Aleksandra ielas ticis apcietināts.
- ⁴⁷ LVVA, 117. f., 1. apr., 1737. l., 15. lp.
- ⁴⁸ Mūsu Laiki. – 1906. – 5. maijs, nr. 68; 10. maijs, nr. 72.
- ⁴⁹ LVVA, 117. f., 1. apr., 1737. l., 36. lp., 36. lp. o.p.
- ⁵⁰ Abiem kaujiniekiem izdevās pārciest smago katorgas režīmu. A. Eglītis atradās Vladimiras un vēlāk Aleksandrovskas katorgas cietumā, no 1911. līdz 1913. gadam strādāja Amūras dzelzceļa būvē. 1913. gadā viņam izdevās izbēgt uz Ķīnu un ASV. Pēc Februāra revolūcijas atgriezies Krievijā, strādājis padomju, saimnieciskā darbā un diplomātiskajā darbā Japānā, Ķīnā un Anglijā. E. Zālmanis sodu izcietis Butirku, Vladimiras un Aleksandrovskas katorgas cietumos. Ir ziņas, ka 20.–30. gados strādājis Maskavā, miris 1942. gadā.
- ⁵¹ PG. – 1. sēj., 2. d. – 65. lpp.
- ⁵² [Čoke K.] Uzbrukums “Provodņika” dragūniem // Rīgas Ziņas. – 1924. – 22. dec.
- ⁵³ Rižskij vestņik. – 1905. – 21.–23. dec., nr. 273–275.
- ⁵⁴ Dienas Lapa. – 1905. – 20. dec., nr. 277; Atmiņas par metropolitu Agafangelu: Biskapa Agafangela tālredzība un paaugstināšana par arhibīskapu. Palīdzības komiteja revolūcijas nevainīgajiem upuriem // Ticība un Dzīve. – 1938. – Nr. 9. – 137. lpp.
- ⁵⁵ *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis. 1900–1914. – 77., 78. lpp.
- ⁵⁶ LVVA, 4568. f., 1. apr., 988. l., 18.–39. lp. o.p.
- ⁵⁷ Turpat, 117. f., 1. apr., 588. l., 118. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 1609. l., 125. lp. o.p., 127., 128. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 125. lp. o.p., 130. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 159., 160. lp.
- ⁶¹ Turpat, 1304. l., 2., 3. lp.; 588. l., 130. lp. o.p. Jānis Čoke mira Abo katorgas cietumā 1910. gadā. Kārlis Čoke tika atbrīvots no cietuma pēc Februāra revolūcijas, 1929. gadā mēģinājis izdarīt pašnāvību, no ievainojuma miris. Gustavs Čoke 1911. gadā Abo cietumā piedalījies bēgšanas mēģinājumā, bet ticis notverts, atbrīvots pēc Februāra revolūcijas, miris Rīgā 1952. gadā.
- ⁶² [Dāvuss J.] Iz nesenās pagātnes. Kāda Rīgas slepenpolicista piedzīvojumi 1905./6. gados // Jaunā Balss. – 1924. – Nr. 26. – 7. lpp.

- ⁶³ *Rasmanis K.* Tilava fabrikas kaujinieka atmiņas // *Revolucionārā Pārdaugava. Cīnītāju atmiņas. I. 1899–1919.* – Rīga, 1960. – 166. lpp.
- ⁶⁴ *Cielēns F.* Laikmetu maiņā .. – 218. lpp.
- ⁶⁵ *Stranga A.* Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads. – Rīga, 2008. – 361. lpp. *Fricis Skāmanis* (1886–1919) strādāja par audēju fabrikā “Tekstils”, Sociāldemokrātiskās partijas biedrs no 1903. gada, 1905. gadā darbojās kaujinieku pulciņā Ilģuciemā. Kritis pilsoņu karā. *Jānis Štambergs* (Andrievs; 1887 – pēc 1908) – 1905. gadā kaujinieks, 1907. gadā piedalījies Maskavas Universitātes kases ekspropriācijā kopā ar citiem latviešiem. 1908. gadā aizbraucis uz Sibīriju, kur miris. *Kārlis Upītis* (1880–1907) – R. Poles fabrikas strādnieks, kaujinieks, Sociāldemokrātiskās partijas biedrs no 1904. gada. 1905. gada rudenī piedalījies ebreju grautiņu likvidācijā Maskavas priekšpilsētā un ticis ievainots. Miris 1907. gada jūnijā. *Romans Semēņikovs* (1877–1911) – dzimis Vladimiras guberņā. Policija vajāja viņu sakarā ar piedalīšanos “Cīņas savienībā par strādnieku šķiras atbrīvošanu”. Rīgā ieradās 1905. gada martā, darbojās Maskavas priekšpilsētā. Maijā apcietināts un atbrīvots pēc 17. oktobra manifesta. Atkal apcietināts 18. decembrī ar *Stepana Zaharova* dokumentiem un 1906. gada 27. maijā 36 kaujinieku prāvā notiesāts uz 20 gadiem katorgā. Miris Zarentujas katorgas cietumā.
- ⁶⁶ LVVA, 117. f., 1. apr., 573. l., 18., 29. lp., 29. lp. o.p.; 132. lp.–133. lp. o.p. Ir zināms, ka *A. Skuja* 36 kaujinieku prāvā ticis notiesāts uz pieciem gadiem katorgā. Par pārējiem diemžēl ziņas vēl nav izdevies iegūt.
- ⁶⁷ Turpat, 18. lp., 18. o.p., 29. lp., 29. lp. o.p., 134. lp., 134. lp. o.p., 232. lp., 232. lp. o.p., 234.–237. lp. Ir ziņas tikai par dažiem no viņiem: *Pēteris Saliņš* (1886–1939) – kaujinieks Rīgā, *J. Čokes* (Braša) pulciņa biedrs. Ievainots cīņās pret ebreju grautiņiem. Piedalījies uzbrukumā dragūniem fabrikā “Provodņiks” un Helsingforsas bankas ekspropriācijā. Notiesāts uz 10 gadiem katorgā, pēc soda izciešanas atgriezies Rīgā, vēlāk dzīvojis un strādājis Padomju Krievijā. *Voldemārs Novermanis* (1883–1939) – Sociāldemokrātiskās partijas biedrs no 1904. gada, kaujinieks. Noorganizējis kaujinieku pulciņu “Sarkanā gvarde”.
- ⁶⁸ LVVA, 4568. f., 1. apr., 1114. l., 3. lp., 3. lp. o.p., 9., 11.–20. lp., 31., 32. lp., 32. lp. o.p.
- ⁶⁹ Turpat, 117. f., 1. apr., 1404. l., 10. lp. o.p., 11. lp., 12. lp. o.p., 13., 14. lp.; Rīgas Avīze. – 1906. – 3. jūl., nr. 141; 28. aug., nr. 188; 29. aug., nr. 189; 13. okt., nr. 227; 1907. – 1. febr., nr. 26; [*Dāvuss J.*] Iz nesenās pagātnes. Kāda Rīgas slepenpolicista piedzīvojumi 1905./6. gados // *Jaunā Balss.* – 1924. – Nr. 14. – 13. lpp.; *Cielēns F.* Laikmetu maiņā .. – 183. lpp.
- ⁷⁰ LVVA, 117. f., 1. apr., 1500. l., 3. lp., 3. lp. o.p., 26., 27. lp.; 1490. l., 23. lp., 23. lp. o.p., 24. lp.
- ⁷¹ Turpat, 117. f., 1. apr., 1794. l., 3. lp.–5. lp. o.p.
- ⁷² [*Jansons*] *Brauns J.* Baltijas revolūcija. Atskats uz 1905. un 1906. gadu. I daļa. – *Brisele*, 1912. – 74. lpp.

Kaujinieku darbība 1905. gada otrajā pusē

Līga Lapa

ACTIVITIES OF COMBATANTS IN THE SECOND PART OF 1905

Summary

In the second part of 1905, the revolutionary movement increased rapidly in the whole of the Russian Empire. The Russian Tzar Nikolai II, under the impact of the extensive mass movement, signed a manifesto on 17 October 1905, in which he assigned the government the task to grant civil rights to Russian citizens; this was an unwanted and inconsistent step, at the time when the revolutionary movement was already far ahead. The Social Democratic Workers' Party had a large role in the revolutionizing process of the people, during the 1905 revolution it was the only significant political force although still forced to act underground. As the Social Democratic movement gained popular support and did not encounter serious opposition from Tzar's government, the radical forces appealing for complete destruction of the autocratic system gained increasing influence.

In summer 1905, farmer strikes grew rapidly in the countryside. Combatants sent from the Latvian Social Democratic Workers' Party (LSDWP) centre and LSDWP rural organizations, following the directive from the party centre, participated in the organization of these strikes. During the strikes, often there were clashes with representatives of the Tzar's government in the countryside, estate owners and superintendents, and strikebreakers. Several persons were assassinated: on 9 July 1905, V. von Brewern, commissary for peasant matters was shot; on 17 July, Meženieks, estate owner Baron A. Bistram was killed. Combatants in the countryside participated also in the organisation and performance of demonstrations against churches, and not infrequently they ended with armed attacks that were instigated and provoked by the organisers. In autumn 1905, combatants made assassinations against several representatives of clergy: on 6 September 1905, the Orthodox priest J. Licītis was killed, and on 10 September, pastor M. Šillings from Nītaure Evangelical Lutheran Church was shot.

In the second part of 1905, the struggle intensified for improvement of workers' position, which was manifested as the strike movement, fights with the managers and strikebreakers, damaging of factory inventory. On 4 October 1905, an assassination was made in the centre of Riga against engineer A. Krickis, manager of the Russian-Baltic Railway Carriage Factory, although the workers of this factory enjoyed the highest level of wages in the whole Livland Guberniya. He passed away as a result of the severe injuries received. The reason for this attack was the fight of the factory management against the strike movement and firing of workers.

Characteristic occurrences in the second part of 1905 were struggles of combatants against the policemen on the streets of the city. The police were disarmed, beaten and often killed. The most severe such operation took place on 11 December 1905 when the apartment of 1st Rank Captain von Valrond, Commander of the frontier guard cruiser "Kondors", in Riga, 4 Gregora Street was attacked. The attack was made by two groups of combatants that had not coordinated their activities beforehand. One of them attacked early in the morning and took away the weapons, and the other one attacked in the evening of the same day, captured a whole police unit and shot three policemen. Eight combatants were later sentenced to death and executed following the court judgment.

Early in the morning of 20 December 1905, the combatants attacked the dragoons stationed in the Factory "Provodnik"; 12 of the dragoons were killed, many were severely wounded. The army ringed the factory several hours after this event and fired at the workers who were in no way connected with the previous attack. The number of the killed and wounded ones inside the factory is still unknown. Later this dragoon regiment was sent to repress the revolutionary movement in the vicinity of Lielvārde, Skrīveri and Koknese, and they were marked by especial cruelty.

In October 1905, the combatants participated in the liquidation of clashes in the Moscow Suburb of Riga, which threatened to grow into Jew-baitings, and many combatants were wounded and even killed, but their presence prevented open assault against the Jewish diaspora.

In October 1905, after the declaration of the 17 October Manifesto, armed workers' patrols began to be formed who strived to maintain order in the city, although in semi-legal conditions. However, documentary evidences have been preserved that the members of these patrols often took advantage of the situation for their own benefit: they raided into the apartments of prosperous citizens and executed searches there that were equal to robberies. Citizens were captured on the streets, and those deemed by the patrol members to be spies and suspects were taken to Grīziņkalns, in the suburb of the city, where they were shot.

In historical literature the second part of 1905 is labelled as the highest point of the revolutionary movement and criticism of the activities of the radical part of combatants focuses on the second part of the year 1906 at the same time explaining this as all-inclusive terror ruling in the state. The conclusion is that similar actions of combatants took place quite a while earlier and most probably were connected with the political approaches of the party.

Jānis Bērziņš

ZEMES CEĻU PROBLĒMAS RISINĀJUMS LATVIJAS VALSTĪ (20. gadsimta 20.–30. gadi)*

Katras valsts ekonomiskā, sociālā un kultūras attīstība veiksmīgi var norisēt tikai tad, ja ir augsts transporta un sakaru attīstības līmenis. Latvijas teritorijā zemes ceļu izveidei un uzturēšanai lietošanas kārtībā ir sena vēsture. Sarežģītie dažādu varu izdotie ceļu būves un kārtībā uzturēšanas noteikumi mijās ar iesakņojušiem paradumiem. Ceļu izbūve Latvijas teritorijā aizsākās viduslaikos. 14. un 15. gadsimta vēstures avotos diezgan bieži minēta dambju un uzbērumu izveide pāri purvainām un zemām vietām.¹ Tos taisīja no zemes, kokiem, žagariem, zariem un akmeņiem. Ceļu labošanu Vidzemē organizēti aizsāka zviedru valdība jau savā valdīšanas sākumā, bet 17. gadsimta otrajā pusē šīs aktivitātes kļuva sistemātiskas. To mērķis – nodrošināt sakaru un transporta iespējas. Aktuālāks kļuva jautājums par zviedru pasta funkcionēšanu. Par nozīmīgu maršrutu veidojās zemes ceļš caur Kurzemi uz Rietumeiropu. Lai cīnītos ar zviedru pasta organizāciju ietekmi, konkurences cīņā iesaistījās Kurzemes hercogs Frīdrihs Kazimirs.² Blakus citiem organizatoriskiem jautājumiem pirmajā vietā atradās ceļu būve un to uzturēšana lietošanas kārtībā. Šis darbs tika veikts klaūšu kārtā un bija viens no smagākajiem zemnieku pienākumiem. Tajā ietilpa ceļu regulāra labošana, grāvju tīrīšana, materiālu pievešana un tiltu būve. Muižnieki ceļu klaūšās sūtīja savus zemniekus, kas bija dzimtcilvēki, bet paši atbildēja par šo pienākumu izpildīšanu, jo, ja ceļus noteiktā termiņā neizlaboja, bruģu tiesas³ tiesneši uzlika sodus. Zviedru laikos iedibinātie principi ceļu un tiltu labošanā palika spēkā arī pēc Vidzemes pakļaušanas Krievijai. Arī Kurzemes hercogistē valdošās ceļu labošanas tradīcijas neizzuda.

Latgales teritorijā ceļu izveides un labošanas kārtībā līdzība ar Vidzemi un Kurzemi bija galvenajā rādītājā – viss darbu smagums gūlās uz zemnieku pleciem.

*

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

Vidzemē un Kurzemē lielceļu, pasta ceļu un arī tā saukto baznīcas ceļu uzturēšana bija sadalīta starp atsevišķām muižām pēc zemnieku zemes arklu⁴ skaita. Muižām vienīgi bija jādod materiāls ceļu un tiltu taisīšanai.⁵ Atceļot dzimtbūšanu, par visas zemes īpašniekiem palika muižnieki, bet ceļu un tiltu klaušas uzvēla atbrīvotajiem zemniekiem. Tāds pats stāvoklis saglabājās arī 19. gadsimta otrajā pusē. Tika izdota dažāda juridiskā dokumentācija, kas regulēja ceļu izbūves un uzturēšanas kārtību. Minēsim tikai dažus 19. gadsimta otrajā pusē izdotos dokumentus, pēc kuriem zemniekiem bija jāvadās vēl 20. gadsimta sākumā. Vidzemes guberņā 1859. gadā visi zemes ceļi tika iedalīti piecās šķirās:⁶ 1.–3. šķiras ceļi atradās bruģu tiesas uzraudzībā, bet 4.–5. šķiras ceļi bija nodoti baznīcas pērmindera⁷ un muižnieka pārraudzībā. Pagastiem iedalītie ceļa gabali bija jātur kārtībā ar tajos dzīvojošo zemnieku darbu. Labošanai nodotie ceļa gabali divas reizes gadā bija “viscaur jālāpa”, un šo darbu pārraudzīja viens pārstāvis no bruģu tiesas un vietējais pērminderis.⁸ Vēlāk uzraudzības kārtība mainījās.

Jaunu speciālu zemes ceļu labošanas instrukciju Kurzemes guberņai 1870. gadā apstiprināja Baltijas ģenerālgubernators P. Albedinskis.⁹ Ceļi tika iedalīti trijās šķirās: 1. šķiras ceļi, kuri jālabo un jārevidē katru gadu; 2. šķiras – jālabo un jārevidē reizi divos gados; 3. šķiras – visi pārējie ceļi, kurus nerevidē, bet kontrolē policija.¹⁰ Zemes ceļu juridiskajos aktos dzīve ienesa dažādas izmaiņas, taču to būtība palika nemainīga: muižnieki deva materiālus ceļu, tiltu izbūvei un uzturēšanai, bet visus darbus veica zemnieki.¹¹ Tika noteikti arī sodi par ceļu nekvalitatīvu izbūvi un uzturēšanu.

Pastāvošā ceļu labošanas kārtība gan Vidzemes, gan Kurzemes, gan arī Latgales zemniekos izsauca arvien lielāku neapmierinātību. Vācu muižnieku privilēģijas ceļu klaušu pildīšanā nemainīgi tika saglabātas. Starp tūkstošiem N. Manaseina revīzijas laikā 1882. un 1883. gadā saņemto zemnieku sūdzību liels skaits bija par ceļa klaušu pildīšanu. N. Manaseins savā ziņojumā Aleksandram III par ceļu klaušu slogu zemniekiem Vidzemes guberņā ir secinājis: “Attiecībā uz ceļu klaušām, kas aptver ceļu labošanu, to tīrīšanu no sniega, dažādu ceļa izbūvju, kā tiltu, fašīnu ceļu, pārceltuvju u.c., ierīkošanu un remontēšanu, – es iedrošinos ziņot jūsu ķeizariskai majestātei, ka tā ir sevišķi apgrūtināša zemniekiem, jo vairāk tāpēc, ka tās sadalījums starp muižniekiem un zemniekiem ārkārtīgi nevienlīdzīgs, jo pirmie dod tikai materiālu ceļu labošanai, kā, piemēram, akmeņus, smiltis, balķus, naglas u.c., bet pēdējie pieved šo materiālu un dod nepieciešamo skaitu strādnieku.

Tagad, kad jaunus ceļus ierīko ļoti reti, muižniekiem nākas dot tikai smiltis, akmeņus un samērā nelielu daudzumu koku un žagaru (remontam),¹² bet zemniekiem jāpilda visi darbi šo materiālu izvešanā un ceļu labošanā un tīrīšanā, kuru kopējais garums sasniedz 10 586 verstis

jeb 5 293 385 asis [1 versts – 1066,8 m; 1 ass – 7 pēdas – 2,134 m; 5 293 385 asis – 11 296 km],¹³ tā ka uz katru nodokļu zemes dālderī¹⁴ iznāk apmēram 9 asis, bet uz katru zemnieku māju vidēji apmēram 180 asu [tas ir, 384 m] ceļu [..] pēc Vidzemes gubernatora man nodotiem secinājumiem no pagastu valžu iesniegtiem ziņojumiem, šis klausas, pārrēķinot tās naudā, 300 pagastu zemniekiem – saimniekiem ir 503 574 rubļi vienā gadā; tātad visas gubernātas iedzīvotājiem pēc šā aprēķina šis klausas izmaksā līdz 1 250 000 rubļu gadā.¹⁵ Tā bija ļoti liela naudas summa. Ceļu klausu pildīšanas kārtības būtība arī pēc N. Manaseina ziņojuma neizmainījās, lai gan kaut kādas aktivitātes šī jautājuma kārtošānā tika veiktas. Stāvoklis turpmāk vēl vairāk pasliktinājās, jo, strauji attīstoties kapitālisma saimniecībai, darbaspēks laukos kļuva arvien dārgāks. Ir zināmas aptuvenās zemes ceļu uzturēšanas izmaksas 1890. gadā Kurzemē. Pirmās šķiras ceļa uzturēšanas versts izmaksāja 96 rbļ., 2. šķiras – 50 rbļ., 3. šķiras – 10 rubļu. Kopā Kurzemes ceļu klausu izmaksas, pēc presē publicētajām ziņām, bija 345 000 rubļu.¹⁶

Baltijas muižnieki saprata, ka ceļu klausu kārtība var zemniekos izsaukt nopietnus nemierus, bet viņiem negribējās atteikties no savām privilēģijām. Kā gan citādi izskaidrot faktu, ka jau 1888. gadā Vidzemes landtāgs atzina, ka ceļu klausu jautājums ir steidzīgi nokārtojams uz taisnības principiem, bet nekāda darbība šīnī virzienā nesekoja.¹⁷ Dažas Krievijas valsts administrācijas personas arī vēlākajos gados pievērsa uzmanību šai ceļu klausu kārtībai. 19. gadsimta beigās Vidzemes gubernators M. Zinovjevs atzīmēja, ka, sadalot klausas starp muižas un zemnieku zemi, ir izveidojušās muižnieku privilēģijas.¹⁸ Taču šis kārtības nosodījums nesekoja. M. Zinovjevs savā darbā paskaidroja, ka zemnieki Vidzemes gubernātas ap 11 000 verstu garajiem ceļiem divas reizes gadā uzbēra granti, iztīrīja ceļu grāvjus un nolīdzināja uz ceļiem bedres un grambas. Lai to paveiktu, vajag apmēram 380 000 zemnieku ar zirgu un 660 000 bez zirga darbadienu. Pārvēršot naudas izteiksmē, zemniekam ar zirgu viena darbadiena izmaksātu 0,60 rbļ., bet bez zirga – 0,30 rubļu. Gadā zemes ceļu darbi gubernā, tiem nepieskaitot pat tiltu remontu, izmaksāja vairāk nekā 400 000 rubļu.¹⁹ Gubernators secināja, ka tādu summu par ceļu labošanu zemnieki nevarētu samaksāt, bet “natūrā ceļu klausas tiek salīdzinoši viegli izpildītas”.²⁰ Tātad – pastāvošā kārtība ir normāla.

Plaisa starp zemnieku un muižnieku zemes ceļu klausu jautājumā kļuva arvien plašāka un dziļāka. Latviešu zemnieki – saimnieki ceļu klausas sapņoja sadalīt vienlīdzīgi ar muižniekiem pēc viņiem piederošās zemes daudzuma. Pirms 1905. gada revolūcijas no zemniekiem izskanēja vienots atzinums, ka līdzšinējo nesamērīgo ceļu klausu vietā Vidzemē ir jānāk pareizākai kārtībai. 1903. gada 18. februārī Rīgas Latviešu biedrības Lauksaimniecības nodaļa noturēja latviešu zemes saimnieku sanāksmi, kurā tika apspriests jautājums par zemes ceļu

klausām. “Rīgas Avīze” šo sanāksmi tās nozīmīguma dēļ nodēvēja par mazo latviešu mazgruntnieku kongresu, kurā sprieda “par vienlīdzīgu ceļu nastu izdalīšanu starp liel- un mazgruntniekiem, arī rūpniekus un tirgoņus klāt pievelkot, dabūjām gan dzirdēt, ka pat muižniecība šādi izdalīšanai piekrituse, pat esot jau kādu nebūt nolēmumu taisījuse – bet, kādu, tas jau gandrīz vaj pašas muižniecības noslēpums”.²¹ Pārspriežot ceļu kļaušu stāvokli Vidzemē, presē tika izteikta doma, ka pēc muižniekiem un zemniekiem piederošas zemes platības “ceļu nastas pareizais izdalīšanas samērs būtu 65–70% priekš muižu un 30–35% priekš zemnieku zemes”.²² A. Švābe pētījumā “Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā” minējis datus par Vidzemi: 96,3% no ceļu kļaušu vērtības sedza zemnieki un tikai 3,7% muižnieki.²³

Par Kurzemes zemes ceļu kļaušu nesamērību izdevumā “Zemkopis” ir sniegti kāda autora aprēķini. Viņš pārvērtis šos kļaušu darbus naudas vienībās un secinājis, ka zemnieki gada laikā veic kļaušas par 511 936 rbļ., kamēr muižnieki tikai par 48 730 rubļiem. Zemnieku ieguldījums ceļu labošanā ir vairāk nekā 10 reizu lielāks.²⁴ Tāds bija latviešu zemniekam uzliktais zemes ceļu kļaušu slogs.

1905. gada revolūcija dienas kārtībā izvirzīja sabiedrības aktuālos un neatrisinātos jautājumus. Par to, ka ceļu kļaušas pieskaitāmas šai jautājumu kategorijai, liecināja 1905. gada novembrī Vidzemē un Kurzemē daudzajās tautas sapulcēs pieņemtie zemnieku lēmumi. Tā, piemēram, 12. novembrī Vidzemes guberņas Valkas apriņķa Litenes pagasta tautas sapulce nolēma “nelabot ceļus, kamēr ceļa kļaušas nebūs sadalītas līdzīgi starp muižu un zemnieku zemi”.²⁵ 23. novembrī tā paša apriņķa Veclaicenes pagasta tautas sapulce strikti noteica: “Paģēram, lai ceļu kļaušas tiktu izdalītas starp visiem pagasta iemītniekiem, kas ceļus lieto, – lielgruntniekiem, mazgruntniekiem, tirgotājiem un citiem; kamēr šis paģērējums netiek ievērots, mēs atsakāties no ceļu labošanas; taisītājus boikotēsīm.”²⁶ Līdzīgi bija arī Kurzemē: 16. novembrī Ventpils apriņķa Zlēku pagasta tautas sapulce “ceļu taisīšanas kļaušas nolemj uzlikt visiem, kam ir zirgi, pēc mantas stāvokļa un zemes lieluma”.²⁷ Talsu apriņķa Cēres pagasta saimnieku un vietnieku pulka sanāksmes rezolūcijā teikts: “Prasīt ceļu klausības un citu reālnastu vienlīdzīgu sadalīšanu starp muižas un pagasta zemēm pēc desetīnu skaita, ievērojot arī zemes vērtību.”²⁸

Latgalē, neskatoties uz tur esošajām zemes apstrādāšanas īpatnībām, zemnieku prasības bija tādas pašas. Ludzas apriņķa Viļakas pagasta Kūdupes muižas zemnieki savā 27. novembra sapulcē nolēma: “Ceļu taisīšana un labošana jāizdara starp muižas īpašnieku un saimniekiem samērīgi pēc zemes lieluma.”²⁹ Revolūcijas gaitā daudzās vietās Latgalē zemnieki vispār atteicās labot ceļus. Daugavpils mobilās militārās nodaļas posteņa priekšnieks 1907. gada 2. jūnijā ziņoja savai priekšniecībai: “Ar grūtībām un arī tad pateicoties militāram

spēkam, lauku varas iestādēm izdevās piespiest zemniekus stāties pie ceļu labošanas, kuri ir nonākuši sliktā stāvoklī, zemnieku lielākā daļa atsakās labot, sakot, ka tā ir zemstes lieta.³⁰

Ceļu kļaušu jautājums sabiedrībā revolūcijas laikā bija ļoti aktualizējies. Notikumu laikabiedrs žurnālists un filozofs P. Zālīte, rakstot par 1905. gada revolūcijas cēloņiem Latvijā, starp tiem izdalīja zemniekiem – māju īpašniekiem un nomniekiem uzliktās ceļu kļaušas, kamēr “muižnieki nes samērā ar viņiem ļoti niecīgu daļiņu”.³¹ Par šo kļaušu taisnīgāku pārdalīšanu debatēja provinciālpadomēs. Starp vācu muižnieku un zemnieku pārstāvjiem notika asa domu apmaiņa, bet jautājums par zemes ceļu kļaušu vienmērīgu sadalīšanu palika neizšķirts.³² Tāpat netika realizēts Vidzemes un Kurzemes zemnieku deputātu likuma ierosinājums par zemes ceļu kļaušu pārveidošanu, ko ar 102 parakstiem 1913. gada maijā iesniedza IV Valsts domē.³³

Pirms Pirmā pasaules kara Latvijas teritorijas augstākās kategorijas zemes ceļu (šosētie un bruģētie) saimniecība salīdzinājumā ar Krievijas Eiropas daļas ceļu tīklu bija samērā plaša, taču kvalitātes ziņā ievērojami atpalika no Rietumeiropas valstu līdzīgajiem rādītājiem. 1913. gadā Latvijā šosēto un bruģēto ceļu kopgarums bija 758 kilometri.³⁴ Zemes ceļu pamattīklu veidoja vienkāršie gruntsceļi jeb lielceļi. Kara laikā zemesceļi bija smagi cietuši – sevišķi piefrontes rajonos. Pārējā Latvijas teritorijā kara gados ceļi netika laboti. Piefrontes rajonos notiekot intensīvai kustībai, ceļi tika tā izbraukti, ka tos varēja izmantot, vienīgi nosedzot ar koka klājumu. Pēc Pirmā pasaules kara un Brīvības cīņām šie koka klājuma ceļi bija gandrīz vienīgie, kas derēja normālai satiksmei. Arī šosejas un bruģētie ceļi kara laikā bija nolietoti, šoseju akmens sega nobraukta tiktāl, ka apmēram 50% šoseju kopgaruma bija nepieciešama virsmas seguma nopietna izlabošana.³⁵ Gan šoseju, gan bruģēto, gan grants ceļu izmantošanu kavēja karadarbības laikā izpostītie tilti. Tāpēc Latvijas Republikas pastāvēšanas pirmajos gados uzmanība tika pievērsta zemes ceļu, dzelzceļu, autosatiksmes, iekšējā un ārējā ūdenstransporta attīstībai. Viens no pirmajiem jautājumiem bija sakārtot zemes ceļu tīklu, kurā galvenā loma valsts tautsaimniecībā, tā kā šoseju un bruģēto ceļu bija maz, pienācās grantsceļiem vai lielceļiem.

Vācu muižnieku privilēģijas, tostarp ceļu kļaušu jomā, beidzās pēc Latvijas valsts nodibināšanās. Par zemes ceļu saimnieku kļuva jaunā valsts. 1919. gada jūlijā šosejas un bruģētos ceļus savā pārziņā pārņēma Satiksmes ministrijas Ceļu un būvju virsvalde, kas vēlāk pārtapa par Šoseju un zemesceļu departamentu. Atjaunojot izpostīto saimniecisko dzīvi, zemes ceļu lietošana ievērojami intensificējās, ceļus bieži izmantoja kokmateriālu pārvešanai. Lielus smagumus sāka pārvadāt ar automobiļiem. Jau valsts pastāvēšanas sākumā tika izdots ap 40 koncesiju auto regulārajai satiksmei.³⁶ Steidzīgi vajadzēja uzsākt

ceļu labošanu un uzturēšanu lietošanas kārtībā. Bija skaidrs, ka daudzos pagastos zemnieki paši ar ceļu iekārtošanas un labošanas darbiem netiks galā. Vajadzēja domāt par valsts palīdzības sniegšanu šī svarīgā saimnieciskā jautājuma risināšanā. Jāsāk bija ar ceļu uzturēšanas un jaunu ceļu izveides kārtības jautājumu juridisko sakārtošanu. Ceļu labošanā darbs balstījās uz lauku iedzīvotājiem jeb, pareizāk sakot, tikai uz daļu lauku iedzīvotāju – zemes saimniekiem. Beidzot zemes ceļu uzturēšanas darbiem vajadzēja noņemt iepriekšējos gadu simtos pastāvējušo sociālo spriedzi. Latvijas Republikā labi bija zināms senais atzinums, ka ceļu kļaušas zemniekiem gadsimtiem ilgi bija nepatīkamākais un nepanesamākais pienākums.³⁷ Nepieciešamība uzturēt zemes ceļus nekur nebija zudusi, bet šos darbus vajadzēja, vadoties pēc taisnīguma principa, pēc iespējas atvieglināt. Ceļu labošanā jūtamu ieguldījumu vajadzēja sniegt valstij. Tā kā zemes ceļu kvalitātes jautājums bija ļoti svarīgs jaunās valsts saimniecības attīstībā, tad tā valstiskā sakārtošana sākās jau ar 1920. gada 6. februāra pagaidu noteikumiem, kurus parakstīja Ministru prezidents K. Ulmanis un iekšlietu ministrs A. Bergs. Pagaidu noteikumi iezīmēja jaunu virzienu zemes ceļu saimniecības uzturēšanas kārtībā. Ar šiem noteikumiem tika atcelti visi attiecīgie iepriekšējie likumi un noteikts, ka labojami un kārtībā uzturami visu kategoriju zemes ceļi, kuru labošana naturālkļaušu veidā bija obligāta 1915. gadā pirms vācu karaspēka iebrukuma Latvijā. Noteikumi mēģināja labot gadsimtiem ilgi pastāvējušo netaisnību, kad muižas bija atbrīvotas no ceļu kļaušām. Tie paredzēja, ka izdevumus par ceļu labošanu samērā ar piederošo zemes platību nes visi pagasta robežās esošie zemes īpašnieki, tajos ieskaitot arī baznīcu, klosteru, valsts mežus, valsts zemes, kā arī privātās un valsts muižas.³⁸ Muižu zemes tagad bija pārgājušas valsts īpašumā – Zemes fondā. 1920. gada 6. februāra pagaidu noteikumi paredzēja, ka ceļu kļaušas jāpilda arī fonda zemēm, tātad arī valstij. Līdz ar fonda zemju sadalīšanu jaunsaimniekiem arī viņiem bija jāveic ceļu kļaušas. Noteikumos gan bija norādīts, ka vecsaimnieki un jaunie fonda zemju īpašnieki – jaunsaimnieki uz savstarpējās vienošanās pamata zināmas jaunsaimnieku kategorijas no zemes ceļu kļaušām var atbrīvot.³⁹

Tāču jau 1921. gada sākumā organizētā pašvaldības iestāžu delegātu apspriede konstatēja, ka līdzšinējie pagaidu noteikumi par zemes ceļu labošanu nav piemēroti esošajiem apstākļiem, jo, neskatoties uz pagastu lielajiem izdevumiem un nesamērīgajām kļaušām, zemes ceļi kļūst arvien sliktāki.⁴⁰ 1922. gadā tika izdoti šo pagaidu noteikumu pārgrozījumi, kuri atbrīvoja valsts zemes un valsts mežus no ceļu kļaušām. Principā viss tika atstāts pa vecam: zemes ceļus vajadzēja labot tikai zemniekiem.⁴¹ Tāds šī svarīgā jautājuma risinājums bija pretrunā ar Latvijas iedzīvotāju lielākās daļas – zemnieku noskaņojumu. Zemnieki bija pārliecināti, ka jaunās Latvijas valsts pienākums ir likvidēt agrākajā svešzemnieku režīmā valdošo netaisnību un atvieglot viņu

dzīvi. I Saeimā apspriežot zemes ceļu likuma projektu, zīmīgus vārdus teica Zemnieku savienības deputāts J. Goldmanis: "Jau pirms Latvijas valsts nodibināšanās katrreiz pārspriežot svarīgākās reformas, kādas mūsu zemei būtu vajadzīgas, līdzās visiem citiem jautājumiem arvien ir stāvējis ceļu kļaušu jautājums. Un, ja atceramies atpakaļ Kurzemes, Vidzemes provinču padomju laikus, kā šis jautājums ir apspriests šinīs padomēs, ja apskatām, kā šis jautājums ir apspriests Valsts domē, tad man jāteic, ka ne bez izbrīnīšanās var tagad noklausīties vienu otru runu, ka tagad vēl turas pie tā arhaiskā uzskata, kurš jau toreiz no zemniecības priekštāvjiem tika vienbalsīgi atmests un uzstādīta prasība, ka visa lauku zeme ņem dalību pie šīs nastas nešanas."⁴²

Zemes kļaušu jautājums uztrauca plašus iedzīvotāju slāņus, jo tā risinājumam bija jādod būtiski uzlabojumi salīdzinājumā ar kārtību pirms Latvijas valsts izveidošanas. Šo noskaņojumu saasināja apziņa, ka ceļu stāvoklis kara gados salīdzinājumā ar pirmskara periodu bija strauji pasliktinājies. Ceļu tīklam klāt bija nākuši tā sauktie kara ceļi, kurus nākotnē varēja izmantot saimnieciskajām vajadzībām, bet tikai pēc nopietna remonta. Satraukums izpaudās arī presē: "Ceļu kļaušas mūsu zemnieki jau pirms kara pie samērā labvēlīga lauksaimniecības stāvokļa sajuta ne vien par netaisnu nastu, bet arī par darbu, kura izpildīšana pie tagadējās kārtības ir augstākā mērā neracionāla un lielā mērā traucē nepieciešamo mājas saimniecības darbu gaitu. Ceļu labošana kļaušu kārtībā ir atlikums no vergu laikiem, un viņa bija zemniekiem vēl panesama naturālās saimniecības laikā, t.i., laikā, kad darbaspēks bija lēts un kad ražojumu apmaiņa starp laukiem un pilsētām bija vēl gluži niecīga. Turpretim līdz ar rūpniecības attīstīšanos pilsētās darbaspēks tapa dārgāks un brīvs. Tas izsauca vajadzību ievest intensīvu ražošanas iekārtu arī uz laukiem un vajadzību pēc labākiem satiksmes ceļiem un līdzekļiem. Rietum-Eiropā līdz ar ražošanas iekārtas maiņu gādību par lauku ceļu ierīkošanu uzņēmas valsts, jo labi satiksmes ceļi ir kapitālistiskās ražošanas un preču apmaiņas saimniecības nepieciešamākā vajadzība un šī vajadzība nav vairs apmierināma agrākā kļaušu kārtā."⁴³

Ceļu juridiskā statusa noteikšana kļuva par svarīgāko I Saeimas likumdošanas pasākumu valsts zemes ceļu saimniecības sakārtošanā. Likums par zemes ceļiem bija reizē arī viens no svarīgākajiem saimniecības likumiem. Tā tapšana nebija vienkārša. Jau 1921. gada sākumā parādījās ziņa, ka ir pabeigta jaunā ceļu likuma projekta sagatavošana. Bija paredzēts, ka projektu visdrīzākajā laikā apspriedīs sevišķa starpresoru komisija un pēc tam tas tiks iesniegts Satversmes sapulcei, lai likumu jau vasarā varētu pieņemt.⁴⁴ Likuma projekts bija izstrādāts Satiksmes ministrijas Šoseju un zemesceļu valdē. Tajā bija paredzēts, ka visi valsts pilsoņi gan tieši, gan arī netieši piedalīsies ceļu kārtības uzturēšanā. Jaunā likuma projekta 28. paragrafs noteica, ka visām lauku saimniecībām par katru darbspējīgu vīrieti no 18 līdz 60 gadu vecumam ir jāatvēl 3 darbadienas ceļu darbos.

3 darbadienas jādod arī par katru braukšanai vai jāšanai derīgu zirgu. 29. paragrāfā bija norādīts, ka klaudas izpildāmas ar darbu, bet pieļaujama arī atpirkšanās, samaksājot līdz 75% no strādnieku dienas algas. 31. paragrāfā atzīmēts, ka no klaudām atbrīvojami dienas un īsu termiņu strādnieki. Pilsētu un miestu iedzīvotāji ir atbrīvoti no klaudām, bet par zirgiem un auto jāmaksā atpirkšanās nauda. Par kladu neizpildīšanu bija paredzēti naudas sodi vai līdz pat 10 dienām arestā.⁴⁵ Iepazīstoties ar likuma projektu, lauku iedzīvotājiem radās pārliecība, ka ir nepareizi līdzšinējās ceļu klaudas pārvērst par darbiem, kas atkarīgi no strādnieku un zirgu skaita, nemaz nerēķinoties ar piederošām zemes platībām. Šādā gadījumā lielās meža platības tiktu no klaudām atbrīvotas. Likumprojektā noteiktās normas bija ļoti sarežģītas un bieži vien būtu gandrīz neizpildāmas, to īstenošana ceļu labošanas organizācijā ienestu vēl nebijušu birokrātismu un iznākumā – haosu. Ne bez pamata izteikts atzinums, ka “paliek tāds iespaids, ka tas [likuma projekts. – J. B.] ir izgudrots tikai tamdēļ, lai radītu lieku darbu un varētu pieņemt veselu armiju jaunu ierēdņu”.⁴⁶ Presē tika atzīmēts, ka šādā risinājumā viss darba smagums gulsies uz mazuļīgajiem zemes saimniekiem, sevišķi uz jaunsaimniekiem, kuriem sākumā darbā būs pieņemti vairāki strādnieki. Negatīvi projektu vērtēja arī tāpēc, ka tajā netika ņemtas vērā atšķirības starp bagātu saimnieku un fonda zemes rentnieku, starp turīga saimnieka izbraucamo zirgu un trūcīga rokpeļņa nodzīto zirdziņu. Šoseju un zemesceļu valde nebija rēķinājusies ar vienīgo svarīgāko principu – nodokļi un klaudas uzliedzamas pēc katra spējam. Ja šis jautājums tiktu risināts tādā veidā, tad nebūtu nekas labāks, kā bija klaudas cara laikā. Korespondents, analizējot šo likuma projektu, zīmīgi izsakās: “Gribas ticēt, ka šis projekts tagadējā veidā par likumu gan netaps.”⁴⁷ Tāds secinājums bija pareizs, un vēlāk, risinot zemes ceļu juridisko statusu, šis projekts vairs netika pat pieminēts. 1921. gads tātad beidzās ar zemes ceļu likuma projekta izstrādāšanas neveiksmi. Tomēr zemes ceļu likums bija ļoti nepieciešams, un Satiksmes ministrija turpināja pie tā strādāt. Tikai 1924. gada janvārī tika publicēts nākamais zemes ceļu likuma projekts.⁴⁸ Šis publikācijas mērķis – projekta apspriešanās iesaistīt pēc iespējas vairāk iedzīvotāju, kuru dzīvē zemes ceļu likumam būs noteicoša nozīme. Satiksmes ministrija pie tā bija strādājusi ilgstoši. Līdz 1924. gada februāra beigām projektu trijos lasījumos bija paspējusi apspriest Saeimas Pašvaldības apakškomisija, un bija paredzēts, ka projektu caurskatīt uzsāks visa Pašvaldības komisija.⁴⁹ Pēc tam Pašvaldības un Budžeta komisija ķērās pie likumprojekta teksta saskaņošanas: Budžeta komisijai bija vairāki iebildumi.

Likuma projekta pirmais lasījums I Saeimā tika uzsākts 1924. gada 14. novembrī. Likuma projektā par pašu principiālāko kļuva jautājums par valsts līdzdalību zemes ceļu labošanā. Saeimā likuma projekts par

zemes ceļiem izsauca plašas debates visos trijos lasījumos. Lūk, ko par šī likuma nozīmīgumu ir teicis avīzes “Kurzemes Vārds” korespondents: “Saeima apspriež lauku ceļu likumprojektu, kuram mūsu valsts kulturālā un saimnieciskā dzīvē ir ārkārtīgi liela nozīme. No lauku ceļu jautājuma pareizas atrisināšanas lielā mērā atkarāsies mūsu valsts turpmākā uzplaukšana, kulturālā attīstība un saimnieciskā labklājība. Nenoliedzami, ka labi lauku ceļi katras valsts dzīvē spēlē lielu lomu.”⁵⁰ I Saeima likumu par zemes ceļiem pieņēma 1925. gada 30. janvārī, bet Valsts prezidents J. Čakste to izsludināja 10. februārī. Likums par zemes ceļiem bija apkopots deviņās nodaļās, kuras veidoja 89 panti, pie vairākiem no tiem – piezīmes.

Līdz tam Latvijas teritorijā darbojušies zemes ceļu likumi un noteikumi visas ar ceļu uzturēšanas kārtību saistītās funkcijas piešķīra pašvaldības orgāniem. Šis princips bija noteikts pēc Krievijas zemstu parauga. Jaunais likums par zemes ceļiem visas ceļu pārvaldīšanas, uzturēšanas, labošanas un jaunas izbūves funkcijas piešķīra valsts tehniskajām lietpratēju iestādēm. Šis princips bija raksturīgs Rietumeiropas valstīs. Nododot ceļu uzturēšanas un pārraudzības vadību Satiksmes ministrijai, šī svarīgā tautsaimniecības nozare tika tuvināta Rietumeiropā pastāvošajai ceļu uzturēšanas iekārtai.

Lai varētu labāk iedziļināties likuma projekta apspriešanā, sniegsim vispārēju informāciju par Latvijas zemes ceļu tīklu. 20. gadsimta 20. gadu sākumā valsts zemes ceļi bija sadalīti trīs grupās: 1. šķiras – valsts ceļi (ar akmeņiem bruģēti un šosejas), kurus ar valsts līdzekļiem uzturēja Satiksmes ministrija; 2. šķiras – grantētie ceļi, kurus uzturēja ar naturālajām ceļu klaušām; 3. šķiras – lauku, māju un mežu ceļi, kurus lietoja atsevišķas saimniecības un kas savienojās ar pirmās un otrās šķiras ceļiem. Arī tos laboja zemnieki. Mums nav vienādu dotumu par Latvijas zemes ceļu garumu 20. gadu sākumā. Visticamākos skaitļus par 1924. gadu ir devis I Saeimas Pašvaldības komisijas referents E. Grantskalns (Latviešu zemnieku savienība) sakarā ar likuma projekta par zemes ceļiem apspriešanu, norādot, ka valstī pavisam bija 757 km 1. šķiras ceļu. Tie bija ar akmeņiem bruģētie ceļi un šosejas, 2. šķiras grantēto ceļu kopgarums, pēc viņa aprēķiniem, bija 21 470 kilometru.⁵¹ I Saeimas Pašvaldības komisijas rīcībā nebija rādītāju par 3. šķiras ceļu kopējo garumu. Likuma projekta apspriešanas trešajā lasījumā Budžeta komisijas referents V. Bastjānis (Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija) norādīja, ka 3. šķiras ceļi ir puse no visiem lauku ceļiem.⁵² Šis apgalvojums tomēr ir gaužām aptuvens.

I Saeimā iesniegtajā likuma projektā zemes ceļu dalījums bija saglabāts trijās šķirās, taču Saeimas deputātu vairākums, to apspriežot, uzskatīja, ka veiksmīgāk būs ceļus apsaimniekot, ja tos sadalīs četrās šķirās. Šāds zemes ceļu iedalījums arī tika pieņemts. To atsedza likuma 4. pants: 1. šķiras ceļi – valsts ceļi, kurus uztur Satiksmes ministrija

ar valsts līdzekļiem; 2. šķiras ceļi – grantētie ceļi, kurus uztur bezmaksas kļaušu kārtā un ar valsts palīdzību; 3. šķiras ceļi – vienkāršie zemesceļi, pa kuriem uztur satiksmi ar vairākām saimniecībām vai kuri savieno divus augstākās šķiras ceļus un kurus uztur bezmaksas kļaušu kārtā; 4. šķiras ceļi – vienkāršie zemesceļi, kuri izbeidzas vienā saimniecībā un kurus uztur attiecīgo saimniecību īpašnieki.⁵³

Kādus finansiālos izdevumus prasīja zemes ceļu tīkla uzturēšana? Latvijas trūcīgajai tautsaimniecībai tie veidoja milzīgu summu. Kļaušu kārtā labojamo ceļu uzturēšana vien kopsummā, pārrēķinot ieguldīto darbu naudā, maksāja apmēram 1,25 miljardus rbļ. (25 milj. Ls).⁵⁴ Salīdzinoši var norādīt, ka valsts budžetā Zemesceļu un šoseju valdei 1925. gadā bija ieskaitīti tikai 181 700 000 rbļ. (3 634 000 Ls).⁵⁵ Tas bija ap 2% no visiem valsts gada izdevumiem. Latvijas izpostītā saimniecība šim mērķim nevarēja novirzīt lielāku naudas summu. Tas norāda tikai uz to, ka zemes ceļu kļaušu atcelšana pilnībā nebija realizējama, jo valstij nebija tādu līdzekļu, lai tā viena veiktu šos pienākumus. Aprēķini parādīja, ka valsts no kopējiem izdevumiem par kļaušu ceļu labošanu, vadoties pēc jaunā likuma prasībām, varēs segt 10% jeb 125 milj. rbļ. (2,5 milj. Ls) gadā.⁵⁶ I Saeimas Pašvaldības komisija bija aprēķinājusi, ka uz vienu zemnieka saimniecību 2. šķiras ceļu labošana, ja veicamo darbu pārrēķina naudā, sasniedz 23 400 rbļ. (468 Ls) gadā.⁵⁷ Šī summa īstenībā bija vēl lielāka, jo tajā netika ieskaitīti 3. šķiras ceļu un tiltu uzturēšanas izdevumi.

Valsts zemes ceļu saimniecības sakārtošanas jautājumi I Saeimā izsauca deputātos vislielāko uzmanību. Par vairākiem likuma projekta pantiem vēl trešajā lasījumā notika plašas debates. Galvenās debates risinājās starp lauku saimniecību pārstāvjiem, no vienas puses, un pilsētu un strādniecības priekšstāvjiem, no otras puses. To būtība – vai ceļu kļaušu smagumu atstāt lauku iedzīvotājiem vai padalīt ar valsti un pilsētniekiem. Viens no vairāk debatējamiem jautājumiem bija par valsts lomu ceļu izbūvē un uzturēšanā. Nodibinoties Latvijas valstij, iedzīvotājos izveidojās uzskats, ka ceļi jālabo valstij, jo, tāpat kā kļaušu laiki jau bija pagātnē, tā tagad vajag valstij likvidēt līdz šim pastāvošās ceļu kļaušas. Šo uzskatu pastiprināja arī tas, ka muižu zemes un meži bija pārgājuši valsts īpašumā. Latvijas valsts tomēr bija tik trūcīga, ka pat pie labākās gribas tā uzreiz zemes ceļu uzturēšanu nevarēja pilnīgi pārņemt savā aprūpē. Jaunais likums no paša tā sagatavošanas sākuma tika uzskatīts par pārejošu parādību. Likuma projekts pieļāva ceļu kļaušu pastāvēšanu, taču tajā ceļu uzturēšanā valstij tika ierādīta svarīga vieta. I Saeimas Pašvaldības komisija, kas jau ilgu laiku bija strādājusi ar Satiksmes ministrijas sagatavoto likuma projektu, vadījās no apsvēruma, ka zemes ceļu uzturēšanā jāiesaista visi tie, kas ceļus lieto, bet, lai viņi šo uzdevumu varētu kvalitatīvi veikt, šajā darbā jāiekļaujas arī valstij. Saeimas Budžeta komisija, izejot no valsts reālajām finansiālajām iespējām, likuma projektā ierādīto valsts piedalīšanos zemes ceļu

labošanā centās neforsēt. Tā, cenšoties taupīt valsts finanses, vadījās pēc principa, ka Krievijas impērijas laikā muižas, kuru zeme aizņēma pusi no visas zemes teritorijas, ceļus nelaboja. Tagad ceļus jālabo visiem tiem, kas tos lieto, un tāpēc šo darbu izdarīt ir daudz vieglāk.

Sagatavojot likumprojektu un to apspriežot I Saeimā, liela vērība tika veltīta attīstīto Eiropas valstu pieredzes apgūšanai. Vācijā, Austrijā un Anglijā valsts uzturēja tikai lielākos ceļus, bet par pārējiem rūpējās vai nu apriņķi, vai arī pagasti. Tikai tad, ja šīs institūcijas ar uzdevumiem netika galā, valsts sniedza finansiālu palīdzību.⁵⁸ Šajās valstīs raksturīga zemes ceļu uzturēšanas decentralizācija. Francijā ceļus laboja pašvaldības iestādes ar valsts izdalītiem līdzekļiem, kurus valsts bija ieguvusi no speciālām nodevām, kuras maksāja iedzīvotāji.⁵⁹ Šī nodeva gada laikā līdzinājās apmēram strādājošā triju dienu darba algai. Somijā visus ceļus laboja valsts. Norvēģijā valsts ceļu labošanai izdalīja 3% valsts budžeta. Zviedrijā un Norvēģijā visus ar akmeņiem bruģētos ceļus un šosejas būvēja un uzturēja valsts, tāpat arī tiltus, taču no zemākās šķiras ceļiem valsts uzturēja tikai desmito daļu.⁶⁰ Latvija finansiāli nevarēja sacensties ar vecajām valstīm, taču kurss zemes ceļu apsaimniekošanā tika uzņemts līdzīgs – ceļu labošanā pakāpeniski ar likumdošanas palīdzību tiek iesaistīta valsts. Likuma 9. pants paredzēja, ka Satiksmes ministrijas Šoseju un zemesceļu valde pārziņa un pārrauga visu šķiru ceļu, ceļu tiltu, pārceltuvju un ceļu citu ierīkojumu un piederumu izbūvi, labošanu un uzturēšanu.⁶¹ Tas, ka valsts uztur un būvē jaunus 1. šķiras ceļus, deputātos domstarpības neradīja. Visasākās debates norisa par likuma projekta 18. panta apakšparagrāfu, kurā bija teikts, ka valsts ik gadu savā labošanā pārņem 100 km 2. šķiras ceļu.⁶² Jāatzīmē, ka šī norma likuma projekta sākuma variantā, kuru bija sagatavojusi Satiksmes ministrija, pat nebija iestrādāta.⁶³ Taču, projektu apspriežot jau Saeimas Pašvaldības apakškomisijā un Pašvaldības komisijā, ņemot vērā arī ceļu labotāju ieteikumus, tā tika ietverta šajā dokumentā. Pret šo normu uzstājās Budžeta komisija un izvirzīja priekšlikumu, ka valsts gada laikā var pārņemt 100 km 2. šķiras ceļu, bet var pārņemt arī mazāk vai vairāk.⁶⁴ LSDSP deputāti arī bija pret šī punkta tik konkrētu formulējumu. LSDSP deputāts P. Ulpe ierosināja ierakstīt, ka, ja būs labvēlīgi apstākļi valsts attīstībā, tad valsts zemesceļus pārņems, ja nebūs, tad ne.⁶⁵ Zemnieku savienības deputāts J. Goldmanis ierosināja likumā ierakstīt, ka valstij ik gadus jāpārņem 300 km 2. šķiras ceļu.⁶⁶ Tātad priekšlikumi bija visdažādākie, un tie izteica partiju intereses. Pēc izvērstām debatēm likuma 16. panta f apakšpunkts tika pieņemts tādā formulējumā, kā tas bija izvirzīts likumprojektā. Satiksmes ministrija piekrit "pārņemt saziņā ar Iekšlietu un Kara ministriju ik gadus valsts uzturamo ceļu skaitā ne mazāk kā 100 kilometru 2. šķiras ceļu, kuri labojami vietējām pašvaldībām uz valsts rēķina".⁶⁷ Tas nākotnē kļuva par ievērojamu atvieglojumu lauku iedzīvotājiem.

Otrais visvairāk Saeimā debatētais jautājums, apspriežot Satiksmes ministrijas sagatavoto likuma projektu, bija jautājums par ceļu fonda izveidi. Ceļu fonda uzdevums – sniegt palīdzību ceļu sakopšanā. Sākotnējā projektā par to teikts: “Nodevu par 1. un 2. šķiras ceļu pastiprinātu lietošanu ieskaita sevišķā ceļu fondā, kurš atrodas Satiksmes ministrijas rīcībā un kura šīs summas izlieto nolietojamo ceļu uzlabošanai.”⁶⁸ Projekta sagatavošanas gaitā ceļu fondu bija paredzēts veidot no piemaksām pie jau esošajiem nodokļiem: 5% pie procentuālā peļņas nodokļa no tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem, 6% pie nekustamā īpašuma nodokļa pilsētās un miestos, 6% pie rūpniecības un tirdzniecības patentu nodokļa par tirdzniecības un rūpniecības zīmēm. Fondā ienāktu dažādas soda naudas un ieņēmumi par pastiprinātu 1. šķiras ceļu lietošanu un maksas par šo ceļu tiltu un pārceļtuvju lietošanu. Bija aprēķināts, ka šādi pasākumi ceļu uzturēšanai papildus dotu 18–20 miljonu rubļu (360 000–400 000 Ls).⁶⁹ Pret ceļu fonda izveidi uzstājās Budžeta komisija, norādot, ka fondu pēc projekta veido pilsētu tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi. Budžeta komisija paskaidroja, ka gan rūpnieki, gan tirdzniecības uzņēmumi, ja tie pastāvīgi lieto zemes ceļus, maksā speciālas ceļu nodevas, kuras noteikusi Satiksmes ministrija.⁷⁰ Arī LSDSP deputāti uzstājās pret ceļu fonda izveidi, izvirzot savu motivāciju, ka, ja izveidos ceļu fondu, valsts izdalīs mazāk finanšu līdzekļu ceļu uzturēšanai.⁷¹ Savukārt lauku iedzīvotāji cerēja, ka šāda fonda izveide tiem samazinās ceļu labošanas darbu pienākumus. Tāpēc fonda radīšanu atbalstīja pāri par 90% no visiem valsts pagastiem.⁷² Likuma projekta otrajā lasījumā ar samērā lielu balsu vairākumu šis pants tika noraidīts. Ņemot vērā lauku iedzīvotāju lielo ieinteresētību šāda fonda izveidē, trešā lasījuma laikā deputāti A. Kalniņš (Demokrātiskais centrs), S. Jubuls (Latgales Kristīgo zemnieku savienība), T. Rudzītis (Apvienotā sociāldemokrātu maziņu partija un laukstrādnieku savienība) un E. Grantskalns iesniedza priekšlikumu pantu par ceļu fondu atjaunot. Taču arī trešajā lasījumā ceļu fonda izveides priekšlikums tika noraidīts.⁷³ Kā parādīja dzīve, ceļu fonds bija nepieciešams. Tā izveides noliegums runāja pretī priekšlikuma praktiskajai lietderībai un liecināja par Saeimas partiju savstarpējām cīņām, kas ne vienmēr beidzās ar problēmas valstisku risinājumu.

Ceļu likuma projekta sākotnējā variantā bija iestrādāta norma šādā formulējumā: “Valsts zemes fondā ieskaitītas zemes, kuras netiek apsaimniekotas, un valsts meži atsvabināti no ceļu labošanas pienākumiem.”⁷⁴ Pašvaldības un Budžeta komisija šo normu projektā saglabāja un virzīja I Saeimas apspriešanai. Plašu debašu rezultātā šis pants tika svītrots – un valstij, līdzīgi kā citiem zemes īpašniekiem, bija jāpilda zemes ceļu uzturēšanas pienākumi. Pēc aptuveni aprēķiniem valsts meži un valsts neizmantotā zeme Latvijā veidoja 27% zemes kopplatības.⁷⁵ Lai uzturētu savus zemes ceļus, kuri gāja pa valsts

mežiem un nederīgajām vai neapsaimniekotajām zemēm, valstij ik gadus vajadzēja izdot 10 milj. latu.⁷⁶

Svarīgs jautājums, kuru vajadzēja risināt ceļu likumam, bija tiltu būve, remonts un uzturēšana. Tiltu skaits un to kopējais garums valstī bija ievērojams. 800 tiltu bija garumā no 10 līdz 25 m, ar kopējo garumu 12 500 m, 225 tilti – garumā no 25 līdz 75 m, ar kopējo garumu 10 000 m, 22 tilti – 75 un vairāk metru gari, ar kopējo garumu 3100 metru.⁷⁷ Taču ļoti daudz bija līdz 10 m garu tiltu, par kuriem nebija pat statistikas. Satiksmes ministrijas sagatavotajā likuma projektā teikts, ka ministrija izbūvē, labo un uztur tiltus uz visiem 1. šķiras ceļiem, kā arī tos tiltus uz 2. šķiras ceļiem, kuru garums ir 25 m vai vairāk. Būvē un pārbūvē uz 2. šķiras ceļiem tiltus, kuru garums ir 10 m vai vairāk. Atsevišķos gadījumos, kad vietējie vai tehniskie apstākļi to prasa, Satiksmes ministrija var būvēt un pārbūvēt arī par 10 m īsākus tiltus. Ja 3. šķiras ceļu lieto vairākas saimniecības, tad Satiksmes ministrija, ja ir tāda dzīves nepieciešamība, var būvēt un pārbūvēt arī uz šiem ceļiem tiltus, kuru garums ir 10 m un vairāk.⁷⁸ Likuma projekta izstrādes gaitā, kāds tas tika iesniegts apspriešanai I Saeimā, bija pazudis nosacījums, ka Satiksmes ministrija atsevišķos gadījumos var būvēt un pārbūvēt tiltus, arī īsākus par 10 metriem.⁷⁹ Apspriežot projektu Saeimā, šī norma tika iestrādāta likumā. Galvenā izmaiņa, kura uzlika papildus pienākumus valstij, salīdzinājumā ar projektā minēto ir, ka Satiksmes ministrija uz 2. šķiras ceļiem izbūvē tiltus, jau sākot ar 15 metriem.⁸⁰ Šo jauno formulējumu, kas materializējās likumā, deputāti iestrādāja likuma otrajā lasījumā. Tas nozīmēja, ka valsts aprūpē kļāt nāca ap 600 tiltu, kuru uzturēšana tai izmaksāja ap 110 000 Ls gadā.⁸¹

Kādu likuma spēku tad galarezultātā ieguva tiltu jautājums? Likuma 16. pantā noteikts, ka Satiksmes ministrija izbūvē, labo un uztur tiltus uz 1. šķiras ceļiem, kā arī izbūvē, labo un uztur tos tiltus uz 2. šķiras ceļiem, kuru garums ir 15 m un vairāk. Tāpat būvē un pārbūvē uz 2. šķiras ceļiem tiltus, kuru garums ir 10 m un vairāk (16. pants). Atsevišķos gadījumos, kur pēc Satiksmes ministrijas atzinuma vietējie vai tehniskie apstākļi pagēr, Satiksmes ministrija uz 2. šķiras ceļiem var būvēt un pārbūvēt arī tiltus, īsākus par 10 metriem (18. pants). Līdzīgi Satiksmes ministrija, kur pēc tās atzinuma apstākļi to prasa, var būvēt un pārbūvēt arī uz 3. šķiras ceļiem tiltus, kuru garums ir 10 metru un vairāk (19. pants).⁸²

Pēc Saeimas Pašvaldības komisijas referenta E. Grantskalna ziņām, valstī bija 185 000 zemnieku saimniecību un vēl ap 45 000 jaunsaimniecību.⁸³ Visas šīs saimniecības bija potenciālas ceļu labotājas, un uz pleciem gūlās arī mazo tiltu būvēšana un uzturēšana kārtībā. Tiltu būvei bija nepieciešams kokmateriāls, bet apmēram 60% šo saimniecību nebija mežu.⁸⁴ Krievijas impērijas laikā kļaušu zemes ceļu tiltiem kokmateriālu deva muižas par velti. Ceļu kļaušu pildītāji tādu pašu rīcību

gaidīja no Latvijas valsts. 2. un 3. šķiras tiltiem kokmateriālus vajadzēja izsniegt par velti, jo pretējā gadījumā jau iepriekš varēja paredzēt, ka mazie tilti vēl ilgi paliks sabrukuši. Satiksmes ministrijas sagatavotajā likuma projektā bija norādīts, ka vajadzīgo kokmateriālu 1. un 2. šķiras ceļu un tiltu būvei un pārbūvei, kā arī uzturēšanai valsts izsniedz bez maksas, bet 3. šķiras ceļu un tiltu būvēšanai un uzturēšanai valsts materiālu izsniedz par Mežu departamenta noteiktajām cenām.⁸⁵ Šo jautājumu apspriežot, deputātiem bija pretrunīgi uzskati. Otrajā likuma lasījumā tika pieņemts lēmums, ka 3. šķiras ceļu tiltiem kokmateriāls ir pašiem zemniekiem jāpērķ.⁸⁶ Iedzīvotāji, kas bija saistīti ar zemes ceļu labošanu, rūpīgi sekoja likuma projekta apspriešanas gaitai. Lielu nepmierinātību viņos izsauca Saeimas balsojums pret ceļu fonda izveidi. Kad Saeima otrajā lasījumā noraidīja ceļu fonda izveidi, Valmieras apriņķa pašvaldības darbinieku konference pieņēma lēmumu: ja Saeima noraidīs arī likuma projekta nosacījumu par to, ka ik gadus valsts savā aprūpē pārņem 100 km 2. šķiras ceļu, un noraidīs bezmaksas kokmateriālu izsniegšanu visu šķiru tiltiem, tad par zemes ceļu likumu viņi ierosinās visas tautas nobalsojumu.⁸⁷ Trešajā likuma lasījumā šis jautājums tika atrisināts pozitīvi. Likums ceļu remontam paredzēja par velti no valsts atsavinātām grantsbedrēm ņemt granti (47. pants), bez maksas kokmateriālu 2. un 3. šķiras ceļu tiltu būvēšanai un uzturēšanai (50. pants), bet 4. šķiras ceļiem – bez maksas, ja izsniegšanas nepieciešamību ir atzinusi vietējā pagasta valde (50. panta piezīme).⁸⁸ Tā atkal bija valdības nākšana pretī zemes ceļu uzturētājiem un lietotājiem.

Likuma projektā nekas netika teikts par jaunsaimnieku lomu zemes ceļu labošanā.⁸⁹ Tas bija aktuāls jautājums, un par to Saeimā izvērsās plašas debates. Lielu aktivitāti ar saviem priekšlikumiem parādīja sociāldemokrātu maziņu deputāti. T. Rudzītis izvirzīja priekšlikumu atbrīvot no ceļu klaušām jaunsaimniekus, kas vēl nav uzbūvējuši saimniecības ēkas.⁹⁰ LSDSP deputāti ierosināja sīksaimnieku un amatnieku saimniecības līdz 5 ha uz visiem laikiem atbrīvot no ceļu klaušām, bet jaunsaimniekus, kam bija nekultivētas zemes, atbrīvot uz 5 gadiem no zemes ceļu klaušām.⁹¹ Otrajā lasījumā pieņēma sociāldemokrātu ierosinājumu, ka sīksaimnieku un amatnieku saimniecības 5 ha platībā uz visiem laikiem atbrīvotas no ceļu klaušām. Tas izsauca sašutumu Latviešu zemnieku savienības deputātos. Trešajā lasījumā pieņemtā likuma 22. panta piezīmes ietvēra zināmu kompromisu jaunsaimnieku jautājumā: uz 5 gadiem atbrīvot no ceļu klaušām jaunsaimniecības, kuras nodibinātas uz nekultivētām zemēm, skaitot no saimniecību piešķiršanas dienas. Uz trim gadiem atbrīvot no ceļu klaušām jaunsaimniecības, kurām no saimniecības piešķiršanas dienas bija uzceltas mazāk nekā divas ēkas.⁹²

Likumā bija paredzētas nekustamā īpašuma īpašnieka tiesības atpirties no ceļu klaušām. Likuma 27. pants noteica, ka atsevišķos gadī-

jumos pagastu valdes var atļaut ceļu labotājiem atpirkties no ceļu labošanas pienākumiem, nosakot atpirkšanās naudu samērā ar uzlikto ceļu labošanas apmēru. Atpirkšanās naudu ceļu labotāji iemaksāja pagasta valdei, un tā bija jāizlieto vienīgi attiecīga ceļa labošanai (28. pants).⁹³ Viens no svarīgākajiem un reizē sarežģītākais saimniecības likums par zemes ceļiem bija pieņemts. Latvijas valsts darīja visu iespējamo, lai, neskatoties uz tās rīcībā esošajiem trūcīgajiem materiālajiem līdzekļiem, iesaistītos zemes ceļu uzturēšanas daļējā finansēšanā. Likumdevēji centās mazināt netaisnību, kas līdz šim bija valdījusi ceļu labošanā. Likums tomēr joprojām paredzēja kļūstīgu kārtību lielas zemes ceļu daļas uzturēšanā. Turklāt kļūstīgu sistēma ar sīkiem izņēmumiem netika uzlikta vienlīdzīgi visiem ceļa lietotājiem, bet tikai zemniekiem un ne visai lauku zemei. Kā izteicās deputāts F. Trasuns (Latgales Kristīgo zemnieku savienība), likums ir pārdomāts, bet ir saudzēti pilsētu un miestu iedzīvotāji un viss smagums uzkrauts zemniekiem un sociāldemokrātu darbības rezultātā likums iznācis "liks un greizs".⁹⁴ Salīdzinot ar likuma projektu, ne viss Pašvaldības komisijas iecerētais tika iegājis likumā. Taču, no otras puses, apspriežot likumprojektu galīgajā redakcijā, tika ieviestas vairākas nianšes, kas paplašināja valsts pienākumus zemes ceļu izbūvē un uzturēšanā, kādi likuma projektā nebija paredzēti. Likuma gars parādīja, ka valsts pienākumi ceļu uzturēšanā ik gadus pieaugs. Ceļu kļūstīgu pildītājus visvairāk likumā neapmierināja, ka tas neietvēra projekta normu par ceļu fonda (tajā līdzekļus ieguldītu visi, kas izmanto ceļus) izveidošanu. Likumu par zemes ceļiem Valsts prezidents izsludināja 1925. gada 10. februārī. Nebija nekāda pamata uzskatīt, ka tā pieņemšana uzreiz dos rezultātus. Tāpēc nenopietni skan 1925. gada beigās korespondenta teiktais: "Zemes ceļi ir mūsu sāpju bērni. Tā tas bija agrāki, un, par lielu nožēlošanu, jāsap, ka tā tas arī ir tagad pēc jaunā ceļu likuma pieņemšanas, bij cerības, ka līdz ar ceļu nodošanu Satiksmes ministrijai stāvoklis uzlabosies, bet veltas cerības."⁹⁵

Pieņemtais zemes ceļu likums darbojās visu Latvijas Republikas pastāvēšanas laiku, un visus šos gadus turpinājās ceļu saimniecības uzlabošanas aktivitātes. 1928. gada 25. maijā Valsts prezidents G. Zemgals izsludināja Saeimas pieņemtos "Pārgrozījumus un papildinājumus likumā par zemes ceļiem", kuros (21.¹ pantā) bija noteikts, ka pie Satiksmes ministrijas jānodibina ceļu fonds.⁹⁶ Fondu veidoja no šādiem maksājumiem: 1) 3% piemaksas pie pastāvošā tarifa uz preču, bagāžas un pasažieru pārvadāšanas pa Latvijas dzelzceļiem; 2) sevišķs nodoklis 3% apmērā no pārdošanas cenas uz alkoholiskiem dzērieniem; 3) ikgadīgie nodokļi par automobiļu, motociklu, velosipēdu un citu mehānisko satiksmes līdzekļu lietošanu; 4) dažādas nodevas par ceļu lietošanu un likumā paredzētās soda naudas sakarā ar ceļu labošanu un satiksmes uzturēšanu; 5) dažādi citi ar likumu noteikti maksājumi.⁹⁷

Otrs svarīgs nosacījums šajā dokumentā bija, ka valsts saziņā ar Iekšlietu un Kara ministriju pārņem no galvenajiem 2. šķiras ceļiem tuvākajos divos gados 5000 km, bet turpmākajos gados turpinās 2. šķiras ceļu pārņemšana valsts uzturēšanā tādos apmēros, kā to atļauj valsts budžeta un ceļu fonda līdzekļi, bet ne mazāk kā 500 km gadā (16. panta f apakšpunkts).⁹⁸

Zemes ceļu uzturēšana un kvalitāte Latvijas Republikā uzlabojās lēnām, arī ceļu garuma pieaugums nebija straujš, taču progress nebija noliedzams. 1939. gadā Šoseju un zemesceļu departaments līdztekus 2. šķiras ceļiem sāka pārņemt arī klaušu (t.i., pašvaldību uzturēto) ceļu labošanu, iekasējot no attiecīgiem lauksaimniekiem īpašu nodokli 0,8–1,0% apmērā no viņu zemes vērtības. Jau līdz 1939. gada augustam bija pārņemti 48 pagastu klaušu ceļi.⁹⁹ Valsts paredzēja pārņemto ceļu labošanā izmantot mašīnas. Taču zemes ceļu uzturēšanas un jaunbūves pozitīvajam sakārtošanas procesam, kuru savās rokās drīz vien pilnībā pārņēmtu valsts, svītru pārvilkta Latvijas valsts sagrāve 1940. gadā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Pāvulāns V.* Satiksmes ceļi Latvijā 13.–17. gs. – Rīga, 1971. – 162. lpp.
- ² *Pētersone P.* Vidzemes pasta vēsture 17.–19. gs. Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 1998. – 14. lpp.
- ³ Bruģu tiesu Vidzemē izveidoja 1671. gadā zviedru administrācija, un tā pastāvēja līdz 1899. gadam. Tās uzdevums bija uzraudzīt lauku ceļu (bruģa) uzturēšanas kārtību. – Latviešu konversācijas vārdnīca. – 2. sēj. – Rīga, 1928–1929. – 3066. sl.
- ⁴ Arkls – zemes vērtības aplikšanas vienība. 1804. gadā arkla vērtība tika paugstināta līdz 80 dālderiem. 80 dāldeņu lielais arkls aptvēra 400–600 pūrvietas. – Latviešu konversācijas vārdnīca. – 1. sēj. – Rīga, 1927–1928. – 872. sl.
- ⁵ *Ābers B.* Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. – Rīga, 1936. – 219. lpp.
- ⁶ Baltijas Vēstnesis. – 1871. – 10. nov.; Balss. – 1906. – 24. janv.
- ⁷ Pērminderis – baznīcas draudzes priekšsēdētājs, kas parasti bija zemnieku priekšstāvis baznīcas lietās.
- ⁸ Baltijas Vēstnesis. – 1871. – 10. nov.
- ⁹ Инструкция для починки и ревизии дорог по Курляндской губернии, утвержденная г. бывшим Прибалтийским генерал-губернатором, генерал-адъютантом Альбединским, предложение его Курляндскому губернатору от 4 апреля 1870 г. за № 928 // Учреждение Курляндских крестьян 25 августа 1817 года, со включением изменений и дополнений по 1892 г. Составил и издал А. А. Башмаков. – Либава, 1892. – С. 470–476; Latviešu Avīzes. – 1870. – 3. jūn.
- ¹⁰ Учреждение Курляндских крестьян 25 августа 1817 года, со включением изменений и дополнений по 1892 г. – С. 471.
- ¹¹ Turpat. – 470. lpp.
- ¹² “Pie tam vēl jāpiezīmē, ka daudzi nelieli tilti uzcelti no lieliem akmeņiem, kas novākti no laukiem, tātad muižniecībai nav gandrīz nekādu izdevumu.” (N. Manaseina piezīme. – *J. B.*)

- ¹³ Zemzaris J. Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs. – Rīga, 1981. – 69. lpp.
- ¹⁴ 17. gadsimtā Zviedrijas pārvalde Vidzemē personisko nodokļu vietā ievieša reālos, nosakot tos dālderis atkarībā no zemes auglības. – Latviešu konversācijas vārdnīca. – 3. sēj. – Rīga, 1928–1929. – 4445.–4447. sl.
- ¹⁵ Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam. Materiāli Latvijas PSR vēstures pētīšanai. Rediģējis A. Drīzulis. – Rīga, 1949. – 296., 297. lpp.
- ¹⁶ Dienas Lapa. – 1890. – 24. jūn.
- ¹⁷ Švābe A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā // Latvijas agrārreforma. – Rīga, 1930. – 176. lpp.
- ¹⁸ Зиновьев М. А. Опыт исследования земского устройства Лифляндской губернии. – Рига, 1895. – С. 69–73, 80, 81.
- ¹⁹ Turpat. – 17. lpp.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Rīgas Avīze. – 1903. – 25. febr.
- ²² Turpat.
- ²³ Švābe A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. – 176. lpp.
- ²⁴ Zemkopis. – 1903. – 5. aug. – 438. lpp.
- ²⁵ Революция 1905–1907 гг. в Латвии. Документы и материалы. – Рига, 1956. – С. 157; Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā. Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1985. – 47. lpp.
- ²⁶ Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā. Dokumenti un materiāli. – 65. lpp.
- ²⁷ Turpat. – 138. lpp.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Turpat. – 70. lpp.
- ³⁰ Революция 1905–1907 гг. в Латвии. Документы и материалы. – С. 196.
- ³¹ Zālīte P. Cīņa dēļ patiesības jeb I. Nemieru kustības cēloņi Baltijā, II. Baltijas zemes dārdzība un III. Amnestijas nepieciešamība. – Rīga, 1907. – 10. lpp.
- ³² Latvija. – 1907. – 29. janv.
- ³³ Švābe A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. – 176. lpp.
- ³⁴ Sikсна A. Latvijas zemes ceļu politika 1918.–1928. g. // Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados. – Rīga, 1928. – 313. lpp.
- ³⁵ Bērziņš J. Latvijas Republikas transports un sakari // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1992. – Nr. 2. – 123. lpp.
- ³⁶ LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī // Latvijas Republikas Saeimas stenogrammu satura rādītājs. VI sesija. Sastādījis H. Kārklīšs. – Rīga, b. g. – 500. sl.
- ³⁷ Latvijas Sargs. – 1925. – 6. sept.
- ³⁸ LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 499. sl.; Pagaidu noteikumi par zemes ceļu labošanu // Talsu Apriņķa Vēstnesis. – 1920. – 10. sept.
- ³⁹ LR Saeimas 6. sesijas 4. vai 14. sēde 1924. gada 21. novembrī. – 541. sl.
- ⁴⁰ Jaunais Vārds. – 1921. – 27. febr.
- ⁴¹ LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 499. sl.
- ⁴² LR Saeimas 6. sesijas 15. sēde 1924. gada 25. novembrī. – 556. sl.
- ⁴³ Brīvā Zeme. – 1922. – 17. okt.
- ⁴⁴ Jaunais Vārds. – 1921. – 27. febr.
- ⁴⁵ Laukstrādnieks. – 1921. – 24. nov.
- ⁴⁶ Kurzemes Vārds. – 1922. – 5. janv.

- 47 Laukstrādnieks. – 1921. – 24. nov.
- 48 Laukstrādnieks. – 1924. – 17. janv.
- 49 Latvijas Vēstnesis. – 1924. – 27. febr.
- 50 Kurzemes Vārds. – 1925. – 3. janv.
- 51 LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 501. sl.
- 52 LR Saeimas 7. sesijas 4. sēde 1925. gada 30. janvārī // Latvijas Republikas stenogrammas. VII sesija. – Rīga, b. g. – 136. sl.
- 53 Likums par zemes ceļiem // Valdības Vēstnesis. – 1925. – 10. febr.
- 54 Latvijas Vēstnesis. – 1925. – 4. febr.
- 55 LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 509. sl.
- 56 Latvijas Vēstnesis. – 1925. – 4. febr.
- 57 LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 502. sl.
- 58 Turpat. – 514. sl.
- 59 LR Saeimas 6. sesijas 14. sēde 1924. gada 21. novembrī. – 541. sl.
- 60 LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 503. sl.
- 61 Likums par zemes ceļiem // Valdības Vēstnesis. – 1925. – 10. febr.
- 62 LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 502., 503. sl.
- 63 Likums par zemes ceļiem [projekts. – J. B.] // Laukstrādnieks. – 1924. – 17. janv.
- 64 LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 507., 508. sl.
- 65 LR Saeimas 7. sesijas 2. sēde 1925. gada 23. janvārī. – 60. sl.
- 66 LR Saeimas 6. sesijas 15. sēde 1924. gada 25. novembrī. – 557. sl.
- 67 Likums par zemes ceļiem // Valdības Vēstnesis. – 1925. – 10. febr.
- 68 Likums par zemes ceļiem [projekts. – J. B.] // Laukstrādnieks. – 1924. – 17. janv.
- 69 LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 505., 506. sl.
- 70 Turpat. – 508. sl.
- 71 LR Saeimas 6. sesijas 14. sēde 1924. gada 21. novembrī. – 545. sl.
- 72 LR Saeimas 6. sesijas 15. sēde 1924. gada 25. novembrī. – 567. sl.
- 73 LR Saeimas 7. sesijas 3. sēde 1925. gada 27. janvārī. – 94. sl.
- 74 Likums par zemes ceļiem [projekts. – J. B.] // Laukstrādnieks. – 1924. – 17. janv.
- 75 LR Saeimas 6. sesijas 12. sēde 1924. gada 14. novembrī. – 505. sl.; Latvijas Vēstnesis. – 1925. – 4. febr.
- 76 LR Saeimas 7. sesijas 2. sēde 1925. gada 23. janvārī. – 61. sl.
- 77 Turpat.
- 78 Likums par zemes ceļiem [projekts. – J. B.] // Laukstrādnieks. – 1924. – 17. janv.
- 79 Likums par zemes ceļiem [projekts. – J. B.] // Latvijas Vēstnesis. – 1924. – 27. febr.
- 80 LR Saeimas 7. sesijas 2. sēde 1925. gada 23. janvārī. – 63. sl.
- 81 Turpat.
- 82 Likums par zemes ceļiem // Valdības Vēstnesis. – 1925. – 10. febr.
- 83 LR Saeimas 7. sesijas 3. sēde 1925. gada 27. janvārī. – 98. sl.
- 84 Turpat.
- 85 Likums par zemes ceļiem [projekts. – J. B.] // Laukstrādnieks. – 1924. – 17. janv.
- 86 LR Saeimas 7. sesijas 3. sēde 1925. gada 27. janvārī. – 98. sl.
- 87 LR Saeimas 7. sesijas 2. sēde 1925. gada 23. janvārī. – 63. sl.
- 88 Likums par zemes ceļiem // Valdības Vēstnesis. – 1925. – 10. febr.
- 89 Likums par zemes ceļiem [projekts. – J. B.] // Laukstrādnieks. – 1924. – 17. janv.
- 90 LR Saeimas 6. sesijas 14. sēde 1924. gada 21. novembrī – 543. sl.
- 91 LR Saeimas 7. sesijas 2. sēde 1925. gada 23. janvārī. – 66. sl.
- 92 Likums par zemes ceļiem // Valdības Vēstnesis. – 1925. – 10. febr.
- 93 Turpat.

⁹⁴ LR Saeimas 4. sēde 1925. gada 30. janvārī. – 133. sl.

⁹⁵ Laukstrādnieks. – 1925. – 22. okt.

⁹⁶ Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par zemes ceļiem // Valdības Vēstnesis. – 1928. – 25. maijs.

⁹⁷ Turpat.

⁹⁸ Turpat.

⁹⁹ *Aizsilnieks* A. Latvijas saimniecības vēsture. 1914–1945. – Stokholma, 1968. – 785. lpp.

Jānis Bērziņš

DIE LÖSUNG DES PROBLEMS DER LANDWEGE IM LETTISCHEN STAAT (20–30er Jahre des 20. Jh.)

Zusammenfassung

Im Territorium Lettlands hat die Einrichtung und Instandhaltung von Landwegen eine lange Geschichte. Diese Leistung wurde als Fronarbeit verrichtet und gehörte zu den schwierigsten Pflichten der Bauern. Die Verteilung der Wegefron zwischen Adligen und Bauern war ungleichmäßig – die Ersten spendeten lediglich Material für Wegereparatur, während die Letzten – ihre schwere Arbeit. Die bestehende Ordnung der Wegereparatur rief eine immer stärkere Unzufriedenheit bei den Bauern sowohl Livlands als auch Kurlands und Lettgallens hervor.

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts wurde das Grundnetz von Landwegen durch einfache Kieswege gebildet. Während des I. Weltkrieges hatte die Qualität der Landwege wesentliche Schäden erlitten. In den ersten Jahren des Bestehens der Republik Lettland wurde dem Zurechtmachen des Netzes von Landwegen eine große Aufmerksamkeit gewidmet. Gemäß dem Gerechtigkeitsprinzip musste der neue Staat die Arbeit an der Einrichtung und Instandhaltung von Landwegen den Einwohnern erleichtern. Das Zurechtmachen der Wirtschaft von Landwegen setzte mit der Verabschiedung der Präliminarordnung vom 6. Februar 1920 ein. Diese Ordnung sah vor, dass alle Landbesitzer zur Lösung des Problems der Landwege beitragen sollen. Jedoch gelang es nicht, die Forderungen der Ordnung zu realisieren. Daher wurde die Verabschiedung eines Sondergesetzes über Landwege zur wichtigsten Gesetzgebungsaktion und dieses Gesetz zugleich zum wichtigsten Wirtschaftsgesetz des I. Parlaments (*Saeima*). Am Anfang des Jahres 1921 war die Verwaltung für Landstraßen und Landwege am Verkehrsministerium mit der Vorbereitung des neuen Gesetzes fertig, die Gesellschaft aber erachtete es als ungültig. Erst im Januar 1924 wurde das nächste Gesetzprojekt über Landwege veröffentlicht. Zum prinzipiellsten Problem darin wurde die Frage der staatlichen Beteiligung an der Wegereparatur.

1924 gab es im Staat: 1) insgesamt 757 km Wege der 1. Klasse (steingepflasterte Wege und Landstraßen), vom Verkehrsministerium mit staatlichen Mitteln instand gehalten; 2) Kieswege der 2. Klasse in der Länge von 21 470 km, mittels Wegefron instand gehalten; 3) Wege der 3. Klasse (Feld-, Hof- und Waldwege), deren Länge im Staat offiziell nicht erfasst war und die auch von den Bauern selbst repariert wurden. Die finanziellen Ausgaben für Wegereparatur als Fronarbeit betrugen, die Arbeitsleistung ins Geld umgerechnet, um 1,25 Milliarden Rubel (25 Millionen Lats). Diese Geldsumme konnte vom Staat nicht finanziert werden, denn der Staat verfügte solche Mittel nicht. Daher akzeptierte das Gesetz das Fortbestehen der Fronarbeit auf Landwegen, bei der Instandhaltung und beim Neubau der Landwege hingegen wurde eine bedeutende Rolle dem Staat zugewiesen. Die Landwegefron wurde seit dem Beginn der Vorbereitung des Gesetzes als eine vorübergehende Erscheinung betrachtet. Im Gesetz wurde die Norm inkorporiert, dass der Staat jedes Jahr 100 km Landwege der 2. Klasse in seine Reparatur übernimmt. Bei der Besprechung des endgültigen Wortlauts des Gesetzes im Parlament wurden mehrere Nuancen hinzugefügt, die die Verpflichtungen des Staates bezüglich der Einrichtung und Instandhaltung von Landwegen erweiterten. Im Gesetz waren die Pflichten und Rechte der Landbesitzer detailliert aufgezählt. Die Verrichter der Wegefron waren im verabschiedeten Gesetz am meisten damit unzufrieden, dass es die Norm des Projekts betreffs Herausbildung des Wegefonds nicht enthielt. Die Idee der Herausbildung des Wegefonds war die, dass alle Benutzer von Landwegen der Einrichtung und Instandhaltung von Landwegen materiell beisteuern.

Die Arbeit an der Instandhaltung und Einrichtung von Landwegen wurde fortgesetzt. Am 25. Mai 1928 verkündete der Staatspräsident G. Zemgals die vom Parlament verabschiedeten "Ergänzungen und Berichtigungen zum Gesetz über Landwege", die bestimmten, dass es am Verkehrsministerium einen Wegefonds zu gründen ist. Die andere wichtige in diesem Dokument enthaltene Bestimmung war, dass der Staat in den nächsten zwei Jahren 5000 km der Hauptwege der 2. Klasse übernimmt, in den weiteren Jahren aber die Übernahme der Wege der 2. Klasse in staatliche Instandhaltung in dem Umfang fortsetzt, wie die Mittel des Staatsetats und des Wegefonds es zulassen, jedoch nicht weniger als 500 km jährlich.

1939 begann das Departement für Landstraßen und Landwege, neben den Wegen der 2. Klasse auch die Reparatur sonstiger Fronwegen in seine Verwaltung zu übernehmen. Bis August 1939 waren 48 Fronwege von den Gemeinden übernommen. Dennoch wurde der positive Harmonisierungsprozess der Instandhaltung und Einrichtung von Landwegen, den der Staat bald völlig übernehmen sollte, durch die Zerschlagung des Lettischen Staates im Jahre 1940 zugrunde gerichtet.

Anete Karlsonē

LATVIJAS VALSTS ARHĪVA DOKUMENTI PAR TAUTISKAJEM KONCERTTĒRPIEM LATVIJĀ 20. GADSIMTA 60. GADOS*

Raksts ir turpinājums pētījumam par latviešu tautiskā tērpa attīstību saistībā ar dziesmu svētkiem.¹ Lai izvairītos no neskaidrībām tēmas izpētē lietotajos apzīmējumos, šeit, līdzīgi kā iepriekšējos autoru rakstos, vārdu savienojumi “latviskais/tautiskais tērps” lietoti, ar tiem saprotot īpaši radītu svētku tērpa veidu, kurā izmantoti mazāk vai vairāk pārveidoti iepriekšējos gadsimtos (pārsvarā 18.–19. gs., bet arī senāka posma, piemēram, 12. gs.) Latvijas teritorijā dzīvojušo pamatiedzīvotāju apģērba atdarinājumi vai tā elementi valkāšanai sākotnēji dziesmu svētkos, vēlāk – arī citos sabiedriskos un svinīgos pasākumos. Apzīmējums “tautiskais tērps” sastopams arī apskatāmā perioda rakstītajos avotos, kuros kā tā sinonīms lietota vārdkopa “tautas tērps”. Latviskā tērpa izveide un attīstība šeit paskaidrotajā nozīmē aizsākās 19. gs. 80. gados un turpinās līdz pat mūsdienām. Dažādos vēstures posmos šim procesam ir bijusi atšķirīga dinamika un sabiedriskā nozīmība. Šajā rakstā apzīmējums “tautiskais tērps” dažviet tiek attiecināts arī uz citu tautu tradicionālo tautas tērpu stilizētiem atdarinājumiem apskatāmajā laika periodā.

Rakstā galvenā uzmanība veltīta koru un deju kolektīvu koncerttērpiem. Līdzīgi kā iepriekš, arī 20. gs. 60. gados tika veiktas organizētas darbības, kas ietekmēja tautiskā tērpa attīstību, tā izskatu un valkāšanas veidu. Skaidrojot jautājumus par to, cik lielā mērā un kā tautisko tērpu izveide tika organizēta un apzināti virzīta, nozīmīga avotu kopa ir oficiālo valsts iestāžu dokumenti.

PĒTĪJUMA AVOTI

Pētāmajā laika periodā koru un deju kolektīvu tautisko tērpu izveide visciešāk bija saistīta ar Latvijas PSR Kultūras ministrijas

*

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

E. Melngaiļa Tautas mākslas nama (E. Melngaiļa TMN) darbību. Tā darba plāni un atskaites, dažāda veida rīkojumi, sarakste ar republikas un citu republiku kolektīviem u.tml. dokumenti glabājas Latvijas Vēstures arhīva (LVA) 236. fondā “Latvijas Republikas Kultūras ministrijas Emiļa Melngaiļa Tautas mākslas centrs”. Par pētāmo laika periodu tie atrodami galvenokārt 1. apraksta lietās. Tomēr jāteic, ka līdz arhīva krātuvei nav nonākuši visi dokumenti, kuri varētu sniegt materiālus tēmas izpētei. Daļa kādreiz uzrakstīto dokumentu nav tikusi nodota glabāšanai, daudz kas palicis arī ārpus oficiālo dokumentu ietvariem. Īpaši tas jūtams, sākot ar 60. gadu vidu, kad arhīvā saglabāto dokumentu klāsts kļūst ievērojami nabadzīgāks tajā atspoguļoto norišu ziņā. Tas arī noteicis tēmas hronoloģisko ierobežojumu.

Dokumentus, kas attiecas uz tautiskajiem tērpiem, jāmeklē dažādu dokumentu sadaļās. Padomju Latvijā nebija vienotas instances, kas kārtotu ar tērpiem saistītos jautājumus, kā iepriekš izveidotās Dziesmu svētku apgērbu komisijas (vai tml.). E. Melngaiļa Tautas mākslas namā darba jomas bija sadalītas dažādos sektoros: horeogrāfijas (tajā apvienoti tautas deju un sarīkojuma deju kolektīvi), drāmas, mūzikas (kori, pūtēju orķestri, estrādes ansambļi), lietišķās un tēlotājas mākslas sektors (rokdarbu pulciņi, kokgriezēji un tēlnieki, tēlotājmāksla). Visbiežāk dokumenti, kas saistīti ar tautiskajiem tērpiem, atrodami horeogrāfijas sektora sadaļā, jo tautas deju kolektīvi bija vienīgie, kuriem obligāti nepieciešami tautiski skatuves tērpi. Koriem tautiskie tērpi bija vēlāmais dziesmu svētku ietērps, tomēr varēja vilkt arī citus koncerttērpus.

NORĀDĪJUMI PAR DZIESMU SVĒTKU DALĪBNIKU IETĒRPU

Gatavojoties kārtējiem dziesmu svētkiem, E. Melngaiļa TMN sadarbībā ar LPSR Kultūras ministriju un Izglītības ministriju veidoja svētku sagatavošanas un norises plānu.² Tika izveidota Padomju Latvijas kārtējai gadadienai veltīto dziesmu svētku republikāniskā komisija. Pirms dziesmu svētkiem Rīgā notika rajonu dziesmu svētki. Nolikuma par koru, deju kolektīvu un orķestru sacensību vērtēšanu rajonu dziesmu svētkos 8. punktā norādīts: “*Vērtējot kolektīvu sniegumu, žūrijas komisijām jāņem vērā ne tikai mākslinieciskais izpildījums un ražošanas rādītāji, bet arī kolektīva sabiedriskā aktivitāte, ietērps un disciplīna.*”³ No šī nolikuma vēl nevar viennozīmīgi pateikt, kādiem bija jābūt svētku dalībnieku tērpiem. Diemžēl nav izdevies atrast kolektīvu vērtējuma protokolus. Toties norādījumos par šo svētku organizēšanu ir atsevišķs punkts, kurā visai skaidri noteikts dalībnieku vēlāmais ietērps:

“Norādījumi

par Padomju Latvijas 1960. gada dziesmu svētku organizēšanu rajonos.

Saskaņā ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu š.g. jūnija un jūlija mēnešos visos republikas rajonos jānotiek rajonu dziesmu svētkiem. [...] Lai Dziesmu svētki rajonos noritētu augstā idejiskā un mākslinieciskā līmenī, kā arī priekšzīmīgā kārtībā, rajonu Dziesmu svētku komisijām jāveic sekojoši pasākumi: [...]

3. Vēlams, lai kori un deju kolektīvi uz Dziesmu svētkiem varētu ierasties sava novada etnogrāfiski pareizos tautas tērpos. Orķestru mūziķu ietērs: tumšs uzvalks, gaišs kreklis ar prievīti.”⁴

Par tērpu vēlamu izskatu var uzzināt arī no sarakstes starp Latvijas PSR Kultūras ministrijas bibliotēku un klubu daļu un E. Melngaiļa TMN:

“1959. g. 7. oktobrī

*Latvijas PSR Kultūras ministrijas bibliotēku un klubu daļas
vec. inspektoram b. Aršam*

Atbildot uz b. Vanzoviča vēstuli b. Edžiņam, kuru Jūs adresējāt man, daru Jums zināmu, ka Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama rīcībā nav ziņu, cik tautisko tērpu auduma vajadzīgs 1960. g. dziesmu svētkiem. Iesaku b. Vanzovičam vajadzīgās ziņas pieprasīt no rajonu kultūras nodaļām, vērsot viņu uzmanību, lai katrs rajons pieprasītu sava novada tautiskos tērpus. Vajadzības gadījumā pēc tam, t.i., ja izrādīsies, ka no visas republikas pieprasa tikai trīs četrus tautisko tērpu paraugus, vajadzēs šo jautājumu caurskatīt, lai 1960. g. dziesmu svētkos tiešām redzētu visu tautisko tērpu bagātību. Tautisko tērpu paraugi, kurus speciāla komisija atlasīja aušanai, domāju, ka ir arī b. Vanzoviča rīcībā.

Paraksts /V. Breģis/

[E. Melngaiļa TMN direktors. – A. K.]”⁵

Kā redzams vēstulē, pastāvēja prasība kolektīviem darināt sava novada tautiskos tērpus, kas dzīvē tomēr ne vienmēr tika īstenota. Tālaika fotoattēli liecina, ka, līdzīgi kā iepriekšējos gadu desmitos (pēc Otrā pasaules kara), tautiskajiem tērpiem nereti izvēlējās tā novada tērpus, kuri bija košāki un vieglāk pagatavojami.⁶ Latvijas PSR Kultūras ministrijas klubu un bibliotēku daļas organizētajos kultūras namu direktoru semināros darba kārtībā arī tika iekļauti jautājumi par tautiskajiem tērpiem. Viens no darba kārtības punktiem 1959. gada decembrī bija: “*Tautisko tērpu pareiza izgatavošana un valkāšana – 2 st. – A. Drinkena [E. Melngaiļa TMN metodiķe. – A. K.]”⁷*

PĀRBAUDES UN VEIKTIE PASĀKUMI TĒRPU SAGĀDEI

Sekojošā norādījumu izpildes gaitai, tika veiktas pārbaudes koros un deju kolektīvos. Latvijas Valsts arhīvā saglabājušās atskaites par veiktajām pārbaudēm un stāvokli diemžēl tikai Rīgas pilsētas Maskavas rajona kolektīvos:

“Par Maskavas rajona gatavošanos dziesmu svētkiem

Rajonā pavisam darbojas 64 kori ar 2110 dalībniekiem, 46 deju kolektīvi ar 734 dalībniekiem, 9 pūtēju orķestri ar 159 dalībniekiem. Ievērojams skaits no kuriem ir krievu kori, kā arī mazskaitlīgi kolektīvi, kuri Dziesmu svētku repertuāru nevar pilnvērtīgi apgūt, jo daudzi no tiem organizēti nesen. [..]

Daudziem kolektīviem neatrisināts ir arī tērpu jautājums, piem., LVU jauktajiem korim, ap 150 dalībniekiem, trūkst tautas tērpu. Tas pats arī ar deju kolektīviem. Pavisam kopā rajonā trūkst latviešu tautas tērpu 84 dejotājiem un 600 koristiem (no tiem 430 tērpiem ir līdzekļi to iegādei).

Jāņem vērā, ka Dziesmu svētkos dalībnieki piedalīsies vienlaicīgi, tad tērpus aizņemties nebūs iespējams. [..]

Lai labi sagatavotos republikas dziesmu svētkiem un tajos netraucēti varētu piedalīties visi dalībnieki, kuri apguvuši visu Dziesmu svētku repertuāru, nepieciešams:

1) izkārtot tā, lai jaunieši, kuriem vasarā jābūt militārās nometnēs apmācībās, varētu to darīt pēc Dziesmu svētkiem;

2) piešķirt līdzekļus tērpu iegādei sekojošiem korim:

a) Maskavas rajona kultūras nama jauktajam korim, kurā ir 90 dalībnieki,

b) Maskavas rajona komjauniešu–jauniešu korim, kurā ir 70 dalībnieki.

*Paraksts /V. Subatnieks/
Rīgas pilsētas Kultūras pārvaldes
kultūrizglītības daļas vadītājs”⁸*

Padomju dzīves radītā situācija deju kolektīvu darbībā, repertuāra apguvē un tērpu sagādē labi atspoguļojas vēl kādā atskaitē, kura atliecas uz to pašu laiku:

“Maskavas rajonā darbojas 17 deju kolektīvi, kuri gatavojas Dziesmu svētkiem. Rajona deju kolektīvu virsvadītāji b.b. Falka Z. un Sūna H. pārbaudīja vairākus kolektīvus.

1) Maskavas raj. k/n – no Dz. sv. repertuāra apgūtas 11 dejas. Ir tikai latv. tērpi, kol. vad. b. Jirgena A.

2) Tekstilkombināta kolektīvā nav pilns dejotāju sastāvs. Dz. sv. repertuāru nevarēs apgūt. Komjaunatnes org. darbu neatbalsta, un komjaunieši šai darbā nepiedalās (vad. Jirgena A.).

3) Autodarbinieku klubā ir labs deju kolektīvs, kurš jau apguvis visu obligāto un ieteicamo Dz. sv. repertuāru, bet nav nekādu

- tautisko tērpu. Ja netiks pagatavoti tērpi, kolektīvs Dz. sv. nevarēs piedalīties (vad. To..gs P.).*
- 4) *Apgabala virsnieku nams (vad. pašreiz nav). Kolektīvā nav pilns sastāvs un Dz. sv. nepiedalīsies. Dz. sv. rep. neiestudē.*
 - 5) *Tautsaimniecības padomē ir 4 pāru deju kol. Vadība nepalīdz noorganizēt un neatbalsta darbu (vad. b. Budo). Nekādu tērpu nav.*
 - 6) *LVU – ir tikai latv. tērpi. Kaut gan kolektīvs ir iestudējis visu Dz. sv. rep., viņš varēs dejojot tikai latv. dejas. Nepieciešami krievu, moldāvu, igauņu un lietuviešu tērpi (vad. Sūna H.).*
 - 7) *Poligrāfiķu kluba kol. pārbaudīs 28. III.*
 - 8) *Paraugtipogrāfijā nav nekādu tērpu, un, ja līdz svētkiem nebūs, tad nevarēs piedalīties Dz. sv. (Krūmiņa vad.).*
 - 9) *Partijas skolā ir kolektīvs, bet sakarā ar lekcijām nekad nevar sanākt kopā pilnā sastāvā. Tērpu nav nekādu (vad. U. Heinsoo).*
 - 10) *Medicīnas institūtā (vad. I. Kalniņš) pašreiz noorganizēts deju kol. pilnā sastāvā. Sāka iestudēt Dz. sv. obligāto repertuāru. Vakar norāva mēģ., jo bija sapulce un dejojājiem nebija telpas mēģinājumam.*
 - 11) *LRAP Kult. nams ir iestudējis visu Dz. sv. repertuāru. Dz. sv. piedalīsies 2 dejojāju sastāvā. Ir visi tērpi.*
 - 12) *Politehniskā institūta deju kol. ir apguvis visu Dz. sv. repertuāru. Ir izgatavoti pilnīgi jauni tautiskie tērpi (latv., igauņu, moldāvu). [Bez datuma un paraksta.]”⁹*

Kā redzams no šī dokumenta, “tērpu jautājums” aktuāls ir lielai daļai kolektīvu. Turklāt šeit parādās iezīme, kura turpmākajos gados kļūst plaši izplatīta, – līdztekus latviešu tautiskajiem tērpiem deju kolektīviem bija vajadzīgi arī citu, pārsvarā “brālīgo republiku” tautiskie tērpi. 60. gados jau gandrīz pusi deju kolektīva programmas veidoja cittautu dejas. Pārspilēti uzsvērts atgādinājums, ka latviešu tauta ir tikai viena no daudzajām tautām, kuras attīstību ietekmējusi mijiedarbība ar kaimiņos esošo brālīgo krievu u.c. tautu kultūru, lasāms arī pirmajā padomju varas gados izdotajā zinātniskajā pētījumā par latviešu tautas tērpiem – etnogrāfes Mirdzas Slavasslavas monogrāfijā “Latviešu tautas tērpi”.¹⁰ Šāda nostādne bija nepieciešamā nodeva politiskajai iekārtai, kas nodrošināja izdevuma publicēšanas atļauju. (Savu grāmatu priekšvārdos dažādi autori tomēr atšķirīgā intensitātē iekļāva nodevas politiskajai iekārtai.) Jāpiebilst, ka grāmatas lasītāji – tautas tērpa interesenti parasti šo politizēto rindu saturam īpašu uzmanību nepievērsa. Tomēr tas rāda valdošo oficiālo viedokli attiecībā uz tautas tērpu un vēlamo etnogrāfiskā materiāla skaidrojumu. Arī 1961. un 1965. gadā publicētajos E. Melngaiļa Tautas mākslas nama metodiskajos izdevumos “Tautu tērpi”¹¹ ir gan latviešu, gan citu tautu tērpi. Turklāt pirmajā burtnīcā, kura publicēta 1961. gadā, ir tikai čehu un slovāku, lietuviešu, krievu (1. att.) un igauņu tautas tērpi. Saistībā ar

1. att. Krievu tautisko tērpu attēls izdevumā: M. Vandere. "Tautu tērpi" (Rīga, 1961)

2. att. Latviešu tautisko tērpu attēls izdevumā: M. Vandere. "Tautu tērpi" (Rīga, 1965)

šo izdevumu arhīvā ir 1960. gada 14. novembrī izdots dokuments – iesniegums LPSR kultūras ministram V. Kalpiņam par M. Vanderes braucienu uz Ļeņingradu: "*Komandējuma nolūks – iepazīties ar Ļeņingradas Etnogrāfiskajā un citos muzejos ievietoto PSRS tautas tērpu pareizu izgatavošanas veidu un tehniku, kas nepieciešams tautas mākslas nama paredzētajiem PSRS tautas tērpu izdevumiem.*"¹²

1965. gadā ar tādu pašu nosaukumu "Tautu tērpi" tika publicēta cita burtnīca. Tajā bija doti paraugi dažiem latviešu tautiskajiem tērpiem, kā arī Aizkarpatu ukraiņu un ungāru tautiskajiem tērpiem. Šajā izdevumā rodams aizsākums dažām iezīmēm latviešu tautiskajos tērpos, kas daudzus turpmākos gadus un gadu desmitus bija vērojamas, it sevišķi deju kolektīvu skatuves tērpos (3. att.). Vispirms jau tas ir dejojātāju brunču saīsinātais garums. Tas redzams gan izdevuma ilustrācijās (2. att.), gan lasāms autorei tekstā: "*Meti domāti deju kolektīviem, tādēļ tērps nedaudz īsāks.*"¹³ Izdevumā atrodams arī padoms sievietes vestes jeb ņieburus "atvasināt" no tautas tērpa jakām: "*Jaciņas vietā var būt arī ņieburs – pamatā paturot jaciņas piegriezumu un priekšpusē veidojot dziļāku izgriezumu.*"¹⁴ Līdzīgi norādījumi tautisko tērpu darinātājiem ir arī citā 1965. gadā izdotajā metodiskajā materiālā, ko sagatavojusi horeogrāfe Elza Siliņa, – "Latviešu tautas tērpu valkāšanas tradīcijas".¹⁵ Ievadā autore raksta: "*Mākslinieciskās pašdarbības*

3. att. Horeogrāfijas vajadzībām pielāgotie tautiskie tērpi. Vestienas ciema jauniešu deju kolektīvs 1964. gadā (foto no Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja kolekcijas, MNM 21629)

deju kolektīviem tradicionālie tautas tērpi, kas radušies un veidojušies citādos dzīves apstākļos un savā laikā arī teicami bija pieskaņoti lēnam un pagausajam etnogrāfisko deju tempam, mūsdienu straujo deju kustībām un soļiem dažkārt ir smagi un neērti. Nav tādēļ jāaizliedz tos lietpratīgi padarīt vieglākus, nedaudz, ar mēra sajūtu saīsināt, gaumīgi stilizēt un pielāgot skatuviskajam priekšnesumam.”¹⁶ Tālāk seko visai stingri noteikumi, ko dzīvē bieži vien neievēroja, kas ir atļauts un kas – ne: “Atdarinātajam tautas tērpam galvenajās sastāvdaļās tomēr jābūt pareizam. Nekādā gadījumā nav pieļaujama tērpu vulgarizēšana, paņemot un patvarīgi sakombinējot atsevišķas detaļas no dažādiem novadu tērpu komplektiem. Katram novadam ir stingri noteiktas tērpu valkāšanas tradīcijas [..]. Te vietā atcerēties seno paražu, kad sievietes ar sagšu, snāteni vai villaini plecos nekad nedejoja, kas tādējādi jau tolaik dejotāju tērpu padarīja vieglāku.

Salīdzinot ar dejotājiem, neierobežotākas tradicionālā tautas tērpa valkāšanas iespējas paveras kora dziedātājiem.”¹⁷ Kaut gan E. Melngaila TMN metodiskajos izdevumos, gan dažāda līmeņa rīkojumos un norādījumos tiek atzīts, ka vēlami etnogrāfiski pareizi tautiskie tērpi, reālajā dzīvē bieži vien pārsvaru guva oficiāli atļautās stilizācijas.

LPSR Kultūras ministrijas darba uzdevumos ietilpa centralizēta tautisko tērpu sagādes nodrošināšana. Par to liecina “Galveno

pasākumu plāns”, kas apstiprināts 1960. gada 15. janvārī: “LPSR Kultūras ministrijas, tās pārvalžu, kantoru, iestāžu un uzņēmumu pamata uzdevums ir konsekventi un nelokāmi izpildīt PSKP XXI kongresa, kā arī PSKP CK jūnija un decembra plēnumu lēmumu, kas paredz sociālistiskās ekonomikas, kultūras un masu komunistiskās audzināšanas tālāku kāpinājumu. [..]

Šajā nolūkā 1960. gadā jāveic sekojošie galvenie pasākumi:

Materiālu-tehniskās apgādes pārvaldē

1. [..]

2. Nodrošināt tautas tērpu audumu izgatavošanu un pasūtījumu sadalīšanu starp rūpniecības uzņēmumiem; [uzdevuma izpildes laiks] – janvāris [..]”¹⁸

Arī Republikāniskā dziesmu svētku komisija iesaistījās tautisko tērpu sagādes veicināšanā: “Lai uzlabotu gatavošanos Padomju Latvijas 20. gadadienai veltītajiem Dziesmu svētkiem, Republikāniskā Dziesmu svētku komisija

Nolemj:

[..]

3. Uzdot Maskavas rajona Dziesmu svētku komisijai (b. Eihmanis):
e. Mēneša laikā atrisināt tautisko tērpu iegādes jautājumu, pārņēmt, lai visi kori un deju kolektīvi būtu nodrošināti Dziesmu svētkos ar tautiskajiem tērpiem.

4. Uzdot Latvijas Arodbiedrību Republikāniskajai Padomei (b. Blūms) aktivizēt rūpnīcu, fabriku un iestāžu vietējo komiteju darbu mākslinieciskās pašdarbības vadīšanā un organizēšanā sakarā ar gatavošanos Padomju Latvijas 20. gadadienai veltītajiem Dziesmu svētkiem, kā arī nodrošināt korus un deju kolektīvus ar tautiskajiem tērpiem.

Paraksts /V. Krūmiņš/

Republikāniskās Dziesmu svētku komisijas priekšsēdētājs,
Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks”¹⁹

Organizēti tika kārtota ne tikai materiālu sagāde un tērpu gatavošana, bet arī domāts par to jauna ārējā veidola radīšanu. Arhīvā glabājas nolikums par tautisko tērpu zīmējumu konkursu, kurš atliecas uz 1962. gadu:

“Nolikums

Par latviešu tērpu konkursu deju kolektīvu vajadzībām.

LPSR Kultūras ministrija kopā ar Mākslinieku savienību rīko slēgtu konkursu par latviešu deju tērpu pārīm, t.i., meitai un puisim.

Konkursam iesūtāmi divējāda rakstura tērpi:

- 1) Atvieglots latviešu tautas tērpa mets deju kolektīvu vajadzībām pēc latviešu tautas tērpa motīviem, paturot katram novadam raksturīgākās īpatnības;
- 2) Mūsdienu tērps ar latviskām iezīmēm laikmetīgām sižetiskām dejām.

Meti izpildāmi krāsās, 250 × 380 mm formātā. Izgatavošanas aprakstam pievienojami ornamenta zīmējumi, samazināti par 1/2.

Abās tērpu metu grupās paredzētas:

Pirmā prēmija 200,- rbļ.

Otrā prēmija 150,- rbļ.

Trešā prēmija 100,- rbļ.

Žūrijas komisijas pieņemtos metus publicēs un apmaksās pēc pastāvošajām likmēm. Meti iesniedzami līdz š.g. 5. maijam Em. Melngaiļa Tautas mākslas namā, Rīgā, L. Paegles ielā 2, ar devīzi, pievienojot slēgtu aploksni (ar to pašu devīzi), kurā jāuzrāda autora uzvārds, vārds, tēva vārds un adrese.”²⁰

Diemžēl pagaidām nav atrastas kādas papildu ziņas par šī konkursa tālāko norisi un rezultātiem. Šāda nolikuma esamība tomēr ir būtiska pati par sevi, jo rāda tā laika oficiālo iestāžu veidoto tautiskā tērpa attīstības vēlamo virzību. Praktiskie tērpu darināšanas jautājumi vairāk iezīmējas individuālajās vēstulēs.

SARAKSTE AR KOLEKTĪVU VADĪTĀJIEM

Kā atsevišķu materiālu kopu var izdalīt kolektīvu vadītāju vai vietējo kultūras darba organizētāju saraksti ar E. Melngaiļa TMN speciālistiem. Tajā ļoti uzskatāmi parādās gan konkrētās problēmas, gan tērpu ieguves veids.

“Latvijas PSR TSP

*Papīra un kokapstrādāšanas rūpniecības pārvalde
FINIERU RŪPNĪCA “VULKĀNS”*

Kuldīgā, 5. janvārī, 1960. g.

Tautisko deju sektora Vadītājam

Rūpnīcas deju kolektīvs gatavojās 1960. g. republikāniskajiem dziesmu svētkiem. Kolektīvam šūsim jaunus tautiskos tērpus, tāpēc griežos pie Jums ar lūgumu atsūtīt mums pareizu Kuldīgas novada tērpu zīmējumu kā meitām, tā puisiem, pēc kuriem šūšanas artelis varētu izgatavot minētos tērpus. Kad mūsu deju kolektīva vadītāja bija uz semināru pie Jums Rīgā, tad viņai aizrādīts par to, ka mūsu deju kolektīvam nav pareizi novada tērpi.

Ļoti lūdzam, cik vien Jums ātri ir iespējams, piesūtīt mums zīmējumus, lūdzu, izdariat to, drāna puīšu tērpiem jau nodota arteli, gaidām un nezinām – kā šūt?

Ar cienību,

Rūpnīcas kultūras komisijas priekšsēdētājs:

E. Sapietis²¹

No vēstules redzams, ka kolektīvu vadītāju semināros vērtēti arī deļotāju tērpi. Citos arhīva dokumentos nav saglabājušās norādes par semināru darba kārtības punktiem, kuros uzmanība būtu pievērsta

tautiskajiem tērpiem. Par “tērpu jautājumu” iekšējo risinājumu Tautas mākslas namā liecina rezolūcija uz vēstules augšējā stūra: “*Baumai: Der nosūtīt Kuldīgas novada tautisko tērpu zīmējumu atsevišķas grāmatīņas. Būtu šo dažādo tautisko tērpu krāsainie zīmējumi jāiegādājas vajadzības gadījumiem. 11.I 60. V. Breģis.*”²² Iespējams, ka minētās Kuldīgas novada tautisko tērpu grāmatīņas varētu būt bijušas 1938. gadā izdotās sērijas “Novadu tērpi” attiecīgās burtnīcas,²³ jo vēlākā laikā nav zināmi izdevumi, kuri varētu atbilst šim aprakstam. Uz šādu iespējamību norāda arī E. Melngaiļa TMN toreizējā direktora V. Breģa atbildes vēstule E. Sapietim: “*Nosūtām Jums divas novadu tērpu burtnīcas (nr. 2 un 3). Te atrodamas visas vajadzīgās ziņas par Kuldīgas novada tērpu izgatavošanu un valkāšanas tradīcijām. Pēc vienas nedēļas burtnīcas nosūtāmas atpakaļ Em. Melngaiļa Tautas mākslas namam. Jūsu parakstu uz pieprasījuma uzskatām kā garantiju par novadu tērpu burtnīcu saglabāšanu.*”²⁴ Izdevuma “Novadu tērpi” attiecīgajās burtnīcās tiešām ir Kuldīgas novada sieviešu (II burtn.) un vīriešu (III burtn.) tērpa paraugi. Tas liecina, ka vēl padomju varas apstākļos Latvijā izmantoja pirmskara laika publikācijas, lai arī oficiāli tās skaitījās ideoloģiski nepieņemamas.

Pēc 1960. gada dziesmu svētkiem, gatavojoties skolu jaunatnes dziesmu svētkiem, E. Melngaiļa TMN arī pienāca vēstules ar lūgumu palīdzēt tērpu gatavošanā:

“b. Mākslinieciskās daļas vadītāj!

Strādāju Limbažu rajona Umurgas astoņgadīgajā skolā. Vadu 1.–4. klašu un 5.–8. klašu deju kolektīvus. Lūdzu Jūsu padomu tautas tērpu izgatavošanā.

1) 5.–8. kl. deju kolektīvam esam iesākuši gatavot Limbažu novada tērpus. Ir jau pašūti Limbažu novada brunči meitenēm un zēniem – pelēkas bikses un svārki. Es nezinu, kā lai izšuj rakstu zēnu svārkiem, jo savā rajonā izšūtus svārkus neesmu redzējusi. Tāpat nekā nezinu arī par villainēm – ne izmēru, ne raksta krāsas, ne arī lietošanas veidu (tas ir – kā lai villaines liek: uz abiem pleciem vai uz viena). Mūsu rajonā kā sievietēm blūzes, tā arī vīriešiem krekli vairāk ir izstrādāti baltajā darbā. Bet kā ir ar krāsainajiem rakstiem? Vai tie ir pareizi vai nav (piemēram – meitenēm sarkanā krāsā un zēniem – zilā)? Esmu domājusi pagatavot arī zēnu cepures – hūtes (pelēkā krāsā). Bet vai tas būs pareizi? Tāpat nekā nezinu arī par sieviešu matu rotām (vainadziņiem), par saktām un vīriešu jostām.

2) 1.–4. kl. deju kolektīvam esam paredzējuši pagatavot Nīcas novada tērpus. Meitenēm apmēram zinu, kā gatavot tautas tērpus. Nezinu tikai par zēnu tērpiem. Esmu iecerējusi zēniem šūt pelēkas vestes un bikses (īsās); vestes domāju izšūt ar melniem diegiem un krekļus ar ziliem. Vai tas būs pareizi?

Lūdzu, dodiet man padomu, kādā veidā es varētu tuvāk iepazīties ar Limbažu novada un Nīcas tautas tērpiem.

Labprāt aizbrauktu uz Rīgu, lai varētu apskatīt minēto novadu pareizus tautas tērpus.

Deju kol. vad. D. Zvejniece

1961. g. 8. decembrī²⁵

Atbildi uzdots sagatavot A. Kargānei, kura to arī E. Melngaiļa TMN direktora A. Donasa vārdā nosūta:

“1961. g. 21. decembrī

b. Zvejniece!

Lai izgatavotu pareizus un bērniem piemērotus latviešu tautas tērpus, Jums tomēr vajadzētu atbraukt uz Rīgu. Vēstures muzejā ir tautas tērpu izstāde, kur redzami paraugi, arī tādi, kas nav līdz šim publicēti. Bērna tērps nevarētu būt pieauguša cilvēka tērpa kopija – tas radoši jāpārveido, vadoties no etnogrāfiskām īpatnībām.

17., 18. gs., kad valkāts apģērbs, ko mēs saucam par tautas tērpu, ir bijusi tradīcija – sagšas dejojot noņemt. Domāju, ka arī tagad pie šīs tradīcijas vajadzētu pieturēties, jo virs krūtīm sasprausta sagša (kā tas ir Jūsu novadam) traucē dejojot, no mugurpuses pilnīgi neredz roku kustības. Limbažu novadā valkātas baltas nerakstītas sagšas ar bārkstīm galos. Lielums atbilst katra valkātāja augumam.

Izšūt kreklus zēniem zilā un meitenēm sarkanā krāsā nav pareizi. Ja, braucot uz Rīgu, iegriezīsities arī Tautas mākslas namā, lūdzam paņemt līdzi tērpus, lai pārrunātu, kā tos darināt tālāk.²⁶

Sarakstē ar atbildīgajām personām par kolektīvu tērpiem redzams, ka ierēdņu vai kolektīvu vadītāju zināšanas par latviešu etnogrāfisko mantojumu, tai skaitā tradicionālo tautas tērpu, ir visai mazas. Tas skaidrojams ar padomju varas sistēmā iedibināto kārtību, ka dažādu jautājumu izlemšanu noteica attiecīgais funkcionārs, nevis cilvēks, kam šajā jomā bija vislabākās zināšanas. Savukārt vadošos amatus nereti ieņēma cilvēki, kuri bija izdevīgi politiskajai iekārtai. Protams, tas neizslēdz, ka kultūras dzīves vadītāji varēja būt arī patiesi šīs jomas entuziasti un labi speciālisti kādā no nozarēm. A. Kargānes rakstītajā atbildes vēstulē norāde par bērnu tērpiem atklāj padomju laikā pastāvējušo uzskatu, ka bērniem nepieciešami īpaši “bērnu tērpi”. Atbilstoši tā laika modei (ļoti īsas meiteņu kleitiņas un puiku īsbikses) arī tautiskie bērnu tērpi tika veidoti no līdzīgām apģērba daļām. Kaut vēstules autore norāda, ka tērps “radoši jāpārveido, vadoties no etnogrāfiskām īpatnībām”, tērpu mākslinieki un darinātāji, kā arī kolektīvu vadītāji iespēju radoši pārveidot izprata visai subjektīvi. Šie tērpi tika izmantoti arī citos sabiedriskajos pasākumos. 4. attēlā visai uzskatāmi redzama bērnu tautisko tērpu un tā laika modes apģērbu līdzība, kā arī citi tērpu “radošie pārveidojumi”.

4. att. "Radoši pārveidoti" bērnu tautiskie tērpi. Bērņības svētki Ērgļos (foto no Madonas novadpētniecības un mākslas muzeja kolekcijas, MNM 13270)

Cita rakstura vēstule, kura arī ļoti labi atklāj tajā laikā pastāvējušos uzskatus par skatuves tērpu vēlamo izskatu, attiecas uz koku tērpiem.

"Mērsraga "Iztekas" 6. okt. 1962. g.
Rīgā, Kultūras ministrija
māksliniekiem – skatuves meistariem

Lūgums.

Lūdzu Jūsu laipnību izstrādāt Mērsraga zvejnieku ciema kluba sievietes korim pietiekoši glītu, skatuviski izteiksmīgu, latviskā rotājumā tērpa uzmetumu arī krāsas piedod. jeb vislabāk krāsas jau uzzīmētu. Vēlams būtu, lai šā tērpa modelis būtu pietiekoši elegants, klusināts un tomēr izteiksmīgs, pietiekoši graciozs, lai nebūtu tā, kā ir redzēts arī Rojas jūras svētkos 19.08. š.g., kad tērps darināts līdz zemei un koristēm, steidzoties pāri laukumam, tas kūļājas starp kājām. Ja tērpā būtu kaut kas no jūras ziluma un kaijas baltuma, un klusinātais dekorējums – rotājums pieļauj, lūdzu izstrādāt arī mazu žetoniņu – breloga metu, ko sievietes kā rotājumu varētu koncerta laikā piespraust pie krūtīm. Zīmējumā, ja to varētu veidot emaljā, būtu labi, ja būtu jūra, kaija, kokle un burti MZKK (Mērsraga zvejnieku kluba koris).

Varbūt Jūs manis noraidīsiet tērpa modeli pasūtīt Rīgas modes namam, tak domāju, ka te ir vairāk jābūt siltām jūtām un mākslinieciskai īpatnībai. [..]

Mērsraga kluba siev. kora vecākā: Aleksandra Pūliņa²⁷

E. Melngaiļa TMN atbildē norādīts, ka lūgumu apņēmusies izpildīt “*Teātra biedrības šūšanas darbnīcu vadītāja b. Vandere*” [kura ir arī izdevumu “Tautu tērpi” autore. – A. K.] un turpmākie kontakti jāveidojot personiski ar viņu.²⁸

Vairākās vēstulēs rodami lūgumi palīdzēt izgatavot vai iegādāties citu tautu tērpus: igauņu, moldāvu u.tml.²⁹ Kā atbilde uz šādiem lūgumiem tiek nosūtītas iepriekš minētās M. Vanderes brošūras “Tautu tērpi”.

Sākot ar 60. gadiem, tautiskie tērpi aizvien izteiktāk ieguva bezpersonisku koncerttērpu raksturu. It sevišķi tas sakāms par deju kolektīvu tērpiem. To pastiprināja prasība, lai dejotājiem būtu attiecīgajām dejām atbilstoši tērpi, kurus nomainīja pēc vajadzības. Tērpi nepiederēja pašiem to valkātājiem, bet iestādei, kura skaitījās atbildīga par attiecīgo kolektīvu. Dejotājiem vai koristiem nebija motivācijas pašiem interesēties par tērpu izskatu un valkāšanas veidu. Vilka to, ko bija sagādājusi par tērpiem atbildīgā persona. Ja nebija līdzekļu tērpu izgatavošanai, tos varēja iznomāt. Par šādas iespējas radīšanu var uzzināt no E. Melngaiļa TMN sarakstes ar LPSR Kultūras ministriju 1960. gadā. Piektais punkts sadaļā “Priekšlikumi mākslinieciskās pašdarbības darba uzlabošanai” bija: “*Jāatrisina jautājums par tautas tērpu, teātra kostīmu, parūku u.t.t. iznomāšanas punktu.*”³⁰ Par šāda punkta reālu darbību Valsts filharmonijas iznomāšanas bāzē lasāms gan individuālajā sarakstē,³¹ gan deju kolektīvu skates anketās.³²

DZIESMU SVĒTKU SKATES PROTOKOLI UN DALĪBNIKU UZSKAITES ANKETAS

Par oficiālo iestāžu nostāju attiecībā uz latviešu tautas tērpu var spriest pēc tā pieminējuma (vai gluži pretēji – nepieminējuma) kolektīvu skates anketās. Vismaz koru vērtējuma anketās kopš 1960. gada vairs nav ailes par koristu ietērpu, tautisko tērpu esamību vai neesamību, to veidu (tāda pastāvēja, gatavojoties gan 1950., gan 1955. gada dziesmu svētkiem). Toties deju kolektīvu vērtējumā 1964. gada rajonu dziesmu svētku skatēs aile “Kādi kolektīvam tērpi” vēl pastāv. Arhīvā saglabājušās vērtējuma anketas no deju kolektīvu skatēm atstājis rajonos: Daugavpils, Gulbenes, Liepājas, Preiļu, Rēzeknes, Tukuma, Valkas un Ventspils rajonā.³³ Dažos dokumentos uzrādīti visi rajona kolektīvi, citos – vienīgi laureāti vai, piemēram, Venstpils rajonā, – tikai senioru deju kolektīvi. Tomēr kopumā priekšstats par dejotāju tērpiem ir iegūstams. Tā kā programmā obligāti bija iekļautas “brālīgo republiku” vai “sociālistiskās nometnes” tautas deju horeogrāfijas, tad deju kolektīviem bija jābūt arī dažādu tautu tērpiem. Tomēr ne visi kolektīvi tos varēja sagādāt. Latviešu tērpi gan bija visiem. Toties

novadu izvēle bija visai brīva. Pēc skates anketām redzams, ka, piemēram, Gulbenes rajona kolektīviem ir bijuši latviešu – balti stilizēti, latviešu – Kuldīgas zilie, latviešu – Rucavas zaļie, latviešu – stilizēti zili, latviešu – balti, latviešu – sarkani rūtaini, latviešu – Rucavas zilie, kā arī igauņu, krievu un ukraiņu tērpi.³⁴ Daugavpils rajonā no latviešu tērpiem ir Zemgales, Rucavas, Kuldīgas un latgales baltie, bet no citu tautu – ungāru un gucuļu.³⁵ No anketās uzrādītajiem kolektīviem visbagātākie ir bijuši Kandavas pilsētas kultūras nama deju kolektīvs ar septiņiem tērpu komplektiem – latviešu, igauņu, lietuviešu, moldāvu, krievu, ukraiņu, čehu – un Tukuma rajona patērētāju biedrību savienības deju kolektīvs ar astoņiem tērpu komplektiem: latviešu – Bārtas, Kuldīgas, Abrenes, lietuviešu, moldāvu, krievu, ukraiņu tērpiem.³⁶

SECINĀJUMI

Latvijas Valsts arhīvā esošie dokumenti, kas daļēji ataino E. Melngaiļa TMN un citu LPSR Kultūras ministrijai pakļauto organizāciju darbību, iezīmē galveno pasākumu kopumu, ar kuru palīdzību tika īstenots koku un deju kolektīvu tautisko koncerttērpu izskats un lietojums. Arhīva dokumenti parāda vadošo iestāžu ieinteresētību tautisko tērpu lietojumā, līdztekus latviskajiem tērpiem deju kolektīviem prasot arī cittautu tērpus. Ar obligāto internacionālo repertuāru un tam atbilstošajiem tērpiem tika mazināta starpkaru posmā izveidotā attieksme pret tautisko tērpu kā katra valkātāja personisku saistību ar tautas kultūras mantojumu. Atbilstoši oficiālajai nostājai tautiskais tērps vairs nebija dziesmai un dejai līdzvērtīga tautas kultūras izpausme, bet gan tikai svētku noformējuma daļa. Lai noskaidrotu raksturīgākās iezīmes tērpu izskatā un valkāšanas veidā, kā arī koku un deju kolektīvu dalībnieku un plašākas sabiedrības attieksmi pret tautisko tērpu padomju varas gados, pētījumi jāturpina, kā būtisku izziņas avotu izmantojot fotodokumentus un intervijas ar teicējiem.

ATSAUCES

- ¹ Norises latviskā tērpa attīstībā kopš 19. gs. 80. gadiem aplūkotas autore iepriekšējo gadu publikācijās: *Karlsonē A.* Dažas preses ziņas un vērtējumi par latviešu svētku apģērba attīstību 19. gs. otrajā pusē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2006. – Nr. 4. – 38.–60. lpp.; *Karlsonē A.* Inteliģences pārstāvju veidotie priekšstati par latviešu tautisko apģērbu 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā (1888–1910) // LVIŽ. – 2007. – Nr. 1. – 60.–86. lpp.; *Karlsonē A.* Tautiskais apģērbs kā nacionālais simbols // Letonika II kongress: Letonikas II kongresa materiāli. –

- Rīga: Zinātne, 2008. – 54.–72. lpp.; *Karlsone A.* Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu svētkiem 20. gs. 20.–30. gados // *LVIŽ.* – 2008. – Nr. 4. – 77.–96. lpp.; *Karlsone A.* Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gadsimta četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados // *LVIŽ.* – 2009. – Nr. 4. – 92.–110. lpp.
- ² LVA, 236. f., 1. apr. 40. l., 74. lp.
- ³ Turpat, 48. l., 32. lp.
- ⁴ Turpat, 16.–18. lp.
- ⁵ Turpat, 40. l., 162. lp.
- ⁶ Vairāk par to: *Karlsone A.* Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gadsimta četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados // *LVIŽ.* – 2009. – Nr. 4. – 92.–110. lpp.
- ⁷ LVA, 236. f., 1. apr., 40. l., 212. lp.
- ⁸ Turpat, 48. l., 3.–6. lp.
- ⁹ Turpat, 13. lp.
- ¹⁰ *Slava M.* Latviešu tautas tērpi // *Arheoloģija un etnogrāfija.* – 7. laid. – Rīga: Zinātne, 1966. – 171 lpp., 38 tab.
- ¹¹ *Vandere M.* Tautu tērpi. – Rīga: Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams, 1961. – 28 lpp.: il.; *Vandere M.* Tautu tērpi. – Rīga: Latvijas laikrakstu un žurnālu izdevniecība, 1965. – 20 lpp.: il.
- ¹² LVA, 236. f., 1. apr., 53. l., 141. lp.
- ¹³ Turpat, 3. lp.
- ¹⁴ Turpat, 5. lp.
- ¹⁵ *Siliņa E.* Latviešu tautas tērpu valkāšanas tradīcijas. – Rīga: Zvaigzne, 1965. – 64 lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 3. lpp.
- ¹⁷ Turpat. – 3., 4. lpp.
- ¹⁸ LVA, 236. f., 1. apr., 53. l., 30., 38. lp.
- ¹⁹ Turpat, 48. l., 7.–9. lp.
- ²⁰ Turpat, 71. l., 37. lp.
- ²¹ Turpat, 54. l., 1. lp.
- ²² Turpat.
- ²³ *Novadu tērpi. 15 burtn.* / Sast. E. Kivicka, A. Karnups. – Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības kamera, 1938. – II, III burtn.
- ²⁴ LVA, 236. f., 1. apr., 54. l., 2. lp.
- ²⁵ Turpat, 67. l., 150. lp.
- ²⁶ Turpat, 149. lp.
- ²⁷ Turpat, 87. l., 112. lp.
- ²⁸ Turpat, 111. lp.
- ²⁹ Turpat, 97. l., 53., 54., 97. lp.
- ³⁰ Turpat, 53. l., 18.–20. lp.
- ³¹ Turpat, 97. l., 113., 114. lp.
- ³² Turpat, 104. l., 27. lp.
- ³³ Turpat, 23., 27., 32., 54., 56., 57., 67., 86., 90. lp.
- ³⁴ Turpat, 54. lp.
- ³⁵ Turpat, 56. lp.
- ³⁶ Turpat, 67. lp.

Anete Karlsonē

DOCUMENTS IN THE STATE ARCHIVES
OF LATVIA ON NATIONAL-STYLE
PERFORMANCE DRESS IN LATVIA IN THE 1960s

Summary

This paper continues the study of the development of Latvian national-style dress in relation to the song festivals, the previous parts of which are described in *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (2006, No. 4; 2007, No. 1; 2008, No. 4; and 2009, No. 4). The main attention in this paper is focussed on the performance dress of choirs and dance ensembles. As it had been before, in the 1960s, too, organised activities were carried out that influenced the development, appearance and mode of wearing of national-style dress. The documents of official state institutions constitute an important corpus of sources for ascertaining the degree to which the development of national-style dress was organised and purposefully directed. The greatest amount of material for the study came from Collection 236 of the State Archives of Latvia: 'The Emilis Melngailis Folk Art Centre of the Ministry of Culture of the Republic of Latvia'. The documents used in the study are examined in a sequence that traces the overall direction of the process, starting with the treatment of issues relating to national-style dress in the highest instances, as a result of which directives and instructions were issued regarding dress for the song festival participants, and then looking at the documents on the checks that followed and the measures taken for the provision of dress. The way in which dress was provided, the problems encountered and the solutions found are reflected in the individual correspondence of organisers of cultural activities and ensemble leaders with specialists of the Emilis Melngailis Folk Art Centre. The minutes of the song festival dress competitions and participant record forms document the effect of all the above-mentioned activities on the use of national-style dress.

The archive documents reflect the interest shown by the highest authorities in the way that national-style dress was being used. Thus, it was required that, in addition to Latvian-style dress, the dance ensembles also wear the national-style dress of other nations of the Soviet Union or socialist foreign countries. The compulsory international repertoire and the wearing of the corresponding dress served to weaken the attitude towards national-style dress that had developed in the inter-war period, namely that it constituted each wearer's personal link with the national cultural heritage. In accordance with the official standpoint, national-style dress was no longer an expression of national culture equivalent to song and dance, but only an aspect of festival decoration.

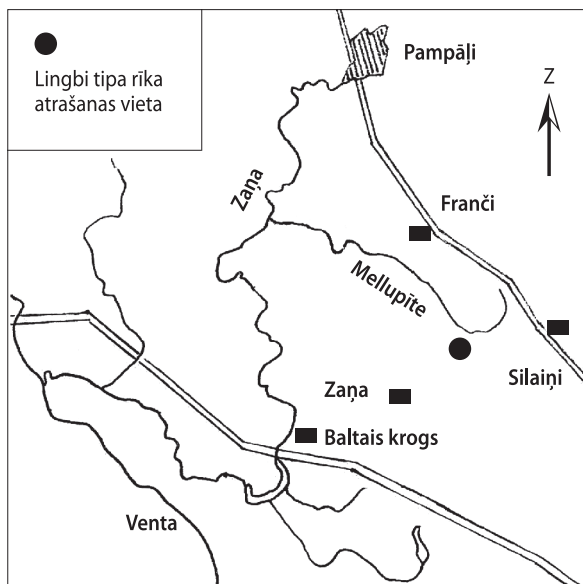
ĪSZIŅAS

Ilgā Zagorska

JAUNA LIECĪBA PAR ZIEMEĻBRIEŽU MEDNIEKIEM LATVIJĀ

Arheoloģiskās liecības pie pētniekiem nonāk divējādā veidā – vai nu sistemātisku izrakumu rezultātā, vai arī kā nejauši savruppatradumi. Šoreiz jāpastāsta par kādu īpašu, akmens laikmeta pētniecībā ļoti nozīmīgu savruppatradumu.

2009. gada maijā LU Latvijas vēstures institūta arheologi saņēma ziņu, ka Latvijas dienvidos, Saldus novada Zaņas pagastā netālu no robežas ar Lietuvu, iegūts kāds raga fragments, kas, iespējams, apstrādāts. Tā kā pa elektronisko pastu saņemtais attēls tiešām atgādināja Rietumeiropā vēlajā paleolītā pazīstamu rīku, nekavējoties devāmies uz atraduma vietu (1. att.). Noskaidrojās, ka

1. att. Atraduma vietas skice. Dienvidlatvija, Zaņas pagasts

atradējs – Dibiņu māju saimnieks Ģirts Grīviņš maija sākumā tīrījis no mājām aptuveni puskilometru attālo, ielejā plūstošo Mellupīti, Zaņas pieteku, ko bieži aizsprostojuši bebru dambji. Tā kā Ģirts Grīviņš pats piedalījies arheoloģiskajos izrakumos, tad viņš ar savu jau ievingrināto aci starp žagariem un citām sanesām pamanījis nelielu raga fragmentu. Tam gan lejasdaļā bijušas saskatāmas bebra aso zobu iespaidumu pēdas, bet augšdaļā pie raga pamatnes saglabājušās iegriezuma pēdas, kuras varēja būt atstājis senais cilvēks (2. att.).

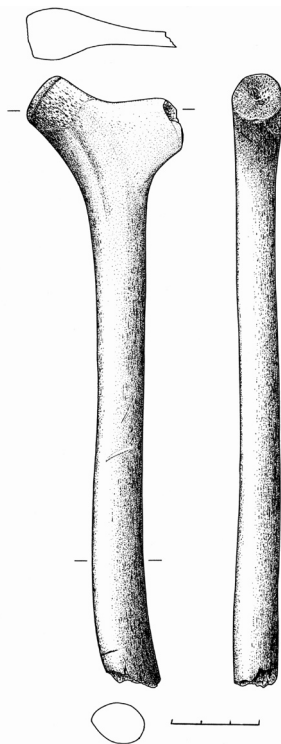
Atradums bija brieža raga fragments gaiši brūnā krāsā, ar smalku kaula struktūru. Saglabājusies daļa bija 21 cm gara, apmēram 1,6 cm diametrā. Raga stumbrs visumā taisns, tikai virzienā uz vainagu no-

2. att. Ģirts Grīviņš ar atradumu pie izjauktā bebru dambja Mellupītes krastā (I. Zagorskas foto)

3. att. Lingbi tipa raga cirvis

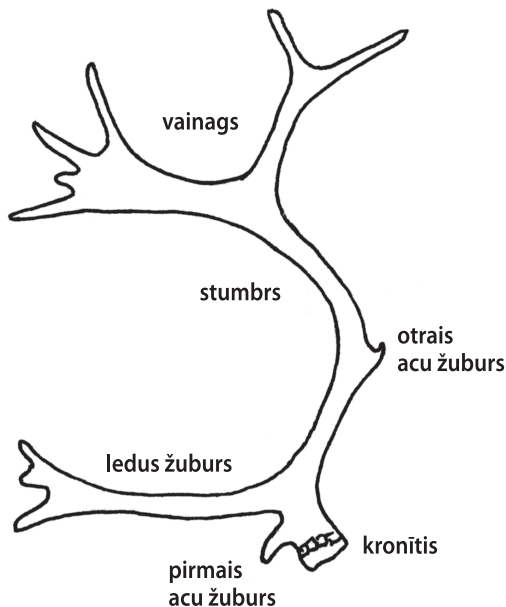
AMS datējums KIA 42245 (10340±45 BP)
 veikts, pateicoties Baltijas–Skandināvijas
 Arheoloģijas centra atsaucībai.
 Gerta Hagela-Bišofa (Gert Hagel-Bischof)
 zīmējums (23.11.2010.)

lauzts. Raga kronītis līdz ar pirmo nelielo t.s. acu žuburu nogriezts un vieta samērā prasmīgi nogludināta, noapaļota. Otrais, t.s. ledus žuburs saglabājies tikai kādus 1,5 cm garumā, ir samērā plāns, tā gals nolauzts. Tādēļ grūti pasakāms, vai tas glabājis kādas apstrādes vai lietošanas pēdas. Turpretim nobrāzumi vērojami nogrieztā kronīša pamatnē, un ļoti nepieciešama būtu speciālista – trasologa analīze, kas varbūt pastāstītu ko vairāk par rīka funkcijām. Noplacinātais, daļēji saglabājies raga atzars liecina, ka mūsu nelielais atradums varētu būt mazs cirvjveida rīks (3. att.).

Līdzīgas formas rīki plaši pazīstami Ziemeļeiropas vēlā paleolīta laika cilvēku apdzīvotajās teritorijās un tiek saukti par Lingbi tipa cirvjiem pēc to pirmās atradumu vietas Nørre Lingbi Dānijā.

Lingbi tipa cirvis jeb kaplis pagatavots no raga taisnās lejasdaļas, saglabājot vai arī nolīdzinot raga kronīti (rozi) un pirmo – t.s. acu žuburu. Otrais raga žuburs, t.s. ledus žuburs, parasti krietni saīsināts, vienpusēji nošķelts vai nogriezts taisni, veidojot rīka darba daļu (4. att.). Lielākoties tie ir spēcīgi, masīvi rīki, kuru garums sasniedz 50–60 cm, tomēr līdztekus pastāvējuši arī trauzlāki, mazāki šī veida rīku eksemplāri, sasniedzot tikai 20–30 cm garumu.

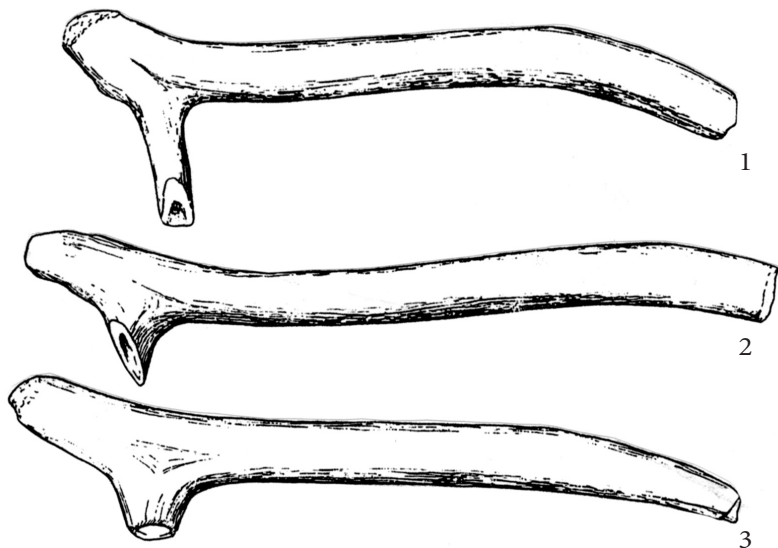

4. att. Ziemeļbrieža rags

Pēc darba daļas izveides pētnieki izšķir trīs dažādus šī rīka veidus (Clark 1936, 80–81). Ja ledus žuburs nošķelts paralēli raga stumbram, veidojas cirvis (*Geradbeile, axe*) (5. att.: 1). Ja raga atzars nošķelts šķērsām stumbram, tad izveidojas kaplis (*Querbeile, transversal axe*) (5. att.: 2). Dažkārt arī ledus žuburs ļoti saīsināts, tā porainā daļa izņemta, veidojot iedobi kāda cita asmeņa ievietošanai (*Tüllenbeile, socket axe*). Citkārt šis isais atzars noapaļots, veidojot āmurveida rīku (*Hammer*) (5. att.: 3). Vēl arī plaši sastopamas raga cirvju sagataves, ziemeļbriežu rāgi ar nelielām apstrādes pēdām. Tā kā pēdējie atradumi plaši izplatīti laikā un telpā, to raksturojumam nepieskarsimies, koncentrējoties uz pirmajām divām atradumu grupām – Lingbi tipa cirvjēm un kapļiem.

Lingbi tipa rīki galvenokārt iegūti kā savrupatradumi. Tie atrasti Dānijā – Jitlandes pussalā, kā arī salās vai to tuvumā – sekļajos liču un jūras šaurumu ūdeņos. Atsevišķi atradumi ir arī Dienvidzvidrijā, bet īpaši liela raga cirvju un kapļu koncentrācija vērojama Vācijas ziemeļrietumu daļā. Retāk šādi atradumi zināmi Polijā, vairāk tie konstatēti Kaļiņingradas apgabalā, bijušajā Austrumprūsijā (Gross 1939/1940; Taute 1968). Mums tuvākais Lingbi tipa kapļa atradums zināms Lietuvas pašos dienvidos, Šelmentes upē, uz Lietuvas un Kaļiņingradas apgabala robežas (Rimantiene 1996).

Sākotnēji rīki kā savrupatradumi tika datēti, vadoties pēc atradumu apstākļiem – litostratigrāfiski, palinoloģiski un tipoloģiski.

5. att. Lingbi tipa raga riki (pēc Clark 1936)

Visumā šo riku izplatību saistīja ar leduslaikmeta pašam beigām – jaunākā driasa laiku un preboreālā laika sākumu.

Ļoti retas ir tās vietas, kur Lingbi tipa riki iegūti apmetnēs. Kā galvenā šāda vieta jāmin Štellmoras apmetne Ārensburgas ielejā pie Hamburgas Ziemeļrietumvācijā. Tur nelielā paugurā atklājās gan Hamburgas, gan tos pārklājoši Ārensburgas kultūrai piederoši slāņi. Augšējā slānī kopā ar dzīvnieku kauliem, kuru starpā dominēja ziemeļbriedis, un krama rikiem tika atrasts arī vairāk nekā trīsdesmit Lingbi tipa cirvju un kapļu (6. att.). No šī slāņa iegūti arī ar radioaktīvā oglekļa metodi veikti datējumi, kas norādīja uz laiku pirms $10\,140 \pm 105$ un 9819 ± 100 gadiem, skaitot no mūsu dienām (BP). Tādējādi apstiprinājās Lingbi tipa riku saistība ar jaunākā driasa laiku (Fisher, Tauber 1986). Vēl tikai Holeršteinā (*Hohler Stein*) pie Kallenhardas Vestfālenē kultūrslānī kopā ar krama rikiem atrasti trīs Lingbi tipa cirvjī, tāpat attiecināti uz jaunākā driasa laiku (Baales 1996, 127). Abu apmetņu atradumi saistās ar vēlā paleolīta Ārensburgas kultūru.

Rietumeiropā dažos gadījumos datēti arī paši cirvjī. Tā Dānijā Areskovā Finas salā atrastais raga cirvis datēts ar laiku pirms $10\,600 \pm 100$ gadiem, bet Dienvidzvidrijā Skonē pie Mikelsmosenas iegūtais raga rīks – ar laiku pirms $10\,980 \pm 110$ gadiem (Clausen 2004, 152–153). Datēts arī Rietumvācijā Šlēsvidgas–Holšteinas pavalstī (*Klappholz*) iegūtais raga kaplis, kas tika atrasts nelielā iepakā 1,6 m dziļumā zem kūdras. Izpētītā slāņu stratigrāfija un putekšņu

6. att. Ārensburgas ieleja mūsdienās (I. Zagorskas foto)

analīzes liecināja par atraduma piederību leduslaikmeta beigu posmam. To apstiprināja arī paša raga rīka datējums, kas deva rezultātu $11\,560 \pm 110$ no mūsu dienām. Tas atbilda $11\,690$ – $11\,400$ cal BC, t.i., kalendārajiem gadiem. Tā izrādījās, ka šis kaplis ir senāks, saistāms jau ar aleroda laiku (Clausen 2004, 150).

Ne tik labi datēti ir Lingbi cirvji un kapļi, kas iegūti Baltijas baseina austrumu krastā. Tie galvenokārt datēti pēc atradumu apstākļiem, ja tādi zināmi, putekšņu analīzēm un pēc to tipoloģiskās līdzības ar rietumos atrastajiem rīkiem. Lieli nopelni joprojām šo atradumu datēšanā ir H. Grosam, kas savā laikā rūpīgi apsekojis gan atradumu vietas, gan arī pašus atradumus. Jāpiezīmē gan, ka daudzi no tiem savākti pagājušā gadsimta sākumā, pazaudēti pēdējā kara laikā, un ziņas par tiem saglabājušās tikai zīmējumos vai fotogrāfijās. Zināmu kopsavilkumu par šiem atradumiem dod E. Šturms savā pētījumā par Baltijas akmens laikmetu (Šturms 1970, 14–15, 4. tab.). Pašreiz zināmi vairāki eksemplāri no Polijas ziemeļdaļas – Murovanas Goslinas Oborņiku rajonā un atradums pie Krutinas upes. Pēdējais rīks saglabājies Kaļiņingradas novadpētniecības muzeja fondos. Tā stumbra daļa ir 21 cm gara, bet ledus žuburs slīpi nošķelts, veidojot cirvjveida rīku. Pēc traslogu atzinuma, darba daļa stipri nogludināta, iespējams, ka ar to apstrādāts koks (Тимофеев,

Филлипов 1981, 253–254). Šī rajona atradumiem jāpieskaita arī jau minētais pie Lietuvas dienvidu robežas iegūtais raga kaplis.

Tomēr, cik zināms, Baltijas baseina austrumu daļā tuvāki šo rīku pētījumi un datējumi nav veikti. Tādēļ ļoti nozīmīgs bija nelielā raga rīka atradums Latvijas dienviddaļā. Tā kā tas bija virszemes savrupatradums, tad svarīgi bija šo rīku datēt ar radioaktīvā oglekļa metodi. Briežu rāgi ar apstrādi atrasti ne tikai leduslaikmeta beigū nogulumos. Nomesti briežu rāgi ar apstrādes pēdām sastopami arī nākamajos aizvēstures posmos – līdz pat viduslaikiem. Tādēļ jāņem vērā gan rīku forma, gan apstrādes paņēmieni, gan pēc iespējas jāizmanto arī modernākas datēšanas metodes.

Palīgā nāca Baltijas – Skandināvijas Arheoloģijas centra Gortorfā (Vācija) pētnieki. Paleozoologs Ulrihs Šmelke (*Schmölke*) domāja, ka Latvijā atrastais rīks, iespējams, pagatavots no ziemeļbrieža kaula. Centra zinātniskā sekretāre B. V. Eriksena no centra līdzekļiem sedza raga rīka datēšanas izdevumus. Analīzi ar radioaktīvā oglekļa datēšanas metodi veica prof. P. M. Grotēs (*Grootes*) no Ķīles Universitātes laboratorijas (*Leibniz Laboratorie für Altersbestimmung und Isotopenforschung Christians-Albrechts Universität, Kiel*).

Rezultāts kļuva zināms šā gada septembrī un bija mūsu iepriekšējiem apsvērumiem ļoti labvēlīgs. Izrādījās, ka apstrādātais raga rīks ir $10\,340 \pm 45$ radioaktīvā oglekļa gadus vecs (KIA 42245). Pārveršot kalendārajos gados, t.i., datējumu kalibrējot, rīku varētu datēt ar laiku no 10 500 līdz 10 047 gadiem pr.Kr. Tātad rīks saistāms ar jaunākā driasa laiku (DR 3) un paleolīta posma nobeigumu, kad Latvijā ieceļoja pirmie iedzīvotāji – ziemeļbriežu mednieki.

Nelielā cirvjveida rīka atradums svarīgs vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, tas ir pirmais Lingbi tipa cirvja atradums Latvijā. Otrkārt, tas ir visā Austrumbaltijā pirmais ar radioaktīvā oglekļa metodi datētais vēlā paleolīta raga rīks vispār. Līdz šim ar šo metodi Austrumbaltijā bija datēti tikai ziemeļbriežu kauli, saistot tos ar aleroda un jaunākā driasa laiku (Zagorska u.c. 2005, 103–104). Treškārt, jau agrāk izteikts pieņēmums, ka Latvijas tagadējo teritoriju senākie iedzīvotāji varēja sasniegt ne tikai pa Daugavas un Lielupes ielejām, bet, iespējams, pastāvējis arī kāds cits, ar Ventas upes baseinu saistīts ienākšanas ceļš (Zagorska 1999, 151). Nu tas ir apstiprinājies, jo Mellupīte ir Zaņas pieteka, kas savukārt ietek Ventā. Augstie upītes tecējumu ietverošie krasti un plašā ieleja starp tiem liecina, ka leduslaikmeta beigās te varēja plūst varena straume, gar kuras krastiem mūsu zemē no Lietuvas un tālākiem dienvidu apgabaliem ieceļoja senie ziemeļbriežu mednieki.

Pētnieki arī mēģinājuši noteikt raga kapļu un cirvju funkcionālo nozīmi. Izteiktas visdažādākās hipotēzes. Viena no domām ir, ka smagākie un garākie rīki varēja būt gan cirvji, gan kapļi, gan

arī metamie medību ieroči. Vairāk gan dominē uzskats, ka šādi rīki saistīti ar koku apstrādi – to šķelšanu, mizas noņemšanu un citiem līdzīgiem darbiem. Vēl tiek uzskatīts, ka šāda veida raga rīki varējuši būt kādas nezināmas medību konstrukcijas daļa vai telts celtniecībā izmantots rīks. Tomēr pētnieki spiesti atzīt, ka neviens no šiem pieņēmumiem nav īsi pārlicinošs un drošs. Arheologi vienīgi pārlicināti, ka šis rīks Ziemeļeiropas vēlā paleolīta perioda nobeiguma posmā ir klejojošo, mobilo ziemeļbriežu mednieku ekipējuma raksturīga sastāvdaļa.

LITERATŪRA

- Baales M.* Umwelt und Jagdökonomie Ahrensburger Rentierjäger im Mittelgebirge. Monographie des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 38. – Bonn, 1996.
- Clark J. G. D.* The Mesolithic Settlement of Northern Europe. – Cambridge, 1936.
- Clausen I.* The reindeer antler axe of the Allerød period from Klappholz LA 63, Kreis Schleswig-Flensburg / Germany. Is it a relict of the Federmesser, Bromme or Ahrensburg Culture? // *Hunters in a Changing World. International Archaeology*, 5. Ed. T. Terberger, B. V. Eriksen. – 2004. – P. 141–164.
- Fisher A., Tauber H.* New C-14 Datings of Late Palaeolithic Cultures from Northwestern Europe // *Journal of Danish Archaeology*. – 1986. – No. 5. – P. 7–13.
- Gross H.* Die Rentierjäger Kulturen Ostpreussens // *Prähistorische Zeitschrift*. – 1939/1940. – Nr. 30/31. – S. 39–67.
- Rimantiene R.* Akmens amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1996.
- Šturms E.* Die Steinzeitlichen Kulturen des Balticum. – Bonn, 1970.
- Taute W.* Die Stielspitzen Gruppen im nördlichen Mitteleuropa. *Fundamenta* A5. – Köln; Graz, 1968.
- Zagorska I.* The Earliest Settlement of Latvia // *PACT: Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region*. – Rixsensart (Belgium), 1999. – Vol. 57. – P. 131–156.
- Zagorska I., Lukševiča L., Lukševičs E., Jungners H.* Senie ziemeļbrieži (*Rangifer tarandus*) un to mednieki Latvijā // *Arheoloģija un etnogrāfija*, XXII. – Rīga, 2005. – 99.–110. lpp.
- Тимофеев В. И., Филиппов А. К.* Три изделия из рога северного оленя, найденные в юго-восточной Прибалтике // *Советская археология*. – 1981. – С. 251–255.

VĒSTURES AVOTI

Margarita Barzdeviča

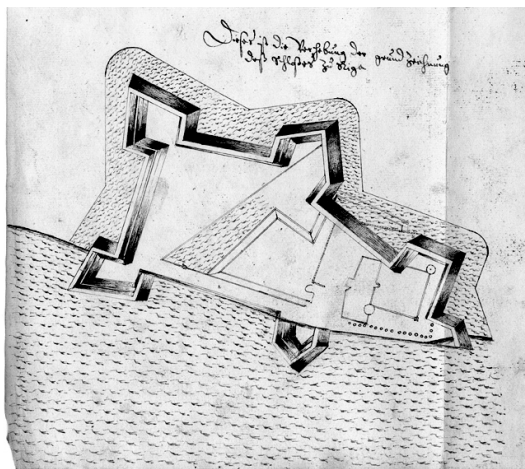
JOHANA RODENBURGA RĪGAS NOCIETINĀJUMU PLĀNI NO VALSTS ARHĪVA STOKHOLMĀ

No 17. gs. 30. gadu beigām līdz 50. gadu vidum Zviedrijas interesēs Rīgas aizsardzības sistēmas plānošanu un pārbūvi vadīja Rīgas ģenerālkvartīrmeistara amatā ieceltais fortifikāciju jeb kara inženieris Johans Rodenburgs (*van Roodenborgh*, arhīva dokumentos arī *Rotenburg*; ?–1660¹). Cēlies no senas Flandrijas muižnieku dzimtas, pēc militārā dienesta Nīderlandē J. Rodenburgs neilgi bija Maskavas cara galvenais inženieris, bet 1637. gadā iestājās Zviedrijas dienestā.² Jaunākie pētījumi (I. Ose)³ liecina, ka J. Rodenburga darbība Rīgas apkārtnē sākās 1639. gadā ar Daugavgrīvas jaunā cietokšņa – Neimundes (*Neumünde*) pārbūvi. 17. gs. 40. gadu sākumā J. Rodenburgs ķērās arī pie Rīgas pils un pilsētas nocietinājumu sistēmas pārbūves plānošanas. Ziņas par to rodamas gan J. Rodenburga biogrāfijas aprakstos, gan apcerējumos, kas veltīti 17. gs. Rīgas pilsētas attīstībai un nocietinājumu modernizācijai.⁴ Taču līdz pat 20. gs. beigām informācija par J. Rodenburga izstrādātajiem Rīgas pilsētas un priekšpilsētas nocietinājumu plāniem – projektiem lielākoties iegūta no rakstītajiem vēstures avotiem, jo plāni ar J. Rodenburga parakstu nebija zināmi (2.a att.). 1961. gadā zviedru pētnieks G. Eimers gan publicēja ar 1650. gadu datētu Rīgas priekšpilsētas nocietinājumu skici, kas glabājas Stokholmā Kara arhīvā.⁵ Arī tā ir bez paraksta, bet ar J. Rodenburga vārdu to saistīt ļauj informācija par Rīgas priekšpilsētas nocietinājumu projekta tapšanas gaitu. Savukārt Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja kartogrāfisko attēlu kolekcijā saglabātais ar 1652. gadu datētais Rīgas priekšpilsētas pārbūves un nocietinājumu plāns – projekts⁶ ilgu laiku tika piedēvēts pat vairākiem autoriem. Vēstures literatūrā tas pazīstams arī kā “Horna plāns”, jo virsrakstā, kas plāna pamatnes bojājumu dēļ salasāms gan tikai daļēji, minēts Gustavs Hurns (*Horn*), Vidzemes ģenerālgubernators no 1652. līdz 1653. gadam,⁷ kurš gan, visticamāk, plānu tikai akceptējis. Jau vēsturnieks Jānis Straubergs norādīja, ka G. Hurns nav 1652. gada plāna

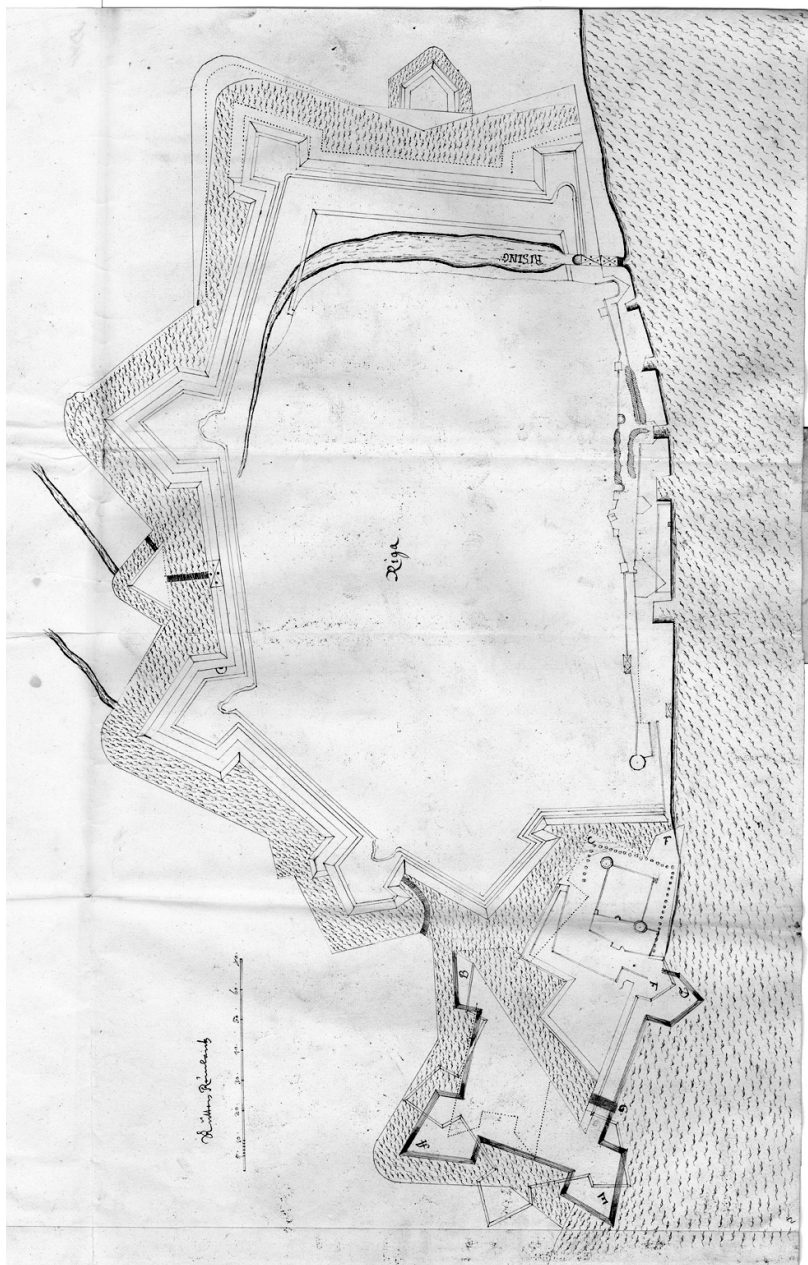
autors, bet vienlaikus atzina, ka plānu izstrādājis Rīgas pilsētas inženieris Francisks Murers (*Murrer*, 1609–1681).⁸ Taču vēl 1987. gadā pēc vēsturnieka Rūdolfā Širanta materiāliem izdotajā katalogā “Rīgas kartes un plāni no 17. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem”⁹ kā 1652. gada plāna autors minēts G. Hurns.¹⁰ Tajā pašā laikā pētījumos J. Rodenburga saikne ar 1652. gada plānā attēlotajiem Rīgas priekšpilsētas pārbūves priekšlikumiem apšaubīta netika.¹¹ Tomēr tikai 1652. gada projekta salīdzinājums ar līdzīgiem tā laika plāniem, kas glabājas Zviedrijas Kara arhīvā Stokholmā,¹² apstiprināja J. Rodenburga autortiesības uz 1652. gada Rīgas priekšpilsētas izbūves plānu.

Līdzīgas neskaidrības ir arī ar 1650. gada Rīgas pilsētas un priekšpilsētas nocietinājumu projektu,¹³ ko uzskata par Rīgas pilsētas fortifikāciju inženiera F. Murera veikumu.¹⁴ Taču jau Pauls Kampe¹⁵ rakstīja, ka 1650. gadā Murers Rīgas pilsētas plānā tikai iezīmējis J. Rodenburga izstrādāto projektu priekšpilsētas nocietinājumiem ar vaļņiem, bastioniem un aizsarggrāvjiem. Plašāku informāciju par J. Rodenburga ieguldījumu dod Zviedrijas Valsts arhīvā (*Riksarkivet*) Stokholmā saglabātie J. Rodenburga dokumenti – pārsvarā Zviedrijas karalieni un valdībai rakstītās vēstules.

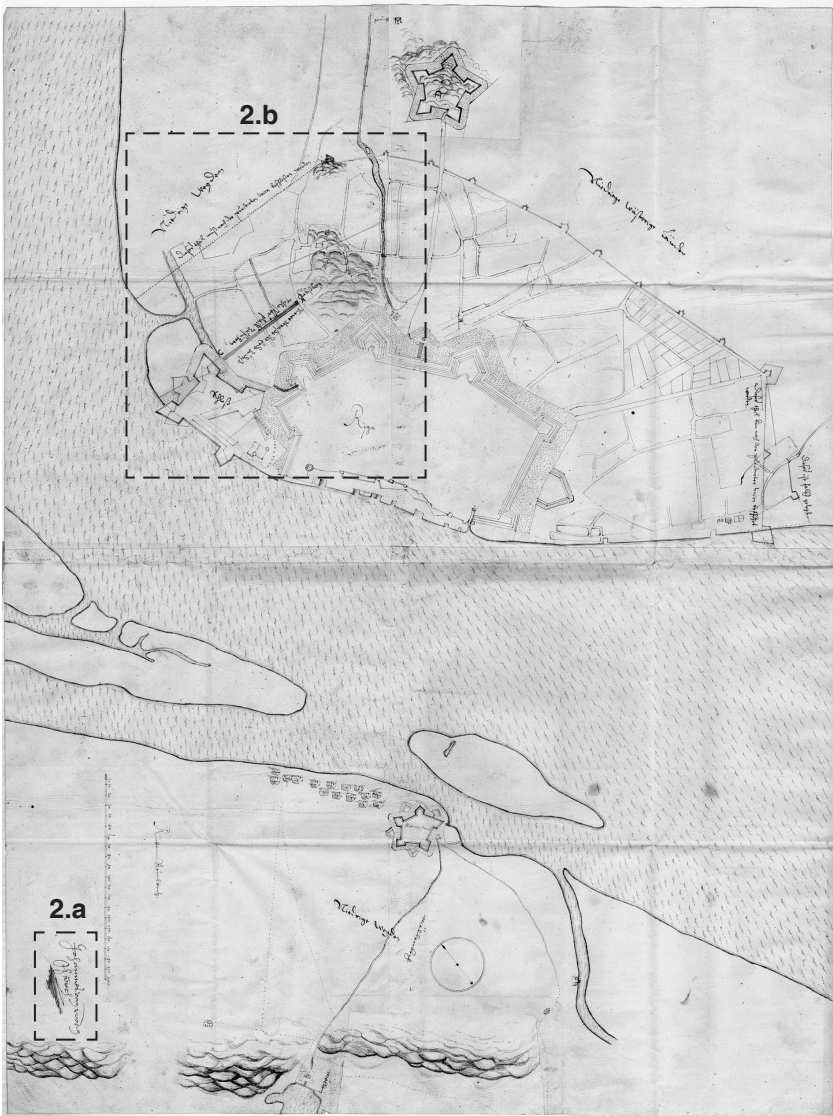
J. Rodenburgu Rīgas ģenerālkvartīrmeistara amatā bija iecēlusi Zviedrijas karaliene un valdība, tādēļ visas problēmas un konflikt-situācijas viņš centās paskaidrot un atrisināt uz Stokholmu sūtītās vēstulēs. Jāatzīmē, ka daļa informācijas par J. Rodenburga korespondenci ar Zviedrijas karalieni un valdību atrodama arī Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos.¹⁶ Taču Valsts arhīvā Stokholmā ir nokļuvušas J. Rodenburga oriģinālvēstules, par kurām agrāk ziņu nebija.¹⁷ Vēstulēs J. Rodenburgs lielu uzmanību pievērsis paša labklājības nodrošināšanai, īpaši laikā, kad ilgstoši aizkavējās valdības

1.a att. J. Rodenburga 1641. gada Rīgas pils nocietinājumu plāns – projekts (no Zviedrijas Valsts arhīva Stokholmā)

1.b att. J. Rodenburga 1641. gada Rīgas pils un pilsētas nocietinājumu plāns – projekts (no Zviedrijas Valsts arhīva Stokholmā)

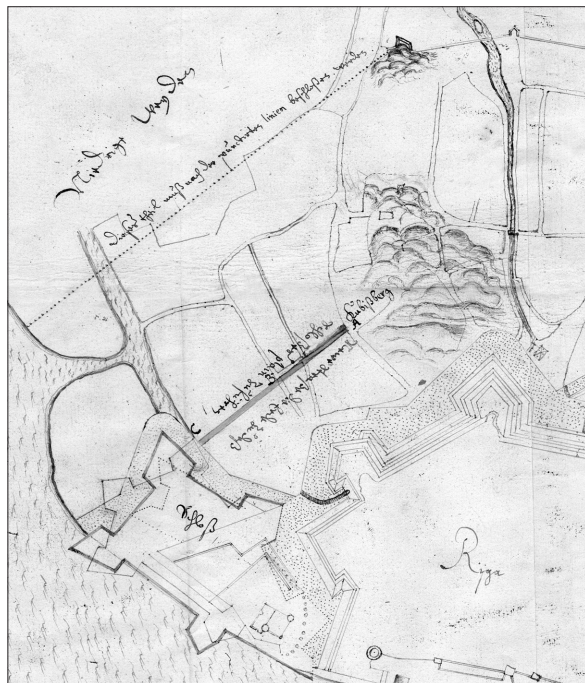

Johann von Roden
1643

2. att. J. Rodenburga 1643. gada Rīgas pils nocietinājumu un priekšpilsētas nocietinājumu plāns – projekts (no Zviedrijas Valsts arhīva Stokholmā)

2.a – J. Rodenburga paraksts

2.b – J. Rodenburga projektētais ceļš no pils līdz Kubes kalnam

solītais atalgojums; risinājis domstarpības ar Rīgas pilsētu par nocietinājumu būvi, attaisnojies par konfliktiem ar Rīgas pilsoņiem nocietinājumu būvei atsavināto gruntsgabalu dēļ, kā arī centies panākt Rīgas pilsētas inženiera H. Mīlmaņa nomaiņu ar F. Mureru un risinājis vēl daudzus citus jautājumus.¹⁸ Vēstulēm pievienoti arī trīs J. Rodenburga zīmēti plāni – projekti:

1) [Plāns satiksmes ceļiem, kas gar Kobrona skansti veda uz Rīgu], 59,5 × 56 cm, orientēts ADA virzienā, 1641. gads, manuskripts, Sign.: Liv. II, vol. 131;

2) [Rīgas pils un pilsētas nocietinājumu plāns – projekts], ap 38 × 38,5 cm, orientēts AZA virzienā, 1641. gads, manuskripts, Sign.: Liv. II, vol. 131 (oriģinālā divi attēli uz vienas lapas; sk. 1.a un 1.b att.);

3) [Rīgas pils un priekšpilsētas nocietinājumu plāns – projekts], 40 × 74 cm, orientēts ZA virzienā, 1643. gads, manuskripts, Sign.: Liv. II, vol. 131 (2. att.).

Plāns satiksmes ceļiem, kas gar Kobrona skansti veda uz Rīgu, ir pievienots J. Rodenburga 1641. gada 22. augustā rakstītajai vēstulei Zviedrijas karalienei, kurā viņš ziņoja, ka jau pirms gada izstrādājis Kobrona skanstis projektu pēc "īstajiem fortifikāciju likumiem". Taču radušās domstarpības ar Rīgas pilsētas rāti par satiksmes ceļu, kas

no Lietuvas (Kurzemes hercogistes) garām Kobrona skanstij veda uz Rīgas pilsētu. Vēstulei pievienotajā plānā norādīta ceļa trase un Rodenburga rekomendētās izmaiņas.¹⁹ Jāatzīmē, ka tas ir senākais zināmais plāns, kurā detalizēti parādītas satiksmes ceļu trases (arī pārceltuvju) no Kobrona skanstis apkāmes līdz pat Rīgas pilsētai.

Ir ziņas, ka jau 1641. gadā J. Rodenburgs izstrādājis plānu – projektu arī Rīgas pilsētas nocietināšanai no Daugavas puses un priekšpilsētas aizsardzībai no sauszemes.²⁰ Literatūrā minēts, ka 1643. gadā J. Rodenburgs ierosinājis būvēt Rīgas Citadeli,²¹ taču jāatzīmē, ka viņa darbības laikā vārds “Citadele” netiek lietots. Apspriesti tiek vienīgi Rīgas pils nocietinājumi. Arī 1641. gada 21. janvārī Zviedrijas karalienei un valdībai rakstīto vēstuli papildina J. Rodenburga projekts Rīgas pils jaunajiem nocietinājumiem. Vienā attēlā tie parādīti perspektīvskatā no tā dēvētā putna lidojuma (1.a att.), bet otrā – Rīgas pils nocietinājumu projekts pielāgots videi līdzās Rīgas pilsētas nocietinājumiem (1.b att.).²² Kā liecina Rīgas kartogrāfiskais attēlojums, turpmāk pēc J. Rodenburga projekta Rīgas pils nocietinājumi parādīti gan ar 1646. gadu datētajā J. P. Kirsteniusa Rīgas nocietinājumu plānā,²³ gan plānos, kartēs un skatos, kuros attēlota Rīga 17. gs. 50. gados.

Savukārt 1643. gada 18. jūlijā rakstīto vēstuli J. Rodenburgs papildināja ar plānu, kurā redzams ne vien minētais Rīgas pils nocietinājumu pārbūves projekts, bet arī iezīmēta priekšpilsētas teritorija un nocietinājumu josla (2. att.).²⁴ Jaunajā plānā Rīgas pils un pilsētas nocietinājumu attēlojums, visticamāk, pārņemts no jau minētā 1641. gada plāna. Taču tas ir papildināts ar Rīgas priekšpilsētas plānu, kas izpildījuma ziņā atgādina jau minēto 1650. gada F. Murera plānu. 1643. gada plānā priekšpilsētas teritorijā norādīti lielākie ceļi un takas, bet nelielam rajonam pie palisādēm netālu no Speķupes dots iedalījums gruntsgabalos, kas aptuveni varēja atspoguļot tā laika reālo situāciju. J. Rodenburgs ar šā plāna palīdzību vizuāli ilustrēja savus atspēkojumus rīdzinieku sūdzībām par atsavinātajām dārza platībām, kas bija nepieciešamas, lai ierīkotu Rīgas aizsardzībai nepieciešamo ceļu no Kubes kalna līdz pils nocietinājumiem (sk. 2.b att.). Domājams, minētais ceļš arī tika uzbūvēts. Tas iezīmēts arī F. Murera 1650. gada Rīgas priekšpilsētas plānā.

1643. gada plānā J. Rodenburgs ietvēris arī priekšlikumus, kā racionālāk un ekonomiskāk organizēt Rīgas priekšpilsētas aizsardzību. Viņš ierosināja aiz priekšpilsētas nocietinājumu joslas pie Smilšu ceļa augstākā pakalnā (17. gs. beigās to jau dēvēja par Kubes kalnu un tas bija iekļauts priekšpilsētas teritorijā) uzbūvēt skansti, no kuras varētu aizsargāt ne vien priekšpilsētu, bet arī pilsētu. Taču kā Rīgai dārgu un neizdevīgu novērtēja kontreskarpju būvi ap Rīgas priekšpilsētu. Kā turpmāk attīstījās Rīgas priekšpilsētas nocietinājumu pārbūves

projekts, novērtēt palīdz 1643. gada plāna salīdzinājums ar vēlāk izgatavotajiem Rīgas plāniem, jo īpaši 1650. gada F. Murera plānu. Plānu salīdzinājums uzskatāmi parāda, kā tālāk tika pilnveidots projekts priekšpilsētas nocietinājumu joslai, īpaši posmā no Dzirnauvu grāvja līdz Rīgas pilij. Taču, kā zināms, 17. gs. 50. gadu sākumā tas bija tikai viens no priekšpilsētas nocietinājumu joslas lokalizācijas variantiem, bet apstiprināts tika jau minētajā 1652. gada Rīgas plānā attēlotais priekšpilsētas nocietinājumu pārbūves projekts.

Kopumā vērtējot, Zviedrijas Valsts arhīvā Stokholmā apzinātie Rīgas pilsētas un tuvākās apkārtnes plāni – projekti ir ne vien nozīmīgs avots J. Rodenburga darbības izpētei, bet arī būtiski papildina un ļauj precizēt informāciju par Rīgas kartogrāfisko attēlu klāstu, Rīgas pilsētas attēlojumu tajā, kā arī atklāj jaunas nianšes 17. gs. 40. gadu sākuma Rīgas un tās tuvākās apkārtnes teritoriālajā attīstībā, pilsētas nocietinājumu sistēmas izveidē u.c. jautājumos.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Pēc G. Eimera datiem J. Rodenburgs miris 1660. gadā, pēc P. Kampes ziņām – pēc 1657. gada. Sal.: *Eimer G.* Die Stadtplanung im schwedischen Ostseereich 1600–1715. Mit Beiträgen zur Geschichte der Idealstadt. – Lund, 1961. – S. 288; *Campe P.* Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. – Bd. I. – Stockholm, 1951. – S. 46.
- ² *Ehrensward U.* Cartographica Poloniae 1570–1930. Catalogue of Manuscript sources in Swedish Collections to the history of Polish territories. – Izdruka Stokholmas Karaliskajā bibliotēkā. – 7. lp.; *Munthe L. W.* Kungl. Fortifikationens Historia. Bd. II: Fortifikationsstaten under Örnehuftwudh och Wårnschiöldh 1641–1674. – Stockholm, 1904. – S. 106, 212 etc.
- ³ *Ose I.* Daugavgrīvas cietokšņa būvvesture. – Rīga, 2007. – 32. lpp.
- ⁴ *Campe P.* Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. – Bd. I. – S. 46; *Ahlberg N.* Stadsgrundningar och planförändringar: Svensk stadsplanering 1521–1721. Doctoral thesis. Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala, 2005. – 1. daļa. – 860 lpp.; 2. daļa. – 196 lpp.; u.c.
- ⁵ *Eimer G.* Die Stadtplanung im schwedischen Ostseereich 1600–1715. Mit Beiträgen zur Geschichte der Idealstadt. – S. 302. Publicēta ir Rīgas priekšpilsētas plānojuma skice, kas atrodas Kara arhīvā Stokholmā, SFP 4.
- ⁶ [Rīgas priekšpilsētas izbūves un nocietinājumu projekts, J. Rodenburgs], 1652. gads. Atrodas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā (RVKM), inv. Nr. VRVM 161851.
- ⁷ [Šīrants R.] Rīgas kartes un plāni no 17. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem / Atb. red. J. Štrauhmanis. – Rīga: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 1987. – 15. lpp.
- ⁸ *Straubergs J.* Rīgas vecie skati un plāni. – Manuskripts Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. – 198. lp.

- ⁹ [Šīrants R.] Rīgas kartes un plāni no 17. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem. – 112 lpp.
- ¹⁰ Turpat. – 15. lpp.
- ¹¹ Sk.: *Krastiņš J., Strautmanis I., Vasiļjevs J.* Pilsētībūvniecība un arhitektūra // Enciklopēdija Rīga. – Rīga, 1988. – 84. lpp.
- ¹² Sal. plānu Rīgas priekšpilsētas nocietinājumiem 1656. gada maskaviešu aplenkuma laikā no RVKM, inv. Nr. VRVM 160499, ar līdzīgiem plāniem Kara arhīvā Stokholmā, Sveriges Krig 5: 155, :159.
- ¹³ 1650. gada Rīgas pilsētas un priekšpilsētas nocietinājumu plānu sk. RVKM, inv. Nr. VRVM 31122.
- ¹⁴ Piemēram: *Krastiņš J., Strautmanis I.* Lielais Rīgas arhitektūras ceļvedis. – Rīga: Puse, 2002. – 6. lpp.
- ¹⁵ *Campe P.* Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. – Bd. I. – S. 45.
- ¹⁶ LVVA, 673. f., 1. apr., 5., 900. l. u. c.
- ¹⁷ Rodenburga plānus sk. Zviedrijas Valsts arhīvā (Riksarkivet) Stokholmā – StRA, Liv. II, vol. 131.
- ¹⁸ 1649. gadā H. Milmaņa vēstuli Zviedrijas karalienei sk.: StRA, Liv. II, vol. 139.
- ¹⁹ Plāns satiksmes ceļiem, kas gar Kobrona skansti veda uz Rīgu, J. Rodenburgs, 1641. gads, StRA, Liv. II, vol. 131.
- ²⁰ *Campe P.* Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. – Bd. I. – S. 46.
- ²¹ *Eimer G.* Die Stadtplanung im schwedischen Ostseereich 1600–1715. Mit Beiträgen zur Geschichte der Idealstadt. – S. 533.
- ²² Rīgas pilsētas nocietinājumu plāns un pils nocietinājumu projekts, J. Rodenburgs, 1641. gads, manuskripts StRA, Liv II, vol. 131.
- ²³ J. P. Kirsteniusa Rīgas pilsētas un apkārtnes plānu sk. Kara arhīvā Stokholmā, SFP, Rīga Nr. 1a, 1b.
- ²⁴ Rīgas pils nocietinājumu un priekšpilsētas nocietinājumu plāns – projekts, J. Rodenburgs, pievienots 1643. gada 18. jūlija vēstulei, manuskripts StRA, Liv. II, vol. 131.

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS 1936.–1940. GADĀ

*Paskaidrojums,
kā šie dokumenti nonāca manā rīcībā*

Sešdesmito gadu sākumā (1961. vai 1962. gadā) LPSR ZA Vēstures institūtā (tas toreiz atradās Smilšu ielā 1, 5. stāvā) Jauno un jaunāko laiku sektora darba istabā institūta grāmatvedības darbinieki nolika uz galda kaudzīti ar veciem papīriem. Šos materiālus viņi gatavojās iznīcināt, bet iepriekš iedeva izvērtēt pētniekiem. Pamatos tie bija bij. Vēstures krātuves 1942.–1944. gada saimnieciskie dokumenti (kvītis, komandējuma apliecības, saimnieciskie rēķini u.c.). Starp šiem papīriem es ieraudzīju arī Latvijas vēstures institūta darba pārskatu, kas tika sastādīts 1940. gada rudenī, un institūta biedru sarakstu. Es tos paņēmu pie sevis un līdz ar to izglābu no iznīcināšanas. Šo faktu es neturēju noslēpumā un divas reizes šos dokumentus uz neilgu laiku iedevu arī Teodoram Zeidam, kas tos izmantoja zinātniskām publikācijām. Tagad šos materiālus es nododu Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtam.

2010. gada 30. augustā

Eriks Žagars

Īss pārskats par Latvijas vēstures zinātnisko pētīšanu Latvijas valsts pastāvēšanas laikā

I. Līdzšinējais darbs.

Latvijas valsts pastāvēšanas laikā ar Latvijas vēstures pētīšanas problēmām ir nodarbojušās: A. valsts iestādes; B. zinātniskas biedrības; C. atsevišķas personas un pasākumi.

A. Valsts iestādes.

1. Latvijas universitāte.

Latvijas vēstures pētīšanai un mācīšanai Latvijas universitāte ilgu laiku pievērsa ļoti maz vērības. No universitātes dibināšanas līdz 1936. g. Filoloģijas un filozofijas fakultātē paredzētā Latvijas vēstures katedra bija vakanta. Šai laikā Latvijas vēstures jautājumos speciālus kursus lasīja Vēstures palīgzinātņu katedras vadītājs prof. L. Arbuзовs un Jauno laiku vēstures katedras vadītājs prof. B. Vipera, bez tam vispārīgus, vēstures nodaļas studentiem obligatoriskus kursus lasīja lekt. Fr. Zālītis (no 1920.–1923. g.) un privātdoc. J. Bērziņš, speciālu kursu lasīja J. Krodznieks (no 1921.–1923. g.). Prof. L. Arbuзовs, pēc tautības vācietis, uzmanību veltīja galvenokārt viduslaikiem, pie

tam visas vēstures parādības apgaismojot no šejienes vācu specifiskā viedokļa, resp., viņš pētīja vispirms Baltijas vācu kolonijas vēsturi, nevis latviešu tautas attīstības gaitas. Prof. B. Vipera savos speciālosursos apskatīja Latvijas vēstures faktus sakarā ar Eiropas vēsturi, plaši apgaismojot latviešu un vācu, resp., zemnieku un muižnieku pretišķības. Šie prof. Vipera kursi ir atstājuši viņa klausītājos paliekošu iespaidu, sakarā ar ko vairāki viņa skolnieki ir pievērsušies sociālo problēmu, sevišķi agrārvēstures pētīšanai un snieguši arī vairākas zinātniskas publikācijas. Prof. Vipera kursi nav publicēti, bet daļu viņa lekcijās sniegtā materiāla plaģiātoriski izmantojis N. Viksniņš savā grāmatā: "Die Aufklärung und die Agrarfrage in Livland I" (1933).

Privātdoc. J. Bērziņa kursi bija lielāko tiesu kompilātīva rakstura, nesniedzot nekādas nozīmīgas jaunas atziņas Latvijas vēstures uzterē; arī tie nav publicēti.

1936. g. par Latvijas vēstures katedras vadītāju tika ievēlēts prof. A. Švābe. Vispārīgu Latvijas vēstures kursu prof. Švābe sāka lasīt 1937. g. Savā kursā iesaistot plašu filoloģijas, folkloras, archeoloģijas, numismatikas, tiesību vēstures un Eiropas vēstures materiālu, prof. Švābe pēc 3 gadiem ir tikai aizsācis Latvijas viduslaiku posmu, un vēl nemaz nav paredzams, kad viņš savu kursu varēs nobeigt. Prof. Švābes nolasītie kursi nav nedz publicēti, nedz arī stenografēti. Tiesa, prāva daļa no prof. Švābes šaisursos iestrādātā materiāla atrodama viņa agrāko un pēdējo gadu publicējumos, sevišķi viņa zinātnisko rakstu kopojumos (Straumes un avoti, I (1938), II (1940)).

Divus speciālus kursus Latvijas vēsturē ir nolasījis arī privātdocents M. Stepermanis, viens no tiem ir publicēts (K. Fr. Šulcs un viņa sabiedriskā darbība. 1936).

Latvijas vēstures problēmas ir iztīrītas arī Latvijas universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē, kur prof. A. Švābe ir lasījis Latvijas tiesību vēstures kursu. Šis lekcijas ir litografiski izdotas. Pēc prof. Švābes pārnākšanas uz Filoloģijas un filozofijas fakultāti Latvijas tiesību vēstures kursa lasīšanu turpina doc. B. Ābers; kursi vēl nav publicēti; sava nozīme piešķirama Ābera habilitācijas darbam "Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gadsimteņa pirmajā pusē".

Tautsaimniecības nodaļā ar Latvijas vēstures problēmām nodarbojušies: kooperācijas katedras vadītājs prof. E. Balodis un Latvijas saimniecības vēstures katedras vadītājs doc. E. Dunsdorfs. E. Balodis sniedzis dažas publikācijas, doc. E. Dunsdorfs publicējis "Vidzemes arklū revīzijas 1601-1638".

Kopsavilkumā jākonstatē, ka Latvijas universitātē Latvijas vēstures zinātniskā pētīšana nav bijusi pietiekoši izveidota un līdz šim nav radies neviens publicējums, kas aptvertu visu Latvijas vēsturi. Latvijas universitātes mācības spēki publicējuši monografiskus

pētījumus, dokumentu materiālus un sīkākus apcerējumus Latvijas Universitātes Rakstos un citos izdevumos. Izdoto monografiju skaitā nav nevienas, kas apskatāmo problēmu iztirzātu vēsturiskā materiālisma garā.

2. Valsts archīvs.

Savu ieguldījumu Latvijas vēstures pētīšanā Valsts archīvs sniedzis ar sērijā "Valsts Archīva Raksti" izdotiem dokumentu publicējumiem. Laikā no 1924.–1934. ir iznākuši 10 sējumi.

1. A. Kāpostiņš. Vidzemes zemnieku nemieri Kaugurmuižā. 1924.

2. J. Krodznieks. Vidzemes muižnieku un zemnieku adrese ķeizaram Aleksandram II. 1924.

3., 4., 5. L. Sloka. Vidzemes draudžu chronikas. 1925. 1927.

6., 8. J. Vīgrabs. Vidzemes zemnieku tiesiskais stāvoklis XVIII gs. pirmajā pusē. 1927. 1930.

7., 9., 10. L. Sloka. Kurzemes draudžu chronikas. 1928. 1930. 1934. Bez tam 1935. g. Valsts archīvs izdevis 1 sēj. "Pētījumu", kas satur 5 nelielus apcerējumus par samērā šauriem 16.–18. gs. jautājumiem.

3. Latvijas vēstures institūts.

Par Latvijas vēstures institūta līdzšinējo darbību ir sastādīts atsevišķs pārskats.

B. Zinātniskas biedrības.

Latvijā līdz 1939. g. pastāvēja trīs vācu zinātniskas biedrības, kas nodarbojās ar vēstures pētīšanas problēmām.

1) Kurzemes literatūras un mākslas biedrība (dib. 1815. g.);

2) Rīgas vēstures un senatnes pētīšanas biedrība (dib. 1834. g.)

un

3) Herdera biedrība.

Šo biedrību darbībai bija šauri apmēri un specifiski nolūki. Pirmās divas vienkārši nīkuļoja. Nedaudzi šo biedrību publicējumi, kas, protams, bija ieturēti vācu misijas apoloģijas garā, var sniegt samērā maz materiāla stingri kritiskai lietošanai Latvijas vēstures pētījumos.

Pastāvēja arī divas latviešu zinātniskas biedrības:

1) Latviešu senatnes pētītāju biedrība un

2) Tālavas senatnes pētītāju biedrība (Valmierā).

Šo biedrību darbība nav varējusi dot kaut cik jūtamus ieguldījumus Latvijas vēstures pētīšanas laukā.

C. Atsevišķi pasākumi un personas.

1930.–1932. g. Latvijas universitātes profesoru grupa sarakstīja un A/S Valters un Rapa izdeva rakstu krājumu "Latvieši" I, II, kas saturēja arī rakstus Latvijas vēstures jautājumos. Tas bija mēģinājums agrākās, vācu izveidotās mūsu vēstures uztveres vietā likt nacionālu latviešu vēstures skatījumu. Šā skatījuma tālākā veidošanās izpaužas

rakstu krājumā “Vēstures atziņas un tēlojumi” (1937), kas satur 1936. g. vēstures skolotāju kursos nolasītās lekcijas. Taču šeit iztirzāts pavisam nedaudz vēstures problēmu, chronoloģiski jaunākās skar tikai 18. g.s. apgaismotāju laikmetu.

Jau kopš 1934. g. A/S Valters un Rapa reklamēja izdošanai gatavojamu profesoru un citu akadēmisku vēsturnieku kolektīvi sarakstītu Latvijas vēsturi. No tās tikai 1938. g. beigās iznāca I sējuma 1. daļa prof. Fr. Baloža “Latvijas senvēsture”, turpinājums līdz šim nav parādījies.

Pēdējo gadu plašākais darbs vēstures laukā ir cand. math. J. Strauberga “Rīgas vēsture” (1938), bet tas tematu sīkākī apskata tikai līdz 19. g.s. sākumam. Plašākus darbus vēl snieguši: prof. A. Spekke, Latvieši un Livonija 16. gadsimtenī (1935); E. Dunsdorfs, Uksenšernas muižu saimniecības dokumenti (1935); A. Vičs, Latviešu skolu vēsture I–IV.

Atsevišķi pētnieki ar Kultūras fonda līdzekļiem ir vākuši Latvijas vēstures materiālus dažādos ārzemju archīvos. Tā prof. L. Arbuзовs un prof. A. Tentelis – Romā, Vatikāna arch. (pārskatus par to prof. L. Arbuзовs publicējis Latvijas Universitātes Rakstos), prof. A. Švābe, prof. A. Tentelis, doc. E. Dunsdorfs – Stokholmas arch., prof. A. Švābe un doc. E. Dunsdorfs arī Kopenhāgenā, prof. E. Blese – Kenigsbergā, prof. A. Švābe – dažos Vācijas un Polijas archīvos, doc. B. Ābers, vēst. B. Brežgo – Polijas archīvos, doc. E. Dunsdorfs, doc. B. Ābers – Igaunijas archīvos u.c. Šais ekspedīcijās iegūtās dokumentu fotokopijas nodotas Kultūras fondam vai Valsts archīvam. Daļa dokumentu publicēta vai iestrādāta pētījumos.

Ar Kultūras fonda līdzekļiem 1923. g. izdots ievērojams 16. g.s. pirmās puses dokumentu krājums: H. Bruiningk, Livländische Güterurkunden. II.

II. Pašreizējie uzdevumi.

Ievērojot līdzšinējo stāvokli vēstures pētīšanas laukā, LPSR vēstures institūts, kur galvenokārt pašreiz koncentrējies viss Latvijas vēstures pētīšanas darbs, ir atzinis, ka pašreiz nemaz nav iespējams stāties pie vispusīgas Latvijas vēstures sarakstīšanas, bet pagaidām vēl jāturpina avotu materiālu apzināšana, to nozīmīgāko izlašu izdošana un jācenšas veidot arī atsevišķas monografijas.

Avotu edīcijas laukā vispirms jāpasvītiro fakts, ka, kaut gan agrākos laikos (pat XVIII un XIX g.s.) vācu pētnieki ir prāvu daļu mūsu vēstures vecāko avotu izdevuši, taču šie izdevumi ir stipri kļūdaini un šo kļūdaino tekstu ietekmē mūsu vēstures literatūrā izveidojušies daudzi nepamatoti uzskati un nostiprinājušies daudzi aplami fakti interpretējumi. Sakarā ar to bija nepieciešami šos kļūdainos dokumentus izdot no jauna pareizā veidā, kas pašreiz tiek veikts ar Latvijas vēstures avotu II sēj. – Senās Latvijas vēstures avoti.

Nākošo svarīgāko avotu grupu norāda nepieciešamība iegūt pilnīgu skaidrību par Latvijas saimnieciskās attīstības procesu viduslaikos. Proti, šeit ir vajadzīgas plašas muižu saimniecības dokumentu publikācijas. Vidzemes muižu saimniecības dokumenti ir izdoti līdz 1545. g. (H. Bruiningk, *Livländische Güterurkunden*. II. 1923); Kurzemes muižu dokumenti ir izdoti ļoti trūcīgi, pēdējos gadu desmitos šeit publikāciju tikpat kā nemaz nav bijis. Pēdējais apstāklis izskaidrojams ar to, ka Kurzemes muižu dokumenti no 1919. g. atrodas Vācijā un latviešu pētniekiem nebija pieejami. Šā gada pavasarī Vēstures institūts iesācis Kurzemes zemes archīva materiālu fotokopēšanu Prūsijas valsts slepenajā archīvā Berlīnē – Dālemā un pēc šo darbu nobeigšanas varētu sākt konkrēti runāt par šai archīvā uzglabāto Kurzemes muižu dokumentu izdošanu. Turpinot, kaut gan sašaurinātos apmēros, Vidzemes muižu saimniecības dokumentu izdošanu, LPSR vēstures institūts pašreiz iespiež prof. A. Švābes sakopotos Bērzaunes muižas saimniecības dokumentus, kas spēs sniegt zināmu ieskatu vismaz viena novada saimniecības attīstības gaitā 16. g.s. Protams, šie darbi būs jāturpina.

LPSR vēstures institūts pēc iespējas pievērsīs uzmanību arī 17. g.s. saimnieciskās attīstības gaitas noskaidrošanai. Svarīgu materiālu šeit sniedz zviedru valdības izdarītās arklu revīzijas un citi muižu dokumenti. Līdz Vēstures institūta nodibināšanai šai nozarē bija parādījušās tikai 2 nozīmīgākas publikācijas: Prof. A. Švābe, *Die älteste schwedische Landrevision Livlands* (1933) un E. Dunsdorfs, *Uksenšernas muižu saimniecības grāmatas* (1935). Sākot ar 1938. g., Vēstures institūts sācis izdot institūta kārtējā biedra doc. E. Dunsdorfa sakārtojumā 1638. g. Vidzemes arklu revīzijas materiālus, no kuriem 2 sējumi ir jau iznākuši un 3. atrodas spiestuvē. Šiem kvalificēta lietpratēja sakopotajiem materiāliem pievienots arī plašs pētījums par tematā apskatītajiem jautājumiem.

Doc. E. Dunsdorfs ir veicis arī plašus priekšdarbus Lielā zviedru kadastra (1688. g.) materiālu apstrādāšanai, un, jādodomā, tuvākos gados būs iespējams stāties arī pie šo materiālu izdošanas. Ja šiem izdevumiem pievienosies vēl kāda muižu dokumentu izlase (jāpiezīmē, ka daži muižu archīvi ar vērtīgiem dokumentiem ir iegūti, aizturot tos vācu izceļotāju bagāžā 1939. g. beigās un iegūstot tos valsts īpašumā saskaņā ar Latvijas un Vācijas konvenciju), tad būs iegūts vispārīgs priekšstats par Latvijas saimnieciskās attīstības procesu XVII g.s. Protams, ar to nav teikts, ka tad jau visa XVII g.s. vēsture būs noskaidrota.

LPSR vēstures institūts atzīst, ka nav jāatstāj neievēroti arī tie avotu materiāli, kas apliecina, no vienas puses, muižniecības tieskmes pēc savu tiesību apjoma paplašināšanas un dzimtbūšanas reglamentēšanas, bet, no otras puses, – zemnieku aktīvo pretestību šiem

muižnieku nolūkiem. Kā XVII g.s., tā arī citos laikos mūsu vēsture ir bagātīgi piepildīta ar šķiru cīņas elementiem, un tagad tikai jāprot uzmeklēt vēl joprojām arhīvu krājumos glabājušos faktu materiālus, lai celtu tos gaismā un dotu iespēju izmantot vēstures procesa attēlošanai patiesi zinātniskā, resp., vēsturiskā materiālisma garā.

Daudz vēl darāms XVIII g.s. vēstures avotu izdošanā. Šeit līdz šim izdoti galvenokārt dokumenti, kas raksturo zemnieku tiesisko stāvokli. Zemes revīziju un muižu dokumenti vēl gaida kārtotāja un izdevēja. LPSR vēstures institūts šo lietu nav aizmirsis, tikai pašreizējie samērā nepietiekošie zinātnisko līdzstrādnieku kadri nav ļāvuši stāties pie kāda konkrēta darba.

Pievēršoties XIX g.s. vēstures avotu edīcijai, jākonstatē, ka publicētos Latvijas vēstures avotu I un V sēj., kas aptver t.s. tautas atmodas laikmetu, šķiru cīņas process jau ir dokumentēts pietiekoši spilgti. Vēl vairāk, publicētās avotu liecības nepārprotami norāda, ka apzinātas revolucionāras cīņas sākumi Latvijā datējami ar pagājušā gadsimteņa 60-tiem gadiem, kad pat paceļas runas par “социально-демократическое направление” (LVA 1. sēj. 177. lp.) un “socialistische Bewegung” (LVA 5. sēj. 576. lp.). Turpinot šim posmam sekojošā laikmeta avotu apzināšanu, LPSR vēstures institūts pašreiz apstrādā t.s. Manaseina revīzijas laikmeta dokumentus. Līdz šim pilnīgi nepazīstamie avoti atklāj Latvijas iedzīvotāju revolucionāru noskaņojumu un darbību 1881.–1884. g.: mēs redzam starp citu nelegālas sapulces, proklamācijas, politiskas demonstrācijas, revolucionāru dzeju (tie svabadi gari, Laužas ar vari, Lai taptu, kas saistīts, Svabads ar raisīts u.t.t.), sakarus ar Ženevas federālistu Barku, apvainojumus sakaros ar “Narodnaja Voļa”, pasīvu pretestību administrācijai, uzbrukumus baroniem, politiskas prāvas, slodzīšanu cietumos u.t.t.

Pēc šo materiālu apstrādāšanas ir paredzēts pāriet pie Jaunās strāvas laikmeta, proletariāta revolucionārās cīņas sākumiem un 1905. g. revolūcijas materiāla sakopošanas. Chronoloģiskā secībā pienāks kārtā arī jaunākiem laikiem, kas bez iepriekšējo posmu izpētīšanas nevarētu tikt pilnīgi saprasti.

Ar šo referējumu ir aizskarti tikai tie avotu edīcijas darba posmi, par kuriem pašreizējā gaitā zināms konkrēts plāns ir jau izveidojies. Kā jau minēts, darba apmērus LPSR vēstures institūtam ietekmē zinātnisko līdzstrādnieku kadri. Pēdējiem paplašinoties, varēs paplašināties arī darbu plāns.

Protams, vēstures avotu apzināšana un izdošana nebija vienīgā LPSR vēstures institūta zinātnisko interešu sfēra. Ir arī domāts un kaut kas darīts monografisku pētījumu publicēšanā. Tiesa, tie pētījumi, ko līdz šim snieguši Vēstures institūta aktīvie līdzstrādnieki, savos apmēros nav bijuši lieli, un tāpēc tos ir bijis iespējams publicēt institūta izdotā žurnāla slejās. Atzīmēsim šeit no tiem apmēru ziņā prāvākos:

1. Prof. A. Švābe. Sigismunda Augusta Livonijas politika. 83 lp. (LVIŽ 1937. g. 67.–109., 483.–522. lp.);
2. Prof. A. Švābe. Mūsu senās naudas sistēmas. 74 lp. (LVIŽ 1939. g. 177.–212., 323.–350., 505.–514. lp.);
3. A. Altements. Studijas nacionālās atmodas vēsturē. 72 lp. (LVIŽ 1939. g. 45.–80., 367.–402. lp.);
4. Prof. A. Spekke. Brēmenes Ādamu lasot ar latviešu tautas vēsturnieka acīm. 56 lp. (LVIŽ 1937. g. 11.–66. lp.);
5. A. Altements. Vidzemes zemnieku reformas jautājums 1795.–97. g. 50 lp. (LVIŽ 1938. g. 35.–84. lp.);
6. Ģen. M. Peniķis. Vācu iebrukums Kurzemē un Ziemeļļietavā 1915. g. pavasarī. 43 lp. (LVIŽ 1939. g. 515.–558. lp.);
7. P. Bērziņš. Zemnieku nemieri Kauguros 1802. g. 43 lp. (LVIŽ 1937. g. 523.–565. lp.);
8. E. Dunsdorfs. Latvju zemnieku brīvības izredzes Kārļa XI laikā. 39 lp. (LVIŽ 1937. g. 187.–225. lp.);
9. E. Dunsdorfs. Klausu beigu cēliens Kurzemē. 34 lp. (LVIŽ 1938. g. 85.–118. lp.);
10. Z. Kaktiņš. Rīgas linu audēju amats un tā cīņas 18. g.s. 32 lp. (LVIŽ 1938. g. 401.–432. lp.);
11. J. Jenšs. Vidzemes zemnieku pārtikas jautājums 18. g.s. un 19. g.s. sākumā. 28 lpp. (LVIŽ 1938. g. 373.–400. lp.);
12. B. Brežgo. Latgales zemnieku pretošanās dzimtbūšanai krievu laikos. 28 lp. (LVIŽ 1939. g. 271.–298. lp.).

Pie plašākiem pētījumiem vairāki vēsturnieki pašreiz strādā. Piemēram, LPSR vēstures institūta ģenerālsekretārs M. Stepermanis jau ilgāku laiku gatavo plašu darbu “Vidzemes zemnieku nemieri XVIII g.s. otrā pusē”, kam archīvu materiālus viņš vācis arī ārzemju archīvos. Vairāku citu vēsturnieku aktīvu interešu laukā ir gan XVII, gan XVIII, gan XIX g.s. vēstures attīstības procesi. Šķiru cīņas elementi visos šais procesos ir spilgti izteikti. Tiesa, agrāk par šādiem tematiem rakstot, latviešu vēsturniekiem nebija iespējams tos pienācīgi dziļi analizēt. Taču arī tad vācu vēsturnieki, kuru vēstures faktu interpretāciju un ideoloģiju latviešu vēsturniekiem nācās apkarot, latviešu vēsturnieku darbos saskatīja “dziļāku saskaņu” ar “lieliniecisko vēsturnieku atziņām” (žurnāls “Jomsburg” 1938. g. Nr. 3. 436. un c. lp., tā paša žurnāla 1939. g. Nr. 1/2. un c.). Protams, tik tālu latviešu vēsturnieki patiesībā vēl nebija nogājuši. Taču konkrētais faktu materiāls, ar ko latviešu vēsturniekiem iznāk nodarboties, vedināt vedina uz tā interpretācijas zinātniski teorētisko pamatu meklēšanu. Var droši cerēt, ka asinājuši savu skatu marksisma-ļeņinisma mācībās, latviešu vēsturnieki spēs mūsu vēstures procesus analizēt pietiekoši dziļi un interpretēt pietiekoši zinātniski pamatoti. Tad viņi atradīs iespēju no zemnieku un muižnieku šķiru

cīņas pāriet arī pie tā šīs cīņas posma, kad sākas strādniecības aktivitāte. Pagaidām nelielos apmēros izdarītā “Jaunās strāvas” laikmeta materiālu apzināšana jau devusi dažus interesantus norādījumus dziļākai šās kustības izpratnei.

Kopējā vērtējumā par pēdējos gados publicētajiem monografiskiem pētījumiem jāsaaka, ka, kaut gan tie ir snieguši labu tiesu jaunu atziņu, kas pilnīgi sagrāvušas daudzas vācu vēsturnieku agrākos laikos radītās leģendas, tad līdz ar to ir arī noskaidrojies, ka detalizēta vēstures procesa skatīšana būtu vēl jāturpina, monografijām vēstures pētīšanas darbā turpmāk būtu jāierāda varbūt pat vēl lielāka vieta.

Pievirzoties pārējām vēsturnieku darbības sfērām, tūlīt jākonstatē lieli robi. Jau ilgu laiku latviešu vēsturnieki sāpīgi izjūt vēstures bibliografijas rādītāja trūkumu. Pēc 1877. g. iznākušās Ed. Vinkelmaņa grāmatas “Bibliotheca Livoniae Historica” mēs vairs nekā līdzīga nevaram uzrādīt. Mūsu vēsturniekiem pašreiz jāorientējas pēc tādiem nepilnīgiem izdevumiem kā J. Misiņš, Latviešu rakstniecības rādītājs (1924), Latviešu zinātne un literatūra (Valsts bibliotēkas izd.), Vēstures bibliogrāfija 1918.–1935., red. E. Štengele (1935). LPSR vēstures institūts ir atzinis bibliogrāfijas rādītāja izdošanas nepieciešamību, taču pietiekoša kadra trūkums nav ļāvis šo pasākumu realizēt.

Otrs aktuālākais jautājums ir – vēstures terminoloģijas vārdnīcas sastādīšana un izdošana, kurai gan jānovērš līdz šim pastāvošā nevienādība terminoloģijā, gan jāsniedz pilnīgi terminu jaunradījumi. Vēstures institūtā par šo jautājumu ir runāts, taču konkrētu sasniegumu vēl nav. Jāpiezīmē, ka abos pēdējos jautājumos – vēstures bibliografijas un terminoloģijas vārdnīcas – mūsu kaimiņi igauņi ir mums tālu priekšā. Ar 1933. g. iesāktais izdevums “Bibliotheca Estoniae Historica 1877–1917” 1939. g. ir pabeigts un aptverot 632 lp. zināmā mērā noder arī mūsu vēsturniekiem. Tāpat ir sagatavots igauņu terminoloģijas vārdnīcas manuskripts un pašreiz tiek kārtota tā salikšana un iespiešana.

Robs ir sajūtams arī mūsu vēstures ģeografijas laukā. Vēstures institūts gan ir lēmis par vēstures atlanta izdošanu, šim nolūkam ir uzņemti līdzekļi budžetā un veikti zināmi priekšdarbi, taču paša atlanta izveidošanā stāv priekšā vēl daudz intensīva darba.

Noslēdzot šo pārskatu, jākonstatē, ka Latvijas vēstures pētīšanā pašreizējie uzdevumi zināmā mērā būtu jāpielīdzina laboratorijas darbam. Liekas, šā darba koncentrēšana LPSR vēstures institūtā būtu lietderīga. Ievērojot priekšā stāvošo darbu plašumu, protams, būtu vēlams institūta zinātnisko līdzstrādnieku kadrus paplašināt, tāpat būs nepieciešami izveidot ciešākus sakarus ar PSRS Zinātņu Akadēmijas vēstures institūtu un citiem attiecīgiem institūtiem. Beidzot, veicot dažādus šaurākus uzdevumus LPSR vēstures institūtā, pro-

tams, vienmēr būs jātur acīs lielākais uzdevums – vispārīgas Latvijas vēstures izdošana vēsturiskā materiālisma garā. Šai sakarā nav bez intereses atzīmēt, ka 1904. g. savas grāmatas “Latviešu zemnieks” priekšvārdā rakstījis aktīvais latviešu strādnieku šķiras cīnītājs Fr. Roziņš: “Baltijas agrarwehsturi sarakstīt tagad ir gluschi neespehjams. Eekams pee tam war peedomat, wajag wisus daschados jautajumus apstrahdat atsewischķos rakstos – monografijās. Schahdu monografiju sastahdischana tagad ir latweeschu wehsturneeku galwenais usdewums. Un, ja mums buhtu dauds mas stipri liberaļi, tad tas buhtu wiņū darbs. Mums tikai atliktos monografijās sakrahtos materialus pareisi sawirknet un ar sozialistiskās atsiņas gaismu apgaismot. Bet latweeschu “liberalee” tauteschi der tikai preeksch urra-saukschanas, laimes usderschanas un padwibas juhtu klahstischanas. Tee ir swehtdeenas wihri, kam naw ne spehjas, ne gribas us nopeetnu darbu. Tapehz mums “tautas aisleedsejeem” sozialdemokrateem jagahdā par latweeschu wehsturi. Un agrak waj wehļak mehš to apgahdasim.”

Tāpat jānorāda, ka līdz šim vienīgo plašāko Latvijas vēsturi ir sarakstījis K. Landers, pie tam vēstures procesus tveŗot vēsturiskā materiālisma skatījumā (K. Landers, Latvijas vēsture. I. 1908; II. 1908; III. 1909; 176+8; 195+7; 228+201 p.).

Un, ja nu latviešu pilsonība arī pilsoniskās Latvijas pastāvēšanas 22 gados nav spējusi sniegt vispārīgo Latvijas vēsturi, tad tagad Padomju Latvijas vēsturniekiem būs jāstājas pie Fr. Roziņa 1904. gada solījuma realizēšanas – jāapgādā Latvijas vēsture marksisma-leņinisma skatījumā.

Latvijas vēstures institūts

I. Sastāvs.

1. Goda biedri:

1. Dr. Kārlis ULMANIS, Rīgas pili.
Iev. 1936. g. 10. febr., apst. 1939. g. 31. janv.

2. Kārtējie biedri:

1. cand. iur. doc. Benno ĀBERS, Rīgā, Kazarmju ielā 6–7. (90967);
par biedru līdzstrādnieku ievēlēts 1937. g. 14. janv., apstipr. 1937. g. 21. janv.;
par kārtējo biedru iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.
2. prof. Dr. theol. Ernsts Ludvigs ADAMOVIČS, Rīgā, Artillerijas ielā 3–28. (92444);
ievēl. 1939. g. 18. dec, apst. 1940. g. 9. janv.;
3. prof. Dr. Francis BALODIS, Rīgā, Skolas ielā 13–7. 32908 (26203);
iec. 1936. g. 28. janv.;

4. cand. hist. privatdoc. Jānis BĒRZIŅŠ, Rīgā, Slokas ielā 16. (43995);
iec. 1936. g. 28. janv.;
5. cand. oec. doc. Edgars DUNSDORFS, Jelgavā, Vadoņa ielā 57–8;
iev. par biedru līdzstr. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
iev. par kārtējo biedru 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
6. cand. hist. Dr. phil. Valdis ĢINTERS, Rīgā, Kr. Barona ielā
114–26. 27732 (91043);
iev. par biedru līdzstr. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
iev. par kārtējo biedru 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
7. ģen. Mārtiņš PENIĶIS, Rīgā, Antonijas ielā 12–9. (23822);
iec. 1936. g. 28. janv.;
8. prof. mag. theol. Jāzeps RANCĀNS, Rīgā, L. Altonavas ielā 6.
(43776);
iec. 1939. g. 3. okt.;
9. prof. Dr. Arnolds SPEKKE, Roma, Legazione di Lettonia, 4. via
Arcangelo Corelli;
iec. 1936. g. 28. janv.;
10. cand. hist. privatdoc. M. STEPERMANIS, Rīgā, Saldus ielā 4.
21866;
iev. 1937. g. 27. nov., apst. 1937. g. 7. dec.;
11. prof. Dr. Kārlis STRAUBERGS, Rīgā, Aizsargu ielā 23–1.
3567–17 (92296);
iev. 1937. g. 27. nov., apst. 1937. g. 7. dec.;
12. prof. Dr. Pēteris ŠMITS (miris 1938. g. 5. jūnijā);
iec. par kārt. biedru 1936. g. 28. janv.;
13. prof. Dr. Arveds ŠVĀBE, Rīgā, A. Pumpura ielā 4–4. 32840 (32944);
iec. 1936. g. 28. janv.;
14. prof. Dr. Augusts TENTELIS, Rīgā, Dzirnau ielā 31–27. 21866
(28362);
iec. 1936. g. 28. janv.;
15. prof. Dr. Roberts VIPERS, Rīgā, Blaumaņa ielā 8–5. (29543);
iec. 1936. g. 28. janv.

3. Biedri līdzstrādnieki:

1. arch. Pēteris ĀRENDIS, Rīgā, Dzirnau ielā 119–7. 32908;
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
2. Pēteris BĒRZIŅŠ, Rīgā, Avotu ielā 62–4. (95290);
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.
3. cand. hist. Vilis BIĻĶINS, Rīgā, Zeļļu ielā 21–8. 21386;
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
4. cand. hist. Pēteris DREIMANIS, Rīgā, Valdemāra ielā 67–17.
21795 (91682);
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;

5. cand. hist. et phil. Žanis KALVA (Karlsons), Jelgavā, Aizsargu ielā 1;
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
6. pulkv. Georgs KARLSONS, Rīgā, Brīvības ielā 14–14;
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
7. cand. hist. Nikolajs ĶAUNE (miris 1939. g. 4. apr.);
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
8. cand. hist. Roberts MALVESS, Rīgā, Kolkasraga ielā 8–1.
21866 (41513);
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
9. cand. hist. Reinholds MIĶELSONS, Rīgā, Kalnciema ielā 52a–8; 41763 (41403);
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
10. pulkv. Aleksandrs PLENSNERS, Berlin, W. 62 Lettische Gesandtschaft, Burggrafenstr. 13;
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
11. cand. hist. privatdoc. Antonijs POMMERS, Rīgā, Kr. Barona ielā 14–31. 30410 (28292);
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
12. cand. math. Jānis STRAUBERGS, Rīgā, L. Altonavas ielā 33. 32542 (41687);
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
13. cand. hist. Elvira ŠŅORE, Rīgā, Tērbatas ielā 4–36. 21524 (32134);
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
14. cand. hist. Rauls ŠŅORE, Rīgā, Tērbatas ielā 4–36. 34039 (32134);
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
15. cand. hist. Dr. phil. Eduards ŠTURMS, Rīgā, Olgas ielā 2–15.
21524;
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
16. ģen. cand. iur. Verners TEPFERS, Rīgā, Antonijas ielā 10.
23834 (30433);
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
17. cand. theol. Juris VĪGRABS, Berlin W. 62. Lettische Gesandtschaft, Burggrafenstr. 13;
iev. 1937. g. 14. janv., apst. 1937. g. 21. janv.;
18. cand. hist. Dr. phil. Nikolajs VĪKSNIŅŠ, Rīgā, Gogoļa ielā 13–24. 21795 (21342);
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
19. cand. hist. Frīdis ZĀLĪTIS, Meža parkā, Visbijas prosp. 15.
25900;
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.;
20. cand. iur. Jānis Tāivaldis ZEMZARIS, Rīgā, Gregora ielā 7–1. 26749 (44166);
iev. 1939. g. 18. dec., apst. 1940. g. 9. janv.

II. Institūta valde.

- prof. Dr. Augusts TENTELIS – direktors;
 iec. 1936. g. 28. janv.; otro reizi ievēl. 1938. g. 22. dec., apst. 1939. g. 17. janv.
 (uz 3 gadiem, sākot ar 1939. g. 28. janv.);
 prof. Dr. Francis BALODIS – vicedirektors;
 iec. 1936. g. 28. janv.; otro reizi iev. 1938. g. 22. dec., apst. 1939. g. 17. janv.
 (uz 3 gadiem, sākot ar 1939. g. 28. janv.);
 prof. Dr. Arveds ŠVĀBE – vicedirektors;
 iev. 1938. g. 22. dec., apst. 1939. g. 17. janv.
 (uz 3 gadiem, sākot ar 1939. g. 16. I);
 prof. Dr. Kārlis STRAUBERGS – saimniecības lietu vadītājs;
 apst. 1938. g. 12. apr. (uz 3 gadiem, sākot ar 1938. g. 1. apr.);
 privatdoc. Mārgers STEPERMANIS – ģenerālsekretārs;
 iec. par ģenerālsekretāru v.p.i. 1936. g. 28. janv., apst. par ģenerālsekretāru 1938. g. 12. apr. (uz 3 gadiem, sākot ar 1938. g. 1. apr.).

III. Iedalījums nodaļās.

1. Latviešu senvēstures nodaļa.

Nodaļas vadītājs – prof. Dr. Francis BALODIS;
 cand. hist. Dr. phil. Valdis ĢINTERS;
 arch. Pēteris ĀRENDIS;
 cand. hist. Elvīra ŠŅORE;
 cand. hist. Rauls ŠŅORE;
 cand. hist. Dr. phil. Eduards ŠTURMS.

2. Latviešu vecākās vēstures nodaļa.

Nodaļas vadītāji – prof. Dr. Augusts TENTELIS;
 prof. Dr. Arveds ŠVĀBE;
 cand. iur. doc. Benno ĀBERS;
 prof. mag. theol. Jāzepe RANCĀNS;
 prof. Dr. Arnolds SPEKKE;
 cand. hist. Vilis BIĻĶINS;
 cand. hist. Pēteris DREIMANIS;
 cand. hist. et phil. Žanis KALVA (KARLSONS);
 cand. hist. Roberts MALVESS;
 cand. hist. Reinholds MIĶELSONS;
 cand. math. Jānis STRAUBERGS;
 ģen. cand. iur. Verners TEPFERS;
 cand. theol. Juris VĪGRABS;
 cand. iur. Jānis Tālivaldis ZEMZARIS.

3. Latviešu jaunākās vēstures nodaļa.

Nodaļas vadītājs – Prof. Dr. Arveds ŠVĀBE;
 cand. hist. privatdoc. Jānis BĒRZIŅŠ;
 prof. Dr. Ernsts Ludvigs ADAMOVIČS;
 cand. oec. doc. Edgars DUNSDORFS;
 ģen. Mārtiņš PENIĶIS;
 Pēteris BĒRZIŅŠ;
 pulkv. Georgs KARLSONS;
 pulkv. Aleksandrs PLENSNERS;
 cand. hist. privatdoc. Antonijs POMMERS;
 cand. hist. Dr. phil. Nikolajs VĪKSNIŅŠ;
 cand. hist. Fridis ZĀLĪTIS.

4. Vispārīgās vēstures nodaļa.

Nodaļas vadītājs – prof. Dr. Augusts TENTELIS;
 cand. hist. privatdoc. Marģers STEPERMANIS;
 prof. Dr. Roberts VIPERS.

Latvijas vēstures institūta kārtējie biedri.

1940. g.

Institūta valde.

Prof. Dr. Augusts Tentelis – Dzirnau ielā 31–27; tel. 21866 (28362);
 prof. Dr. Francis Balodis – Skolas ielā 13–7; tel. 32908 (26203);
 prof. Dr. Arveds Švābe – Andr. Pumpura ielā 4–4; tel. 32840
 (32944);
 prof. Dr. Kārlis Straubergs – Aizsargu ielā 23–1; tel. 3567–17
 (92296);
 privatdoc. M. Stepermanis – Saldus ielā 4; tel. 21866;
 privatdoc. Jānis Bērziņš – Slokas ielā 16; tel. 43236 (43995);
 cand. iur. doc. Benno Zīgrīds Ābers – Kazarmju ielā 6–7; tel.
 (90967);
 prof. Dr. theol. Ernsts Ludvigs Adamovičs – Artilērijas ielā 3–28;
 tel. (92444);
 cand. oec. doc. Edgars Teodors Dunsdorfs – Jelgavā, Vadoņa
 ielā 57–8;
 cand. hist. Dr. phil. Valdis Ģinters – Kr. Barona ielā 114–26; tel.
 27732 (91043);
 ģenerālis Mārtiņš Peniķis – Antonijas ielā 12–9; tel. (23822);
 prof. mag. theol. Jāzeps Rancāns – L. Altonavas ielā 6; tel. (43776);
 prof. Dr. Arnolds Spekke – Legazione di Lettonie, 4, via Arcan-
 gelo Corelli, Roma;
 prof. Dr. Roberts Vipers – Blaumaņa ielā 8–5; tel. (29543).

Institūta biedri – līdzstrādnieki.

Latvijas senvēstures nodaļā:

- arch. Pēteris Ārends – Dzirnau ielā 119–7; tel. 32908;
cand. hist. Elvīra Šnore – Tērbatas ielā 4–36; tel. 21524 (32134);
cand. hist. Rauls Šnore – Tērbatas ielā 4–36; tel. 34039 (32134);
cand. hist. Dr. phil. Eduards Šturms – Olgas ielā 2–15; tel. 21524.

Latvijas vecākās vēstures nodaļā:

- cand. hist. Vilis Biļķins – Zeļļu ielā 21–8; tel. 21386;
cand. hist. Pēteris Dreimanis – Valdemāra ielā 67–17; tel. 21795 (91682);
cand. hist. et phil. Žanis Kalva – Jelgavā, Aizsargu ielā 1;
cand. hist. Roberts Malvess – Kolkasraga ielā 8; tel. 21866 (41513);
cand. hist. Reinholds Miķelsons – Kalnciema ielā 52a–8; tel. 41763 (41403);
cand. math. Jānis Straubergs – L. Altonavas ielā 33; tel. 32542 (41687);
ģenerālis cand. iur. Verners Tepfers – Antonijas ielā 10; tel. 23834 (30433);
cand. theol. Juris Vīgrabs – Lettische Gesandtschaft, Burggrafenstr. 13, Berlin W. 62;
cand. iur. Jānis Tāivaldis Zemzaris – Gregora ielā 7–1; tel. 26749 (44166).

Latvijas jaunākās vēstures nodaļā:

- Pēteris Bērziņš – Avotu ielā 62–4; tel. (95290);
pulkv. Georgs Karlsons – Brīvības ielā 14–14;
pulkv. Aleksandrs Plensners – Lettische Gesandtschaft, Burggrafenstr. 13, Berlin W. 62;
privatdoc. Antonijs Pommers – Kr. Barona ielā 14–31; tel. 30410 (28292);
Dr. phil. Nikolajs Vīksniņš – Gogoļa ielā 13–24; tel. 21795 (21342);
cand. hist. Frīdis Zālītis – Meža parkā, Visbijas prosp. 15; tel. 25900.

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTAM 75 GADI

2011. gada 14. janvārī Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts atskatīties uz savas darbības 75 gadiem. Tas ir pietiekami ilgs laika posms, kam raksturīgas dramatiskas politiskās pārmaiņas, kuras neglābjami skāra tādu katru varu interesējošu nozari kā vēsturi un tās pētniecību. Institūta darbība dažādos vēstures posmos no dažādiem skatpunktiem aplūkota jau vairākkārt.¹

1936. gada 14. janvārī Latvijas Ministru prezidents Kārlis Ulmanis un izglītības ministrs Augusts Tentelis parakstīja likumu “Par Latvijas vēstures institūtu”. Likums stājās spēkā parakstīšanas brīdī. Par institūta direktoru 1936. gada 28. janvārī iecēla profesoru Augustu Tenteli, par vicedirektoru – profesoru Franci Balodi, par ģenerālsekretāru – privātdocentu Marģeru Stepermani. 1938. gada 22. decembrī ievēlēja otru vicedirektoru – profesoru Arvedu Švābi, 1938. gada 12. aprīlī par saimniecības lietu vadītāju apstiprināja profesoru Kārli Straubergu. Institūtam bija goda biedri, kārtējie biedri un biedri – līdzstrādnieki.

Institūta nodibināšana atbilda tā laika nacionālajai politikai, kura par primāro uzskatīja latviešu tautas intereses un arī vēstures notikumus vēlējās aplūkot no latviešu tautas viedokļa.

Latvijas vēstures institūta izveidi 1936. gadā var uzskatīt kā loģisku turpinājumu divu dažādu vēsturnieku skolu sadursmei. 19. gs. sākumā pirmie akadēmiski izglītotie vēsturnieki nāca no vācbaltu vides. Saprotais, ka vācbaltieši Frīdrihs Georgs Bunge, Frīdrihs Krūze, Karls Širrens, Karls Zīverss, Augusts Bilenšteins, Leonīds Arbuzovs, Ernsts Zerafims u.c. reģiona vēsturi redzēja no savas tautas piederīgo viedokļa. Tā bija reģiona vēsture, kurā varas realizācija viduslaikos, jaunajos un jaunāko laiku sākumā bija to kārtu rokās, pie kurām latvieši nepiederēja.

Latvijas senākā vēsture, kas balstījās uz arheoloģiskajām liecībām, hroniku un citu rakstīto avotu ziņām, vēl bija salīdzinoši maz pētīta. Arheoloģiskais materiāls tikai sāka uzkrāties, un tā pirmās interpretācijas bija kļūdainas.²

Latviešu vēsturnieki, jau sākot ar pirmo akadēmiski izglīto vēsturnieku Jāni Krodznieku (Krīgeru), centās skatīt Latvijas vēsturi

¹ Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts. – Rīga: Zinātne, 1976. – 146 lpp.; *Graudonis J.* Latvijas vēstures institūts Latvijas Republikas laikā. 1936.–1940. gads // *LVIŽ.* – 1995. – Nr. 4. – 9.–16. lpp.; *Ronis I.* Latvijas vēstures institūts laikmeta kontekstā // *Turpat.* – 19.–36. lpp.; u.c.

² *Kruse Fr.* *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements.* – Dorpat; Leipzig, 1842.

no latviešu tautas pozīcijām. 1930.–1932. gadā iznāca Latvijas Universitātes mācību spēku sarakstīts krājums “Latvieši”,³ sekoja vairāki citi izdevumi.

Raksturojot Latvijas vēstures institūta dibināšanu, Jānis Graudonis rakstīja, ka 1936. gada 14. janvāris ir vēsturiskā robežzīme, no kuras sākās tāda Latvijas vēstures izpēte, kas vēsturiskos notikumus skata no latviešu tautas viedokļa, Latvijas vēsture kļuva par valsts augstākās varas atzītu valsts un tautas dzīves nepieciešamu faktoru.⁴

Piekrītot J. Graudona tēzei, jāatzīmē, ka vēstures notikumu skatījums no latviešu tautas pozīcijām bija aizsākts jau pirms institūta dibināšanas, bet institūta izveide nozīmēja valsts atbalstu šādam pētniecības virzienam, vienlaikus uzsverot, cik lielu nozīmi valdība piešķīra vēsturei. Nav šaubu, ka valsts institūts varēja radīt arī negatīvas sekas. Negatīvais moments slēpjas faktā, ka valsts vai citas politiskas institūcijas kā šo institūtu un finansiālo līdzekļu noteicējas var uzspiest pētniekiem savas īpašas intereses ne tikai pētniecības norisēs, bet arī ietekmēt gaidāmos rezultātus.⁵ Lai izprastu 1936. gadā dibinātā institūta pētniecības politiku, jāieskatās likumā “Par Latvijas vēstures institūtu”:

1. Latvijas vēstures institūts ir patstāvīga valsts augstākā zinātnes iestāde ar sēdekli Rīgā. Institūts pakļauts tieši izglītības ministram.

2. Institūta uzdevums ir latviešu un vispārīgās vēstures notikumu un parādību pētīšana un noskaidrošana nacionālisma un patiesības garā.

3. Institūta darbība aptver: 1) latviešu senvēsturi, 2) latviešu vecāko vēsturi, 3) latviešu jaunāko vēsturi un 4) vispārīgo vēsturi.

8. Nodibinoties Latvijas Zinātņu akadēmijai, vēstures institūts pāriet tanī kā viņas pirmā sastāvdaļa.⁶

Institūta veicamie uzdevumi sīkāk aplūkoti Latvijas vēstures institūta statūtos.

2. Institūts veic savu uzdevumu:

1) vācot, aprakstot un izdodot Latvijas vēstures avotus un

2) organizējot un vadot Latvijas un vispārīgās vēstures pētniecību.

Otrā panta 2. punktā minētā uzdevuma veikšanai institūts:

4) uzdod noteiktai personai ar īpašiem nosacījumiem kādu latviešu vai vispārīgās vēstures problēmu monogrāfisku pētījumu;

5) nodibina vēstures rakstu apgādu;

6) izdod vēstures žurnālu.⁷

³ Latvieši. Rakstu krājums / Red. F. Balodis un P. Šmits. – Rīga: Valters un Rapa, 1930–1932. – I–II sēj.; Latvieši. Rakstu krājums. Otrs rediģēts izdevums. – Rīga: Valters un Rapa, 1936.

⁴ Graudonis J. Nozīmīgs notikums Latvijai un tās vēsturniekiem // LVIŽ. – 1995. – Nr. 4. – 5. lpp.

⁵ Ronis I. Latvijas vēstures institūts laikmeta kontekstā. – 23. lpp.

⁶ Valdības Vēstnesis. – 1936. – Nr. 13.

⁷ LVIŽ. – 1937. – Nr. 1.

Būtiskākais, ko gribētos atzīmēt, ir “pētniecība nacionālā garā”, ko saprata kā pētniecību no latviešu tautas pozīcijām, kas, protams, ietvēra subjektīvisma draudus. Tomēr norāde “patiesības garā” liecina par objektivitātes ievērošanu. Ļoti būtisks ir institūta statūtu 2. panta 1. apakšpunkts, kas norāda, ka institūta pirmais uzdevums ir vākt un izdot vēstures avotus. Tieši uz avotiem balstīta pētniecība nodrošina, ka tā notiek “patiesības garā”. Profesora A. Švābes vadībā iznāca Senās Latvijas vēstures avotu kopojums.⁸

1940. gadā pēc padomju okupācijas sākās institūta reorganizācija. Ieskatu ideoloģiskajās pārmaiņās, kuras skāra institūtu, sniedz šajā žurnāla numurā sadaļā VĒSTURES AVOTI publicētais pārskats par Latvijas vēstures institūta darbību, kas sagatavots 1940. gada 18. jūlijā.

1941. gada vasarā padomju okupāciju nomainīja nacionālsociālistiskās Vācijas okupācija. Padomju okupācijas gadā iecelto direktoru Jāni Liekni 1941. gadā nacisti nošāva. Institūtu slēdza un uz tā bāzes izveidoja Vēstures krātuvi, kas atradās Valsts arhīva pakļautībā. Par Vēstures krātuves direktoru iecēla profesoru Arvedu Švābi, par inspektoru – Jāni Tāļivaldi Zemzari. Pētniecības projektus realizēja nodaļu vadītāji Alfrēds Altements un Marģers Stepermanis. Vēstures krātuvei uzdeva izpētīt trīs projektus par šādām tēmām: Kirhenšteina valdība, Latvijas Universitātes boļševizācija, Latvijas armijas boļševizācija.⁹

Atjaunojoties padomju okupācijai, padomju vara pārņēma savā kontrolē arī vēstures pētniecību.

1944. gada 7.–8. decembrī LK(b)P CK Birojā tika pieņemts lēmums par vēstures zinātni Latvijā, kura 4. punktā bija noteikts atjaunot pie Latvijas Valsts universitātes Vēstures institūta darbu. Par atjaunotā institūta direktoru nozīmēja Marģeru Stepermani.

Tomēr padomju vara nevēlējās atzīt institūta vēsturisko pēctecību un par Latvijas PSR vēstures institūta dibināšanas dienu atzina 1946. gada 21. februāri, kad, nodibinoties Latvijas PSR Zinātņu akadēmijai, tajā tika iekļauts arī Vēstures un materiālās kultūras institūts (šādu nosaukumu institūts saglabāja līdz 1959. gadam).

1946. gada 20. jūnijā PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks Lavrentijs Berija parakstīja pavēli dibināt Seruma institūtu, Latviešu valodas un literatūras institūtu, Folkloras institūtu, Vitamīnu un hormonu institūtu un Vēstures institūtu, nododot tos Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas pārziņā.

⁸ Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1937–1941. – 1.–6. sēj.

⁹ Kangeris K. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā // Okupētā Latvija, 1940–1990: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 199.–202. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.).

Par pirmo direktoru iecēla Kārli Strazdiņu (direktors laikā no 1946. līdz 1963. gadam). 1963.–1970. gadā institūtu vadīja Aleksandrs Drīzulis, 1970.–1981. gadā – Valentīns Šteinbergs, bet 1981.–1988. gadā – Vincentis Karaļuns.

No Latvijas Republikas laika vēsturniekiem institūtā bija palikuši Marģers Stepermanis, Teodors Zeids, Boļeslavs Brežgo, Elvīra Šnore. Rīgā ieradās virkne Krievijas latviešu – Jānis Zutis, Jānis Krastiņš, Kārlis Strazdiņš, Aleksandrs Drīzulis.

Institūta uzdevumi mainījās atbilstoši Padomju Savienības Komunistiskās (boļševiku) partijas prasībām – “pamatojoties uz marksistiski ļeņinisko metodoloģiju, izstrādāt latviešu tautas vēstures zinātnisko periodizāciju, pētīt LPSR vēstures problēmas, atmāskot buržuāziski nacionālistiskās un Baltijas vācu antizinaētniskās koncepcijas”. Vēlāk “antizinaētniskās” koncepcijas nomainīja ar mūsdienu “buržuāziskās ideoloģijas” kritiku. Institūtā tika izveidotas vairākas nodaļas.

1946. gadā izveidoja Senākās un viduslaiku vēstures sektoru, kuru vadīja no Krievijas atbraukušais J. Zutis, kopš 1962. gada – T. Zeids. 1964. gadā nodaļu pārveidoja par Feodālisma vēstures sektoru.

1946. gadā institūtā izveidoja Materiālās kultūras sektoru, kuru līdz 1957. gadam vadīja T. Zeids. Sektorā ietilpa arheologu un etnogrāfu grupas, katra trīs cilvēku sastāvā, un pieminekļu aizsardzības grupa divu cilvēku sastāvā. No pirmskara arheologiem Latvijā bija palikusi Elvīra Šnore, pārējie bija vai nu emigrācijā (Francis Balodis, Valdemārs Ģinters, Eduards Šturms), vai represēti (Ādolfs Karnups, Rauls Šnore). 1951. gadā sektoru reorganizēja par patstāvīgu Arheoloģijas sektoru, kuru līdz 1958. gadam vadīja T. Zeids, bet no 1958. līdz 1964. gadam – Ādolfs Stubavs.

1964. gadā institūtā izveidoja Arheoloģijas un etnogrāfijas sektoru. Par apvienotā Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora vadītāju kļuva H. Strods (1964–1970). Sektora arheologu grupu pārmaiņus vadīja Ā. Stubavs un Ē. Mugarēvičs. 1971. gadā sektoru reorganizēja par Arheoloģijas un antropoloģijas sektoru Ē. Mugarēviča vadībā. 1985. gadā no sektora nodalījās Antropoloģisko pētījumu laboratorija R. Denisovas vadībā, kas kļuva par patstāvīgu ZA struktūrvienību.

Jau 1946. gadā institūtā tika izveidota etnogrāfu grupa, kuru vadīja baltu filoloģe Daina Zemzare. Ekspedīcijās Augšzemē un Piebalgā iegūtie materiāli kļuva par Etnogrāfijas nodaļas arhīva sākumu. 1951. gadā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas sastāvā tika izveidots Etnogrāfijas un folkloras institūts. Pēc institūta reorganizācijas 1956. gadā Etnogrāfijas sektoru iekļāva Vēstures institūta sastāvā.

No 1956. līdz 1961. gadam nodaļu vadīja M. Stepermanis, pēc tam – H. Strods (1964.–1970. g. viņš bija apvienotā Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora vadītājs), bet laikā no 1971. līdz 1995. gadam – Saulvedis Cimermanis.

1946. gadā tika izveidots Jauno un jaunāko laiku vēstures sektors, ko vadīja Jānis Krastiņš. 1964. gadā sektoru reorganizēja, izveidojot Kapitālisma vēstures sektoru, kuru turpināja vadīt J. Krastiņš, un Padomju sabiedrības vēstures sektoru Vasilija Savčenko vadībā. Sekojot PSRS ideoloģiskajām nostādnēm, Padomju sabiedrības vēstures sektora ietvaros tika izveidota Attīstītā sociālisma nodaļa V. Karaļuna vadībā.

1956. gadā tika izveidota senlietu konservācijas un restaurācijas laboratorija (vadītāji J. Cielēns (1956–1957), E. Mačulskis (1958–1959), J. Apals (1959–1966)). No 1966. gada līdz tās likvidācijai 2004. gadā laboratoriju vadīja Zigriņa Apala.

Četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmito gadu pirmajā pusē Vēstures un materiālās kultūras institūtā pastāvēja vēstures paliginātnieku sektors (vad. J. Zemzaris (1946–1949) un M. Stepermanis (1949–1955)).

Filozofijas sektors Zinātņu akadēmijas sastāvā tika izveidots 1959. gadā Ekonomikas institūta ietvaros, vēlāk to nodeva Vēstures institūtam. No 1971. gada V. Šteinberga vadītais sektors 1981. gadā nodalījās no Vēstures institūta un kļuva par patstāvīgu Filozofijas institūtu, bet V. Šteinbergs – par tā direktoru.

Institūtam bija arī sava zinātniskā bibliotēka Ģ. Bērenta vadībā. 1967. gadā to pievienoja LPSR ZA Fundamentālajai bibliotēkai, izveidojot Fundamentālās bibliotēkas Sabiedrisko zinātņu filiāli.

Padomju perioda izvērtējumu daļēji jau devis Indulis Ronis. Institūta darbība padomju okupācijas periodā – vairāk nekā 40 gadu ilgā laika posmā – ir pārāk gara un komplicēta, lai to novērtētu vienā rakstā. Nav šaubu, ka Latvijas PSR ZA Vēstures institūts ne tikai pakļāvās okupācijas varai un pielāgojās tās prasībām. Institūts kā vadošā vēstures pētniecības iestāde arī veidoja to vēstures interpretāciju, kāda bija jāpieņem sabiedrībai, kādu pasniedza augstskolās un skolās. Atbilstoši idejiskajām nostādnēm tika izstrādāts visaptverošs Latvijas vēstures kurss. Tapa darbs “Latvijas PSR vēsture” trīs sējumos (1953–1959; atbildīgie redaktori J. Zutis, J. Krastiņš, K. Strazdiņš), 1956. gadā izdeva Latvijas PSR vēstures saīsināto kursu. Lai gan atkāpšanās no PSRS nostādnēm nebija iespējama, īpaši jau tādos jautājumos, kas skāra padomju okupāciju, ko aizstāja ar “sociālistisko revolūciju”, bija arī acīmredzami pārspilējumi, kādus, šķiet, Maskavā pat nepieprasīja. Neapšaubāma pārcensšanās bija K. Ulmaņa autoritārā režīma apzīmēšana par “fašistisku”.

Astoņdesmito gadu vidū, kad jau bija jūtamas pārmaiņu vēsmas, iznāca trešais pārstrādātais un papildinātais “Latvijas PSR vēstures” izdevums divos sējumos.¹⁰ Šī, tāpat kā otrā izdevuma (1967) galvenais

¹⁰ Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. 2 sēj. / Atb. red. A. Drīzulis. – Rīga: Zinātne, 1986. – 1. sēj. – 400 lpp.; 2. sēj. – 552 lpp.

redaktors bija A. Drīzulis. Institūtu šajā laikā vadīja pārliecinātais komunistis V. Karaļuns. Rezultātā atkārtotais Latvijas PSR vēstures izdevums tika ieturēts iepriekšējās – padomju historiogrāfiskajās tradīcijās. Patīkams izņēmums bija I sējumā ievietotās kartes, kas atbilstoši tā laika arheologu un valodnieku atzinumiem iezīmēja baltu izplatības areālu 1. g.t. pr.Kr.¹¹ un slāvu migrāciju baltu teritorijā.¹²

Katra vēsturnieka darbs prasa individuālu vērtējumu, kāds laika gaitā neapšaubāmi tiks dots. To, ka institūta darbība padomju periodā var tikt vērtēta pretrunīgi, šķiet, vislabāk raksturo tādas diametrāli pretējas personības kā nacionāli noskaņotais Jānis Graudonis un Jānis Dzintars. Pēdējais Atmodas gados kļuva par kaislīgu interfrontistu. Domāju, ka līdzās J. Graudonim varētu minēt arī Elvīru Šnori, Teodoru Zeidu, Annu Zariņu, Andri Cauni un daudzus citus.

Neviennozīmīgi vērtējamās daudzas personības, kas vai nu vadīja institūtu, vai noteica gaisotni, kāda tur valdīja. Viņu vidū bija patiesi erudīti cilvēki, kuru pasaules uzskats bija veidojies Padomju Krievijā laikā, kad tur plosījās Staļina terors. Šie cilvēki bija pieredzējuši represijas pret latviešiem, bet paši brīnumainā kārtā bija no tām paglābušies. Lai gan savos darbos konsekventi “stāvēja marksisma-ļeņinisma pozīcijās”, viņi nereti pasargāja no represijām vai padzīšanas no institūta atsevišķus vēsturniekus, kas ļāva izdzīvot vairākām akadēmiskām tradīcijām un saglabāt kaut vāju, bet tomēr saikni ar pirmskara vēsturnieku paaudzi.

Neskatoties uz ideoloģiskajiem žņaugiem, institūts vairākās jomās guva izcilus sasniegumus, kas lielā mērā nosaka tā darbību arī šodien. Īpaši tas attiecās uz tādām nozarēm, kur pētījumi notika, izmantojot vēstures avotus – gan lietiskos, gan rakstītos. Tās bija vēstures palīgdisciplīnas arheoloģija, etnogrāfija, antropoloģija, dendrohronoloģija. Šīs disciplīnas arī atradās nedaudz sāņus no kontroles sistēmas. Tomēr der atcerēties, ka viens no institūta uzdevumiem bija, “pamatojoties uz marksistiski ļeņinisko metodoloģiju, izstrādāt latviešu tautas vēstures zinātnisko periodizāciju”. Lai gan no marksisma-ļeņinisma pozīcijām, tomēr pētīta tika latviešu tautas vēsture. Tas atļāva pētīt arī senāko vēsturi. Padomju laika īpatnība bija izvērstie pētījumi, kas bija saistīti ar tautu etnoģenēzi. Lai gan Padomju Savienībā šis pētniecības īstais iemesls bija mēģinājumi atrast slāvu etniskās saknes un parādīt krievu tautas ģenēzi, šie pētījumi rādīja atšķirīgu ainu, kad 1. g.t. pr.Kr. baltu un somugru izplatības areāli aizņēma plašus reģionus. Baltu etniskās vēstures problēmas tika aktīvi pētītas gan Latvijā, gan Lietuvā. Arī vairāki krievu zinātnieki (V. Sedovs, V. Toporovs u.c.) pauda līdzīgus uzskatus, kas bija būtisks atbalsts

¹¹ Balti un to kaimiņi 1. g.t. p.m.ē. 2. pusē // Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. – 1. sēj. – Ielikums.

¹² Balti un slāvi. 2. g.t. sākumā // Turpat.

arheologiem Baltijā. Arheologi (F. Zagorskis, I. Loze, I. Zagorska) ievērojami paplašināja priekšstatu par akmens laikmetu Latvijā. Plaši pētījumi Lubāna mitrājā, pie Burtnieku ezera, Salaspils Laukskolā u.c. gan būtiski paplašināja laikmeta hronoloģiskos ietvarus, gan radīja jaunu skatījumu uz akmens laikmeta problēmām. Jauns pētniecības virziens bija viduslaiku mūra piļu izpēte, kam pirmskara Latvijā netika pievērsta uzmanība. Plaši pētījumi notika arī senākajā mūra celtnē Baltijā – Ikšķiles baznīcā (J. Graudonis). Būtisks pagrieziens Rīgas arheoloģiskajā izpētē iezīmējās 1969. gadā, kad darbu uzsāka Latvijas vēstures institūta Rīgas arheoloģiskā ekspedīcija. Ekspedīcija Andra Caunes vadībā darbojās līdz 1995. gadam. Jānis Apals aizsāka hidroarheoloģiju Latvijā, atklāja un pētīja jaunu pieminekļu kategoriju – ezerpilis. Latvijas arheoloģijas augsto profesionālo līmeni uzskatāmi apliecināja kopdarbs “Latvijas PSR arheoloģija”.¹³

Plašās arheoloģiskās ekspedīcijas, īpaši Pļaviņu un Rīgas HES aplūdināšanai paredzētajās zonās, kā arī viduslaiku mūra pilis (Cēsis, Turaidā, Altenē, Bauskā, Koknesē, Sēlpilī, Alūksnē, Mārtiņsalā), Rīgā u.c. ļāva piesaistīt daudzus t.s. tehniskos darbiniekus, no kuriem liela daļa loloja sapni kļūt par arheologiem. Tas radīja konkurenci, kas, protams, veicināja šīs zinātnes nozares attīstību.

Pilnīgi neapgūta nozare bija antropoloģija, kurā pirmie pētījumi tika uzsākti 20. gadsimta piecdesmito gadu beigās. Antropoloģiskie dati līdz ar arheoloģisko materiālu un valodniecības dotumiem ļāva būtiski paplašināt iegūtās informācijas apjomu par dažādu periodu Latvijas iedzīvotājiem. Rita Grāvere aizsāka pētījumus etniskajā odontoloģijā. Antropologu galvenā uzmanība tika pievērsta jautājumiem par seno iedzīvotāju cilmi, kontinuitāti, migrācijām un to cēloņiem, latviešu etnoģenēzi.

Etnogrāfijas nodaļa organizēja vairākas ekspedīcijas Aknīstes, Alūksnes, Bauskas, Neretas, Piebalgas, Viļānu apkārtnē un savāca plašu materiālu par zemkopības rīkiem, apģērbi, tautas celtniecību. Jauninājums bija etnogrāfu sadarbība ar valodniekiem. Vēlākos gados etnogrāfi pievērsās arī latviešu un lībiešu etniskās vēstures pētījumiem.

Nozīmīgs notikums bija M. Stepermaņa aizsāktā rakstu krājumu sērija “Arheoloģija un etnogrāfija”, kuras pirmais laidieni iznāca 1957. gadā.

Atmodas gados institūts pārdzīvoja būtiskas pārmaiņas. Vairums institūta darbinieku ar savu intelektu un darbību iesaistījās pārmaiņu procesā. 1990. gadā tika atjaunotas 1936. gadā dibinātā institūta akadēmiskās tradīcijas, 1991. gadā iznāca atjaunotā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” pirmais numurs, 1994. gadā izveidoja Latvijas vēstures institūta apgādu. 1994. gada 1. janvārī Latvijas vēstures institūts

¹³ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga: Zinātne, 1974.

kļuva par Latvijas Universitātes sastāvdaļu, bet ar Ministru kabineta rīkojumu Nr. 176 un Latvijas Universitātes Senāta lēmumu Nr. 174 institūts no 2006. gada 1. aprīļa pārveidots par Latvijas Universitātes aģentūru "Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts". Šādā statusā institūts turpina darboties arī šodien.

Atmodas laikā un pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas institūtu vadīja Indulis Ronis (1990–1996), vēlāk Andris Caune (1996–2002) un Jānis Bērziņš (2002–2006).

Pašlaik LU Latvijas vēstures institūts pilda savu misiju – balstoties uz vēstures avotiem, veikt zinātniski pamatotu Latvijas vēstures izpēti no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām Eiropas vēstures kontekstā.

Institūta stratēģiskais mērķis ir uzturēt sabiedrībā akadēmiskās vēstures zinātnes vērtības, to nodrošinot ar pētījumiem par visiem Latvijas vēstures periodiem.

Institūta sastāvā ir Seno, jauno un jaunāko laiku pētniecības nodaļa (vadītājs J. Bērziņš), Padomju un nacistiskā režīma noziegumu pētniecības nodaļa (vadītāja I. Šneidere), Arheoloģijas nodaļa (vadītāja A. Vilcāne), Etnoloģijas nodaļa (vadītāja A. Jansone), Bioarheoloģijas nodaļa (vadītājs G. Gerhards), Bioarheoloģisko materiālu krātuve (vadītāja G. Zariņa), Arheoloģisko materiālu krātuve (vadītāja S. Tilko), Dendrohronoloģijas laboratorija (vadītājs M. Zunde).

Samazinoties finansējumam, institūts uzkrāto senlietu materiālu nodeva Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam. Pēc senlietu krātuves likvidēšanas zuda nepieciešamība arī pēc restaurācijas un konservācijas laboratorijas. Ir grūti pateikt, vai bija iespējami citi risinājumi un vai pašreizējā kārtība ir ideāla. Nav šaubu, ka šādi institūta zinātniskās darbības potenciāls tika mazināts. Domāju, ka, kļūstot par Latvijas Universitātes aģentūru, institūtam bija iespējams būtiski paplašināt laboratorijas darbību un tā varēja kļūt par nozīmīgu institūta un līdz ar to arī Latvijas Universitātes struktūrvienību.

Institūts neatkarības gados seko tām akadēmiskajām tradīcijām, kādas tika iedibinātas, izveidojot institūtu. Vairums vēsturnieku, kuri savos pētījumos balstījās uz vēstures avotiem, atbrīvošanos no padomju cenzūras un uzspiestajām idejiskajām klišejām uztvēra ar gandarījumu. Kā lieliskus piemērus var minēt Valda Bērziņa pētījumus par latviešu strēlnieku vēsturi,¹⁴ Jāņa Bērziņa pētījumus par Latvijas strādnieku sociālo stāvokli 20. gs. sākumā.¹⁵ Tapušas vairākas vēstures avotu publikācijas. Ēvalds Mugurēvičs sagatavojis

¹⁴ *Bērziņš V.* Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1995. – 288 lpp.

¹⁵ *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets. 1900–1914. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 335 lpp.

izdošanai svarīgākos senākos Latvijas vēstures avotus.¹⁶ Pārskatu par Latvijas senākajiem rakstītajiem avotiem (līdz 1800. gadam) publicējis T. Zeids.¹⁷ A. Caune apjomīgā monogrāfijā apvienojis pētījumus Rīgas arheoloģijā.¹⁸ S. Cimermanis jau piecdesmitajos gados uzsāktos pētījumus par zveju un zvejniekiem apkopojis monogrāfijā 1998. gadā.¹⁹ Uzskaitījumu varētu turpināt.

Institūts turpina izdot rakstu krājumu "Arheoloģija un etnogrāfija", iedibinātas arī jaunas zinātnisko rakstu sērijas: "Latvijas viduslaiku pilis" (kopš 1999), "Senā Rīga" (kopš 1998).

Pēc neatkarības atjaunošanas tapuši vairāki ievērojami kopdarbi – "Latvijas senākā vēsture",²⁰ "Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apcerējums",²¹ "20 gadsimta Latvijas vēsture", I un II sējums (atbildīgais redaktors V. Bērziņš).²²

Kopš 1998. gada institūta vēsturnieki aktīvi darbojušies Latvijas Vēsturnieku komisijā. Par tās pirmo priekšsēdētāju tika ievēlēts toreizējais LVI direktors A. Caune, kurš uzņēmas arī "Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu" galvenā redaktora pienākumus. Laikā no 2000. līdz 2009. gadam iznāca 25 "Latvijas vēsturnieku komisijas rakstu" sējumi.

Turpina iznākt arī atjaunotais "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls". Citējot 1993. gadā apstiprinātos institūta statūtus: "1936. g. Latvijas vēstures institūta pēctecības atjaunošana un tā žurnāla (1991. g.)

¹⁶ Indriķa hronika / No latīņu valodas tulk. Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga: Zinātne, 1993. – 453 lpp.; Atskaņu hronika / No vidusaugšvācu val. atdzejojis V. Bisenieks; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga: Zinātne, 1999. – 389 lpp.; Vartberges Hermaņa Livonijas hronika / No latīņu val. tulk., priekšvārdu un komentārus sarakst. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 334 lpp.; Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols 1312. gadā. Liecinieku nopratināšana par notikumiem Livonijā 13.–14. gadsimta mijā / No latīņu val. tulk., priekšvārdu un komentārus sarakst. Ēvalds Mugurēvičs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. – 455 lpp.

¹⁷ Zeids T. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti (līdz 1800. gadam). – Rīga: Zvaigzne, 1992. – 216 lpp.

¹⁸ Caune A. Pētījumi Rīgas arheoloģijā: Rakstu izlase. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 571 lpp.

¹⁹ Cimermanis S. Zveja un zvejnieki Latvijā 19. gadsimtā. – Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1998. – 248 lpp.

²⁰ Latvijas senākā vēsture: 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 463 lpp.

²¹ Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apcerējums. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 575 lpp.

²² 20. gadsimta Latvijas vēsture. I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 869 lpp.; 20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts. 1918–1940. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. – 1022 lpp.

atjaunošana simbolizē t.s. Padomju Latvijas vēstures pētniecības metodoloģisko sabrukumu un atgriešanos pie akadēmiskām tradīcijām vēstures pētniecībā.”²³

Institūta darbība laika posmā pēc neatkarības atjaunošanas dažkārt izpelnījusies kritiku, īpaši tajās aprindās, kuras nespēj samierināties ar padomju laikā radīto mītu sabrukumu. Reizēm dzirdamie pārmetumi, ka institūts, saņemot valsts finansējumu, kalpo valsts ideoloģijai, ir absurdi, jo skan no tiem, kuri paši kalpoja ideoloģijai un atkāpšanos no tās uzskata par “kalpošanu citai ideoloģijai” un dēvē par “vēstures pārrakstīšanu”. Šādi pārmetumi vairāk atskanējuši no Krievijas puses, bet dažkārt arī latviešu plašsaziņas līdzekļos pavīd izteicieni, ka ir jautājumi, kas “nesaskan ar Zinātņu akadēmijas (domāts Vēstures institūts) oficiālo viedokli”. Institūts no valsts saņem tikai nelielu bāzes finansējumu, ar ko nav iespējams pilnībā nodrošināt infrastruktūras uzturēšanu un darbinieku minimālo algu. Pārējo finansējumu institūts saņem, realizējot zinātniskos grantus, kurus iegūst, piedaloties atklātos konkursos. Institūts piedalās arī Valsts pētniecības programmu realizācijā, kuru projekti tāpat tiek izvērtēti konkursa kārtībā. Institūta zinātnieki iesaistās arī starptautiskos projektos, īsteno pašvaldību finansētus pētniecības projektus, īpaši arheoloģijā.

Savu autoritāti institūts uztur, tikai pateicoties savu pētnieku kvalifikācijai un profesionālajai varēšanai.

Žurnālā ievietotie attēli sniedz tikai nelielu ieskatu institūta darbībā pirmskara Latvijā un padomju laikā. Daudzi redzami vēsturnieki ir “palikuši aiz kadra”. Atzīmējot institūta dibināšanas 75. gadadienu, iecerēts 2011. gadā turpināt publicēt attēlus, kas raksturotu atsevišķu nodaļu darbu. Šo rindu autors izsaka pateicību ilggadējai Etnogrāfijas nodaļas darbiniecei Melitai Svarānei par iespēju izmantot attēlus no viņas personiskā arhīva. Šīm fotogrāfijām anotācijas sagatavotas ar arheoloģes Dagnijas Svarānes palīdzību. Laikmeta raksturošanai īpaši nozīmīga ir fotogrāfija, kuru ieguvām, pateicoties profesoram Heinriham Strodam. Foto apliecina, kāda uzmanība tika pievērsta vēstures traktējumam Latvijā. Zīmīgi, ka 1976. gadā iznākušajā publikācijā Staļina portrets izdzēsts – tā vietā melns laukums.²⁴ Pateicība pienākas arī Dainai Millerei un Ivaram Ločmelim.

Padomju laika realitāti labi raksturo attēls, kurā institūta darbinieki pulcējas 1. maija svētku demonstrācijai. Pēc Dagnijas Svarānes stāstītā, viņa pieteikusies iet demonstrācijā, jo cerējusi, ka institūta tā laika direktors V. Karaļuns dos atļauju aizbraukt uz Zviedriju. Karaļuns atļauju tomēr nav devis. Kā vēlāk noskaidrojies – baidījies, ka Dagnija tur arī paliks...

Guntis Zemītis

²³ Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Statūti (apstiprināti Latvijas Universitātes Senāta sēdē 1993. gada 29. novembrī).

²⁴ Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts. – 31. lpp.

Latvijas vēstures institūta direktors (1936–1940) Augusts Tentelis un vice­direktors (1936–1940) Francis Balodis apmeklē institūta kārtējā biedra Valdemāra Ģintera vadītos arheoloģiskos izrakumus Mežotnes pilskalnā 1939. g. No kreisās F. Balodis, V. Ģinters, A. Tentelis. (Foto no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājuma)

Institūta vicedirektors (1938–1940),
Vēstures krātuves direktors (1941–
1944) Arvedis Švābe

Latvijas senākās un viduslaiku
vēstures sektora vadītājs Jānis
Zutis (1946–1962). (No LU LVI
arhīva)

“Latvijas PSR vēstures” I sējuma maketa apspriešana 1951. gadā LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas zālē Rīgā Vāgnera ielā 5. Runā PSRS ZA akadēmiķis B. D. Grekovs, “PSRS vēstures” galvenais redaktors. Prezidijā L. Lapina, LK(b)P CK sekretārs A. Pelše, LPSR Augstākās padomes prezidija priekšsēdētājs A. Kirhenšteins, LPSR ZA prezidents J. Peive, P. Valeskalns, J. Zutis, L. V. Čerepins. (No Heinriha Stroda personiskā arhīva)

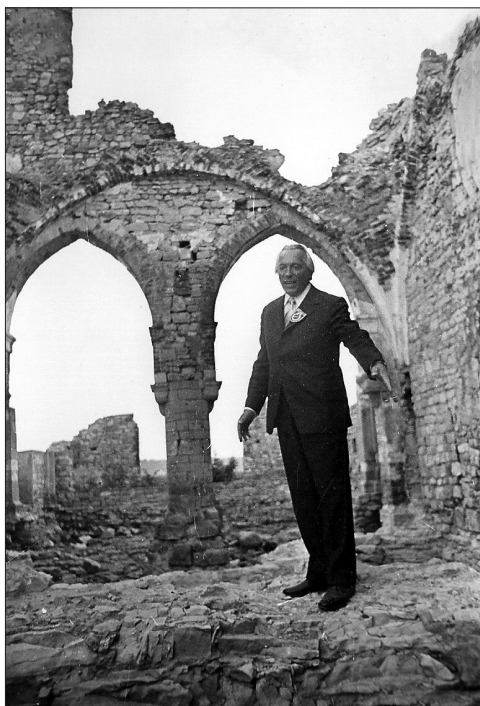
Institūta prezidijā (no kreisās) Elvira Šnore, Vilis Samsons, Aleksandrs Drīzulis (direktors 1963–1970), Valentīns Šteinbergs, Jānis Babris, Teodors Zeids, Zigurds Balēvics. 20. gs. 60. gadi. (No Melitas Svarānes personiskā arhīva)

Ekskursijā uz vēl neapplūdināto Staburagu. Stāv Aurora Ūdre un Ēriks Žagars. Priekšplānā Zigurds Balēvics, Dzidra Liepiņa, Velta Kalnača. 1962. g. (No M. Svarānes personiskā arhīva)

Feodālisma vēstures sektorā apspriež Ritas Brambes kandidāta disertāciju. No kreisās: Teodors Zeids, Brigita Brigere, Meta Āboliņa (stāv), Melita Svarāne, Dzidra Ozoliņa, Rita Brambe. 1975. g. (No M. Svarānes personiskā arhīva)

Jānis Graudonis izrakumu sezonas noslēgumā Ikšķīles baznīcā. 20. gs. 70. gadi. (No M. Svarānes personiskā arhīva)

Elvīras Šnores 60 gadu jubileja.
Aizmugurē no kreisās R. Rimantiene
(Lietuva), Ādolfs Karnups, Voldemārs
Jāņkalniņš. 1965. g. (No M. Svarānes
personiskā arhīva)

Institūta darbinieki 1982. g. 1. maijā. Priekšplānā Ivars Ločmelis, viņam aiz muguras Ēvalds Mugurēvičs, Māris Atgāzis, Muntis Auns, pa labi Dagnija Svarāne. (No M. Svarānes personiskā arhīva)

Daina Bleiere aizstāv vēstures zinātņu kandidāta disertāciju.
1985. g. (No LU LVI arhīva)

Kapitālisma vēstures nodaļa, Jānim Krastiņam saņemot Sociālistiskā darba varoņa zelta zvaigzni. Sēž (no kreisās) Anatolijs Bīrons, Jānis Krastiņš, Austra Mieriņa, Mihails Kozins. Stāv Valdis Bērziņš, Indulis Ronis, Natālija Kosteva, Lida Balēvica, Dzidra Ozoliņa, Banga Vilks, Rita Greitjāne, Jānis Bērziņš, Ēriks Žagars, Daina Millere. 1980. g. (No LU LVI arhīva)

Vissavienības sociālistiskās sacensības uzvarētāja karoga pasniegšana LPSR ZA Vēstures institūtam. No kreisās: Vilis Samsons, Elga Čivkule, Rīta Greitjāne, Andris Cekuls, Vincents Karaļuns (direktors 1981–1988), Indulis Ronis, Ivars Ločmelis. 1988. g. marts. (No LU LVI arhīva)

Melitas Svarānes 70 gadu jubileja Feodālisma nodaļā. Priekšējā rindā Dzidra Liepiņa, Melita Svarāne, Rīta Brambe, aizmugurē – Teodors Zeids, Muntis Auns, Margarīta Barzdeviča un Valda Pētersone. 1986. g. 12. jūnijs. (No M. Svarānes personiskā arhīva)

Institūta direktori dažādos laika posmos – Jānis Bērziņš (2002–2006) un Indulis Ronis (1990–1996). (No LU LVI arhīva)

Teodors Zeids iepazīstina ar savu grāmatu “Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti”. Viņam līdzās (pa labi) Meta Taube. 1992. g. (No M. Svarānes personiskā arhīva)

Tērvetes Ķūru arheoloģiskās ekspedīcijas tehniskie darbinieki (no kreisās) Milda Rubene (zīmētāja), Silvija Maskaite (Tilko), Karīna Zariņa, Dagnija Svarāne un fiziskā darba strādnieki Egīls Baumanis, Viesturs (uzvārds nezināms), Arturs Pīterāns. 1976. g. (No D. Svarānes personiskā arhīva)

Arheoloģiskie izrakumi Ogresgala Čabu senkapos un apmetnē. 2007. g. (Izrakumu vadītāja Roberta Spirģa foto)

ZINĀTNES DZĪVE

SKATS UZ RUSIFIKĀCIJU NO VĀCIJAS

Eiropas vēstures institūts, kas atrodas Maincā (Vācija), šī gada 20. un 21. maijā rīkoja starptautisku un starpdisciplināru zinātnisku konferenci ar nosaukumu “Cīņa par vārdu un šriftu: Rusifikācija Austrumeiropā, Kaukāzā un Sibīrijā no 19. līdz 21. gadsimtam”. Referātu problemātika aptvēra ne vien plašu teritoriju (no Polijas līdz Sibīrijai) un lielu laika periodu (19. un 20. gadsimts, kā arī 21. gadsimta sākums), bet arī plašu jautājumu loku. Konferencē piedalījās zinātnieki no Baltijas valstīm, Ukrainas un dažādiem Vācijas pētniecības centriem Berlīnē, Maincā, Hannoverē, Minhenē un Leipciģā. Tas spilgti apliecina to, ka ar Krievijas impērijas un Padomju Savienības vēstures problēmām mūsdienu Vācijā nodarbojas liels skaits zinātnisko centru un pētnieku. Konference bija starpdisciplināra, tāpēc tajā piedalījās vēsturnieki, filologi, filozofi un politologi.

Konferences programma bija ļoti piesātināta, darba valodas bija, protams, vācu un arī angļu. Katram konferences dalībniekam tika atvēlētas 45 minūtes referātam un diskusijai. Ja referents nespēja atbildēt uz visiem jautājumiem atvēlētajā laikā, diskusija tika pārcelta un konferences noslēgumu. Klausītāji, kuri sastāvēja pārsvarā no Eiropas vēstures institūta darbiniekiem un Maincas Universitātes studentiem (to skaitā arī no Latvijas), bija ļoti ieinteresēti un aktīvi iesaistījās diskusijā.

Konferences atklāja Eiropas vēstures institūta direktors prof. H. Duharts (*Duchhardt*), kurš sveica dalībniekus un pastāstīja par 1950. gadā dibināto pētniecības iestādi. Pamatreferātu “Rusifikācija kā fenomēns. Kultūras, vēstures un valodniecības aspekti” nolasīja Dr. Z. Gasimovs (Vācija). Savā referātā viņš īpaši uzsvēra, ka rusifikācija ir tāda tēma, kura prasa, lai ar to nodarbojas dažādu specialitāšu pārstāvji, tikai tā var panākt vērtīgus rezultātus. Tāpat viņš atzīmēja nepieciešamību izstrādāt mūsdienu terminoloģiju, kas raksturotu šo procesu.

Profesors no Tallinas K. Brigemans (*Brüggemann*) raksturoja Krievijas impērijas rusifikācijas politiku Baltijas provincēs Aleksandra III un Nikolaja II valdīšanas laikā, izceļot arī šīs politikas īpatnības un vietējo elīšu attieksmi pret to.

Es savā referātā “Rusifikācijas politika Latvijā 1944–1991” centos pierādīt, ka, neraugoties uz sludināto internacionālismu, faktiski notika rusifikācija, kaut gan tās intensitāte aplūkojamā laikposmā bija dažāda.

Dr. D. Staļuns (*Staliunas*) no Viļņas stāstīja par stāvokli rusifikācijas jomā 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā mūsdienu Lietuvas un Baltkrievijas teritorijā, kur šis process bija saistīts ar depolonizāciju, pāreju pareizticībā utt.

Rusifikācijai un depolonizācijai, šo procesu savstarpējai saistībai, sēkām un pretdarbībai pievērsās prof. M. Rolfs (*Rolf*, Vācija). Savukārt prof. N. Scafovals (*Szafowal*, Vācija) runāja par rusifikāciju Ukrainā “zem baltiem cariem un sarkaniem komisāriem”, norādot, ka to pavadīja gan psiholoģisks, gan kulturāls spiediens. Atbildot uz jautājumiem, diskusijas laikā profesors centās arī paskaidrot, kāpēc tik dažāda ir attieksme pret Krieviju un krieviem Ukrainas rietumos un austrumos.

J. Cofka (*Zofka*, Vācija) attīstīja Z. Gasimova iesākto tēmu par ar rusifikāciju saistītās terminoloģijas attīstības un precizitātes nepieciešamību. Tāpat kā iepriekšējie referenti, arī J. Cofka uzsvēra, ka rusifikācijas politikas mērķis bija visas Padomju Savienībā dzīvojošās tautas padarīt par krieviem. Šo mērķi diktēja ļoti pragmatiski apsvērumi – tā vieglāk būtu pārvaldīt plašo daudznacionālo impēriju.

Pētniece no Eiropas vēstures institūta Dr. K. Amborsta-Veihsa (*Amborst-Weihs*) pievērsās tam, kādā veidā ebreju kultūras dzīvi ietekmēja rusifikācija kā pirms Otrā pasaules kara, tā it īpaši pēc tā beigām.

Par rusifikācijas politikas īstenošanas īpatnībām Ziemeļkaukāzā 19. gadsimta beigās referēja Dr. L. Karls (*Karl*, Vācija), kurš īpaši uzsvēra imama Šamila vietu un lomu šajā procesā, kā arī tādu fakti kā ticība.

Rusifikāciju Padomju Savienībā pirms Otrā pasaules kara, kā zināms, pavadīja pāreja no latīņu un arābu rakstības uz kirilicu. Šī parādība apliecina piespiedu rusifikācijas īstenošanas metodes. Šīs problēmas aspektus savā referātā aplūkoja Dr. A. Fringsss (*Frings*, Vācija).

Interesi un reizē ar to daudzus jautājumus izraisīja prof. J. Kusbera (*Kusber*, Vācija) referāts “Sibīrijas iedzīvotāji rusifikācijas kontekstā”.

Kopumā vērtējot, var teikt, ka konference bija interesanta un liederīga. Tajā nolasītie referāti tiks izdoti atsevišķā grāmatā.

Irēne Šneidere

24. BALTIJAS ZINĀTŅU VĒSTURES KONFERENCE TALLINĀ

2010. gada 8.–9. oktobrī Tallinā notika 24. Starptautiskā Baltijas zinātņu vēstures konference, kurā piedalījās zinātņu vēsturnieki no Igaunijas (20 referāti), Latvijas (16 referāti) un Lietuvas (11 referāti), kā arī Somijas (6 referāti), Krievijas (3 referāti), Ukrainas (2 referāti), Vācijas (2 referāti) un Francijas (1 referāts). Bez tam bija 4 posteru prezentācijas (no Igaunijas un Latvijas). Pavisam tika nolasīti 64 referāti no 89 pieņemtajiem, kuru tēzes tika publicētas teicami izdotajā krājumā “*Historiae Scientiarum Baltica 2010*” (143 lpp.) Tāda būtu oficiālā statistika par šo kārtējo konferenci, kuru rīkošana aizsākta Rīgā 1958. gadā un kuras regulāri notiek pamišus Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Konferences rīkošanu parasti uzņemas kāda no attiecīgo valstu universitātēm vai zinātņu akadēmijām, taču galvenā organizatore skaitās Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācija, kura 2010. gada 29. oktobrī varēja atskatīties uz

savas dibināšanas 20 gadiem, tādēļ šajā konferencē zināmā mērā tika atzīmēta arī asociācijas jubileja.

Līdzšinējās Baltijas zinātņu vēstures konferences parasti tikušas rīkotas kādā no senajām augstskolām (Tartu vai Viļņas Universitātē, Rīgas Politehniskajā institūtā, resp., Rīgas Tehniskajā universitātē), taču īgaunī šoreiz tradīciju lauza. Konferenci rīkoja samērā jaunajā Tallinas Tehniskajā universitātē, resp., Tallinas Ekonomikas un biznesa vadības augstskolas modernajā ēkā, kas neatrodas pašā Tallinā, bet tās priekšpilsētā Nemmē (kur savulaik rīdzinieks V. Caps izgudroja minifotoaparātu “*Minox*”). Tādēļ konferences dalībniekiem bija iespēja mazliet iepazīties ar akadēmisko pilsētiņu, tās jaunbūvēm un dzīves ritumu, kas zinātņu vēstures konferencēm nav tik tipiski; atkalredzēšanās ar seno Tallinu (12 km no konferences vietas) bija problemātiskāka. Otra konferences īpatnība bija tā, ka tajā daudz plašāk nekā iepriekšējās bija pārstāvēta zinātnes filozofija un metodoloģija, jo konferences rīcības komitejas priekšsēdētājs Tallinas Tehniskās universitātes profesors Pēters Mīrseps ir speciālists zinātnes filozofijā. Tādēļ konferences darbs ritēja divās plenārsēdēs un vairākās paralēlās sekcijās (zinātnes filozofija un metodoloģija; medicīnas vēsture un muzeoloģija; dabzinātņu un matemātikas vēsture; tehnoloģijas un inženierzinātņu vēsture; sociālo, humanitāro un pedagogijas zinātņu vēsture). Referentu vidū bija gan atzīti profesionāļi, gan arī – kā jau šajās Baltijas konferencēs ierasts – amatierzinātnieki un novadpētnieki, ziņojumu tematika bija diezgan raiba, taču kopumā konference, referāti, spraigas debates un dalībnieku savstarpējie kontakti sniedza daudz jaunu konkrētu faktu un atziņu. Patīkami atzīmēt, ka starp dalībniekiem bija samērā daudz jaunu cilvēku, kas liecina par pakāpenisku paaudžu maiņu Baltijas zinātņu vēstures pētītāju aprindās.

Konferenci atklāja Tallinas Tehniskās universitātes rektors profesors Andress Kēvalliks, kurš raksturoja šīs universitātes vēsturi un īpatnības, bet zinātniskos ievadvārdus sacīja šīs pašas universitātes filozofijas profesors Pēters Mīrseps. Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas prezidents konferences rīkošanas laikā joprojām bija profesors Jāks Āvikso, bijušais Tartu Universitātes rektors un pašreizējais Igaunijas aizsardzības ministrs, taču ministra pienākumu pildīšanas dēļ viņš nevarēja konferencē piedalīties un tikai nodeva dalībniekiem sveicienu.

Pirmo plenārlekciju nolasīja Jozs Algimants Kriškštopaitis (Viļņa) par Baltijas intelektuālo kopību, uzsvērdams, ka allaž ir jāakcentē lokālās reģionālās Baltijas kultūras vienreizīgums un tās ģeopolitisks nozīmīgums Eiropas vēstures kontekstā. Igaunija, Latvija un Lietuva nedrīkst ieslēgties tikai savos individuālos kultūras un vēstures lokos, jo šāda šaura pieeja manifestētu tās, referenta vārdiem runājot, kā “pseidovalstis ar pretenzijām uz neatkarību”. Pētamo valstu lokā jāiekļauj arī Somija, kas, līdzīgi Baltijas valstīm, 19.–20. gs. ilgstoši bijusi iekļauta Krievijas impērijas sastāvā. Šī pazīme atšķir Somiju no citām Ziemeļvalstīm un tuvina Baltijas valstīm. Radoša doma mazā valstī bieži ir grūti īstenojama, toties, darbojoties valstu grupā, ir lielākas izredzes gūt panākumus globālā vai Eiropas mērogā. Kā soli šajā virzienā J. A. Kriškštopaitis

mudina uz kopējas Baltijas zinātņu vēstures aprakstīšanu un atsauca uz zināmām norisēm Baltijas zinātņu vēstures kopības veidošanā un zināšanu akumulēšanā, pieminot arī Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas 20 gadu pastāvēšanu.

Profesora Ēro Lones (Tartu/Tallina) lekcijā raksturots zinātņu vēstures kā disciplīnas nozīmīgums zinātnes filozofijai. 20. gs. pirmajā pusē tradicionālās zinātnes filozofijas centrālais jautājums ir bijusi zinātnes un reliģijas delimitācijas problēma, jo zinātne Rietumu izpratnē kopš 17. gs. itin kā pastāvēt ārpus reliģijas. Šī zinātnes un reliģijas separēšana izraisa agresīvus uzbrukumus no kristīgo konfesiju puses, īpaši ASV, tādēļ jāmeklē saistība šo jomu starpā, lai izvērtētu, kāpēc tradicionāli argumenti nav īpaši iedarbīgi. Autors pārmet zinātnes filozofijai, ka tā ir neatbilstīga zinātnei un sterila. Viņš analizē arī zinātnes filozofijas kā īpašas disciplīnas sterilitātes cēloņus, uzsverot, ka zinātnes filozofija jāsaista ar zinātņu vēsturi, piemērus meklēdams īpaši bioloģijas vēsturē.

Sīkāk neiztirzājot **zinātnes filozofijas un metodoloģijas sekcijas** saturīgos referātus (dominēja Igaunijas zinātnes filozofu referāti, bija arī daži referāti no Lietuvas un Somijas, Latvijas zinātnieki šajā sekcijā nebija pārstāvēti), jāizceļ tomēr prof. P. Mīrsepa referāts par zināšanu jēdzienu zinātnē un nezinātnē un Dr. L. Nepinena referāts par eksakto zinātņu nepietiekamību dabas izpratnei. Nenolasīts palika pieteiktais Irānas zinātnieka Keivana Alasti referāts par flogistona jēdziena izpratni zinātnes filozofijā.

Tāpat kā iepriekšējās Baltijas konferencēs, arī šajā dalībnieku un referātu skaita ziņā plašākā bija **medicīnas vēstures un muzeoloģijas sekcija**, kaut arī vairāki pieteiktie ziņojumi netika nolasīti. Tematika skāra gan etnomedicīnas problēmas (A. E. Bogdanavičs, Kauņa) par balzamešanas tradīciju senajā Lietuvā un lietuviešu etnomedicīnas principiem un paveidiem, gan par aptieku un ārstniecības saistību Lietuvā (V. Gudīne, Viļņa), gan par drogu tirgotavām Latvijā 20. gs. sākumā (B. Mauriņa, V. Šidlovska, I. Smiltene, Rīga), gan par anatomijas kolekcijām Tērbatas Universitātē (J. un T. Kasmeli, Tartu), gan par medicīnas muzejiem vecajā Viļņas Universitātē 1775.–1842. gadā (R. Kondrats, Viļņa). A. Konradi un L. Sorokina (Pēterburga) nolasīja referātu par Pēterburgas zinātnieku un kliniķu ieguldījumu hipertoniālas izpētē, bet prof. J. Salaks (Rīga) – par ievērojamā krievu mediķa Nikolaja Pirogova materiāliem P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā un šī zinātnieka 200 gadu jubilejas atzīmēšanu Rīgā. Ukrainu zinātņu vēsturnieki J. Duplenko un Ņ. Kočubeja (Kijeva) apcerēja gerontologa Z. G. Frenkeļa (1869–1970) studiju gadus Tartu Universitātē. I. Lībiē (Rīga) analizēja šizofrēnijas ārstēšanu Sarkankalna slimnīcā 20. gs. 30. gados, bet V. Kuzņecovs (Rīga) iztirzāja motivāciju, kādēļ tikusi noņemta bruņota apsardze Rīgas Aleksandra augstumu slimnīcā 1856. gadā (vai tas noticis humanizācijas dēļ). M. Pozemkovska un A. Vīksna (Rīga) referātu veltīja Latvijas Medicīnas vēstures asociācijas darbībai 1990.–2010. gadā, bet A. Vīksnas un S. Savenko (Rīga) referāts bija saistīts ar medicīnas profesoru personībām un viņu darbošanās analīzi Rīgā. V. Miežutavičute referēja par Viļņas dzemdību iestādes 200 gadiem (dib.

1809), izvirzīdama hipotēzi, ka pēc tās parauga līdzīga institūcija sešus mēnešus vēlāk dibināta arī Parīzē (pēc Napoleona uzturēšanās Viļņā).

Dabzinātņu un matemātikas vēstures sekcijā referāti bija veltīti jaunajai enciklopēdijai “Bioloģija Pēterburgā, 1703–2008” (A. Fedotova, Pēterburga), Tērbatas Veterinārinstitūta dibinātājam Pēterim Jesenam (N. Beregoja, Pēterburga), kā arī Fedora Būholca devumam mikoloģijā un fitopatoloģijā (V. Gamalija, Kijeve); piebildīsim, ka F. Būholcs 1897.–1918. gadā darbojās Rīgas Politehniskajā institūtā, bija viens no tā vadošajiem zinātniekiem, lauksaimniecības nodaļas dekāns un institūta vicedirektors, bet Tērbatas Veterinārinstitūts labi zināms arī Latvijā kā pirmā Latvijas veterinārmediķu sagatavošanas vieta. Īpaši jāatzīmē prof. L. Klimkas referāts par Viļņas astronomiskās observatorijas direktoru Georgu Sableru, J. Baņoņa (Viļņa) referāts par lietuviešu matemātiķi Zigmu Žemaiti un J. Pulkinena (Oulu, Somija) referāts par somu zinātnieka Nobela prēmijas laureāta A. I. Virtanena darba metodēm, ar kurām viņš veicis zinātniskos atklājumus. Pieminams arī referāts par pirmo Lietuvas ķīmiku konferenci 1958. gadā, ko nolasīja profesors Mudis Šalkausks (Viļņa), kurš dzimis Rīgā un joprojām labi runā latviski.

Tehnoloģijas un inženierzinātņu vēstures sekcijā citu starpā tika nolasīts I. Šperbergas, I. Grosvalda un U. Alkšņa (Rīga) referāts par porcelāna vēsturi Rīgā un A. Rupļa (Rīga) referāts par N. Šilova un L. Liepiņas devumu N. Zeļinska konstruētās gāzmaskas darbības teorētisko pamatu un praktiskā lietojuma atklāšanā. Igaunū un somu vēsturnieku ziņojumi bija veltīti gan inženiergrafikas attīstībai, gan Somijas universitašu pētnieku darbībai tehnoloģiju komercializācijā, gan velosipēdu vēsturei 19. gs. Igaunijā, tāpat igauņu tehniskās valodas izstrādei un tās lomai inženieru domāšanas attīstībā.

Sociālo, humanitāro un pedagoģisko zinātņu vēstures sekcijā J. Basarginas (Pēterburga) referāts bija veltīts Pēterburgas Zinātņu akadēmijai un klasiskās izglītības tapšanai Krievijā, savukārt Toms Ķikuts (Rīga) pievērsās interesantai tēmai – dažādas pieejas vēsturei kā politisks instruments, salīdzinādams nacionālromantisko un kreisi orientēto intelektuāļu idejiskās ievirzes Latvijā 1890. – 20. gs. padesmitajos gados. Ar prāvu un saturīgu ziņojumu skaitu izcēlās RTU Humanitāro zinātņu institūta vadošā pētniece Dr. Alīda Zigmunde, referēdama gan par slaveno tautsaimnieku un statistiķi Etjenu Laspeiresu, kas bija darbojies kā Tērbatas Universitātē, tā arī vecajā Rīgas Politehnikumā, gan par vācu pedagoģijas zinātnes reformētāju Hugo Gaudīgu un viņa īslaicīgo uzturēšanos Rīgā (1922), gan arī par Tērbatas Universitātes zinātnieku mēģinājumu 1838. gadā piesaistīt Kurzemes Literatūras un mākslas biedrību kopējas zinātņu biedrības izveidošanai, kas aptvertu Tērbatas, Rīgas, Jelgavas un Pēterburgas vāciski runājošo zinātnieku kopību Nikolaja I laikmetā. Taču iecerētā pirmā sanāksme Tērbatā 1839. gada jūnijā nenotika, un galu galā viss projekts pajuka. Šī vēsturiskā fakta cēloņsakarības būtu jāpapēta tālāk. Īpaši nozīmīgs bija K. Bēra muzeja vadītāja Dr. E. Tammiksāra (Tartu) referāts par Antarktīkas kontinenta atklāšanas problēmu un tās atspoguļojumu zinātniskajā literatūrā, atstā-

jot diskutablu Igaunijā dzimušā F. Belingshauzena ekspedīcijas prioritāti šī kontinenta atklāšanā un akcentējot vairāk vācu un britu ekspedīcijas uz Dienvidpolu. Vairāki referāti šajā sekcijā bija veltīti arī grāmatniecības un valodniecības vēsturei Baltijā.

Noslēguma plenārsēdē, kas norisa prof. P. Mīrsepa vadībā, tika nolasītas divas – prof. Kloda Debrī (*Debrus*) un prof. Jāņa Stradiņa lekcijas, kam sekoja Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas plenārsamblejas diskusija un prezidējošās puses pilnvaru nodošana Lietuvai.

Profesors Klods Debrī (Parīze, *École Normale Supérieure*) lekciju veltīja zinātnei un normativitātei, analizēdams E. Huserla, L. Vītgenšteina un seno grieķu matemātiķu – ģeometru idejas. Viņš iezīmēja pašreizējos ceļus un risinājumus cilvēku normativitātes būtības un avotu meklējumos.

Jānis Stradiņš savā lekcijā sniedza ziņas par Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas (BZVFA) pirmsākumiem, pie šīs asociācijas šūpuļa viņš bija stāvējis pirms 20 gadiem – 1990. gadā. Šis notikums iekļāvās “dziedošās revolūcijas” un triju Baltijas valstu neatkarības atgūšanas procesā, tādēļ arī šajā pārskatā sniedzam īsu asociācijas ģenēzes apstākļu izklāstu.

Ar pašu pirmo sanākumi Rīgā 1958. gada jūnijā (kas notika pēc prof. P. Stradiņa ierosmes) aizsākās Baltijas zinātņu vēstures konferenču tagad jau 52 gadus ilgā tradīcija vispār. Tas notika Hruščova atkušņa atmosfērā, turpinājās Baltijai nelabvēlīgā laikmetā un lielā mērā ļāva uzturēt kopību arī “kalpības gados”. Visās trijās Baltijas republikās tika izveidotas padomju dabzinātņu un tehnikas vēsturnieku nacionālās apvienības republikāniskās nodaļas, un pētījumus koordinēja gan “pa horizontāli” (triju Baltijas republiku ietvaros), gan “pa vertikāli” (ar Maskavas vadošo kolēģu līdzdalību). Baltijas pārstāvji aktīvi piedalījušies (kopš 1965. gada) kā PSRS delegāti starptautiskajos zinātņu vēstures kongresos (Varšavā – Krakovā, Maskavā, Tokio – Kioto, Bukarestē, Edinburgā u.c.) un starptautiskos medicīnas vēstures kongresos.

Jau padomju režīma gados nostiprinājās arī pašu nacionālās zinātņu vēsturnieku apvienības un Baltijas republiku “horizontālie sakari”. Līdz 1987. gadam tika sarīkotas 15 Baltijas zinātņu vēstures konferences pamīšus Rīgā, Tartu vai Tallinā, Viļņā un Kauņā, iznāca kopēja rakstu krājuma “*Из истории естествознания и техники Прибалтики*” 10 sējumi, “*Из истории медицины*” 19 sējumi, tika izdibināti nozīmīgi fakti par dabzinātņu un tehnikas pagātņi Baltijā, konferenču gaitā vērienīgi atzīmētas Viļņas un Tartu universitātes, Rīgas Politehniskā institūta, Jelgavas Pētera akadēmijas jubilejas. Šajos pasākumos bija iesaistījušies arī Maskavas un Pēterburgas zinātņu vēsturnieki, vairāki Polijas, VDR, Somijas, Bulgārijas kolēģi.

Gorbačova perestroikas laikā Baltijas zinātņu vēsturniekiem radās izdevība iziet starptautiskā arēnā patstāvīgi. Un te nu iniciatori nāca no Igaunijas puses, no Tallinas – prof. Karls Silivasks, doktori Karls un Helle Martinsoni. 1988. gada pašā sākumā radās doma dibināt Baltijas zinātņu vēsturnieku koordinatīvu komiteju, kas drīkstētu patstāvīgi uzturēt sakarus ar ārzemju kolēģiem un zinātņu vēstures organizācijām. Šādu pieteikumu iesniedza Baltijas republiku zinātņu akadēmiju prezidijiem un Padomju

zinātņu vēstures un filozofijas Nacionālajai komitejai. Akceptu pirmā deva Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vadība 1988. gada 11. februārī. Taču drīz pēc tam sākās vētrains politiski notikumi Baltijas republikās, cīņa par ekonomisko un politisko neatkarību, kas beidzās ar neatkarības atjaunošanu, attiecīgo deklarāciju pieņemšanu 1990. gada pavasarī. Zinātņu vēstures problēmas noklusa kā marginālas, un kādus pāris gadus tālākvirzības nebija.

1990. gada 29. oktobrī Rīgā Latvijas Organiskās sintēzes institūta zinātniskajā padomē notika Helles Martinsones doktora (habilitētā doktora) disertācijas aizstāvēšana par tēmu “Ķīmijas zinātnes un ķīmiskās rūpniecības attīstība Igaunijā” – fundamentāls, problēmorientēts darbs ar ievirzi arī nākotnē. Kā viens no oficiālajiem oponentiem uzstājās vēsturnieks prof. Karls Silivaskis, no Maskavas oponents bija vadošais ķīmijas vēsturnieks prof. Jurijs Solovjovs, no Rīgas – prof. Marija Šimanska, padomes sastāvā bija iekļauts arī Sergejs Kara-Murza, pašreiz ļoti pazīstams kreisā spārna krievu politologs. Izmantojot tik prominentu auditoriju, nolēmām beidzot oficiāli dibināt iecerēto koordinācijas komisiju un pat pašu **Baltijas zinātņu vēstures un filozofijas asociāciju**, jo Baltijas valstis jau bija pasludinājušas neatkarību (vai vismaz stingru vēlēšanos tādu iegūt). Tika uzaicināts arī toreizējais Lietuvas Dabzinātņu un tehnikas vēstures asociācijas priekšsēdētāja vietnieks prof. J. A. Kriškštopaitis no Viļņas un piesaistīts nesen apstiprinātais Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja direktors doc. Kārlis Arons.

H. Martinsones disertācijas aizstāvēšana notika no rīta, bet pievakarē visi Baltijas pārstāvji pulcējās Medicīnas vēstures muzejā. Uz dibināšanas asambleju bija sanākuši 33 Latvijas, Lietuvas un Igaunijas dabzinātņu, tehnikas un medicīnas vēstures pārstāvji. Kopējās darbības pamatvirzienus izgaismoja J. Stradiņš, K. Silivaskis nolasīja lēmumprojektu par BZVFA dibināšanu un J. A. Kriškštopaitis informēja par iecerētās 16. Baltijas zinātņu vēstures konferences sagatavošanas gaitu. K. Arons runāja par medicīnas vēstures pētījumu pašreizējo situāciju Baltijas republikās un sadarbību ar Rietumberlīnes medicīnas vēsturniekiem. Debatēs uzstājās arī Karls Martinsons, Tālivaldis Vilciņš, Jānis Kristapsons, Marija Šimanska.

Diskusijas gaitā iezīmējās viedoklis, ka jaunajai asociācijai jāapvieno ne tikai zinātņu vēsturnieki, bet arī speciālisti zinātnes filozofijas un metodoloģijas jautājumos. Tāpat diskusija izraisījās par to, vai asociācijas kompetencē ienāktu arī humanitāro un sociālo zinātņu vēsture. Nolēma, ka šīs nozares jāaplūko, ciktāl tās skar zinātnes centru (universitāšu, zinātņu akadēmiju, institūtu u.tml.) kopējo vēsturi, bet ne īpaši, jo Starptautiskā Zinātņu vēstures savienība tās neierindo zinātņu kategorijā kopā ar dabas un eksaktajām zinātnēm. Vēlāk, nacionālo zinātņu lomai neatkarības apstākļos pieaugot, šo viedokli pamazām revidēja.

Asambleja vienbalsīgi pieņēma komunikē par asociācijas dibināšanu, kurā iekļauti šādi atzinumi:

1. Uzskatīt Baltijas valstu zinātņu vēstures un filozofijas asociāciju (BZVFA) par nodibinātu. Asociāciju veido visas trīs pašreiz pastāvošās atsevišķu republiku dabzinātņu vēsturnieku asociācijas un to reģistrētie biedri (tolaik ap 400);

2. Katra nacionālā asociācija saglabā savu neatkarību un pilnīgu rīcības brīvību, taču īsteno sadarbību un sniedz informāciju par savu darbību;

3. BZVFA uztur zinātniskus un cita veida sakarus ar citu valstu radnieciskām asociācijām un iestājas Starptautiskajā Zinātņu vēstures un filozofijas savienībā (IUHPS) kā vienots veselums (patiešām šādā kārtā to uzņēma par locekli Saragosas kongresā 1993. gadā, jo triju valstu apvienība atvieglina biedru naudas maksājumus);

4. BZVFA sastāv no triju valstu attiecīgo asociāciju priekšsēdētājiem, priekšsēdētāju vietniekiem un zinātniskajiem sekretāriem. Komiteja bāzējas pēc kārtas tajā republikā, kur notikusi kārtējā Baltijas zinātņu vēstures konference, kas notiek regulāri ik pēc 2–3 gadiem. Prezidējošās republikas asociācijas priekšsēdētājs uz šo termiņu ir arī BZVFA prezidents;

5. BZVFA katrā Baltijas konferencē informē par paveikto un pieņem ieteikumus darbības nākamajam posmam;

6. Savu mērķu sasniegšanai asociācija turpina regulāri noturēt Baltijas zinātņu vēstures konferences; organizē kopējas konferences, simpozijus un apspriedes par atsevišķām zinātņu disciplinām, zinātnisko iestāžu un biedrību vēsturi, kā arī par zinātniecības vispārējām problēmām (zinātnes filozofija, zinātņu metodoloģija un socioloģija, zinātnes politika u.c.); organizē kopēju publikāciju izdošanu par zinātņu vēsturi; veicina tādu publikāciju parādīšanos ārvalstīs, kas skar Baltijas dabzinātņu un tehnikas vēsturi, izgaismo Baltijā strādājušo vai Baltijā dzimušo zinātnieku devumu pasaules zinātnei; nostiprina kontaktus ar citu valstu zinātniekiem, piedalās starptautiskos kongresos un konferencēs par zinātņu un medicīnas vēsturi, zinātnes filozofiju un metodoloģiju, sadarbojas ar organizācijām, kas pēti Baltijas problēmas.

Rīgas asamblejā, piedaloties visu triju Baltijas republiku medicīnas vēsturnieku biedrību pilnvarotajiem pārstāvjiem, tika nodibināta arī **Baltijas medicīnas vēstures asociācija**, kuru iekļāva kā autonomu sastāvdaļu BZVFA. No medicīnas vēsturniekiem dibināšanas asamblejā piedalījās V. Kalnins (Igaunija) un V. Siūdiks (Lietuva). Baltijas medicīnas vēstures asociācija sprauda tos pašus mērķus, ko BZVFA, tikai savā nozarē un arī vēlējās tikt uzņemta par pilntiesīgu locekli Starptautiskajā Medicīnas vēstures biedrībā. Tika ievēlēta BZVFA vadība (ar Medicīnas vēstures asociācijas līdzdalību), par pirmo prezidentu kļuva J. Stradiņš (Latvija), par viceprezidentiem – J. A. Kriškštopaitis (Lietuva) un K. Silivaskis (Igaunija), par Baltijas Medicīnas vēstures asociācijas prezidentu – docents K. Arons.

Kopumā asociācijas struktūra un pamatprincipi ir darbojušies visus šos 20 gadus. Tie mainīti tajā ziņā, ka par prezidentu tagad kļūst tās valsts pārstāvis, kas organizē nākamo Baltijas konferenci. Tāpat neiznāk centralizēti krājumi par zinātņu vēsturi, jo tādus izdod katra valsts lielākoties savā nacionālā valodā. Arī asociācijas statūti īsti nav tikuši izstrādāti.

Visumā asociācijas darbība 20 gadus ir izpaudusies galvenokārt kopējo Baltijas zinātņu vēstures konferenču organizēšanā, formālos un neformālos kontaktos. Daudzi pasākumi, par kuriem bija runāts dibināšanas asamblejā 1990. gadā, nav tikuši īstenoti, piemēram, nav uzrakstīta

kopēja Baltijas zinātņu centru vēsture un par tādu nav arī nekas konkrēti norunāts. Zinātnes vēstures pētīšana joprojām ir amatierzinātnieku nodarbība. Akcenti tiek likti uz vietējo zinātnes un augstākās izglītības iestāžu vēsturi, un šajā jomā netrūkst panākumu, grāmatas iznākušas attiecīgo valstu valodās. Atzīmējama igauņa Arvo Teringa izcilā monogrāfija par studentiem no Igaunijas un Latvijas ārzemju universitātēs 16.–18. gadsimtā. J. Stradiņš 2009. gadā laidis klajā plašu grāmatu par zinātnes un augstākās izglītības sākumiem Latvijā (līdz 1862. gadam), kurā iekļauti arī materiāli par Igauniju (ar kuru savulaik veidojās kopība Livonijas konfederācijas un *Ostseeprovinzen* ietvaros) un nedaudz par Lietuvu (tās ietekmēm Latgalē un Kurzemes hercogistē). Grāmata apbalvota ar Baltijas Asamblejas 2010. gada balvu zinātnē. Medicīnas vēsturnieki arī no Lietuvas un Igaunijas piedalās *“Acta Medico-Historica Rigensia”* izdošanā – nupat iznācis 9. sējums kopš 1991. gada (pavisam kopš 1957. gada izdoti 28 sējumi). Igaunų zinātnes vēsturnieki pabeiguši fundamentāla četršējumu Igaunijas zinātnieku biogrāfiskā leksikona sastādīšanu (klajā nākuši pirmie divi sējumi).

Pašreiz darbi par zinātņu vēsturi zināmā mērā rit pašplūsmā, uzkrājas faktu materiāls par dažādiem laikmetiem, taču vienojošu, visaptverošu lieldarbu kopējā Baltijas kontekstā ir maz.

Vairāki atzinumi par BZVFA turpmāko darbību tika izteikti gan J. Stradiņa lekcijā, gan debatēs. No BZVFA dibinātājiem 2010. gada konferencē klāt bija vienīgi J. A. Krikštopaitis, H. un K. Martinsoni un J. Stradiņš, taču arī jaunākās paaudzes kolēģi ieinteresēti ielūkojās nesenaajā pagātnē.

Tādā kārtā ar šo referātu un sekojošām pārrunām tika atzīmēta BZVFA 20 gadu darbības atcere. Tika lemts kopējo darbu arī turpmāk veikt vienotas asociācijas ietvaros, kura Starptautiskās Zinātņu vēstures un filozofijas savienības zinātņu vēstures nodaļā pārstāvētu visas trīs Baltijas valstis, turpretī zinātņu filozofijas nodaļā Igaunija izsacīja vēlmi gūt savu īpašu Igaunijas pārstāvību, bez kaimiņu valstīm, un šo vēlmi klātesošie BZVFA dalībnieki akceptēja. Nolēma izveidot BZVFA mājaslapu un iedibināt kopīgu asociācijas apbalvojumu (medaļu) par izcilu pētījumu Baltijas zinātņu vēsturē, ko turpmāk pasniegtu katrā Baltijas zinātņu vēstures konferencē. Konferences darbu atspoguļoja Igaunijas, Lietuvas un Latvijas periodiskajā presē, aktīvs intervētājs bija laikraksta *“Mokslo Lietuva”* redaktors G. Zemlicks.

Igaunijas puse savas pilnvaras nodeva Lietuvai, kura 2012. gadā paredzējusi sarīkot Viļņā 25. konferenci par tematu “Muzeji kā zinātnes vēsturiskās pieredzes un audzināšanas avots”. Par asociācijas prezidentu atkārtoti kļuvis J. A. Krikštopaitis. Savukārt 26. konference varētu notikt Rīgā (vai Jelgavā) 2015. gadā saistībā ar Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības 200 gadu pastāvēšanas jubileju. Katrā ziņā ir samērā drošas izredzes, ka Baltijas zinātņu vēstures konferences turpināsies arī nākotnē, un katra no tām dod savu, kaut nelielu pienesumu mūsu zināšanām par vietējām zinātnes, augstākās izglītības, medicīnas un tehnoloģijas tradīcijām.

KURZEMES HERCOGAM JĒKABAM – 400

Šā gada 28. oktobrī apritēja 400 gadu kopš Kurzemes un Zemgales hercoga Jēkaba Ketlera dzimšanas. Par godu šim notikumam divās kādreizējās Kurzemes hercogu rezidenču pilsētās – Kuldīgā un Jelgavā – norisinājās jubilejas pasākumi. To vidū Kuldīgas muzejs 27. oktobrī organizēja vēsturiskos lasījumus – diskusiju “Hercogs Jēkabs – mīti un patiesība”, kurā piedalījās vairāki zinātnes un kultūras darbinieki un kas guva visai plašu publikas atsaucību. Pirmā uzstājās LU Latvijas vēstures institūta pētniece Māriete Jakovļeva ar ziņojumu “Kurzemes hercogs Jēkabs: fakti, mīti, vērtējumi”. Tā kā uzstāšanās laiks bija ierobežots, bet tēma visai plaša, tad ziņojumā tuvāk tika aplūkota hercoga Jēkaba jaunība un ceļš uz troni, daži ar Kuldīgu saistītie vēsturiskie mīti, kā arī atsegta hercoga Jēkaba pozitīvā vērtējuma un tēla tapšana. Analizējot Kurzemes hercogistei veltīto darbu klāstu, kas tapuši vairāk nekā divu gadsimtu garumā, nākas secināt, ka hercoga Jēkaba pozitīvo tēlu iedzīvināja romantisma laikmeta (18. gs. otrā puse – 19. gs. pirmā puse) autori, kuri Jēkaba tirdznieciskajos un diplomātiskajos sakaros, flotes būvēšanā un, galvenais, tieksmē pēc jaunu zemju atklāšanas un koloniju iegūšanas saskatīja neikdienišķas personības iezīmes, kuras veikums izcēlās uz pārējās Baltijas vēstures fona. Tomēr “zelta laikmeta” pamatošanai, kas Kurzēmē it kā iestājies hercoga Jēkaba valdīšanas laikā, nekādi konkrēti, uz avotu pētījumiem balstīti pierādījumi vēstures literatūrā netika sniegti, bet ziņas par manufaktūrām un dažādiem notikumiem bieži vien tika smeltas no Oto fon Mirbaha (*Mirbach*) darba “Vēstules no un uz Kurzemi” (pirmais izdevums 1844. g., otrais – 1846. g.), kas būtībā bija nevis pētījums, bet gan romāns. Mirbahs gan izmantoja reālus vēstures dokumentus, taču ļoti bieži mainīja to datējumu. Viņš pārnēsa 17. gs. beigū un 18. gs. notikumus uz 17. gs. vidū, tādējādi piedēvējot hercogam Jēkabam daudz ko no viņa pēcnācēju devuma. Un arī 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā, kad zinātnieki jau pievērsās konkrētiem avotu pētījumiem, nopietni autori, piemēram, Augusts un Ernsts Zerafimi (*Seraphim*), Heinrihs Dīdrihs (*Diedrichs*), Valters Ekerts (*Eckert*) un citi, lai arī aprakstīja visai daudzās hercoga neveiksmes gan darījumos, gan politikā, tomēr nespēja atteikties no jūsmīgās hercoga valdīšanas vērtējuma tradīcijas. Paradoksāli, bet latviešu historiogrāfija no vāciešiem ne tikai aizguva pozitīvo hercoga Jēkaba tēlu, bet arī attīstīja to vēl tālāk. Apogeju hercoga Jēkaba slavināšana sasniedza 20. gs. 30. gados tapušajos darbos, un daudzējādā ziņā to pārmantoja arī trimdas vēsturnieki.

Nākamā runātāja pievērsās ne vairs vēsturnieku radītajiem mītiem, bet gan senākiem kultūras slāņiem. Savā referātā “Kurzemes hercogistes atspoguļojums vēstītājfolklorā” Aizkraukles muzeja galvenā speciāliste Lilija Jakubenoka ne vien iepazīstināja ar teikām, kuru izcelsme un vēstījuma saturs saistās ar Kurzemi un hercogu laikiem, bet arī aplūkoja dabā vēl saglabājušos teikās minētos akmeņus, pakalnus u.tml. objektus, tādējādi, no vienas puses, uzsverot ar teikām saistītu vides objektu nozīmi cilvēka kultūrtelpas saglabāšanā, bet, no otras, – aktualizējot

vēstītājfolkloras potenciālu konkrētu vēstures laikmetu mentālajā interpretācijā. Ne mazāk interesants moments referātā saistījās ar senāko mitoloģisko motīvu transformāciju, kas jaunā veidolā tika ievīti vēlākos laikos tapušās teikās, piemēram, no pirmatnējiem milžiem radās t.s. zviedru mātes motīvs, kas bija visnotaļ izplatīts arī ar Kurzemes hercogisti saistītajā mitoloģiskajā kultūrlānī.

Savukārt Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja direktora vietnieks zinātniskajā darbā Gints Putiķis iepazīstināja klātesošos ar tiem Jelgavas muzeja eksponātiem, kas liecina par hercogu laikiem. Lai gan 19. gs. dibinātajā Kurzemes provinces muzejā bija izdevies uzkrāt ievērojamas Eiropas un Kurzemes vēstures un mākslas vērtības, 20. gs. satricinājumi – kari, nacionalizācija utt. – smagi skāra gan muzeja kolekcijas, gan arī pašu muzeja ēku, kas 1944. gadā tika sagrauta. Kaut arī ēka ir atjaunota un 1952. gadā darbu sākušais Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs ir Kurzemes provinces muzeja garīgais mantinieks, tas tomēr nekļuva par Kurzemes provinces muzeja kolekciju mantinieku, kas pašlaik ir izkaisītas pa visu pasauli. Tas arī nosaka pašreizējā muzeja krājuma kvalitāti un kvantitāti attiecībā uz Kurzemes hercogistes periodu. Līdz ar to muzejā patlaban glabājas visai maz liecību no hercoga Jēkaba valdīšanas laika – vien ūdensvada caurules, monētas, vara kausi, lielgabali un celtniecības materiāli.

Ventspils muzeja direktora vietnieks arheologs Armands Vijups pievērsās arheoloģisko izrakumu nozīmei Kurzemes un Zemgales hercogistes vēstures izpētē. Viņš uzsvēra, ka arheoloģijas perspektīvas dažādu Kurzemes hercogistes vēstures aspektu atsegšanā vēl ne tuvu nav līdz galam izmantotas, tas pats sakāms par rakstīto un izrakumos atrasto materiālu integrēšanu kopīgos pētījumos. Arheoloģisko izrakumu potenciāla ilustrēšanai tika izmantoti Ventspils pilsētā un apkaimē veiktie izrakumi un to laikā iegūtie priekšmeti un atziņas. A. Vijups uzskatāmi demonstrēja, kā pilsētas kultūras slāņu arheoloģiskā izpēte apliecina rakstītajos avotos sniegtās ziņas par plašu teritoriju applūšanu ar kāpu smiltīm Ventspilī. Tāpat referents atzīmēja, ka viena no perspektīvākajām jomām arheoloģijas iesaistē hercogistes ekonomiskās vēstures izpētē būtu ar saimniecisko darbību saistītu vietu – dzelzsmānufaktūru, stikla ceplu, kuģu būvētavu u.c. – izrakumi. Līdz šim arheoloģiski plašāk pētīta tikai kuģu remontu doku vieta Ventspilī (J. Urtāns 2000. g.). Potenciāli perspektīvas izrakumu vietas varētu būt kādreizējās dzelzsmānufaktūras Baldonē, Engurē un citur, kas visumā ir zināmas, taču diemžēl nav atrodamas arheoloģisko pieminekļu sarakstos un līdz ar to nav pasargātas no eventuāliem postījumiem mūsdienu saimnieciskās darbības rezultātā.

Kurzemes hercogistes vietai un nozīmei Eiropas vēstures un mūsdienu kontekstā pievērsās Daugavpils Universitātes asociētais profesors Kaspars Kļaviņš. Viņš aplūkoja dažas Kurzemes hercogistes intelektuālās dzīves norises un saikni ar Eiropas, sevišķi Francijas, kultūrvēsturisko mantojumu, uzsverot, ka Kurzemes hercogiste 17. un 18. gadsimtā bijusi ļoti pazīstama Eiropā. Lai gan daži no referenta apgalvojumiem likās diskutabli vai pat apšaubāmi, piemēram, ka Kurzemes hercogistes teritorija

bijusi pirmā vieta, kur sāka vākt folkloru, proti, pasakas Džūkstē, vai ka putnu pētišana aizsākusies Kurzemē, tomēr uzstāšanās neapšaubāmi bija interesanta. Savukārt pazīstamā dzejniece Māra Zālīte dalījās pārdomās par tēmu “Hercogs Jēkabs – savējais vai svešais”. Raugoties no mūsdienu viedokļa, nav auglīgi sadalīt vēstures dalībniekus “savējos” un “svešajos”, jo vēsture visiem attiecīgajā teritorijā dzīvojošajiem ir kopīga. Pēc M. Zālītes domām, meklējot atbildi uz referāta virsrakstā izteikto problēmu, būtu jājautā: vai iepriekšējos laikmetos uzceltās pils, baznīcas, muižas u.tml. ir mūsu vai svešas? Dzejniece uzsvēra hercogistes laikos iedibinātā kultūras un garīgās dzīves devuma nozīmīgumu līdz pat mūsdienām un aicināja integrēt atpakaļ mūsu kultūrā cittautiešus, ar to saprotot pirmām kārtām Baltijas vāciešus.

Vēsturisko lasījumu daļu noslēdza LU Filoloģijas fakultātes dekāne profesore Janīna Kursīte ar referātu “Kurzemes hercogiste un latviešu folklorā”. Viņa sniedza ieskatu tajos materiālos, kuros sastopamas uz Kurzemes hercogistes pastāvēšanas laiku un telpu attiecināmas folkloras liecības, vispirms jau ticējumi un buramvārdi. Kā būtiskākos avotus referente atzīmēja galvenokārt ar Kurzemes evaņģēliski luterisko baznīcu saistīto darbinieku atstātās rakstiskās liecības, piemēram, hercoga padomnieka, baznīcas vizitatora un hronista Zalomona Heninga, superintendenta Paula Einhorna, mācītāju Johana Langija un Jakoba Frīdriha Bankava darbus. Tāpat arī ceļotāju piezīmes, baznīcu vizitāciju protokoli un raganu tiesu prāvu protokoli sniedz ieskatu hercogistes laikā izplatītajos tautas priekšstatos par dievībām, gariem, svētvietām, buršanu, tautas medicīnu utt.

Diskusija, kas raisījās pēc nolasītajiem referātiem, parādīja, ka cilvēkiem ir liela interese par vēsturi, taču vienlaikus – arī to, ka ir ārkārtīgi grūti atteikties no 20. gadsimtā un bieži vien vēl arī mūsdienās ļauzu prātos dēstītajiem mītiem un nepareizajiem faktiem. Taču tautas pašapziņa nav jābūvē uz vēsturiskiem mītiem, it sevišķi tādēļ, ka reālie vēstures fakti nav mazāk interesanti. Tie ir tikai citādāki.

Par hercoga Jēkaba 400. dzimšanas dienas svinību kulmināciju varētu apzīmēt pasākumus Jelgavā 28. oktobrī. Par godu šim notikumam Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejā ar svinīgām uzrunām uzstājās muzeja direktore Gita Grase, Kurzemes bruņniecības priekšsēdis barons Heinrihs fon Štackelbergs (*Stackelberg*) un Rundāles pils muzeja direktors Imants Lancmanis. Svinīgajām runām sekoja nelieli zinātniski priekšlasījumi. Tā Marburgas profesors Ulrihs Šēnborns (*Schoenborn*) prezentēja savu pētījumu rezultātus par hercoga Jēkaba meitu dzīvi, bet LU LVI pētniece Mārīte Jakovļeva ieskicēja dažus hercoga Jēkaba personības aspektus, kādi tie atklājas vēstures avotos un historiogrāfijā. Savukārt LU LVI pētniece Margarita Barzdeviča aplūkoja Jelgavas pilsētas robežas hercogu laikos. Turpinājumā tika demonstrēti fragmenti no K. Vahšteina, I. Cāzeres, A. Blūma un I. Lancmaņa veidotās videofilmas “Iekš liktens trijstūra – Kurzeme, Gambija, Tobago”, bet Jelgavas mūzikas skolas audzēkņi sniedza jauku renesanses un baroka laikmeta mūzikas koncertu. Pasākumus muzejā noslēdza izstādes “Hercogs Jēkabs. Laikmeta liecības” atklāšana un dzimundienas klišēra baudīšana.

Tomēr laikam būtiskākais notikums bija restaurētā hercoga Jēkaba sarkofāga iesvētīšana Jelgavas pils kapenēs. No alvas darinātā sarkofāga atjaunošana kļuva iespējama, pateicoties Kurzemes bruņniecības saziņotajiem līdzekļiem. Minētais pasākums noslēdzās Jelgavas pils Sudraba zālē ar jauna Kurzemes hercogu kapeņu ceļveža izdevuma prezentāciju, kas salīdzinājumā ar pirmo izdevumu 1995. gadā ir kļuvis biežāks un kurā atrodams arī iepriekšminētā sarkofāga attēls jau pēc restaurācijas.

Jubileja ir pagājusi, aiztāžā pieklususi, taču cerams, ka interese par Kurzemes hercogistes vēsturi tikai pieaugs, turklāt ne tikai par hercoga Jēkaba valdīšanas laikiem. Lai arī hercogs Jēkabs ir viena no mītiem visbagātāk apvītām personām Latvijas vēsturē un patiesās ainas noskaidrošanai vēl nepieciešami daudzi pētījumi, tomēr jau tagad mēs varam no viņa mācīties uzdrikslēšanos, pašapziņu un neatlaidību.

Marīte Jakovļeva

STARPTAUTISKA KONFERENCE “VITEBSKAS SENATNE – II”

2010. gada 28.–30. oktobrī Vitebskā (Baltkrievija) norisinājās starptautiska konference “Vitebskas senatne – II”. Tajā tika aplūkoti arheoloģisko pētījumu rezultāti, Vitebskas pilsētas un apgabala sociāli politiskās, ekonomiskās un kultūras vēstures jautājumi no vissenākajiem laikiem līdz 20. gadsimtam. Konference bija veltīta ievērojamajam arheologam un vēsturniekam Leonīdam Aleksejevam (15.01.1921.–22.03.2008.), kuram 2011. gadā apritēs 90 gadi. Šī konference bija pakārtota nevis zinātnieka dzīves gadskārtai, bet gan viņa sadarbības ar Vitebskas apgabala novadpētniecības muzeju aizsākumam pirms 55 gadiem. Zinātnieks dzimis Rostovā pie Donas un mācījies Maskavas Universitātē, strādājis Grodņas vēstures un arheoloģijas muzejā, Mogiļovas Pedagoģiskajā institūtā, bet mūža lielākā daļa aizvadīta darbā Krievijas Arheoloģijas institūtā Maskavā. Viņš bija Rietumkrievzemes senākās vēstures un kultūras speciālists. Viņa zinātnisko interešu lokā visu mūžu bija Baltkrievijas teritorijas senvēsture – Polockas, Smoļenskas zemju politiskās un ekonomiskās vēstures jautājumi, kontakti ar kaimiņu zemēm, seno kņazistu robežas. Savus pētījumus viņš balstīja ne tikai uz arheoloģisko materiālu, bet arī uz vēstures avotu analīzi. Zinātnieka viena no lielākajām veiksmēm – arhīvā uzietie Otrā pasaules kara laikā pazudušās relikvijas – 1161. gadā darinātās Polockas Jefrosiņjas krusta zīmējumi, pēc kuriem bija iespējams izgatavot slavenās relikvijas kopiju.

Latvijas vecākās paaudzes arheologi bija pazīstami ar L. Aleksejevu. Ikviens Latvijas pētnieks ir saskāries ar viņa darbiem, pētot Austrumlatvijas 12.–13. gs. politiskās vēstures jautājumus.

Konferencē piedalījās arheologi, vēsturnieki, etnogrāfi no Baltkrievijas muzejiem, augstskolām, zinātniskās pētniecības iestādēm, kā arī no

Krievijas un Ukrainas. Latviju konferencē pārstāvēja Ludzas, Balvu un Preiļu muzeju speciālisti. Braucienā daļēji finansēja Valsts kultūrkapitāla fonds. Šī apskata autore piedalījās konferencē pēc Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeja uzaicinājuma un referēja par arheoloģiskajiem izrakumiem grāfu Borhu kapelā Preiļos. Ludzas novadpētniecības muzeja speciāliste Milāna Bula stāstīja par Ludzas pils izpēti, Balvu novadpētniecības muzeja direktore Iveta Supe nolasīja referātu "Balvu muiža – neizmantotais potenciāls", bet mākslas vēstures doktorante Guna Šeikina iepazīstināja ar 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma sarkano ķieģeļu arhitektūras paraugiem Austrumlatvijā.

Kopumā konferencē tika nolasīts ap 30 referātu, aplūkoto jautājumu spektrs bija ļoti daudzveidīgs. Pirmās sēdes referāti bija veltīti L. Aleksejeva zinātniskās darbības izvērtējumam, līdztekus zinātnieka darba augstajam novērtējumam tika izteiktas arī kritiskas piezīmes. Polockas zemes arheoloģijas un vēstures interpretāciju L. Aleksejeva darbos aplūkoja arheoloģe Olga Levko (*Ляўко*) no Baltkrievijas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūta, norādot, ka arheoloģiskais materiāls ne vienmēr "ierakstās" L. Aleksejeva kopējā koncepcijā. Aplūkojot kņazistu un dalienu veidošanos līdz 13. gs. vidum Baltkrievijas teritorijā, uz dažiem nekorektiem L. Aleksejeva apgalvojumiem, kas joprojām tiek citēti jaunākajos pētījumos, norādīja arī minētā institūta pētnieks Jurijs Zajacs (*Заяц*).

Vitebskas apgabala novadpētniecības muzeja vadošā speciāliste Natālija Šarkovska (*Шаркоўская*) iepazīstināja ar L. Aleksejeva izrakumu un apzināšanas materiāliem, kas glabājas muzejā (vairāk nekā 3500 senlietu, kā arī fotogrāfijas u.c. materiāli) un kurus iecerēts apkopot un izdot katalogā. Baltkrievijas Kultūras un mākslas universitātes Baltkrievijas vēstures un muzeoloģijas katedras docents Oļegs Trusajs (*Трусай*) referēja par L. Aleksejeva ieguldījumu novadpētniecības attīstībā Baltkrievijā.

Baltkrievijas Valsts pedagoģiskās universitātes docents arheologs Leonīds Kaļadinskis (*Калядзінскі*) stāstīja par L. Aleksejevu gan kā par skolotāju un draugu, gan iepazīstināja ar Vitebskas augšējās pils arheoloģiskās izpētes rezultātiem laikā no 19. gs. beigām līdz 20. gs. beigām. Savukārt Vitebskas augšējās pils nogāzes 1994. gada izpētes rezultātiem veltīts bija P. M. Mašerova Vitebskas universitātes vēstures katedras docentes Tatjanas Bubenka (*Бубенька*) referāts. L. Aleksejevs savos pētījumos lielu uzmanību pievērsis agro viduslaiku pilsētu ģenēzes problēmām. Viņa koncepcijas par viduslaiku pilsētu veidošanos apskatu un analīzi sniedza M. Tanka Baltkrievijas Valsts pedagoģiskās universitātes slāvu vēstures katedras aspirants Jurijs Vrublevskis (*Урублеўскі*).

Konferencē tika aplūkoti arī Polockas 12.–13. gs. kņazu ģenealoģijas jautājumi (Vladimirs Andreičanka (*Андрейчанка*), Vitebskas apgabala novadpētniecības muzejs), balstoties uz 2010. gadā veiktajiem izrakumiem Braslavas apkaimē, izteiktas jaunas atziņas par Smoļenskas–Polockas garo kurgānu kultūru tās attīstības pēdējā posmā (Mihaīls Plavinskis (*Плавінскі*), Baltkrievijas Nacionālais vēstures muzejs), apskatīti Krasnošeļskas krama ieguves šahtu arheoloģiskās izpētes metodikas jautājumi

un šo unikālo pieminekļu eksponēšanas problēmas (Nataļja Pačobuta (*Пачобут*), Grodņas Valsts vēstures un arheoloģijas muzejs). Ļoti interesants referāts bija etnogrāfijā par kāzu rituālu baltkrievu tradicionālajā kultūrā Vitebskas guberņā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, ko nolasīja Ala Naruiska (*Наруцкая*) no Baltkrievijas Valsts kultūras un mākslas universitātes.

Konferences pirmās dienas noslēgumā Vitebskas apgabala novadpētniecības muzejā atklāja L. Aleksejeva zinātniskajai darbībai veltītu izstādi.

Referāti konferencē tika lasīti gan krievu, gan baltkrievu valodā. Ne visi priekšlasījumi bija ilustrēti, kas apgrūtināja daļas referātu uztveršanu. Konferences referātus plānots publicēt rakstu krājumā.

Brauciena pēdējā dienā Latvijas pārstāvji apskatīja arī pasaulslavenā mākslinieka Marka Šagāla memoriālo muzeju Vitebskā un apmeklēja Iļjas Repina muzeju Zdravņevā. Stāstot par I. Repina muzeju, tā direktors Aleksejs Suhorukovs uzsvēra, ka Repina ģimene pagājušā gadsimta 30. gados izbrauca uz ārzemēm, pateicoties Latvijas vēstniecībai, un tādējādi izvairījās no represijām un izsūtīšanas uz Sibīriju. Pēc muzeja apskates bija draudzīga tikšanās arī ar Latvijas vēstniecības Baltkrievijā konsuli Vitebskā Margaritu Šteinu un viņas dzīvesbiedru Valdi Šteinu, tika pārrunāta turpmākā abu valstu muzeju speciālistu un zinātnieku sadarbības nepieciešamība un iespējas.

Padomju periodā Latvijas arheologiem bija cieši kontakti ar Baltkrievijas kolēģiem – notika pieredzes apmaiņas braucieni, abpusēja piedalīšanās konferencēs, kas līdz ar padomju sistēmas sairumu apsīka. Baltkrievu kolēģi izteica vēlmi atjaunot sadarbību. Latvijas pārstāvjus Vitebskas apgabala novadpētniecības muzeja vadība aicināja piedalīties arī turpmākajos gados organizētajās konferencēs, bet Baltkrievijas Nacionālās ZA Vēstures institūta Pirmsindustriālās sabiedrības vēstures centra un arheoloģiskā mantojuma saglabāšanas un izmantošanas nodaļas vadītāja Olga Levko izteica vēlmi noslēgt savstarpējās zinātniskās sadarbības līgumu ar LU Latvijas vēstures institūtu. Tas varētu būt pirmais solis Latvijas un Baltkrievijas arheologu sadarbības atjaunošanā.

Antonija Vilcāne

HANZAS PILSĒTU ARHEOLOGU 8. KOLOKVIJS TRĀVEMINDĒ

Hanzas pilsētu arheologu vidū par prestižu konferenču ciklu izveidojušies Lībekas arheoloģijas un pieminekļu pārvaldes rīkotie kolokviji (*Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*), kas ik pa diviem gadiem notiek piejūras kūrortā Trāvemindē. Šoruden 8. kolokvijs norisēja no 1. līdz 4. novembrim, un tā organizētājs prof. Dr. Manfrēds Glēzers (*Gläser*) kā vienmēr bija izvēlējis kopēju tēmu, un šoreiz tā bija “Bērība un jaunība, izglītība un brīvais laiks”. Jau ielūguma vēstulē bija

norādīts, ka katram referentam jāapkopo savas pilsētas arheoloģiskās izpētes laikā iegūtie rezultāti un atradumi – liecības par bērnu un jauniešu apģērbu, apaviem, mēbelēm, traukiem un līdzīgiem priekšmetiem, arheoloģiskas un rakstītas ziņas par skolām un universitātēm, norādes par brīvajā laikā izmantotām rotaļlietām un spēlēm viduslaiku un agro jauno laiku pilsētā. Kopainas papildināšanai bija ieteikts apkopot datus no antropologu pētītiem bērnu apbedījumiem, meklēt laikabiedru gatavotus mākslas priekšmetus, senos attēlus un tēlniecības darbus, kas palīdzētu arheoloģisko atradumu skaidrošanai, kā arī mēģināt iegūt ziņas par bērnu darbu, bērnības ilgumu, mācību uzsākšanas laiku, spēlēm un rotaļām, izmantojot etnogrāfiskos materiālus un folkloru.

8. kolokvijā bija pulcējušies gandrīz 50 pilsētu pārstāvji – arheologi, muzeju darbinieki, universitāšu pasniedzēji un pētnieki no Lielbritānijas, Beļģijas, Holandes, Dānijas, Norvēģijas, Zviedrijas, Somijas, Krievijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas, kā arī arheologi no vairāk nekā 10 Vācijas pilsētām. No Baltijas valstīm Lībekas kolokvijā piedalījās piecu pilsētu pārstāvji – Viļņas arheologs Dr. Lins Girlevičs (*Girlevičius*), Klaipēdas Universitātes doktorante Ieva Masulienē (*Masiulienē*), Tallinas Vēstures institūta līdzstrādnieks Dr. Erki Rusovs (*Russow*), Tartu Universitātes docents Ains Mēsalu (*Mäesalu*) un šīs informācijas autore no Rīgas.

Tā kā visiem 43 nolasītajiem referātiem bija kopīga tēma un arī daudzas apskatītās senlietas bija līdzīgas, nav lietderīgi aplūkot katru no tiem atsevišķi. Tāpēc šeit tiks minēti tikai interesantākie atradumi un galvenās atziņas, kas izskanēja gan referātu kopsavilkumā, kuru kolokvija beigās sniedza Bergenas Universitātes Arheoloģijas, vēstures un kultūras pētniecības nodaļas profesore Ingvilda Eije (*Øye*), gan nobeiguma diskusijā.

Kaut arī viduslaiku un agro jauno laiku pilsētu arheoloģiskajā materiālā liecības par bērnu un jauniešu dzīvi ir samērā skopas un vēl maz pētītas, tomēr nepilns pussimts referātu deva daudzpusīgu ieskatu minētajā tēmā. Kā atzina kolokvija dalībnieki, bērnība un jaunība – laika posms cilvēka dzīvē no dzimšanas līdz apmēram 20 gadu vecumam – vienmēr bijis nepārtrauktām, krasām pārmaiņām bagāts jaunā sabiedrības locekļa veidošanās posms, kurā īpaši nozīmīga ir socializācija un mācīšanās. Tāpēc par bērnu un jauniešu lietotiem priekšmetiem tradicionāli uzskata pieaugušo izmantoto izstrādājumu miniatūras kopijas, kā arī vienkāršotus vai neveiklus atdarinājumus lētākā materiālā. Tomēr ne vienmēr šādu priekšmetu izprašana ir vienkārša, tāpēc kolokvijā daudz tika runāts par senlietu pareizu interpretēšanu, jo daudzi atrastie objekti ir multifunkcionāli, nav zināms to izgatavošanas mērķis un lietotāja vecums.

Kolokvijā diskusiju izraisīja pat vienkāršo seno mūzikas instrumentu – svilpju un stabuļu piederība bērniem vai pieaugušajiem, amatieriem vai profesionāļiem, jo to bieži nevar skaidrot viennozīmīgi. Tā, piemēram, vairāki arheologi savos referātos rādīja varganu, kuru varbūt spēlējuši pusaudži. Londonas arheologs Džefs Egans (*Egan*) iebilda, ka tas

ir sarežģīti spēlējams instruments, kuru pārvaldīt varot tikai pieauguši mūziķi. Viņam oponenta vairāki citi pētnieki, uzsverot, ka pieaugušam cilvēkam apgūt jaunas iemaņas ar katru gadu kļūst grūtāk, tāpēc ir ticami, ka arī senatnē profesionālu apmācība sākās agrā jaunībā, ja ne bērnībā, un tādējādi varganu varētu pieskaitīt pusaudžu lietoto priekšmetu lokam.

Arī daudzi citi arheologu atrasti priekšmeti nedod viennozīmīgu atbildi, vai tos lietoja bērni vai pieaugušie, zēni vai meitenes. Te var minēt, piemēram, mazas metāla karotītes, ar kurām varēja gan ikdienā barot bērnu, gan tās izmantot kā dāvanu kristībās. Tāpat koka bultas ne vienmēr skaidrojamas kā bērnu rotaļlieta – vīriešu kaujas ieroča atdarinājums, jo tādas varēja lietot arī pieaugušie kažokzvēru medībām vai t.s. papagaiļa šaušanas spēlei. Nelielas māla figūriņas nevar viennozīmīgi dēvēt par meiteņu lēllēm – sevišķi zidainis šūpulī (Kristus bērns silītē), kā arī mātes un bērna atveids (Madonna) varēja būt votīvi priekšmeti, kas saistīti ar reliģiskiem svētkiem, pateicību kādam svētajam pēc atgūtas veselības vai noteiktas vēlēšanās piepildīšanās. Miniatiuros māla trauciņus varētu skaidrot kā leļļu virtuves sastāvdaļas, bet nav noliedzams, ka tādos varēja uzglabāt arī aptiekā izgatavotas zāles, importa garšvielas vai svētīto ūdeni. Ņemot vērā šādus un līdzīgus apsvērumus, norvēģu arheoloģe I. Eije savā referātā bija apkopojusi ziņas par Bergenā arheoloģiski atrastām rotaļlietām, mēģinot tās sadalīt grupās pēc bērnu vecuma, dzimuma un lietojuma. Viņa norādīja, ka starp 414 atradumiem droši ticamas bērnu spēlmentas ir tikai 75, iespējamās – 86, bet varbūtējās – 263. Tātad vairāk nekā pusi atradumu, kas it kā attiektos uz bērnu lietoto priekšmetu loku, tomēr varēja izmantot arī pieaugušie.

Tā kā rotaļlietas ir arheologu visvairāk atrastie priekšmeti, kas saistīti ar bērniem, tad arī vairāki citi referenti bija tās sadalījuši pa grupām. Tā, piemēram, Novgorodas arheologs Mihails Petrovs rotaļlietas iedalīja pieaugušo priekšmetu imitācijās (ieroci, transporta līdzekļi), dzīvu būtnu atveidos (dzīvnieku figūriņas, lelles), skanošos priekšmetos (grabuļi, svilpes) un aktīvām spēlēm nepieciešamos izstrādājumos (bumbas). Toties Ščecinas arheoloģe Anna Kovaļska (*Kowalska*) rotaļlietas dalīja pēc to funkcijas – socializācijai un mācībām, kā arī izklaidei un izpriecām domātie priekšmeti.

Lielbritānijas un skandināvu pētnieku referātus nereti ilustrēja viņu valsts viduslaiku sienu gleznojums vai grāmatu miniatūrās redzamu bērnu ikdienas dzīves un spēļu attēlojumi. Tomēr daudzu pilsētu arheologiem šādu unikālu ikonogrāfisku avotu nebija, tāpēc atrasto rotaļlietu un spēļu skaidrošanai sevišķi bieži tika izmantota slavenā Pītera Brēgela glezna “Bērnu spēles”, kas tapusi ap 1560. gadu un kolokvija laikā pilnībā vai fragmentāri tika parādīta gandrīz katrā otrajā referātā.

Bez koka, kaula un māla rotaļlietām un miniatūrajiem priekšmetiem, kas gandrīz visos referātos veidoja apskatāmo atradumu lielāko daļu un daudzās Hanzas pilsētās sastopami līdzīgā izskatā, var atzīmēt arī dažu pilsētu pētnieku iegūtas unikālas senlietas. Norvičas arheologs Braiens Eierss (*Ayers*) iepazīstināja ar metāla monētai līdzīgu atradumu ar zēna

attēlu un uzrakstu, kas ļauj to skaidrot kā 28. decembrī katoļu svinētajā Nevainīgo bērnu dienā klostera skolā izvēlētā bērnu bīskapa atšķirības zīmi. Lībekas arheoloģe Dorisa Mīrenberga (*Mührenberg*) demonstrēja viduslaiku zīdaiņu pudelītes – nelielus māla trauciņus ar snīpīti, par kuru lietojumu viennozīmīgi liecina atbilstošs atveids kādā Lībekas Sv. Annas muzejā glabātā gotiskā altārī. Rostokas arheologs Ralfs Mulzovs (*Mulsow*) iepazīstināja ar izrakumu materiāliem no 1419. gadā dibinātās Rostokas Universitātes teritorijas, kur plaši pārstāvēti rakstāmrīki, māla tintes trauciņi un līdzīgi priekšmeti, bet atrastas liecības arī par tādu neparastu parādību kā studentu mājdzīvnieki, kas turēti koka putnu būros. Holandietis Pēters Biters (*Bitter*) no Alkmāras referēja par 17.–18. gs. atradumu kompleksu – daudziem metāla miniatūriem traukiem, kas varēja būt gan bērnu leļļu māju priekšmeti, gan pieauguša krājēja kolekcija – varbūtēja kuriozitāšu kabineta piederumi.

Par bērnu nodošanu mācībā pie amatniekiem vai skolas gaitu uz-sākšanu precīzākas ziņas dod rakstītie avoti. Tomēr atsevišķi referenti atzīmēja, ka par pusaudžiem – mācekļiem varētu norādīt arheoloģiski atrasti priekšmeti, kas ir neveikli izgatavoti, piemēram, pusgatava kaula ķemme ar neprecīzi iezāģētiem zariem, bet par bērnu darbu liecinot sīku pirkstu līnijas un plaukstu nospiedumi uz ķieģeļiem. Toties mazu bērnu pēdu iespaidumi varētu būt radušies, nepieskatītam mazulim pastaigājoties pa pagalmā žūstošiem ķieģeļiem.

Vairāku pilsētu arheologi pievērsās ādas apavu pamatīgākam raksturojumam, sadalot atradumus ne tikai pēc formas, bet arī valkātāja vecuma un dzimuma, precizējot datējumu, konstatējot augsto kurpju un zābaku dominēšanu starp bērniem un pusaudžiem atbilstošiem izmēriem, kā arī atsevišķos gadījumos konstatējot pat zolēm pievienoto kaula slidu dažādus lielumus. Reizēm pēc atrasto apavu skaita tika mēģināts spriest par bērnu daudzumu viduslaiku pilsētā. Tā poļu pētniece Paulina Romanoviča (*Romanowicz*) uzsvēra, ka Kolobzegas izrakumos iegūto bērnu apavu īpatsvars 13.–14. gs. gaitā pieaug no 20 līdz 40%, savukārt Bergenā pēc prof. I. Eijes sniegtās informācijas pirms 1250. gada bērnu apavi veido 13–16%, bet 1250.–1400. gadā – jau 40% kopskaitā. Šāds pieaugums varētu liecināt gan par augstu zīdaiņu un mazu bērnu mirstību 13. gs., gan par jaunu ģimeņu pastiprinātu iecelošanu pilsētā vēlākos gadsimtos. Tomēr pašlaik tās vēl ir tikai hipotēzes, kuru skaidrošanai turpmāk jāizmanto arī citi avoti. Rakstītās liecības par iedzīvotāju skaitu atsevišķās pilsētās zināmas tikai no agrajiem jaunajiem laikiem, piemēram, Anglijā 1695. gada tautas skaitīšanā konstatēts, ka bērni provinces pilsētās veidoja 40% iedzīvotāju.

Daudzu pilsētu pārstāvji savos referātos pievērsās bērnu un pusaudžu apbedījumiem. Dāņu arheoloģe Lēne Hēsta-Madsena (*Høst-Madsen*) referēja par plašiem viduslaiku un jauno laiku kapsētu izrakumiem Kopenhāgenā, norādot, ka lielākoties bērni apbedīti ģimeņu kapos. Sievietes apbedījumu kopā ar mazuli parasti skaidro ar nāvi dzemdībās vai drīz pēc tām, toties vīrieša un bērna dubultapbedījums varētu norādīt, ka vairāki ģimenes locekļi krituši par upuriem kādai epidēmijai.

Vairāki kolokvija dalībnieki uzsvēra, ka bērnu apbedījumi kapsētās nereti koncentrēti nelielā teritorijā vai nu baznīcas ziemeļrietumu, vai dienvidaustrumu pusē. Tas varētu būt skaidrojams kā pilsētā ienākušā jaunu ģimeņu bērnu zaudējums, kad tālu laukos palikušie dzimtas kapi nav sasniedzami. Atsevišķi referenti norādīja arī uz bērnu slimībām, atzīstot, ka tās pēc skeleta kaulu stāvokļa precīzi var konstatēt tikai antropologi. Kolokvijā tika minēti arī daži bērnu apbedījumi ārpus kapsētām. Tā, piemēram, Freds Mālers (*Mahler*) trīs zidaiņu apbedījumus apdzīvotā gruntsgabalā saistīja ar celtniecības ziedojumu.

Nobeiguma diskusijā tika secināts, ka atsevišķu valstu un pilsētu arheoloģiskās izpētes stāvoklis nav vienāds, tāpēc arī izrakumos iegūtie dati par bērnu un jauniešu dzīvi dod atšķirīgu informācijas apjomu. Līdz ar to pašlaik nav atbildami tādi jautājumi kā atšķirības starp pilsētu un lauku bērniem, pilsētu bērnu kultūras īpatnības, demogrāfiskās problēmas un migrācija, epidēmiju ietekme, pusaudžu kā sociālekonomiskas grupas nozīme pilsētā utt. Izskanēja ieteikums turpmāk pastiprinātu uzmanību pievērst izrakumu materiāla identifikācijai un precīzākai datēšanai. Vienlaikus ir jāmeklē dažādi papildu avoti, kas spētu palīdzēt arheoloģisko atradumu skaidrošanā. Tika norādīts, ka bērnus nevar pētīt atrauti no pieaugušajiem, jo viduslaikos viņi bija pilnībā integrēti sabiedrībā – gan uz ielas, gan ģimenes šaurajā dzīves telpā. Atšķirības parādās tikai jaunajos laikos, kad mājokļi kļuva plašāki un ierīkoja bērnistabas.

Tāpat kā iepriekšējos kolokvijos, arī šoreiz referāti parādīja kopējo Hanzas pilsētu kultūru, intensīvos savstarpējos sakarus un iedzīvotāju mobilitāti, kas veicināja ne tikai importa priekšmetu, bet arī dzīvesveida, tai skaitā līdzīgu spēļu un izklaides pasākumu izplatīšanos plašā reģionā Baltijas un Ziemeļjūras krastos. Tomēr kopumā viduslaiku “bērības arheoloģija” (*archaeology of childhood*) vēl ir maz attīstīta joma un prasa turpmākus padziļinātus pētījumus.

Tradicionāli kolokvija laikā tika prezentēts iepriekšējās konferences referātu krājums (*Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VII: Die Befestigungen / Hrsg. von Manfred Gläser. – Lübeck: Verlag Schmidt-Römhild, 2010. – 917 S., Ill.*). Bez tam viena pēcpusdienu bija atvēlēta kolokvija dalībnieku iepazīstināšanai ar plašajiem izrakumiem Lībekas vecpilsētas rietumu daļā, kur vairāku gadu laikā plānots atsegt Otrajā pasaules karā nopostītos kvartālus, 9000 m² platībā izpētīt 14. gs. dzīvojamo apbūvi. Jāatzīst, ka Lībeka – kādreizējais Hanzas centrs arheoloģiskās izpētes ziņā rāda izcilu paraugu mūsdienīgas izrakumu metodikas attīstīšanā un ieviešanā, plaši izmantojot digitālās fiksācijas un materiālu apstrādes iespējas.

Ieva Ose

RECENZIJAS

Stradiņš J. Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 640 lpp.: il.

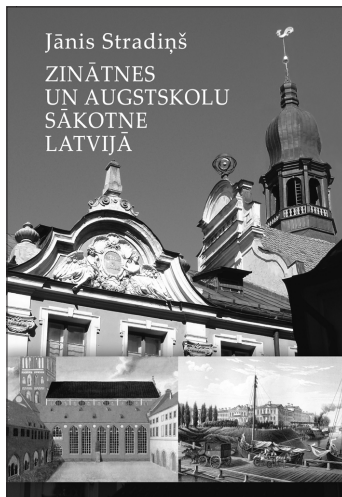
Jāni Stradiņu pazīstam kā rosīgāko un autoritatīvāko zinātnes vēstures pētnieku Latvijā. Apmēram pirms gada iznācis viņa fundamentālais darbs “Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā”, kas vainago un ar jauniem faktiem un atziņām papildina autora pētījumus vairāk nekā pusgadsimta garumā.

Hronoloģiski pētījums aptver laiku no 13. gadsimta, par kuru pieejamas pirmās rakstveida liecības par iztīrājamo tēmu, līdz 19. gadsimta 60. gadu sākumam, kad tika nodibināta pirmā augstskola Latvijā – Rīgas Politehnikums. Autors apzināti atstājis ārpus sava pētījuma loka jautājumus, kas saistīti ar specifiskiem avotiem un pētniecības metodēm – arheoloģisko un folkloras materiālu.

Grāmatu ievada autora akadēmiskā lekcija “Zinātne un zinātnieki Latvijas vēsturē”, kas nolasīta Latvijas Zinātņu akadēmijas pilnsapulcē 2002. gadā. Tai seko historiogrāfisks apskats par zinātnes vēstures pētniecību Latvijā un zināmā mērā – Baltijā.

Pētījumi izklāstīti astoņās nodaļās, sākot ar pārskatu par zināšanu un māku recepciju viduslaiku Livonijā. Autors “uztaustījis” gan zinātniskās un tehnoloģiskās domas attīstības posmu hronoloģiskos ietvarus, gan katram laikmetam raksturīgos dzinulus. Vairākiem šādiem posmiem viņš atradis trāpīgu apzīmējumu – “teoloģiskais gadsimts” (1561.–1721. g.), “filozofiskais gadsimts” (18. gadsimts), “biedrību gadsimts” (19. gadsimta pirmā puse). Atsevišķas nodaļas veltītas Jelgavas akadēmiskās ģimnāzijas un Tērbatas universitātes nozīmei intelektuālās domas veidošanā, Rīgai kā dabaszinātņu centram 18. un 19. gadsimta mijā, kā arī letonistikas sākumiem. Katru nodaļu noslēdz vēres.

Grāmatai ir trīs pielikumi: hronoloģisks rādītājs par svarīgākajiem notikumiem zinātnes un augstākās izglītības vēsturē Latvijā; to Pēterburgas Ķeizariņš Zinātņu akadēmijas locekļu saraksts (1724.–1917. g.), kas tā vai citādi bijuši saistīti ar Latviju (kopskaitā 56); Latvijā 18. gs.

beigās–19. gs. pirmajā pusē darbojušos zinātnisko un zinātniski tehnisko biedrību saraksts. Pievienots grāmatā minēto personu, kā arī objektu (augstskolu, zinātnisko iestāžu un biedrību, zinātnisko apbalvojumu, zinātņu nozaru un galveno jēdzienu u.tml.) rādītājs. Nelielas neērtības rada tas, ka trūkst izmantotās literatūras koprādītāja, taču tas acīmredzot saistīts ar jau tā lielo izdevuma apjomu.

Grāmatai ir laba, pārskatāma struktūra, skaidra, patīkama, svešvārdiem un sarežģītām konstrukcijām nesamudžināta valoda, ko palīdz uztvert teksta izcēlumi un kuplina daudzi avotu citāti. Grāmata ir bagātīgi ilustrēta (īpaši gribētu izcelt retu Rīgas Domscolas ēkas attēlu 191. lpp.).

Kaut gan izdevums ir visai apjomīgs, autors nepretendē uz pilnīgu tēmas izklāstu, bieži vien pasakot tikai būtiskāko un norādot, kur meklējams detalizētāks viena vai otra jautājuma atspoguļojums. Daudzviet autors vērš uzmanību uz tēmām vai avotiem, kas būtu pētāmi nākotnē. Pētījumu lauks vēl ir diezgan plašs, dažādi ar zinātņi un izglītību saistīti jautājumi var atklāties arī kā sīki, nejauši fakti. Piemēram, kopš 1798. gada Vidzemes konsistorijai tika iesūtītas ziņas par vīriešu miršanas vecumu, taču recenzentam nav zināms, kādā nolūkā tas tika darīts, vai šīs ziņas tika apkopotas un vai tas kaut kādā veidā varētu liecināt par gerontoloģijas iedīgļiem. Daži fakti varētu liecināt par G. Manteifela ne tik negatīvo nostāju pret latviešu zemniekiem (sk. 517. lpp.). Brīžos, kad G. Manteifels uzturējies savā Dricānu muižā, viņš nereti ieaicinājis darba kabinetā kalpu bērnus, rādījis viņiem dažādus attēlus, kartes, vaicājis un stāstījis – kas tā par zemi, kas tas par dzīvnieku utt.

Tekstā ielavījušās dažas neprecizitātes, kuras gan nav būtiskas grāmatas kontekstam. Romas pāvesta legāts Modenas Vilhelms pirmoreiz ieradās Livonijā 1225., nevis 1223. gadā (72. lpp.). Apgabals, kas pēc Livonijas kara nonāca Prūsijas pārvaldē, bija Grobiņa, nevis Aizpute (121. lpp.). V. J. Hilners bija Rindas, nevis Rendas mācītājs (497. lpp.). Pārspilēti būtu teikt, ka pēc Kurzemes 1567. gada landtāga lēmuma hercogistē sākās sistemātiska skolu dibināšana (107. lpp.). 408. lpp. norādīts, ka K. Širrens kļuvis par Ķīles universitātes docētāju 1875. gadā, bet 410. lpp. uzdots 1874. gads, kas, pēc recenzenta ziņām, ir pareizāk. Tradicionāli tiek uzskatīts, ka vārdu *bajārs* latvieši aizguvuši no krievu valodas (102. lpp.), taču jau labi sen folklorists Jānis Rozenbergs un, šķiet, pirms viņa arī Ludis Bērziņš pierādīja, ka *bajārs* gan ir rusicisms, taču aizgūts no lietuviešu valodas, un tā ir visai būtiska nianse kultūrvēsturisko sakaru kontekstā (starp citu, Latgalē šo vārdu faktiski nelieto), tomēr šis folkloristu atzinums kaut kā palicis nepamanīts līdz šai dienai.

Runājot par pētījumā lietotajiem jēdzieniem un terminiem, redzams, ka autoram dažviet tīk vācu *Ostsee* atveidot kā *Rītjūra*, un tas piešķir tekstam zināmu savdabību, tomēr jāšaubās, vai pārlieku burtisks tulkojums attaisnojas, *miņisterstvo prosveščeniija* tulkojot kā *apgaismošanas ministrija* (295. lpp.; sk. arī 444. lpp.). *Tālera* vietā (230. lpp.) labāk būtu lietot latviešiem tradicionālo *dālderī*, kā tas darīts citās vietās.

Jācer, ka grāmatas autors piekritis recenzentam, ka dažas domas būtu izsakāmas precīzāk. Tā 261. lpp. teikts, ka Jelgavas Pētera akadēmija “deva ierosmi, kaut skopu, latviešu kultūrai, *kas tolaik bija jau aizmetnī*” (izcēlums mans. – M. A.). Pie izteikuma, ka “Vidzemes un Igaunijas iekļaušanās Krievijas impērijā pasargāja Baltiju no nemitīgiem postošiem kariem” (220. lpp.), varētu piebilst, ka tas būtu bijis iespējams arī zviedru varas laikā, ja vien tā pati Krievija nebūtu izraisījusi krievu–poļu–zviedru karu (1654–1667) un – savienībā ar Dāniju un Poliju–Saksiju – Lielo Ziemeļu karu (1700–1721). Būtu nepieciešams paskaidrojums, kāpēc literātu kārtā ieguvusi “likumīgu atzišanu” tikai 1832. gadā (368. lpp.), ja literāti kā atsevišķa grupa tika reģistrēti jau Krievijas 1795. gada iedzīvotāju revīzijā (Kurzemē – 1797. gadā). Šai pašā sakarā gribētos iebilst autora apgalvojumam, ka 19. gadsimta pirmajā pusē Latgalē “nebija nekā līdzīga literātu kārtai” (428. lpp.). Bet garīdznieki? Ārsti?

Varētu diskutēt par autora izteikumu, ka krustnešu un tirgotāju invāzija 13. gadsimtā diez vai pārtraukusi Baltijas reģiona organisko attīstību (70. lpp.) – šajā jautājumā recenzents ir gluži pretējās domās, taču tā nav recenzējamā darba tēma. Būtu tomēr apsvēkami, ja vēsturnieku vidū notiktu gan viedokļu apmaiņa par dažādiem jēdzieniem (kas ir *organiska, dabiska* attīstība? ko un kāpēc varam vērtēt kā *pozitīvu* vai *negatīvu*? ko tieši domājis A. Tentelis, mudinādams pētīt vēsturi *patiesības un nacionālisma* garā? utt.), gan alternatīvu vēstures gaitas scenāriju modelēšana – tas ļautu gūt objektīvāku skatījumu uz vairākām lietām un, iespējams, objektīvāku spriedumu.

Līdztekus lietām, kas vairumam lasītāju liksies jau labi pazīstamas (nereti pateicoties tieši J. Stradiņa agrākajiem pētījumiem), izdevums rosina pievērst uzmanību daudzām personām un viņu veikumam, kas būtu pelnījis krietienu lielāku ievēribu nekā līdz šim. Vairāk vai mazāk zināma farmaceita D. H. Grindeļa, ārsta O. Hūna, apgaismības laikmeta domātāja J. G. Eizena u.c. darbība, taču J. Stradiņš norāda arī uz kādu mazāk zināmu šķautni J. G. Eizena darbībā, proti, viņš atzīstams par vienu no pārtikas produktu konservēšanas un žāvēšanas pionieriem Eiropā (266. lpp.). Ievēribu piesaista Jelgavas Pētera akadēmijas profesora J. M. G. Bēzkes veikums, piemēram, ornitoloģijā, izpētot ap 200 Kurzemes putnu sugu (269. lpp.). Viņa nopelni vislabāk novērtējami salīdzinājumā: līdz šim Latvijā kaut reizi novērots nedaudz vairāk par 300 sugām, taču biežāk sastopamas apmēram 190 putnu sugas, tāpat Bēzkes veikums savam laikam bijis izcils. Intrīģejoši ir lasīt, ka 19. gadsimta potenciālo Nobela prēmijas laureātu sarakstā iekļauts arī kurzemnieka T. Grothusa vārds (378. lpp.), ka Jelgavā savu darbību sācis ķīmiķis, niobija atklājējs H. Roze (turpat), ka, iespējams, Rīgā čehu izcelsmes dabaspētnieks G. Holiks izgudrojis mums pazīstamos augļu koku potēšanas svarīgākos paņēmienus (152. lpp.) utt.

Grāmata liek aizdomāties arī par bagātībām, kas burtiski guļ mums zem kājām un kas ar pienācīgu reklāmu un saistošu informāciju varbūt varētu kļūt par tūrisma industrijas “Nokia”, – tie ir devona nogulumi ar unikāliem paleofaunas atradumiem (416.–418. lpp.).

Iespējams, ka dažu lietu izklāsts varētu likties pārāk detalizēts. Piemēram, 337. lpp. sīki aprakstīta Grindeļu dzimtas piemiņas apgānīšana pirms 20 gadiem. Tomēr šī un dažas citas vietas ir interesanta un nozīmīga J. Stradiņa pētījuma blakuslīnija kā liecība par mūsdienu sabiedrības ētiskajām vērtībām un attieksmi gan pret fizisko, gan garīgo mantojumu. Ja pašreizējā, dažbrīd, šķiet, nekontrolējamo reformu laikmetā grūti paredzēt, vai būs iespējams saglabāt, piemēram, vecāko slimnīcu Baltijā – Rīgas 1. slimnīcu – kā ārstniecisku iestādi, tad ļabi saprotama ir autora sāpe par Akadēmiskās bibliotēkas ar tās teju 500 gadu ilgo pastāvēšanas vēsturi kā Latvijas zinātnes un kultūras zīmola saglabāšanu (555.–556. lpp.). Ir arī ne mazums pozitīvu faktu: A. Bilenšteina nopelnu godināšana, E. G. Robertsona gaisa kuģojuma atcere un piemiņas zīmes uzstādīšana u.c.

Cita līnija, kas caurvij J. Stradiņa darbu, ir doma par Latvijas un tās intelektuālās dzīves ciešo saistību ar Rietumeiropas kultūras loku, ar tās zinātnisko ideju un tehnoloģiju pārņemšanu, popularizēšanu, dažiem Latvijā strādājošiem zinātniekiem arī pašiem veicot pietiekami nozīmīgus, paliekošus atklājumus. Tas citādi arī nevarēja būt, jo intelektuālās dzīves veidotāji apskatāmajā periodā bija galvenokārt Baltijas vācieši vai ieceļotāji no Vācijas, un arī pirmie nedaudzie latviešu izcelsmes zinātnieki (D. H. Grindelis, E. J. Bīnemanis, K. K. Krauklings u.c.) darbojās vāciskā vidē.

J. Stradiņa pētījumam raksturīgs ļoti korekts, cieņpilns dažādu personību vai norišu atainojums, kas jo spilgti izpaužas, piemēram, K. Širrena (408.–412. lpp.) un A. Bilenšteina veikuma un pretrunīgi vērtējamo uzskatu apskatā (509.–514. lpp.), tāpat arī Kurzemes literatūras un mākslas biedrības un Latvijas Zinātņu akadēmijas idejiskā saistē (388.–390. lpp.). Kaut gan latviešu zemnieks visumā stāvēja tālu no grāmatā aprakstītajām norisēm, agrāk vai vēlāk, tieši vai netieši tās ietekmēja latviešu kultūras veidošanos. Retoriski vaicājot, vai vācbaltiešu devums mums nav svešs, J. Stradiņš tomēr dod nepārprotamu atbildi – tas ir pārnacionāls, tāpat arī mūsu mantojums.

Grāmatas pēcvārdā autors norāda, ka viņš mēģinājis “veidot Latvijas zinātnes pagātnes *inventarizācijas grāmatu*, iezīmēt tās tematiku, sasniegumus, starptautiskos sakarus dažādās nozarēs” (556. lpp.). Tas autoram pilnībā izdevies, saistošā valodā un gribētu pat teikt – ar episku vērienu sniedzot ārkārtīgi bagātu faktu materiālu, kas ietverts gan Baltijas, gan Eiropas politiskās un intelektuālās dzīves kontekstā.

Grāmata jau ieguvusi lasītāju atsaucību, un ir tikai likumsakarīgi, ka par savu pētījumu J. Stradiņš šogad ieguvis Baltijas Asamblejas balvu zinātnē.

Muntis Auns

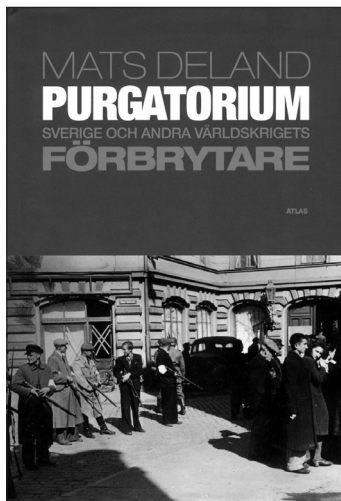
Deland M. Purgatorium. Sverige och Andra världskrigets förbrytare. – Stockholm: Atlas, 2010. – 564 lpp. (Dēlands M. Purgatorijs. Zviedrija un Otrā pasaules kara noziedznieki)

2010. gada pavasarī iznāca Zviedrijas vēsturnieka Matsa Dēlanda mono-grāfija ar nosaukumu “Purgatorijs”, kuras apakšvirsraksts latviski būtu tulkojams – “Zviedrija un Otrā pasaules kara noziedznieki”. Autors Latvijā nav gluži svešs. Viņš piedalījies Latvijas Vēsturnieku komisijas konferencē Rīgā 2003. gada jūnijā, un viņa konferencē nolasītais referāts par kara noziedznieku uzņemšanu Zviedrijā publicēts Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 11. sējumā.

Grāmata rakstīta Zviedrijas pētniecības projekta “Zviedrija un nacisms” ietvaros kā sava veida “politiski motivēts pētniecības uzdevums”, lai reaģētu uz ārzemju pārmetumiem, ka Zviedrija pietiekami neno-darbojoties ar savas pagātnes izvērtēšanu. Autors šim darbam varējis izmantot dažādu arhīvu materiālus gan ārpus Zviedrijas, gan arī pašā Zviedrijā. Īpaši jāatzīmē, ka viņam bijis ļauts izvērtēt Zviedrijas Drošības policijas līdz šim nepieejamos dokumentus, kas aptver laiku līdz 1948. gadam. Tomēr pieeja Zviedrijas armijas izlūkošanas un armijas radiotelegrāfijas nodaļu dokumentiem viņam tika liegta.

Autore grāmatā vēlējies vislabākajās “nacistisko kara noziedznieku mednieku” darba tradīcijās atainot kara noziedznieku nonākšanu Zviedrijā un Zviedrijas valsts institūciju rīcību šo (aizdomās turēto) kara noziedznieku vainas izmeklēšanā. Autors jautājumu skatījis gan no juridiskām pozīcijām, gan no policijas noziegumu izmeklēšanas prakses, gan no politiskās un diplomātiskas darbības pieredzes, gan arī no vēsturnieka skatpunkta, lai katras aizdomās turētās personas vainu varētu lasītājam parādīt cik pilnīgi vien iespējams, lai tam beigās pašam būtu dotas iespējas spriest par katru grāmatā aprakstīto gadījumu/lietu, respektīvi, par kara noziegumu aizdomās turēto personu (20.–21. lpp.). Autors labi apzinās, ka ar materiāliem, kurus savāc vēsturnieki, vēl nepietiek, lai uzsāktu tiesas prāvu. Tomēr, pēc Dēlanda domām, Zviedrijas tieslietu sistēmai būtu bijis vajadzīgs šīs kara noziegumos aizdomās turētās personas saukt tiesas priekšā vai arī nodot tiesāšanai Rietumvācijai. Tādā gadījumā šī recenzējamā grāmata būtu bijusi lieka (24. lpp.).

Grāmatas apakšvirsrakstā ir runa par “Otrā pasaules kara noziedzniekiem”, bet tās saturā gluži tā nav. Tā būtībā ir grāmata par Zviedrijas apiešanos ar aizdomās turētiem kara noziedzniekiem, kurā kā paraugi un

vienīgie piemēri figurē personas, kas mukušas no Latvijas uz Zviedriju, respektīvi, latvieši. Zviedrijā aizdomās par kara noziegumiem turētās personas nāca no Vācijas, Somijas, Norvēģijas, Dānijas, Igaunijas, Latvijas u.c. zemēm, bet, kāpēc autors par piemēriem izvēlas tieši latviešus kā kopumu, to viņš nepamato. Piemēram, pēc Dēlanda datiem, Zviedrijā atradās kādi 300 aizdomās turētie igauņi, bet starp latviešiem tādi bija tikai 80 (148. lpp.). Zinātniskā darbā šāds grupas izvēles pamatojums būtu bijis nepieciešams. (Vai tas darīts tāpēc, ka arhīvos vairāk materiālu par latviešiem, vai šie materiāli ir ilustratīvāki, vai tas arī notiek tā iemesla dēļ, ka par viņiem pasaulē kļīst slava kā par “labākajiem žīdu šāvējiem”?)

Vadoties no pētījumam izvirzītajiem specifiskajiem uzdevumiem, grāmatas saturs sadalīts divās daļās. Pirmajā daļā (41.–150. lpp.) autors apraksta karalaika notikumus Latvijā, viņa identificēto kara noziedznieku nonākšanu Zviedrijā un šo personu “noziegumu” izmeklēšanu no zviedru puses. Otrajā daļā (155.–416. lpp.) autors tuvāk izklāsta Zviedrijas politiku aizdomās turēto kara noziedznieku jautājumā, analizējot Zviedrijas tieslietu sistēmu, sākot ar pirmskara gadiem līdz šodienai. Tā kā, pēc recenzenta novērtējuma, grāmatas pirmā daļa Latvijas vēstures kontekstā liekas interesantāka, tad par tās otro daļu recenzents šeit izteiksies īsi.

Zviedrija kā neitrāla valsts jau 1942. gadā tika konfrontēta ar sabiedroto prasībām – savā valstī nedot patvērumu ne vāciešiem, ne arī viņu sabiedrotajiem. 1944. gada vasarā Zviedrijas valdība šīm prasībām piekāpās, kaut sabiedrotie arī nekad skaidri nebija definējuši, kā būtu saprotami vārdi “*war crimes*” un “*major war criminals*”. Zviedrijas lēmumu pamatā bija starptautisko tiesību speciālista (vēlāk ārlietu ministra) Estēna Undēna un Tieslietu departamenta ekspertīzes. Tomēr, pirms izraidīšana notiktu, Zviedrijas valdība vēlētos redzēt pierādījumus par apsūdzēto personu vainu un sava veida garantijas, ka šīs personas tiesās saskaņā ar atzītām tiesību normām. Zviedrijas valdība arī pati izlemšot, vai tā atzīšot iesniegtos pierādījumus par pietiekamiem. Zviedrija pati nerīkošot kara noziedznieku tribunālus. Zviedrijai būtu jāveido tāda politika, lai izvairītos no jebkādiem izdošanas gadījumiem, un valdībai būtu jādod vislielākā brīvība, lai tā varētu rīkoties saskaņā ar nosprausto politiku (205.–216. lpp.).

Visumā bija jāraugās, lai personas, uz kurām krīt aizdomas par kara noziegumiem vai kolaborāciju, vispār Zviedrijā neielaiestu. Bet, ja tomēr tā notiek, tad raudzīties uz to, lai šīs personas cik ātri vien iespējams atkāpās no Zviedrijas. Tādi gadījumi ar aizdomās turamām personām bija, bet vairumā tās no Zviedrijas izbrauca vai nu pašas, vai ar zviedru vai kāda ārzemju slepenā dienesta atbalstu.

Bija arī gadījumi, kad citas valstis no Zviedrijas pieprasīja aizdomās turēto personu izdošanu. Zviedrija personas ir izdevusi galvenokārt tikai savām ziemeļu kaimiņvalstīm un tieši pēc kara: Somijai 6 personas (317. lpp.), bet Dānijai un Norvēģijai pa 5 personām (341. lpp.). Ārpus ziemeļvalstu robežām izdots tikai viens vācietis – 1958. gadā Rietumvācijai (16. un 308. lpp.).

1948. gadā Padomju Savienība Zviedrijai iesniedza izdodamo personu sarakstu ar 556 vārdiem, to starpā bija arī vairāk nekā 100 baltiešu. Tā kā padomju valdība pie zviedriem ar atkārtotām prasībām nevērsās, sarakstā uzrādīto personu lietu izmeklēšana netika tālāk virzīta (359.–368. lpp.).

Līdz 60. gadu vidum kara noziedznieku jautājumā Zviedrijā bija “miers”. Satraukums radās sakarā ar diskusiju Vācijā par noilguma atcelšanu kara noziegumiem. Zviedrijā noilgums par slepkavībām bija un palika 25 gadi, un šīm diskusijām uz Zviedrijas nostāju slepkavību noilguma jautājumā iespaids nebija. Par jaunu noilguma jautājuma pārskatīšanu Zviedrijā iestājās Vizontāla centrs 1986. gadā, presē izvirzot apsūdzības pret 12 baltiešiem par līdzdalību kara noziegumos (391.–395. lpp.). Arī valdībai šai jautājumā bija jāizsaka savs viedoklis. Valdības komisija savā ziņojumā apsūdzēto personu pagātnes izmeklēšanu noraidīja, to pamatojot ar Zviedrijā pastāvošo noziegumu noilguma likumu. Kopš šī laika apsūdzības pret baltiešiem par kara noziegumiem regulāri parādījās Zviedrijas presē. Parasti “autors” šīm kampaņām bija Efraims Zurofs no Jeruzalemes Vizontāla centra.

Pēdējo plašo ievēribu aizdomās turēto latviešu (baltiešu) kara noziedznieku jautājums ieguva 2000. gada sākumā ar starptautisko holokausta konferenci Stokholmā. Gan pirms konferences, gan konferences laikā, gan pēc tās masu medijos tika izvirzīts jautājums par “baltiešu kara noziedzniekiem”, ka Zviedrijā viņiem esot drošs patvērums un ka būtu pats pēdējais laiks, lai Zviedrijas valdība atceltu noilgumu par kara noziegumiem, kas pastrādāti Otrā pasaules kara laikā, un Zviedrija varētu tiesāt pēdējos vēl dzīvos baltiešu kara noziedzniekus. Taču arī sociāldemokrātu vadītā valdība noraidīja šo prasību, paskaidrojot, ka tas runātu pretī Zviedrijas juridiskajiem principiem (397. lpp.).

Tomēr pēc 2000. gada Zviedrijā ir mainījusies nostāja noilguma jautājumā un parlamentā (Riksdagā) tiek strādāts pie likumprojekta, kas atceltu noilgumu par slepkavību. Kopš 1992. gada, kad Zviedrija mainīja savas neitralitātes politikas nostādnes, pamazām sākās Otrā pasaules kara notikumu pārvērtēšana un jauna Zviedrijas pozīcijas noteikšana šai karā (411. un 415. lpp.).

Dēlānds grāmatā sniedz patiesi plašu un detalizētu skatu uz Zviedrijas rīcību aizdomās turēto kara noziedznieku jautājuma risināšanā. Tomēr tekstā trūkst dziļāka skaidrojuma par Zviedrijas valdības rīcības motīviem. Nepietiek ar konstatējumiem, ka Zviedrija nevēlējās jautājumu risināt, tai tas bija vienaldzīgs utt. Lasītāji daudz lielāku izpratni par Zviedrijas politiku un ieredņu rīcību gūtu, ja aizdomās turēto kara noziedznieku jautājumu autors būtu mēģinājis skaidrot un interpretēt Zviedrijas neitralitātes politikas rāmjos, kas bija spēkā līdz 1992. gadam. Ja Zviedrijas politikā skatu novēršam no šīs neitralitātes doktrīnas, tad mūsu izpratnei par Zviedrijas politiku daudz kas paiet garām, paliek īsti neizprasts.

Pirmajā grāmatas daļā vairāk nekā 100 lapaspusēs (41.–150. lpp.) Dēlānds apraksta karalaika notikumus Latvijā, atsevišķas policijas organizācijas struktūras (policijas bataljoni, latviešu kartotēka, Arāja grupa, latviešu kārtības policija u.c.), aizdomās turēto personu nonākšanu

Zviedrijā un zviedru iestāžu rīcību attiecībā uz aizdomās par kara noziegumiem turētajiem latviešiem. Norādes par šo nodaļu (426.–465. lpp.) savukārt aptver 40 ar sīkiem burtiem piedrukātas lapaspuses, kas teksta ziņā varētu būt tikpat daudz kā pirmajā daļā. Lai varētu sekot un sa-prast tekstu, nepārtraukti “jālēkā” starp tekstu un norādēm, kas lasīšanu aprūtina.

Grāmatas pirmās daļas beigās (148. lpp.) Dēlands atzīmē, ka, pēc viņa domām, Zviedrijai būtu bijis tuvāk jāizmeklē 80 latviešu pagātne par viņu iespējamu līdzdalību kara noziegumos. Toties citur grāmatā, ieskaitot apakšvirsrakstu, autors parasti runā par “kara noziedzniekiem”, tikai retās vietās par “aizdomās turētiem kara noziedzniekiem”. Ja pieturas pie šādas terminoloģijas – kara noziedznieki –, tad lasītājs varēja vismaz sagaidīt, ka grāmatas ievadā autors šo jēdzienu tuvāk definētu un paskaidrotu, kādiem kritērijiem, viņaprāt, jābūt izpildītiem, lai kādu cilvēku apzīmētu par kara noziedznieku. Ar to vien nepietiek, ka autors 22. vērē 420. lpp. norāda, ka ar vārdu “kara noziedznieks” ir domāta tāda persona, kura izdarījusi pārkāpumus tādās starptautiskajās tiesībās un zinātniskajā literatūrā pazīstamajās noziegumu kategorijās kā agresija, kara noziegumi, noziegumi pret cilvēci un genocīds. Šādi vispārīgi norādījumi neko nedod. Autoram savā kara noziedznieka definīcijā būtu skaidri jānorāda, kā viņš identificē pārkāpumus, lai kādu personu sauktu par kara noziedznieku. Nevajag aizmirst, ka Dēlanda kara noziedznieku “vajāšana” notiek ar publicētas literatūras un arhīvos glabātu izmeklēšanas un pratināšanas protokolu palīdzību.

Pirmā daļa sākas ar aprakstu par Operatīvās grupas A (*Einsatzgruppe A*) ienākšanu Latvijā un varasdarbiem pret ebrejiem Liepājā, Jelgavā, Daugavpilī, Ventspilī un Rīgā, ko vācieši veica ar latviešu aktīvu piedalīšanos. Šiem šausmu aprakstiem seko nodaļa par latviešu policijas bataljoniem, kas ārpus Latvijas piedalījušies asiņainās akcijās gan pret ebrejiem, gan arī pret civiliedzīvotājiem, it sevišķi Baltkrievijā.

Šim “asiņainajām” nodaļām seko nodaļa ar nosaukumu “Kolaboratori”. Kāpēc šāda nodaļa ievietota grāmatā, recenzentam nav īsti skaidrs. Tajā aprakstītas un uzskaitītas dažādas latviešu organizācijas un personas: Latviešu Organizāciju centrs (LOC), Aleksandrs Plensners, Viktors Deglavs un vācu Abvērs, Pērkonkrusts un Gustavs Celmiņš, Oskars Dankers un Zemes pašpārvalde, Alfrēds Valdmanis (un autonomijas jautājums), Latvijas Centrālā padome (LCP), kurelieši, Latvijas sūtņi Londonā un Vašingtonā Kārlis Zariņš un Alfrēds Bilmanis, Latvijas sūtnis Stokholmā Voldemārs Salnais, Rūdolfs Bangerskis un “*Waffen-SS*”. Stipri jāšaubās, ka visas šeit minētās organizācijas un personas saistīja “kolaborācija” ar Vāciju.

Šīs trīs nodaļas galvenokārt balstās uz sekundārliteratūru, kurā par Latviju ne vienmēr viss precīzi pateikts. Tās ir kļūdas, par kurām Dēlands varēja arī nezināt, un tāpēc tās te neuzskaitīšu. Drīzāk pārmetumus pelnījis grāmatas pirmās daļas “recenzents” Matīss Kotts (568. lpp.), kurš būtu varējis šo to palabot vai vismaz izskaust rakstības kļūdas, kā, piemēram, Alberts Bilmanis (66. lpp.) [jābūt Alfrēds Bilmanis].

Nākamās nodaļas līdz pirmās daļas beigām recenzentam no Latvijas vēstures viedokļa liekas visinteresantākās, jo šajā daļā autors izmanto arhīvu materiālus, daļu pat pētniecībā agrāk nepieejamu. Izlasot šīs nodaļas, tomēr sevišķi daudz jauna būtiska neatklājas, vismaz pētniekiem, kas pārzina kara beigu posma vēsturi gan par Latviju, gan arī Zviedriju. Jaunais ir Zviedrijas iestāžu un Drošības policijas skats uz "latviešu lietām".

Kad baltiešu bēgļi 1943. gadā sāka ierasties Zviedrijā, komunistu presē rakstīja, ka šie bēgļi sastāvēt no trim grupām – "kvislingiem, fašistiem un pretpadomju elementiem", bet 1944. gadā nāca klāt vēl ceturta nevēlamā baltiešu bēgļu kategorija – "kara noziedznieki un masu slepkavas". Sakarā ar sabiedrībā sacelto troksni Zviedrijas valdībai cits nekas neatlika kā izmeklēt visu zemē iebraukušo baltiešu pagātni. Tā starp 1944. gada oktobri un 1945. gada janvāri katram baltietim bija divas reizes jāstājas izmeklētāju priekšā (320. lpp.). Bez tam izveidoja parlamentāro izmeklēšanas komisiju (Sandlera komisija), kurai bija jāizmeklē Zviedrijā nevēlamu personu iebraukšana. Katrs komisijai varēja uzrādīt aizdomās turamas personas. Beigās komisija pat sastādīja slepenu izmeklēšanas lietu par baltiešiem Zviedrijā. 1944. gadā Zviedrijā arī izveidoja speciālu Ārzemnieku departamentu, kurā sāka uzkrāties informācija par iebraucējiem. Visbeidzot, daudz latviešu lietu nonāca Zviedrijas Drošības policijas rokās, vai nu pašai veicot personu izsekošanu un nopratināšanu, vai arī to darot uz valdības rīkojumu vai atsevišķu personu/organizāciju sūdzību pamata.

Sos materiālus Dēlands ir centīgi izmantojis. Tomēr vēsturei tie nedod tik daudz, cik varēja cerēt. Tā, piemēram, laivu akciju jautājumā neko vairāk arī neuzzinām, ko jau nezinātu no Sandlera komisijas materiāliem. Klāt vienīgi nāk "klačas" un apsūdzības, respektīvi, uzzinām, ko viens teicis par otru. Tāpat par latviešu savstarpējiem strīdiem, kurus latvieši bieži mēģināja kārtot ar Drošības policijas starpniecību (apsūdzības pret Palīdzības komiteju un atsevišķiem pārvedējiem, aizdomas par atsevišķu personu darbību padomju labā u.c.). Vairākos gadījumos Dēlands varbūt gudrāk rīkotos, ja būtu mēģinājis "konsultēties" ar Zviedrijas latviešu trimdas materiāliem vai arī vienā gadījumā ieskatīties Latvijas Valsts Drošības komitejas krimināllietās, lai nebūtu lieki jāspekulē par atsevišķu cilvēku rīcību, tās motīviem (piemēram, Zelmas Šepšelovicas lieta – vai viņa strādāja vai nestrādāja padomju labā). Šo pieeju – izmantot arī Latvijas un latviešu materiālus – Dēlands ir ignorējis.

Neskatoties uz visu to, no šīm pēckara izmeklēšanām Zviedrijā Dēlands pēc saviem ieskatiem ir atlasījis ap 80 latviešu lietu, kuras, viņaprāt, būtu pelnījušas tuvāku izmeklēšanu. 60. gados vēl klāt nākusi pulkveža Kārļa Lobes lieta, kuru Dēlands uzskata par vislabāk pierādīto (126.–142. lpp.).

Lobes jautājums Zviedrijā arī tika skatīts tiesā, kad viņš 1971. gada sākumā komunistu (kreiso) laikrakstu "*Ny Dag*" bija iesūdzējis tiesā par neslavas celšanu. Process izvērtās par preses brīvā vārda prāvu ar žūriju, kurā arī iesaistīja ekspertus un dažāda veida liecības.

Lobe šo prāvu 1972. gadā zaudēja, bija spiests maksāt tiesas izdevumus un samierināties, ka avīzes redaktors viņu arī turpmāk drīkst saukt par “masu slepkavu”. Tā kā tiesā izspriestie jautājumi par Lobes darbību (noziedzumiem) 1941.–1943. gadā pēc Zviedrijas likuma bija noilguši, nebija nekādu iespēju Lobes lietu virzīt tālāk uz krimināltiesu.

Dēlanda grāmata ir materiāliem bagāta, bet ir grūti lasāma, jo lasītājam jālūk starp tekstu un ļoti garām norādēm grāmatas beigās. Grāmatai trūkst saīsinājumu rādītāja, kas papildus apgrūtina orientēšanos tekstā. (Ne visi saīsinājumi, kad tie pirmo reizi parādās tekstā, tiek arī atšifrēti.) Tāpat grāmatai trūkst literatūras rādītāja. Vienīgi pievienots personu rādītājs.

Dēlands ir centies atsegt Zviedrijas valsts nolaidību aizdomās turēto kara noziedznieku vajāšanā, viņu lietu tuvākā izmeklēšanā un iespējamā saukšanā tiesas priekšā. Pats autors arhīvu materiālos un citās liecībās atklājis 80 latviešu lietas, kuras, pēc viņa domām, Zviedrijā bijis jāvirza tālāk uz padziļinātu izmeklēšanu un tiesāšanu. Mēs tikai uzzinām vienas daļas aizdomās turēto personu vārdu, jo otras daļas vārdus autors sakarā ar Zviedrijas noteikumiem par slepenu dokumentu izmeklēšanu nav drīkstējis atklāt. Cik veiksmīga varējusi būt šo 80 personu tiesāšana, par to pēc grāmatā aprakstītajiem gadījumiem lasītājiem jāspriež pašiem. (Kā rāda Rietumvācijas pieredze, no apsūdzības celšanas pret kādu personu līdz personas notiesāšanai nonāk tikai kādos 6% gadījumos. Vai Zviedrijā tas būtu citādi?)

Vai Zviedrijas rīcība bijusi pareiza vai nepareiza, vai morāli attaisnojama vai nosodāma, aizdomās turētās personas nesaucot tiesas priekšā, tas grāmatā tuvāk neatklājas. Vienīgi konstatējama zināma autora nožēla, ka aizdomās turētie latviešu kara noziedznieki “nepelnīti izmukuši” no pelnītā soda, respektīvi, ka Zviedrija šo izvairīšanos no soda tieši vai netieši veicinājusi. Noziegums palicis nesodīts.

Kārlis Kangeris

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

Arheoloģija un etnogrāfija XXIV:
Starptautiskās konferences
“Francis Balodis. Arheoloģija
un laiks. Profesoram F. Balodim –
125” materiāli un jaunākie
pētījumi Latvijas arheoloģijā /
Sast. Antonija Vilcāne. – Rīga:
Zinātne, 2010. – 245 lpp.: il.

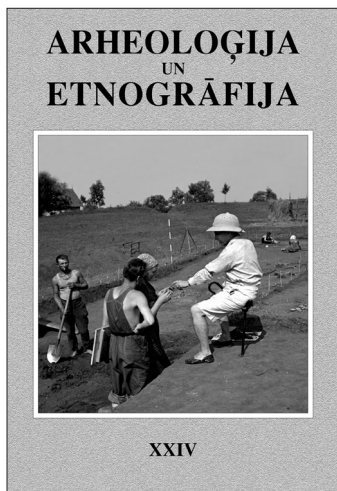
Rakstu krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 24. laidieni veltīts Latvijas nacionālās arheoloģijas pamatlicēja Franča Baloža dzīves (1882–1947) un zinātniskās darbības izvērtējumam jaunāko zinātnisko atziņu kontekstā. Tā pirmajā daļā ievietoti materiāli, kas tika nolasīti 2007. gada rudenī starptautiskajā konferencē “Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125”. Krājumu ievada Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta direktora Dr. hist. Gunta Zemīša un Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktora Dr. hist. Arņa Radiņa uzrunas, atklājot F. Balodim veltīto konferenci.

Ēvalda Mugurēviča rakstā aplūkots profesora Franča Baloža dzīves gājums un zinātniskā darbība, kā arī analizēts viņa veikums Latvijas senvēstures izpētē. Autors viennozīmīgi uzskata, ka F. Balodis ir latviešu nacionālās arheoloģijas dibinātājs.

Jevgeņijas Nazarovas (Maskava) raksts veltīts F. Baloža Maskavas periodam (1907–1917). Viņa sniedz ziņas no Maskavas arhīvu fondiem par F. Baloža dzīvi Maskavā un analizē, ko F. Balodim ir devusi Maskavas zinātnieku un pedagogu sabiedrība un kādu ieguldījumu viņš ir devis Krievijas zinātnē un izglītībā līdz 1917. gadam. Izvērtējot F. Baloža pedagoģisko darbību, autore uzsver, ka viņš Krievijā bijis pirmais akadēmiski izglītotais ēģiptologs un Senās Ēģiptes vēstures pasniedzējs.

Mihails Kovaļovs (Saratova) analizē F. Baloža dzīvi un zinātnisko darbību Saratovā (1918–1924), balstoties uz tā laika presē publicētām ziņām, jo Saratovas arhīva materiāli ir gājuši bojā ugunsgrēkā. Rakstā aplūkoti F. Baloža arheoloģiskie pētījumi Volgas lejteces reģionā, pētījumi ēģiptoloģijā un pedagoģiskā darbība Saratovā.

Ingrīda Ziriņa (Valmiera) pievērsusies profesora F. Baloža dzimtai no 17. gadsimta Valmieras pusē. Pētījumā sniegta informācija arī par

cietienu ģimenes locekļiem, atainojot dzimtas attīstību un darbību dažādos vēstures periodos.

Andreja Vaska un Jāņa Cigļa rakstos analizēti F. Baloža uzskati etniskajos jautājumos Latvijas senvēsturē. A. Vasks aplūko F. Baloža etnisko koncepciju, kas bija balstīta uz migrācijām un iebrukumiem. Lai arī šie jautājumi mūsdienās tiek interpretēti atšķirīgi, tomēr F. Balodis bija pirmais, kas tos risināja. J. Ciglis rakstā izsekojis F. Baloža uzskatiem par baltu un lībiešu etnisko vēsturi.

F. Balodis devis lielu ieguldījumu seno latgaļu kultūras izpētē, ko savā rakstā analizē Antonija Vilcāne. Viņa aplūko F. Baloža veiktos izrakumus gan kapulaukos, gan pilskalnos, kā arī publikācijas par latgaļu tēmu.

Roberta Spirģa raksts veltīts Daugavas lībiešu sieviešu rotām – bruņrupuču saktām un važiņrotām, kā arī uz šo rotu izpēti balstītām atziņām lībiešu izcelsmes jautājumā. Jaunākie pētījumi par važiņrotu attīstību, izplatību un hronoloģiju apstiprina teoriju par Daugavas lībiešu ienākšanu no Ziemeļkurzemes.

Tatjana Bergas rakstā analizēti Valmieras pilsētas viduslaiku aizsargmūri ar Rīgas vārtu pamatiem, kā arī ziemeļu aizsargmūra posms ar šaujamlūku, kas tika atsegta un izpētīti 2005.–2008. gada arheoloģiskajos izrakumos.

Zemgaļu kultūras problēmas skatītas Lietuvas arheologu rakstos. Ilona Vaškevičūte (Viļņa) izvērtē Kurmaiču–Linksmenu arheoloģisko kompleksu, kas pastāvējis 1400 gadu ilgu laika periodu. Tas ļauj secināt, ka šeit atrodošais ciems ir viens no svarīgākajiem centriem visā Zemgalē. Atrastais senlietu materiāls norāda uz amatnieku, tirgotāju darbību kompleksā, kā arī uz lietu maiņu starp baltu ciltīm. Ernests Vasiļausks (Šauļi) rakstā aplūko seno zemgaļu migrāciju uz Lietuvu 13. gadsimta otrajā pusē.

Tamāra Puškina (Maskava) raksturo vikingu perioda atklājumus Gņezdovas arheoloģiskajā kompleksā. Šie atradumi sniedz jaunus atziņas par vikingu aktivitātēm Krievzemē un Daugavas ūdensceļa lomu tajās.

Marija Medvedeva (Sanktpēterburga) iepazīstina ar nozīmīgiem Krievijas ZA Materiālās kultūras vēstures institūta arhīva dokumentiem par Latvijas arheoloģiju 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Lielākā daļa no šiem dokumentiem glabājas Imperatora Arheoloģiskās komisijas fondā. Starp publicētajiem dokumentiem ir arī fragmenti no F. Baloža atskaitēm un Maskavas Arheoloģijas institūta F. Balodim izdotā atļauja arheoloģisko izrakumu veikšanai Valmieras apriņķī 1908. gadā.

Jānis Klētnieks analizē F. Baloža ieguldījumu Ēģiptes senās kultūras un mākslas izpētē. F. Baloža publicētie darbi ēģiptoloģijā nav zaudējuši zinātnisko vērtību līdz mūsdienām, ne velti viņš pamatoti tiek uzskatīts par pirmo latviešu akadēmiski izglītoto ēģiptologu.

Saistībā ar Ēģiptes tēmu nelielu ieskatu savdabīgajā ēģiptiešu kultūrā sniedz Jeļenas Popovas (Maskava) raksts par ēģiptiešu piekariņu atradumiem Melnās jūras piekrastē.

Krājuma otrajā daļā par jaunākajiem pētījumiem Latvijas arheoloģijā ievietoti trīs raksti, kas atspoguļo Latvijas arheoloģijas zinātnes problemātiku un iespējas mūsdienās.

Ilga Zagorska pievēršas dzīves telpas organizācijai Salaspils Laukskolas vēlā paleolīta apmetnē. Autore uzskata, ka Salaspils Laukskola līdz šim ir vienīgā vieta Latvijā, kur iespējams izsekot senākās apmetnes pēdām, kā arī secina, ka Salaspils Laukskolu var raksturot kā vēlā paleolīta ziemeļbriežu mednieku sezonālu apmetni ar raksturīgāko mītņu un viegla konstrukcijas slieteni.

Vitolda Muižnieka pētījums iepazīstina ar arheoloģiski pētīto 14.–18. gs. apbedīšanas vietu klasifikācijas problemātiku. Spriežot pēc arheoloģiskā materiāla un rakstīto avotu liecībām, 14.–18. gs. apbedīšanas vietu vidū pastāvējusi liela daudzveidība. Autors uzskata, ka labāk situāciju iespējams raksturot, klasificējot apbedīšanas vietas pēc dzīvesvietu veidiem.

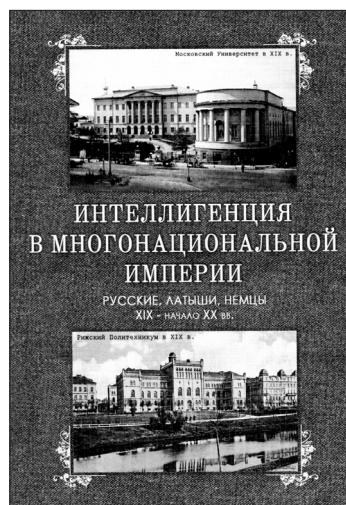
Māris Zunde aplūko Rīdzenes krastu koka konstrukcijas, kas atsegtas 2005. gada arheoloģiskajos izrakumos galerijas “Centrs” būvbedrēs. Būvēšanas laika ziņā tik daudzveidīga un plaša vēsturisko koka konstrukciju kompleksa gandrīz vienlaicīga dendrochronoloģiskā datēšana bija veikta pirmo reizi. Atsegto koka konstrukciju būvelementu datēšanas rezultāti ļauj gūt priekšstatu par šo konstrukciju būvēšanas secību un vienlaicīgas pastāvēšanas periodiem.

Krājums bagātīgi ilustrēts ar senlietu zīmējumiem, fotogrāfijām, shematiskiem plāniem, kartēm. Krājuma biogrāfiskā daļa ilustrēta ar fotoattēliem, kas glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā un Valmieras novadpētniecības muzejā. Veiksmīgs ir arī vāka noformējums – Francis Balodis Jersikas pilskalna izrakumos 1939. gadā (P. Stepiņa foto), 2. lappusē aplūkojama L. Liberta 1937. gadā gleznotā F. Baloža portreta reprodukcija.

Silvija Tilko

Интеллигенция в
многонациональной империи:
русские, латыши, немцы.
XIX – начало XX вв. – Москва,
2009. – 264 с. (Inteliģence
daudz nacionālā impērijā: krievi,
latvieši, vācieši. XIX gs. – XX gs.
sākums)

Rakstu krājums par krievu, latviešu un vācu inteliģenci Krievijas impērijā 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā tapis, pateicoties Krievijas Zinātņu akadēmijas (KZA) un Latvijas Universitātes (LU) sadarbībai. Projekta zinātniskie vadītāji ir KZA Vispārējās vēstures institūta direktors akadēmiķis Aleksandrs

Čubarjans (*Чубарьян*) un LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns profesors Gvido Straube.

Izdevumā iekļauti pieci raksti, un apmēram divas trešdaļas grāmatas apjoma veltītas tieši latviešu inteliģences darbības aprakstam. LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors Ēriks Jēkabsons pētījis latviešu virsnieku, bet KZA Vispārējās vēstures institūta vecākā zinātniskā līdzstrādniece Jevgeņija Nazarova (*Назарова*) – latviešu pedagogu dzīves gaitas. Inteliģenti cilvēki bieži nespēja atrast sev piemērotu darbu Baltijas guberņās un tā meklējumos bija spiesti doties uz Krieviju. Attiecībā uz militārpersonām nozīmīga loma bija apstāklim, ka tās augstāko izglītību varēja iegūt bez maksas. Tas arī sniedza iespēju nabadzīgo zemnieku dēļiem paaugstināt savu sociālo statusu. Vēlāk no viņu vidus Pirmā pasaules kara laikā nāca virsnieki latviešu strēlnieku pulkos, bet pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas – arī nacionālajā armijā. Attiecībā uz pētījumiem par pedagogu gaitām Krievijā jāuzsver, ka J. Nazarova sevišķu uzmanību veltījusi tiem latviešiem, kuri darbojās Maskavā. Ievērojama daļa mūsu tautiešu kļuva par vācu valodas pasniedzējiem. Mazāk varbūt šodien zināms fakts, ka ne viens vien latvietis ar savu darbu kā ierēdnis pēc rangu tabulas ieguva muižnieka titulu. Ļoti būtisks ir autoras pamatotais secinājums par latviešu pedagogu lielajiem nopelniem izglītības attīstībā Krievijas impērijā un ieguldījumu Krievijas pedagogijas zinātnē (220. lpp.).

Abi iepriekšminētie pētījumi veikti, pamatojoties uz arhīvu dokumentiem, kas konfrontēti ar dažādiem izziņu krājumiem un atmiņām.

Cits aspekts ir skarts KZA Vispārējās vēstures institūta zinātniskās līdzstrādnieces Jūlijas Mihailovas (*Михайлова*) rakstā, kas analizē krievu preses izdevumu attieksmes izmaiņas pret latviešu nacionālo kustību. 19. gadsimta 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā tie atbalstīja latviešus viņu cīņā pret vāciešiem, bet jau 80. gados šī attieksme kļuva atturīga, jo Baltijas pamatiedzīvotāju nacionālās pašapziņas attīstība bija pretrunā ar rusifikatoru plāniem. Pētījumā arī pievērsta uzmanība Krievijas preses reakcijai un viedokļiem sakarā ar jaunlatvieša Kaspara Biezbārža (1806–1886) lietu un viņa izsūtīšanu no Baltijas guberņām.

Pareizticības izplatīšanās jautājumiem Latvijā veltīts LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesora Aleksandra Gavriļina raksts par Rīgas bīskapu Filaretu (Gumiļevski, 1805–1866) un Filaretu (Filaretovu, 1824–1882). Abi bīskapi aktīvi darbojās pareizticības izplatīšanā latviešu vidū. Protams, daudz jūtāmākas pēdas Latvijas vēsturē atstāja Filarets (Gumiļevskis), kura laikā 19. gadsimta 40. gados Vidzemē notika masveidīga latviešu un igauņu pāriešana pareizticībā. Savukārt Filarets (Filaretovs) panāca, ka palielinājās izsniegto stipendiju skaits pareizticīgo semināros studējošajiem latviešiem un igauņiem, šo soli saistot ar apstākli, ka no viņu vidus nākošie pareizticīgo garīdznieki labāk izpratīs vietējo iedzīvotāju intereses un tradīcijas.

LU Vēstures un filozofijas fakultātes lektora Mārtaņa Mintaura raksts veltīts Sanktpēterburgas mākslas akadēmijā studējošo arhi-

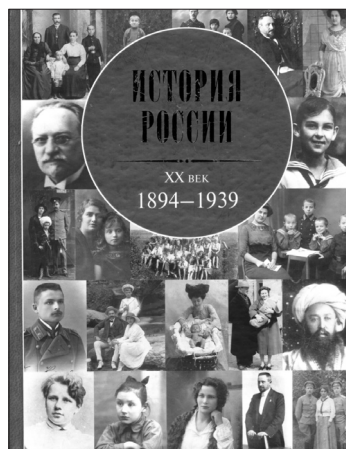
tektu (pārsvārā vāciešu) aktīvajai un daudzpusīgajai darbībai Latvijā 19. gadsimta otrajā pusē. Viņu projektētās ēkas vēl šodien var redzēt Rīgas ielās.

Rakstu krājums viennozīmīgi atzīstams par Latvijas un Krievijas vēstures zinātnieku auglīgas sadarbības paraugu. Atliek cerēt, ka šādi kopīgi pētījumi tiks turpināti, aptverot arī citus tematus un plašākus vēstures periodus.

Aldis Bergmanis

История России. XX век:
1894–1939 / Под ред.
А. Б. Зубова. – Москва: АСТ,
Астрель, 2009. – 1023 с.: ил.
(Криevijas vēsture. XX gadsimts:
1894–1939 / А. Zubova redakcijā)

История России. XX век:
1939–2007 / Под ред.
А. Б. Зубова. – Москва: АСТ,
Астрель, 2009. – 847 с.: ил.
(Криevijas vēsture. XX gadsimts:
1939–2007 / А. Zubova redakcijā)

Vienā no šā gada pavasara žurnāla redakcijas sēdēm, kad apspriedām jautājumu, par kādām grāmatām būtu vērts uzrakstīt sadaļā “Jau-nākās literatūras apskats”, prof. J. Stradiņš nosauca grāmatu “Krievijas vēsture. XX gadsimts” divos sējumos, novērtējot to ļoti atzinīgi. Nopirkt šo nebūt ne lēto izdevumu uzņēmās institūta direktors G. Zemītis. Tā šie divi apjomīgie sējumi nonāca manās rokās.

Kopš tā laika ir pagājis vairāk nekā pusgads. Un tikai tagad iz-pildu savu solījumu. Taču man ir vismaz divi attaisnojumi. Pirmkārt, grāmatas tiešām ir ļoti biezas, turklāt iespiestas ļoti sīkā drukā. Ko-pējais izdevuma apjoms ir vairāk nekā 135 autorlokšnes. Otrkārt, šo darbu ir vērts ne vien pārlapot, bet arī izlasīt. Jo tas tiešām ir citādāks pagājušā gadsimta vērtējums, kurš daudzējādā ziņā atšķiras no mūs-dienu Krievijas historiogrāfijas pamatnostādņēm šī perioda norišu vērtējumos.

Grāmatas koncepciju izklāsta tās atbildīgais redaktors vēstures zinātņu doktors universitātes “Maskavas Valsts starptautisko attiecību institūts” profesors Andrejs Zubovs nelielā ievadā, kurā raksta, ka starptautiskais autoru kolektīvs “vadījās no pārliecības, ka vēsture [...] prasa ne tikai faktu konstatāciju, bet arī to tikumīgo izpratni. Labo un ļauno nedrīkst bez izvērtējuma sajaukt vēstures izklāstā. Mūsu kopējā

pārliecība ir tāda, ka augstākā vērtība ir nevis zeme, valsts, bet gan cilvēks, dzīva personība” (I, 5. lpp.). Tieši tāpēc materiāla izklāstā galvenā uzmanība tiek pievērsta nevis “objektīviem procesiem”, “virzošajiem spēkiem”, bet gan personībām un faktiem. Autori plaši izmanto laikabiedru atmiņas, biogrāfiskas izziņas, fragmentus no dokumentiem, daiļliteratūras, kā arī atbildīgā redaktora piezīmes. Tas nenoliedzami bagātina grāmatu, sniedz papildus informāciju. Tas nozīmē, ka mūsu priekšā ir cilvēku vēsture, nevis procesu un spēku vēsture.

Pētījums sākas ar ļoti koncentrētu Krievijas vēstures aprakstu līdz 1894. gadam, kad tika kronēts pēdējais imperators Nikolajs II. Ievēribas cienīga ir izdevuma struktūra, kas pilnā mērā atspoguļo jaunu pieeju Krievijas impērijas, Padomju Savienības un Krievijas Federācijas vēstures norisēm 20. gadsimta gaitā. Pirmkārt jau gribētos atzīmēt, ka robežšķirtne starp 1. un 2. sējumu ir Otrā pasaules kara, nevis Lielā Tēvijas kara sākums. Otrkārt, autori aplūko emigrācijā dzīvojošo krievu vēsturi, šīs “atšķeltās tautas” daļas attieksmi pret notikumiem dzimtenē. Treškārt, liela uzmanība grāmatā pievērsta “cittautiešu” vēsturei, tai skaitā arī “Baltijas jautājumam”. Katrā nodaļā tiek aplūkotas norises Latvijā, Lietuvā un Igaunijā attiecīgajā laikposmā. Grāmatā ir personu rādītājs, bet nodaļu beigās – literatūras saraksts, kurā iekļauti Krievijas un ārzemju autoru zinātniskie pētījumi, izziņu literatūra, kā arī atmiņas.

Izdevuma 1. sējumā materiāls apkopots trīs daļās. Pirmajā – “Pēdējā cara valdīšanas laiks” – tiek analizēts stāvoklis Krievijas impērijā 19. gadsimta nogalē, pirmā Krievijas revolūcija, kuras hronoloģiskie ietvari aprobežojas ar 1905. un 1906. gadu (I, 152. lpp.). Tad seko norises impērijā Domes darbības periodā. Pirmo daļu noslēdz nodaļa “1914.–1918. g. pasaules karš un otrā revolūcija Krievijā”, kurā liela uzmanība pievērsta iekšējo procesu analīzei impērijā, kuri arī noteica turpmāko valsts attīstību un tur dzīvojošo tautu un katra atsevišķa cilvēka likteni.

Otrā daļa “Krievija revolūciju laikā” aptver laikposmu no 1917. līdz 1922. gadam, tāpat tajā ir iekļauts arī Pilsoņu kara periods. Savukārt, analizējot dažādus Pilsoņu kara aspektus, autori skaidro situācijas attīstību bij. impērijas nomalēs, tai skaitā Baltijas provincēs (657.–664. lpp.). Runājot par personībām, attiecīgajā apakšnodaļā tiek minēti ne tikai (kā to varēja sagaidīt) P. Stučka, J. Vācietis, bet arī J. Čakste, J. Balodis un K. Ulmanis, kura biogrāfiskajā izziņā ir teikts, ka “NKVD arestēts 1940. g. pēc tam, kad Sarkanā armija bija okupējusi Latviju” (I, 659. lpp.). Tā šajā grāmatā 1940. gada vasaras notikumu Latvijā (un, protams, Baltijā kopumā) vērtējums pirmoreiz parādās nodaļā par Pilsoņu karu Krievijā.

Hronoloģiski sējuma trešā daļa – “Krievija komunistiskā režīma tapšanas gados” ir sadalīta divos posmos – 1923.–1928. gads, kas tiek apzīmēts kā “ceļu meklējumi un staļinisma nostiprināšanās”, un

1928.–1939. gads – “totalitārā staļinisma gadi”. Pieturoties pie grāmatas koncepcijas, autori, protams, nepaiet garām pārvērtībām valsts iekārtā, ārpolitikā, iekšpolitikā un ekonomikas jomā, un tomēr uzmanības centrā paliek cilvēks un režīma teroristiskā būtība, kā arī pareizticīgās baznīcas liktenis Padomju Savienībā un ārpus tās robežām. Manuprāt, ļoti zīmīgi ir tas, ka autori neizvairās no tādas tēmas kā līdzība starp fašismu, nacismu un to režīmu, kas pastāvēja PSRS Staļina valdīšanas laikā. Līdzība nenoliedzami ir – tāds ir viennozīmīgs secinājums, pēc savas agresīvi totalitārās būtības režīmi Padomju Savienībā, Vācijā un Itālijā bija daudzos aspektos vienādi, turklāt PSRS kalpoja kā piemērs (I, 849.–855. lpp.).

Izdevuma 2. sējumā arī ir trīs daļas. Pirmā aptver laikposmu no Otrā pasaules kara sākuma līdz Staļina nāvei 1953. gada martā. Tāda hronoloģija ļauj aplūkot Baltijas valstu okupāciju pasaules kara kontekstā. PSRS rīcību attiecībā pret Latviju, Lietuvu un Igauniju pēc Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas grāmatas autori vērtē kā neizprovocētu agresiju un iekarošanu. Gribētos īpaši uzsvērt viennozīmīgu autoru secinājumu: “Baltijas iedzīvotāju dalība Vācijas bruņotajos spēkos [pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai. – I. Š.] un Baltijā saglabājusies nelabvēlība attiecībā pret krieviem – piespiedu sovietizācijas un šo [1940.–1941. gada. – I. Š.] represiju sekas” (II, 20. lpp.). Tāpat pilnīgi korekti ir aprakstītas norises Baltijas valstīs PSRS–Vācijas kara laikā, ieskaitot nacionālo pretestību nacistu okupācijas režīmam.

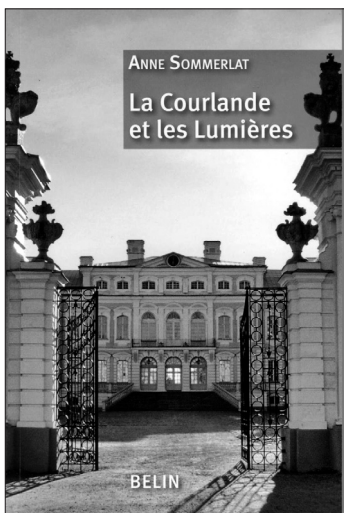
Manuprāt, autori veiksmīgi ir tikuši galā ar tādu sarežģītu uzdevumu kā līdzsvaroti un argumentēti parādīt dzīvi Padomju Savienībā pēc Otrā pasaules kara beigām līdz Staļina nāvei, to, kā karš un uzvara tajā ietekmēja padomju cilvēkus. Protams, daudz uzmanības autori pievērš “aukstā kara” sākumam un tā norisei.

Nākamo daļu, kurā ir apkopots materiāls par laikposmu pēc Staļina nāves līdz PSRS sabrukumam 1991. gadā, grāmatas autori ir nosaukuši “Krievija komunistiskā totalitārisma degradācijas periodā” (II, 291. lpp.). Šo periodu autori dala divos posmos – līdz un pēc 1985. gada, kad M. Gorbačovs pasludināja “pārbūvi pastāvošās sistēmas ietvaros”. Tuvojoties grāmatas nobeigumam, uzmanīgam lasītājam vairs nerodas jautājums par to, kāpēc attiecīga apakšnodaļa ir nosaukta “Baltijas valstu neatkarības atjaunošana” (II, 551. lpp.), nevis “iegūšana”, kā to parasti apraksta mūsdienu Krievijas historiogrāfijā.

Grāmatas noslēdzošā – sestā daļa “No Padomju Savienības uz Krievijas atjaunošanu” apkopo materiālus par dzīvi Krievijas Federācijā B. Jeļcina un V. Putina prezidentūras laikā. Pie bijušajām nomalēm autori atgriežas pēdējā nodaļā ar nosaukumu “Politiskie procesi vēsturiskās Krievijas telpā un aiz Krievijas Federācijas robežām”, kur tiek vērtētas norises kā bij. PSRS savienotajās republikās, tā arī konfliktu reģionos (Moldova, Abhāzija, Osetija u.c.). Interesanti, ka pozitīvi tiek vērtēta trimdas latviešu loma un palīdzība neatkarības atjaunošanas laikā un arī pēc tam (II, 767., 768. lpp.).

Kopumā vērtējot minētos divus apjomīgos sējumus, manuprāt, īpaši būtu jāpasvīturo, pirmkārt, autoru un, protams, atbildīgā redaktora prof. A. Zubova ļoti veiksmīgi izvēlēta grāmatas uzrakstīšanas koncepcija, kuras centrā ir personība, otrkārt, autoru godīgums attiecībā pret sevi un vēstures avotiem, treškārt, spēja saistoši izklāstīt materiālu.

Irēne Šneidere

Sommerlat A. La Courlande et les Lumières. – Paris: Belin, 2010. – 304 p. (*Sommerlata A. Kurzeme un apgaismība*)

Iznākusi Žila Verna Pikardijas Universitātes ģermānistikas studiju asociētās profesores Annes Sommerlatas monogrāfija “Kurzeme un apgaismība”. Ievadā autore norādījusi, ka pētījums balstīts uz vācu lomas analīzi Baltijas kultūrtelpā apgaismības kontekstā (6. lpp.). Par galveno aprakstes objektu autore izvēlējusies tieši “izglītos iebraucējus”, tādēļ izmantoto avotu bāzi galvenokārt veido šo cilvēku atstātās liecības par Kurzemes hercogisti. Tie ir teoloģiska, politiska, ģeogrāfiska un vēsturiska satura raksti 18. gs. vietējos

un vācu zemju periodiskajos izdevumos, korespondence, ceļojumu apraksti un pat daiļliteratūras sacerējumi. Tā kā lielākā daļa minēto radošo personību bija vāciski runājošie, tad arī avotu bāze ir vācu valodā. Šis apstāklis loģiski sasaista apgaismības ideju izplatīšanos Kurzēmē ar vācu zemēm.

A. Sommerlata sakārtojusi grāmatu sešās nodaļās. Sākotnēji viņa aplūko ekonomiskās un kulturālās mijiedarbības atjaunošanos starp vācu zemēm un Kurzemi pēc Ziemeļu kara beigām 1721. gadā. Kurzemes muižnieku dēli devās studēt uz Jēnu, Kēnigsbergu, Rostoku un citām vācu pilsētām, no kurām savukārt izdevēji, rakstnieki, teologi un citi izglītotie cilvēki devās uz hercogisti. Tomēr autore uzsver, ka apgaismības ideju izplatīšanā galvenā nozīme bijusi zināšanu apmaiņas centru izveidošanai. Par tādiem kalpoja brīvmūrnieku ložas, izdevniecību grāmatnīcas un bibliotēkas, kā arī augstākās mācību iestādes. Šīs vietas radīja telpu, kurā satikties muižniekiem un pilsētniekiem, lai apspriestu savas politiskās un filozofiskās nostādnes kaut vai teorētiskā un ideālu līmenī (15. lpp.).

Ar nosaukto centru attīstību A. Sommerlata saista garīgās dzīves uzplaukumu Kurzemes hercogistē; tas aizsākās pēc atkopšanās no Ziemeļu kara sekām un izsīka gadsimta beigās pēc pievienošanas Krievijas impērijai. Aplūkojot šo uzplaukumu, autore nonāk līdz savas grāmatas vienai no pamattēzēm. Tieši Kurzemes hercogi, īpaši Pēteris Bīrons, lai kompensētu savu politisko vājumu, pievērsās zinātņu un mākslu atbalstīšanai. Tas piesaistīja Kurzemei vācu intelektuāļus no *Res publica literaria* (zinātnieku un literātu apvienības, kas koncentrēja sevī rakstošo inteliģenci un nodrošināja savstarpējo komunikāciju). Autore krasi nodala šos cilvēkus, kuri veltīja sevi erudīcijai, zināšanu pilnveidošanai un izplatīšanai un bija Eiropas apgaismības ideālu pārpilni, no pārējās inteliģences – mājskolotājiem, mācītājiem, ārstiem un juristiem, kuru darbība bija pārsvarā lokāla. Savukārt īpašais hercoga atbalsts radīja zināmu muižnieku neuzticību apgaismotāju paustajām idejām, kurām nācās sadzīvot ar hercogistē valdošo konservatīvismu. Tālākais grāmatas izklāsts (3. nodaļa) parāda apgaismības ideju nesaraujamo saikni ar Kurzemes hercoga un muižniecības attiecībām. Jebkurš teorijā balstīts temats – vēsture, politika, teoloģija – skāra varas sadalījuma jautājumus, tādēļ aicinājumi pēc izmaiņām ieguva politisku nokrāsu. Vēsturiska un teoloģiska satura rakstu darbiem bija jābūt praktiski noderīgiem, jāvairo tēvzemes mīlestība un kolektīvā apziņa, tomēr autore pati norāda, ka tas bija ideāls, nevis patiesība (118. lpp.).¹

Apskatot šos jautājumus, A. Sommerlata nonāk arī līdz apgaismības saiknei ar latviešu publiku. Viņa norāda, ka, trūkstot piemērotam instrumentārijam, starp ārzemju inteliģentiem un Kurzemes zemniekiem pastāvēja komunikācijas bezdibenis (125. lpp.). Līdz ar to par galvenajiem apgaismības ideju virzītājiem iedzīvotāju pamatmasā kļuva mācītāji, kuru vidū autore izceļ Gothardu Frīdrihu Štenderu un Johānu Gotfrīdu Herderu un viņu darbību lingvistikas un kultūras studiju jomā.

Vācu apgaismotāji aizstāvēja viedokli, ka ekonomiskā uzplaukuma priekšnoteikums ir zemnieku integrācija. Tādēļ ļoti interesants ir autores veiktais salīdzinājums starp publikācijām par dzimtbūšanas tēmu, kas attiecās uz Vidzemes un Kurzemes zemniekiem. Vidzemes gadījumā prasības bija radikālas un vērstas uz pilnīgu dzimtbūšanas atcelšanu, savukārt ar Kurzemi saistītās publikācijas vairāk nosodīja dzimtbūšanas morālos aspektus un iestājās par zemnieku izglītošanu un viņu dzīves apstākļu uzlabošanu.

Tālāk A. Sommerlata nonāk pie Kurzemes iekšpolitiskās situācijas un hercogistes pārvaldīšanas principu analīzes (5. nodaļa). Izsekojot Ernsta Johana Bīrona liktenim, viņa parāda, ka ar Bīronu nākšanu pie varas iezīmējas muižniecības varas un patstāvības pieaugums. Viņa uzskata, ka

¹ Latviski par Kurzemes vēstures pētījumiem 18. gs. var iepazīties rakstā: *Sommerlata A. "Necilie patriotiskā zinātnieka nopelni"? Vēstures rakstītāji Kurzemē apgaismības laikmetā // Ventspils muzeja raksti VI. – Ventspils, 2009. – 231.–248. lpp.*

varas dalīšanas princips starp muižniecību un hercogu neizceļ Kurzemi starp citām Eiropas zemēm, bet specifisks ir šī varas duālisma radikālais raksturs (157. lpp.). Autore norāda arī uz Krievijas interesi par Kurzemi un iesaistīšanos tās finansiālajās un ekonomiskajās lietās 18. gs. gaitā, kas noslēdzas ar Kurzemes pievienošanu Krievijas impērijai 1795. gadā. Viņasprāt, tieši Polijas novājināšanās daļai Kurzemes muižniecības lika pozitīvi raudzīties uz iespēju pievienoties Krievijai.

Aprakstījusi politiskos procesus, A. Sommerlata pievērsās 18. gs. publikācijām periodiskajos izdevumos, kuros parādījās diskusijas par Kurzemes nākotni. Rakstu autori aplūkoja jautājumus par valdnieka lomu valsts vadīšanā hercoga kontekstā un par apgaismota valdnieka pienākumiem. Autore norāda arī uz ārpus Kurzemes publicētajiem rakstiem par hercogu un muižniecības nesaskaņām 18. gs. beigās, uzsverot, ka tie izsauca zināmu rezonansi lasošajā publikā vācu zemēs (171.–172. lpp.). Tāpat kā pašu Kurzemes muižnieku publikācijas, kurās viņi pamatoja savu sacelšanos pret augstāko varu ar hercoga despotiskajām tieksmēm un nerūpēšanos par pakļauto labklājību.

Plašu ieskatu A. Sommerlata piedāvā dažādu ceļojumu aprakstos radītajam priekšstatam par Kurzemes hercogisti 18. gs. (6. nodaļa). Ceļojumu aprakstus viņa iedala divās grupās. Vieni skata Kurzemi kā kaut ko eksotisku, kamēr otri to redz kā līdzīgu citām vācu zemēm. Autore atklāj, ka Kurzemes apmeklētāji bija tipiskie 18. gs. ceļotāji – izglītoti cilvēki no dažādām Eiropas zemēm ar lielāku vai mazāku ceļošanas pieredzi, kas ļāva salīdzināt apmeklētās vietas. Uzsverot, ka galvenais ceļotāju mērķis nebija Kurzemes apmeklēšana, autore demonstrē, ka, jo ilgāk ceļotājs uzkavējies Kurzēmē, jo lielāku procentu lappušu veltījis tās aprakstīšanai. Ceļotāji pievērsušies gan Kurzemes ģeogrāfijas, vēstures un politiskās situācijas, gan iedzīvotāju un paradumu aprakstīšanai. Kā izglītoti cilvēki ceļotāji pievērsa uzmanību arī izglītības un zinātnes attīstībai Kurzēmē. Laikabiedri ne vienmēr piekrita ceļotāju viedoklim un bieži vainoja tos paviršā skatījumā un stereotipu kultivēšanā. Autore parāda arī to, ka vācu daiļliteratūras darbos skarta gan Kurzemes hercogistes 18. gs. iekšpolitiskā situācija, gan tās sabiedrības dažādie slāņi, tomēr šādu darbu nav daudz.

Secinot autore uzsver, ka 18. gs. politiskā krīze un hercoga varas vājināšanās sakrīt ar Kurzemes muižniecības pašidentitātes meklējumiem. Hercoga protežētie zinātnieki un literāti atbalstīja hercogu Pēteri, kamēr jautājums skāra viņa likumīgās tiesības valdīt. Viņi nostājās apgaismotā absolūtisma pusē, jo vēlējās uzsvērt dažādu institūciju slikto funkcionēšanu. Šis apstāklis noteica muižniecības nostāšanos pret apgaismotājiem, kas ir A. Sommerlatas grāmatas viena no galvenajām pamattēzēm. Tieši institūciju jautājums skāra muižnieku intereses. Viņi kā zemes īpašnieki aizstāvēja vietējo politisko sistēmu, kuru bija radījušas tradīcijas, nicinot ideju par centrālu varu, kas varēja ierobežot viņu privilēģijas. Nenoteiktība, kura aptumšoja zemes nākotni, intensificēja arī duālismu starp hercogu un muižniekiem, aizvien lielākam kļūstot bezdibenim starp modernizācijas piekritējiem un konservatīvajiem. Labprātīga pa-

kļaušanās Krievijai beigu beigās daudzu acīs kļuva par vienīgo risinājumu ieilgušajam konfliktam. Līdz ar to pakļaušanās Krievijai bija sava veida patriotisma akts, bet šis patriotisms bija balstīts uz sociālajiem un politiskajiem pamatiem.

Autore uzskata, ka ārzemju ceļotājiem, rakstniekiem un publicistiem Kurzeme 18. gs. kļuva par tādu kā skolu. Tā ļāva izgaismot Eiropā aktuālus jautājumus: par pārvaldes formu, par attiecībām starp augstāko varu un parasto cilvēku, par aristokrātijas lomu sabiedrībā, beigu beigās arī agrāros un dzimtbūšanas jautājumus. Tās apraksti daudziem ceļotājiem ļāva saskatīt panākumus un kļūmes savas tēvzemes kontekstā. Tāpat Kurzemes muižniecības konservatīvisms bija tas, kas aizkavēja zemnieku stāvokļa uzlabošanos. Apgaismotāji centās piesaistīt uzmanību latviešiem un viņu izglītošanai, bet pārsvarā viņu aicinājumi nerasniedza dzirdīgas ausis. Starp vācu un latviešu iedzīvotājiem saglabājās plaisa, lai gan viņu kultūras saskārās. A. Sommerlata uzsver, ka 18. gs. beigās ielika pamatus latviešu politiskajai emancipācijai, iedvesmoja latviešu literārās valodas veidošanos un sekmēja attīstību humānu vērtību virzienā. Tas izskaidro to, ka G. F. Stenders, J. G. Herders un Garlībs Merķelis veido daļu no latviešu un Eiropas literārā mantojuma (240. lpp.).

Kopumā jānorāda, ka A. Sommerlata darbs ir viens no nedaudziem zinātniskajiem pētījumiem svešvalodās par Kurzemes hercogistes vēsturi, īpaši kas attiecas nevis uz tās uzplaukuma laiku, bet uz 18. gadsimtu. Tāpat tas loģiski integrē Kurzemes hercogistes iekšējo dzīvi Eiropas kultūras un politiskās norisēs, parādot ne tikai hercogistes īpatnības un atšķirības, bet arī nesaraujamo saikni ar apkārtējo pasauli. Tā kā autore balstījusi pētījumu pārsvarā uz "iebraucēju" materiāla, sarakstījusi grāmatu raitā valodā un veiksmīgi integrējusi tekstā citātus no 18. gs. periodikas, viņa piedāvā saistošu "skatu no ārpusēs" uz Kurzemē notiekošo, ar ko grāmata kļūst interesanta gan hercogistes vēstures speciālistam, gan nespeciālistam. Cerams, ka šī monogrāfija tiks iztulkota un būs pieejama jebkuram Latvijas interesentam.

Anita Čerpinska

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

AKMENS LAIKMETA PĒTNIECEI ILGAI ZAGORSKAI – JUBILEJA

Akmens laikmeta pētniece vēstures doktore Ilga Zagorska (dzim. Grinberga) dzimusi Rīgā 1940. gada 11. decembrī. 1959. gadā pēc Rīgas 49. vidusskolas beigšanas Ilga iestājās tolaik Pēteru Stučkas vārdā nosauktās Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, kuru pabeidza 1964. gadā. Pirmā saskare ar arheoloģiju viņai bija studentu vasaras prakses laikā Tērvetes pilskalnā un Igaunijā Kļapas neolīta apmetnē. Tālāk ceļš veda uz LPSR ZA Vēstures institūtu, kur 1963. gada 17. septembrī viņa tika pieņemta darbā par laborantes pagaidu vietas izpildītāju un kur arī pagāja visi viņas turpmākie darba gadi. Drīz jau kā štata darbiniece Ilga pilda vecākā laboranta, pēc tam inženiera restauratora pienākumus Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora laboratorijā. Sākās arī viņas līdzdalība arheoloģiskajās ekspedīcijās. Sevišķi rosinoši bija izrakumi nesēn pie Burtnieku ezera atklātajā Zvejnieku kapulaukā un apmetnē, kur tos vadīja Francis Zagorskis (1929–1986). 1965. gadā Francis un Ilga apprecējās, un kopš tā laika sākās viņu kopējie arheoloģiskie pētījumi gan Zvejniekos, gan citās vietās daudzu sezonu garumā. 1968. gadā Ilga Zagorska tika uzņemta ZA Vēstures institūta aspirantūrā, pēc kuras beigšanas 1972. gadā viņa kļuva par jaunāko

zinātnisko līdzstrādnieci Arheoloģijas un antropoloģijas sektorā. Aspirantūras laikā I. Zagorska sāka izstrādāt disertāciju par tēmu “Kaula zvejas un medību rīki akmens laikmetā Latvijas teritorijā”, kuru aizstāvēja 1983. gadā Viļņā, iegūstot vēstures zinātņu kandidāta grādu, kas pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas tika pielīdzināts Latvijas Republikas vēstures doktora grādam.

Jau 70. gados sāka iezīmēties vēl viena I. Zagorskas pētījumu tēma, proti, par Latvijas teritorijas senāko apdzīvotību vēlajā paleolītā un mezolītā. Nozīmīgs bija 1972. gads, kad Salaspils Laukskolā Annas Zariņas vadītajos izrakumos tika atklāta pirmā vēlā paleolīta apmetne. 1973. gadā I. Zagorska tur veica izrakumus, un iegūtie materiāli kļuva par pamatu vēlā paleolīta vietu meklējumiem arī citviet Latvijā. Gan par vēlā paleolīta ziemeļbriežu mednieku atstātajām pēdām, gan par sekojošā mezolīta medniekiem I. Zagorska publicējusi daudzus rakstus Latvijā un ārzemēs. Viņa vienmēr bijusi aktīva starptautisko konferenču dalībniece, tā nesot Latvijas vārdu pasaulē. Par savu pētījumu rezultātiem referāti lasīti Igaunijā, Lietuvā, Krievijā, Vācijā, Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Polijā, Francijā, Šveicē, Lielbritānijā, Japānā un, protams, arī Latvijā.

Vēl viena I. Zagorskas darbības joma ir saistīta ar pētījumu turpināšanu Zvejnieku akmens laikmeta kapulaukā un apmetnēs sadarbībā ar ārvalstu zinātniekiem. Kopš 90. gadu vidus kapulauka arheoloģiskos materiālus un Burtnieku ezera apkārtni sāka pētīt dažādu nozaru speciālisti – ģeologi, palinologi, antropologi, biologi, ķīmiķi un arheologi gan no Latvijas, gan ārvalstīm. Īpaši cieša un ilgstoša sadarbība I. Zagorskai izveidojās ar Lundas Universitātes profesoru Larsu Larsonu. Šo pētījumu rezultāti tika apkopoti viņu abu rediģētajā un Lundas Universitātes 2006. gadā izdotajā rakstu krājumā “Atpakaļ pie saknēm” (*Back to the Origin*). Grāmatā publicēti dažādu nozaru speciālistu raksti no septiņām valstīm, kas Zvejnieku kapulauku un ar to saistītās problēmas ļāva ieraudzīt jaunā gaismā plašā Ziemeļeiropas kontekstā.

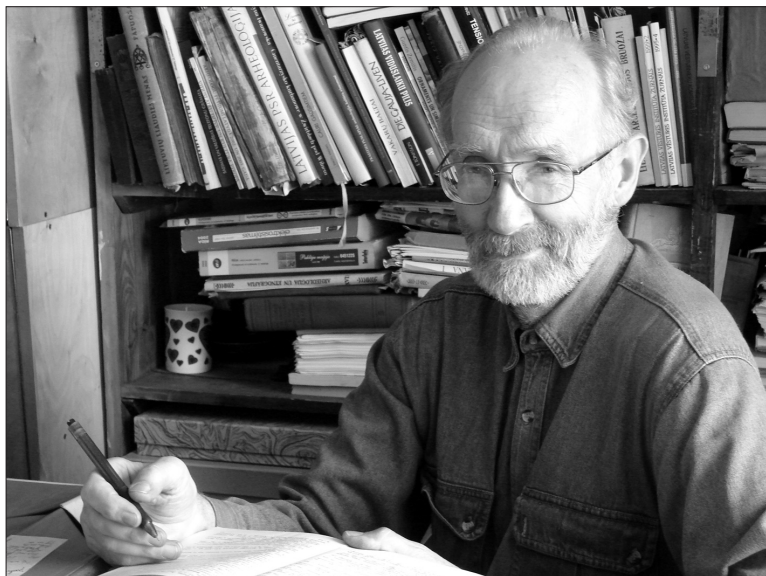
Ilga Zagorska ir vairāk nekā 200 zinātnisku un zinātniski populāru rakstu autore. Nupat viņa sagatavojusi monogrāfisku pētījumu “Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā”, kurš, cerams, dienas gaismu ieraudzīs tuvākajā nākotnē. Jubilāre joprojām ir radošas enerģijas pilna un bagāta ar jaunām pētnieciskām idejām. Vēlēsim viņai šo ieceru piepildījumu!

Andrejs Vasks

ARHEOLOGAM MĀRIM ATGĀZIM – 75

Māris Atgāzis ir erudīts arheologs, izcils dzelzs laikmeta ieroču formu pazinējs, to izplatības un hronoloģisko robežu pārzinātājs. Viņa vārds pazīstams ne tikai Latvijā, bet arī visā Baltijas reģionā.

Māris Atgāzis dzimis 1935. gada 15. oktobrī Rīgā, viņa vecāki bija skolotāji. Sevi viņš uzskata par pusei par malēnieti. Viņa bērnība un skolas gadi pagāja Alūksnes pusē – dzīvojis Ilzenē un arī Bejā, mācījies

Alsviķu pamatskolā, Alūksnes vidusskolā. Māris Atgāzis saistījusi ģeoloģija, bet Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas fakultātē toreiz varēja iegūt tikai ģeogrāfijas skolotāja diplomu. Ģeogrāfijas skolotāja amats viņu nevilināja, tāpēc viņš izvēlas Vēstures un filoloģijas fakultāti, kur no 1954. līdz 1959. gadam studē vēsturi. Ar romantiku apvītā ģeologa profesija tiek aizstāta ar ne mazāk aizraujošo arheoloģiju. Studiju laikā paredzēto arheoloģisko praksi Māris Atgāzis veic pie Lūcijas Vankinas Sārnatē. Tiek meklētas iespējas piedalīties arī citos arheoloģiskajos izrakumos. Pēc pasniedzēja Teodora Zeida ieteikuma Māris Atgāzis organizē studentu grupu un vēršas pie Tērvetes pilskalna arheoloģisko izrakumu vadītājas Emīlijas Brīvkalnes ar lūgumu pieņemt viņus darbā. Tērvetē racēju pietiek, bet Arheoloģijas nodaļas koridorā Māris Atgāzis laimīgā kārtā sastop Annu Zariņu un Jolantu Daigu, kuras viņu iepazīstina ar Elvīru Šnori. Viņa piedāvā studentiem piedalīties Šelupinku ekspedīcijas darbā. Piedāvājums tiek pieņemts. Izbraukšana plānotajos datumos aizkavējas, un no braukt gribētājiem paliek Māris Atgāzis viens pats. Tā ar arheoloģiskajiem izrakumiem Šelupinkos, pēc tam arī Budjankā aizsākās viņa ceļš arheoloģijas zinātnē. Māris Atgāzis pats atzīst, ka daudz ko iemācījies no Raula Šnores, kas arī strādājis ekspedīcijā. Raulam Šnores ļoti patīcis iesācējiem arheoloģijā visu ierādīt un stāstīt, ekspedīcijā viņam līdzī bijusi zinātniskā literatūra, ar to iepazīties varējis arī Māris Atgāzis. Par savu skolotāju arheoloģijā viņš uzskata arī Jolantu Daigu, kas tolaik palīdzējusi Šnorēm ekspedīcijas darbā.

Studiju gados Māris Atgāzis bijis aktīvs un sabiedrisks, iemantojis grupā autoritāti, bijis grupas vecākais. Jāpiebilst, ka Māris Atgāzis

bijis to dažu labāko studentu vidū, kuri gatavojās pieredzes apmaiņas braucienam uz Poliju, taču politiskā situācija Polijā šo braucienu izjauca.

Beidzot universitāti, Māris Atgāzis aizstāvējis diplomdarbu “Latgaļu karavīra apbruņojums 9.–13. gs.” un, pateicoties labajām atsauksmēm par darbu, sadalē netiek norīkots par skolotāju, bet var turpināt darbu Latvijas vēstures institūtā, kur par laborantu fotolaboratorijā viņš strādāja jau no 1958. gada vasaras. 1966. gadā viņš tiek ievēlēts par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku. Saskaņā ar likumu par akadēmiskajiem amatiem 1993. gadā viņš tiek ievēlēts par asistentu, bet 2000. gadā – par pētnieku. Darba gaitas institūtā viņš beidza 2007. gadā.

Dzelzs laikmeta apbruņojuma, ieroču un cīņas taktikas pētījumi, līdztekus arī baltu tautu etniskās vēstures problēmas, sevišķi seno zemgaļu kultūras veidošanās, bijušas pētnieka zinātnisko interešu lokā. Viņa zinātniskais devums – ap 200 zinātnisko, populārzinātnisko rakstu un arheoloģiskās izpētes darbi apmēram 20 arheoloģiskajos pieminekļos Zemgalē (Tērvetes Klosterkalns, Tērvetes sanatorijas dārza un Sapņu, Mežotnes, Bāļu–Šķerstaiņu, Čunkānu–Drenģeru, Kūru un Ošu kapulauks, Pokaiņi), Daugavas hidroelektrostacijas celtniecības zonā (Plāteru–Spietīņu komplekss, Sēlpils priekšpils, Jaunlīves apmetne, Vecdole), ziemeļaustrumu Latgalē (Asaru un Spieķu kapulauks, Alūksnes pils). Viņš veicis arī arheoloģisko pieminekļu un atradumu vietu apzināšanu Zemgalē, Kurzemē, Daugavas ielejā, piedalījies Latgales pieminekļu apzināšanas ekspedīcijās. Šajās ekspedīcijās M. Atgāzim aizvien izdevās iegūt jaunu informāciju par arheoloģiskajiem pieminekļiem, atradumu vietām, seniem nostātiem, līdztekus interesējoties arī par jaunāku laiku vēsturiskiem notikumiem. Šeit nevar nepieminēt M. Atgāža īpašo prasmī uzrunāt cilvēkus, sarunāties ar viņiem un iegūt nepieciešamo informāciju.

Arheologa nozīmīgākās atziņas atspoguļojas 1974. gadā iznākušajā “Latvijas PSR arheoloģijā”, kur viņš ir līdzautors vairākām apakšnodalām par vidējo un vēlo dzelzs laikmetu, kā arī 2001. gadā publicētajā apkopojošajā darbā “Latvijas senākā vēsture: 9. g. t. pr.Kr. – 1200. g.”, kurā viņš ir autors nodaļai par vidējo dzelzs laikmetu. Kā rokasgrāmata arheologiem kalpo viņa izstrādātā cirvju un šķēpu tipoloģija un hronoloģija, izplatītāko cirvja formu attīstības līnija, cirvju, šķēpu, zobenu korelācijas tabula. 1998. gadā M. Atgāzis aizstāvēja promocijas darbu “Tuvcīņas ieroči senajā Latvijā 10.–13. gadsimtā”. Viņš piedalījies arī starptautiskās konferencēs un simpozijos Rīgā, Polijā, Dānijā, Zviedrijā.

Māra Atgāža raksti izceļas ar saistošu valodu. Katrs vārds, katrs termins viņa rakstītajā izsvērts, pamatīgi apdomāts, raksti ir informatīvi un ilustratīvi piesātināti. Iespējams, ka māka veidot raitus teikumus mantota no tēva, kas rakstījis dzeju.

Māris Atgāzis kolēģu vidū tiek vērtēts kā labs zinātniskās literatūras pārzinātājs. Jāsaka, ka pat adrešu grāmatā viņš pratis atrast noderīgu

informāciju saviem pētījumiem. Jau padomju gados, cītīgi sekojot antikvariātu jaunieguvumiem, viņš nokomplektēja savu bibliotēku ar pirmspadomju perioda izdevumiem, t.sk. arī aizliegto 20.–30. gadu literatūru, ko ieguva nelegālajos grāmatu tirdziņos Biķernieku mežā un citviet Rīgā un ārpus tās. Viņu pamatoti var saukt par bibliofilu, viņš aizrautīgi krājis grāmatas ne tikai par arheoloģiju.

Māris Atgāzis labi orientējas Latvijas arheoloģiskajā materiālā, vienmēr bijis informēts par jaunākajiem atklājumiem. Nebūs pārspīlēti teikt, ka viņš tagadējā Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondus savulaik pārzināja ne sliktāk kā nodaļas vadītāja Lūcija Vankina. Mārim Atgāzim piemīt arī reta spēja labi ielāgot un atcerēties senlietu formas, kas īpaši noderīgi senlietu tipoloģijas un hronoloģijas izstrādāšanā, senlietu formu izplatības pārzināšanā.

Māris Atgāzis allaž bijis sirsnīgs, atsaucīgs, vienmēr atradis laiku parunāties un atbildēt uz jautājumiem, vienlaikus pamanoties no sarunas iegūt arī sev ko noderīgu. Viņa aizrautība ar arheoloģiju un vienkāršā daba piesaistīja studentus dalībai arheoloģiskajos izrakumos, uzdrošināja studentus lūgt viņu vadīt arī kursa darbus un diplomdarbus.

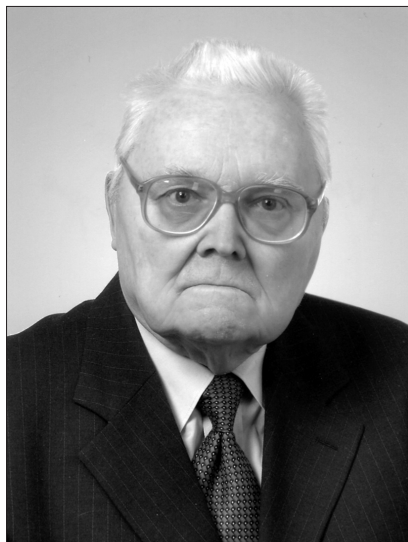
Māris Atgāzis vienmēr bijis un joprojām ir aizrautīgs sporta fans, dedzīgs hokeja un futbola spēļu līdzjutējs.

Līdztekus arheoloģijai viņu interesējusi arī latviešu strēlnieku vēsture, latviešu leģionāru gaitas un nacionālo partizānu darbība. Arī par šiem jautājumiem viņš ir savācis ne mazums informācijas, lielākoties gan savas zinātkāres apmierināšanai. 1988. gada oktobrī kopā ar Andreju Vasku viņš veicis izrakumus Litenē, Latvijas armijas nometnes vietā, kur 1941. gadā tika nošauti Latvijas armijas virsnieki un karavīri. Jāatzīmē, ka Māris Atgāzis vienmēr centies būt aculiecinieks nozīmīgām sabiedriskām un politiskām aktivitātēm, klāt bijis Atmodas perioda tautas kustībā, mītiņos pie Brīvības pieminekļa, leģionāru aktivitātēs un citos tautas patriotismu apliecinājošos pasākumos.

Māri Atgāzi vienmēr vairāk aizrāvis izziņas process, viņš spītīgi meklējis jaunus un jaunus datus, kas apliecinātu pieņēmuma vai izteiktās hipotēzes pareizību, kādēļ nereti nav spējis pabeigt pētījumu un to publicēt. Šī iemesla dēļ joprojām grāmatā nav izdota arī disertācija. Ar katru gadu arheoloģijā nāk un nāks klāt jauni materiāli un atziņas, nekad nebūs iespējams pateikt pēdējo vārdu kādas problēmas risinājumā. Kolēži jubilejā Mārim Atgāzim, novēlot veselību un dzīvesprieku, vēl atrast spēku, lai pieliktu punktu nozīmīgajam darbam par ieročiem, lai tas būtu atrodams ne tikai dažos obligātajos eksemplāros bibliotēkā, bet būtu pieejams ikvienam, kuru interesē senlatviešu kara māksla!

Antonija Vilcāne

VĒSTURNIEKAM ĒRIKAM ŽAGARAM – 75

Cilvēka nodzīvotie gadi ātri virknējas cits aiz cita, veidojot gan apaļās, gan arī pusapaļās jubilejas. Katru šādu reizi kolēģi un draugi cenšas pakavēties pie jubilāra spilgtākajiem darba dzīves ceļa rādītājiem.

Ēriks Žagars dzimis 1935. gada 12. novembrī Maskavā. Jau bērnībā viņam bija skaidrs, ka grib kļūt par vēsturnieku. No 1953. gada līdz 1958. gadam mācījies Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā. Pirmā darbavieta – Centrālais Valsts vēstures arhīvs un amats – zinātniskais līdzstrādnieks. No 1961. gada zinātniskais darbs līdz pat aiziešanai pelnītā atpūtā turpināts Latvijas vēstures institūtā. Viņa zinātniskie pētījumi, lielākā daļa publikāciju un sastādītie dokumentu krājumi ir saistīti ar padomju gadu aktuālās politiskās vēstures problemātiku. Taču jubilāra uzkrātās vēstures zināšanas sniedz tas tālu pāri šai problemātikai. Vērtīgu ieguldījumu viņš ir devis enciklopēdisku rakstu sagatavošanā par Latvijas vēsturi. Jāatzīst, ka jubilāra dzīves galvenais aicinājums ir pasniedzēja un lektora darbs. Te lieti noder viņa enciklopēdiskās zināšanas. Strādājot pedagoģisko darbu, viņš ieinteresēja daudzus iemilēt vēstures pētniecības darbu. Aizstāvēot viņa vadītos diplomdarbus, studenti gandrīz vienmēr saņēma Valsts eksāmenu komisijas augstāko novērtējumu. Jubilārs ir saglabājis ciešas saites ar Latvijas vēstures institūta zinātniekiem un, tāpat kā agrāk, kad vēl strādāja institūtā, nevienam nav liedzis savu padomu. Pēdējos gados jubilārs ar savām atziņām par mūsdienu aktuālajiem vēstures jautājumiem ir dalījies arī ar preses lasītājiem.

Vēlam Ērikam Žagaram turpmākajos gados veselību un dzīvesprieku!

Jānis Bērziņš

IGAUNU VĒSTURNIEKAM RAIMO PULLATAM – 75

Igaunijas redzamais vēsturnieks vēstures un filozofijas doktors profesors Raimo Pullats 2010. gadā atskatās uz garīgi neparasti bagāti aizvadītiem 75 dzīves gadiem un pusgadsimtu ilgušu darba gājumu. R. Pullats ir viens no ievērojamākiem un plašāk pazīstamiem zinātniekiem ne tikai savā zemē. Viņa daudzpusīgie pētījumi augstu novērtēti arī citās Eiropas valstīs. To apliecina ārpus Igaunijas piešķirtie zinātniskie grādi un apbalvojumi. R. Pullats ir Polijas Zinātņu un mākslas akadēmijas ārzemju loceklis, Sanktpēterburgas Pētera I vārdā nosauktās Zinātņu un mākslas akadēmijas korespondētājloceklis, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors, Ļubļinas Jāņa Pāvila II vārdā nosauktās Katoļu universitātes goda doktors, daudzkārt apbalvots ar goda rakstiem, medaļām un ordeņiem, to skaitā Latvijas Re-

publikas Atzinības krustu un Baltijas Asamblejas zinātnisko prēmiju.

Profesora nemierpilnais gars un apbrīnojamās darbaspējas mantotas no senču dzimtas, kas rūdīta Baltijas jūras salu skarajos apstākļos. R. Pullats dzimis 1935. gada 3. aprīlī Hijumā salā kuģu mehāniķa Nikolaja Pullata ģimenē. 1958. gadā absolvējis Tartu Universitāti, 1964. gadā Tallinā aizstāvējis zinātņu kandidāta disertāciju, 1972. gadā ieguvis vēstures doktora grādu, 1998. gadā Somijā Oulu Universitātē – filozofijas doktora grādu. No 1965. līdz 1990. gadam R. Pullata zinātniskā darbība noritēja Igaunijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā, paceļoties pa dienesta kāpnēm no zinātniskā līdzstrādnieka līdz direktoram. Turpmākajos gados R. Pullats bija Tallinas Universitātes profesors, kopš 2005. gada emeritētais profesors.

Raimo Pullata zinātniskās intereses un līdz ar to publikāciju problemātika ir neparasti plaša. Pētījumu pamatvirzieni ir pilsētu vēsture un demogrāfija. Igaunijas pilsētām un to iedzīvotāju sociālajam sastāvam veltīti promocijas darbi, kopš 60. gadiem publicēti vairāki desmiti grāmatu un liels skaits rakstu Igaunijas un citu valstu zinātniskajos izdevumos. Augstu atzinību izpelnījusies, pateicoties R. Pullata pūlēm un enerģijai, 1991. gadā atjaunotā un turpmāk regulāri izdotā gadagrāmata “*Vana Tallinn*” (Senā Tallina). 2010. gadā nāca klajā gadagrāmatas 21. sējums. Sērijas izdevumi

kopā satur vairāk nekā piecus tūkstošus lappušu Igaunijas un citu zemju pilsētu vēsturei veltīta teksta. Tas atspoguļo laiku no pilsētu rašanās sākuma līdz 2. pasaules karam un ataino pilsētu vēsturi un dzīvi visā tās daudzveidībā. Autori un redkolēģijas locekļi ir redzami pilsētu vēstures pētnieki Igaunijā, Latvijā, Somijā, Polijā, Vācijā u.c. valstīs. Šodien "*Vana Tallinn*" ir starptautiski augstu vērtēts pilsētu vēsturei veltīts izdevums. Sevišķu ievēribu ieguvuši sērijas trīs sējumi, kuru apakšvirsraksts ir "*Modus vivendi*". Ar tiem Igaunijas pilsētu pētniecībā likts pamats jaunam virzienam, kas aptver iedzīvotāju kultūru, ikdienas dzīvi un mentalitāti. Turklāt R. Pullata interešu lokā ir igauņu izcelsmes pilsētu iedzīvotāji arī ārpus savas dzimtenes. 2004. gadā Tallinā publicēts 502 lpp. biezs sējums, kurā atainota igauņu vēsture Pēterburgā – pilsētā, kurai bija īpaša loma Igaunijas sociālajā vēsturē un izglītības attīstībā. Grāmatas nosaukums attiecīgi ir "Cerību pilsēta Pēterburga un igauņu inteliģences veidošanās līdz 1917. gadam".

Liela vērtība Baltijas vēstures pētniekiem ir Raimo Pullata sagatavotās vēstures dokumentu publikācijas. Paliekošu vietu Baltijas historiogrāfijā ieņem Tallinas un Pērnavas 18. gs. iedzīvotāju īpašumu sarakstu 7 sējumi. Tie ievēduši zinātniskajā aprītē jaunu avotu grupu, kas kļuvusi par pamatu pētījumiem par pilsētu iedzīvotāju dažādām dzīves jomām. Vērtīgs ieguldījums Baltijas vēstures avotu publicēšanā ir R. Pullata vadībā un redakcijā 2006. gadā Tallinā izdots sējums "*Johann Christoph Brotze. Estonica*". Ar to pētniekiem kļuvusi pieejama vienkopus nozīmīgākā Baltijas 18. gs. avota tā daļa, kas skar Igaunijas teritoriju.

R. Pullats daudz enerģijas veltījis arī pedagoģiskajam darbam – vadījis 15 doktora darbus par Igaunijas, Latvijas un Somijas vēstures problēmām, ar viņa iniciatīvu Tallinas Universitātē nodibināta Igaunijā pirmā pilsētu vēstures katedra.

Jubilāram – emeritētajam profesoram sen būtu tiesības uz daudzkārt nopelnīto atpūtu. Taču viņš aktīvi turpina zinātnisko darbu pie vairākiem pētniecības projektiem Igaunijā un ārpus tās, gatavodams jaunas grāmatas, rakstus un lekciju kursus. Joprojām nebeidz pārsteigt R. Pullata interešu daudzveidība: gluži nesen dienas gaismu izdevniecībā "Estopol" ieraudzīja kopā ar dēlu Risto Pullatu sagatavotā apjomīgā grāmata "*Viinameri*" ("Degvīna jūra. Alkohola kontrabanda Baltijas jūrā starp diviem pasaules kariem").

Apliecinot dziļu cieņu profesoram viņa 75. dzīves un 50. darba gadskārtā, 2010. gada 4.–5. oktobrī Tallinā Igaunijas Mākslas muzeja KUMU telpās notika starptautiska konference "Modus vivendi III: pilsētu ainas 17.–19. gadsimtā". Konferences darbā piedalījās zinātnieki no Austrijas, Čehijas, Latvijas, Polijas, Somijas, Šveices, Vācijas. Raimo Pullata veikuma augsto vērtējumu Igaunijā un citās Eiropas zemēs apliecināja jubilāram veltītie izjustie apsveikuma vārdi svinīgajā vakara sanāksmē Tallinas rātsnamā, uz kuru kuplā skaitā bija pulcējušies viņa kolēģi, skolnieki un draugi.

Sveicam profesoru Raimo Pullatu jubilejā un vēlām daudz radošu panākumu arī turpmāk!

Linda Dumpe

VĒSTURNIEKAM ANDRIEVAM EZERGAILIM – 80

Andrievs Ezergailis dzimis 1930. gada 10. decembrī Jēkabpils apriņķa Rītes pagastā. 1944. gada vasarā ar vecākiem un māsām devās bēgļu gaitās, 1949. gadā kopā ar ģimeni izceļoja uz ASV. No 1971. gada profesors Ņujorkas pavalsts Itakas koledžā. Lasījis lekciju kursus par Krievijas un modernās Eiropas vēsturi, īpaši pētījis 1917. gada un Otrā pasaules kara vēstures problemātiku, pasaulē vairāk pazīstams kā holokausta pētnieks. Viņa monogrāfija *“The Holocaust in Latvia, 1941–1944”* (“Holokausta vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944”) ir darbs, uz kuru atsaucas ikviens holokausta pētnieks. A. Ezergailis ir 12 grāmatu un vairāk nekā 400 zinātnisko rakstu autors.

Šobrīd profesors kārtro un izdod savas dzīvesbiedres Intas Miškes-Ezergailes dzejoļu krājumus.

Profesora nopelni augstu novērtēti Latvijā – 1990. gadā A. Ezergailis ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju locekli, 1991. gadā – par LU Latvijas vēstures institūta korespondētājbiedru. 2005. gadā par nopelniem Latvijas labā viņam piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis.

Vēlam jubilāram možu garu, radošus panākumus, turpināt sekot notikumiem Latvijā, iniciēt, provocēt domu apmaiņu!

Rudīte Vīksne

RAKSTU AUTORI

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Margarita Barzdeviča** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Viktorija Bebre** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Aldis Bergmanis** – vēsturnieks, LR Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Anita Čerpinska** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Linda Dumpe** – etnogrāfe, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts
- Mārīte Jakovļeva** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Kārlis Kangeris** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas Vēstures institūts
- Anete Karlsonē** – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Inna Lazdiņa** – LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas materiālu krātuves krājumu glabātāja
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Stradiņš** – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūts
- Irēne Šneidere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Maits Taltss** – Tallinas Tehniskās universitātes Biznesa augstskolas Filozofijas katedras līdzstrādnieks
- Silvija Tilko** – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūts
- Andrejs Vasks** – arheologs, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Rudīte Viksne** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Antonija Vilcāne** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilga Zagorska** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts

2010. GADA ŽURNĀLU
SATURA RĀDĪTĀJS

	Nr.	Lpp.
ZINĀTNISKIE RAKSTI		
<i>Bebre Viktorija</i> . Rīgas 13.–17. gadsimta piešu siksnu tipi	4	32–43
<i>Bergmanis Aldis</i> . Latvieši Tāļajos Austrumos un atgriešanās dzimtenē 20. gadsimta 20.–30. gados	3	68–124
<i>Bērziņš Jānis</i> . Latvijas deputātu darbība I Valsts domē (1906. gada 27. aprīlis – 8. jūlijs)	2	37–59
<i>Bērziņš Jānis</i> . Zemes ceļu problēmas risinājums Latvijas valstī (20. gadsimta 20.–30. gadi)	4	69–88
<i>Brūzis Rūdolfs</i> . Šķēpu gali ar skaldņotu uznavu Latvijas 14.–16. gs. arheoloģiskajā materiālā	1	16–36
<i>Everts Edvīns, Pavlovičs Juris</i> . Nacistiskās Vācijas okupētā Ostlandes apgabala ikdienas dzīves komparatīvā historiogrāfija	2	106–136
<i>Grāvere Rīta</i> . Neliels ieskats Ziemeļaustrumlatgales iedzīvotāju identitātes veidošanās problēmās	3	24–42
<i>Guščika Elīna</i> . Elvira Šnore un Latvijas agrā dzelzs laikmeta pētniecība	1	111–138
<i>Jansone Aija</i> . Krievijas Etnogrāfijas muzeja Riharda Zariņa 1909.–1911. gadā vāktā kolekcija	3	55–67
<i>Jēkabsons Ēriks</i> . Amerikas Savienoto Valstu Sarkanā Krusta darbība Latvijā 1919.–1922. gadā	1	37–70
<i>Karlsons Anete</i> . Latvijas Valsts arhīva dokumenti par tautiskajiem koncerttērpiem Latvijā 20. gadsimta 60. gados	4	89–104
<i>Kļaviņš Kaspars</i> . Dziesma nav vainīga: Solomona Henninga hronikā publicētās Livonijas zemnieka sūdzības ģenēze un interpretācijas jautājumi	3	43–54
<i>Krūmiņš Gatis</i> . Pirmie soļi Latvijas lauksaimniecības kolektīvizācijas virzienā 1940. gadā	2	83–105
<i>Lapa Līga</i> . Kaujinieku darbība 1905. gada otrajā pusē	4	44–68
<i>Lazdiņa Inna</i> . Vēlā dzelzs laikmeta jostas sprādzes Austrumlatvijā	4	5–31
<i>Lerhīs Ainārs</i> . Latvijas ārējā tirdzniecība (1934–1936)	2	60–82
<i>Lipša Ineta</i> . Sabiedriskā tikumība Latvijā: alkoholisko dzērienu lietošana, 1918–1940	1	71–95
<i>Loze Ilze</i> . Krama vērsa galvas figūra Lagažas apmetnē Lubāna mitrājā	1	5–15
<i>Pavlovičs Juris</i> . Nacionālkomunisms un Latvijas prese: dažu 1957. gada reģionālās informācijas telpas aspektu analīze	1	96–110
<i>Svarāne Dagnija</i> . Latvijas viduslaiku metāla lejamveidnes	3	5–23
<i>Vasks Andrejs</i> . Slīmests vai ādu apstrādes rīks?	2	5–17
<i>Zunde Māris</i> . Rīgā, Miesnieku ielā 4 un Grēcinieku ielā 11/13, atklāto koka senceltņu dendrochronoloģiskā datēšana	2	18–36

ĪSZIŅAS

<i>Zagarska Ilga</i> . Jauna liecība par ziemeļbriežu medniekiem Latvijā	4	105–112
--	---	---------

VĒSTURES AVOTI

<i>Barzdeviča Margarita</i> . Johana Rodenburga Rīgas nocietinājumu plāni no Valsts arhīva Stokholmā	4	113–120
---	---	---------

<i>Dedumietis Dagnis</i> . Latviešu strēlnieku bataljoniem – 95. Latviešu strēlnieku bataljonu formēšana	3	137–151
Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi <i>Līga Lapa</i>)	1	139–147
Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi <i>Līga Lapa</i>)	2	137–142
Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi <i>Līga Lapa</i>)	3	125–136
<i>Ērglis Dzintars</i> . Nacistu arestēto kureliešu liecības Hūvera institūta arhīvā	3	152–160
<i>Tomašūns Andris</i> . I pasaules karš – vācu frontē	2	143–150
<i>Tomašūns Andris</i> . Otrais pasaules karš amatieru fotoattēlos. Jelgava nacistu okupācijas laikā	1	148–154
<i>Zemītis Guntis</i> . Latvijas vēstures institūtam 75 gadi	4	135–153
<i>Žagars Ēriks</i> . Latvijas vēstures institūts 1936.–1940. gadā	4	121–134

ZINĀTNES DZĪVE

<i>Auns Muntis</i> . Konference “Ikšķīlei – 825”	1	169–170
<i>Bebre Viktorija</i> . Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2009. gadā	2	151–156
<i>Boldāne Ilze</i> . 13. starptautiskā zinātniskā konference “Sabiedrība un kultūra” Liepājas Universitātē	2	159–161
<i>Čerpinska Anita</i> . Napoleona karu izpētei veltīta konference Maskavā ...	2	157–158
<i>Ērglis Dzintars, Pavlovičs Juris</i> . Apaļā galda diskusija par 1940. gada notikumiem Latvijā	2	172–173
<i>Ērglis Dzintars</i> . Latvijas Centrālajai padomei un kureliešiem veltīta konference	2	170–171
<i>Everts Edvīns, Pavlovičs Juris</i> . Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja konference Jelgavā	1	164–166
<i>Everts Edvīns</i> . Starptautiska konference “Otrais pasaules karš un Baltijas valstis”	2	169–170
<i>Jakovļeva Mārīte</i> . Kurzemes hercogam Jēkabam – 400	4	163–166
<i>Jansone Aija</i> . Eiropas tautas mākslas konference Polijā	3	174–181
<i>Jansone Aija</i> . Metodoloģisks seminārs “Bulgārijas pieredze nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā”	3	167–169
<i>Jērums Normunds</i> . Atskaites sesija par arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumiem Latvijā 2008. un 2009. gadā	3	161–166
<i>Kangeris Kārlis</i> . Konference par vēsturi un vēstures uztveri	1	158–160
<i>Loze Ilze</i> . 15. Eiropas Arheologu asociācijas saiets Riva del Gardā Itālijā	1	155–157
<i>Loze Ilze</i> . Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava	3	170–174
<i>Ose Ieva</i> . Hanzas pilsētas arheologu 8. kolokvijs Trāvemindē	4	168–172
<i>Ose Ieva</i> . Vācu viduslaiku piļu apvienības zinātniskās padomes sanāksme Marksburgā	1	166–168
<i>Spirģis Roberts</i> . Starptautiskā konference “Jaunākie arheoloģiskie pētījumi Lietuvā”	1	161–164
<i>Stradiņš Jānis, Taltss Maits</i> . 24. Baltijas zinātņu vēstures konference Tallinā	4	155–162
<i>Šneidere Irēne</i> . Skats uz rusifikāciju no Vācijas	4	154–155
<i>Vilcāne Antonija</i> . Starptautiska konference “Vitebskas senatne – II” ...	4	166–168

<i>Zemītis Guntis</i> . Konference “1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācija: starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti”	2	161–166
<i>Žvinklis Arturs</i> . Starptautiskā konference “Otrais pasaules karš un Baltijas valstis: starp nacistisko Vāciju un antihitlerisko koalīciju”	2	166–168
LU GADA BALVA (I. Lipšai)	2	180
LATVIJAS UNIVERSITĀTES VĒSTURES NOZARES PROMOCIJAS PADOMĒ (A. Čerpinska)	2	174–180
RECENZIJAS		
<i>Deland M.</i> Purgatorium. Sverige och Andra världskrigets förbrytare. – Stockholm: Atlas, 2010. – 564 lpp. (<i>Dēlands M.</i> Purgatorijs. Zviedrija un Otrā pasaules kara noziedznieki) (aut. <i>K. Kangeris</i>)	4	177–182
<i>Ducmane K., Ozoliņa A.</i> Latvija Eiropā: Monētu depoziiti 1.–20. gadsimtā. – Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2009. – 223 lpp.: il. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 16) (aut. <i>T. Berga</i>)	1	171–173
Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols 1312. gadā. Liecinieku nopratināšana par notikumiem Livonijā 13.–14. gadsimta mijā / No latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ēvalds Mugurēvičs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. – 455 lpp.: il. (aut. <i>K. Kļaviņš</i>)	3	186–188
<i>Keruss J., Lipša I., Runce I., Zellis K.</i> Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991). – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. – 352 lpp. (aut. <i>D. Bleiere</i>)	2	190–193
Latvijas Kara muzeja gadagrāmata X / Sast. Juris Ciganovs. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2009. – 312 lpp.: il. (aut. <i>K. Zellis</i>)	1	187–191
<i>Milicers K.</i> Vācu ordeņa vēsture. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2009. – 336 lpp. (aut. <i>R. Simsons</i>)	1	183–186
Polija un 1938.–1939. gada starptautiskā krīze Eiropā / Sast., tulkojis, komentējis Ēriks Jēkabsons. – Rīga: LU, 2010. – 288 lpp. (Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, VI sēj.) (aut. <i>K. Zellis</i>)	3	188–191
Represijas pret latviešiem PSRS 1937–1938. Dokumentu krājums / Sast. J. Riekstiņš. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2009. – 271 lpp., kopsav. angļu val. (aut. <i>Ē. Žagars</i>)	2	187–189
<i>Stradiņš J.</i> Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 640 lpp.: il. (aut. <i>M. Auns</i>)	4	173–176
<i>Strods H.</i> PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990. 1. daļa. – Rīga: Jumava, 2010. – 472 lpp.: il. (aut. <i>A. Žvinklis</i>)	2	181–187
The “Baltic Frontier” Revisited. Power Structures and Cross-Cultural Interactions in the Baltic Sea Region. International Symposium organized by the Baltic Sea Region Studies Programme at the University of Vienna and the Department of History and Civilization at the European University Institute, Florence / Edited by Imbi Sooman and Stefan Donecker. – Vienna, 2009. – 307 p. (aut. <i>B. Paškevica</i>)	1	191–193

- Treijs R. Vilhelms Munters.* – Rīga: Jumava, 2010. – 343 lpp.
(aut. *L. Dribins*) 3 182–185
- Wickham Chris.* Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400–800. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – XXVIII+990 p., 13 maps. ISBN 0-19-921296-1. (*Vikhems K. Aptverot agros viduslaikus: Eiropa un Vidusjūras reģions no 400. līdz 800. gadam*) (aut. *A. Šnē*) 1 177–182
- Генрих Латвийский. Хроника Ливонии / Подготовлено к изданию А. И. Цепковым. – Рязань: Александрия, 2009. – 384 с. (Latvijas Indriķis. Livonijas hronika / Izdošanai sagatavojis A. Cepkovs) (aut. *Ē. Mugurēvičs*) 1 174–176
- JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS**
- Arheoloģija un etnogrāfija XXIV: Starptautiskās konferences “Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125” materiāli un jaunākie pētījumi Latvijas arheoloģijā / Sast. Antonija Vilcāne. – Rīga: Zinātne, 2010. – 245 lpp.: il. (aut. *S. Tilko*) 4 183–185
- Barzdeviča M., Miklāva I.* Kīpsala. – Rīga: Apgāds “Zelta grauds”, 2008. – 96 lpp.: il. (aut. *M. Auns*) 1 201–203
- Briežkalns I.* No Narofominskas līdz Imulai: ... no pirmās līdz pēdējai stundai frontē... – Talsi, 2009. – 84 lpp. (aut. *Dz. Ērglis*) 1 198–200
- Burg und Herrschaft. Ausstellungskatalog des Deutschen Historischen Museums, Berlin / Hrsg. von Rainer Atzbach, Sven Lüken und Hans Ottomeyer. – Dresden: Sandstein Verlag, 2010. – 320 S., Abb. (Viduslaiku pils un vara); Mythos Burg. Ausstellungskatalog des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg / Hrsg. von G. Ulrich Großmann. – Dresden: Sandstein Verlag, 2010. – 456 S., Abb. (Mīti par viduslaiku pili); Die Burg. Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen “Burg und Herrschaft” und “Mythos Burg” / Hrsg. von G. Ulrich Großmann und Hans Ottomeyer. – Berlin; Nürnberg; Dresden: Sandstein Verlag, 2010. – 340 S., Abb. (Viduslaiku pils) (aut. *I. Ose*) 3 192–194
- Castellologica bohemica 11 / Ed. Tomáš Durdík. – Praha, 2008. – 751 s.: il. (Bohēmijas kasteloloģija, 11. sēj.) (aut. *I. Ose*) 2 197–198
- Ecclesiae ornatae. Kirchengausstattungen des Mittelalters und der frühen Neuzeit zwischen Denkmalwert und Funktionalität. Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen. Band 6. – Bonn, 2009. – 384 S., 24 Farbtafeln; Terra sanctae Mariae. Mittelalterliche Bildwerke der Marienverehrung im Deutschordensland Preußen. Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen. Band 7. – Bonn, 2009. – 322 S., 25 Farbtafeln (aut. *O. Spārītis*) 1 194–198
- Konovaltjuk P., Lyth E.* Vägen till Poltava. Slaget vid Lesnaja 1708. – Borgå: Svenskt Militärhistorisk Biblioteks Förlag, 2009. – 264 s. (*Konovalčuks P., Lits E.* Ceļš līdz Poltavai. Kauja pie Ļesnajas 1708) (aut. *M. Jakovļeva*) 1 203–204
- Livonijas piļu attēli no marķīza Pauluči albuma / Izdošanai sagatavojusi, tulkojusi un komentējusi Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 319 lpp.: il. (aut. *M. Barzdeviča*) ... 1 200–201

Pētījumi par Vidzemes un Zemgales pilīm / Sast. Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 439 lpp.: il. (Latvijas viduslaiku pilis, VI) (aut. <i>I. Ose</i>)	2	198–199
<i>Pihlak J.</i> Karutapjād ja Vabaduse risti vennad. – Viljandi, 2010. – 309 lk. (<i>Pihlaks J.</i> Lāčplēša Kara ordeņa un Brīvības Krusta kavalieri) (aut. <i>J. Ciganovs</i>)	3	198–199
Senā Rīga 6. Pilsētas arheoloģija, arhitektūra un vēsture / Sast. Viktorija Bebre. – Rīga: Mantojums, 2009. – 360 lpp.: il. (aut. <i>G. Zemītis</i>)	3	195–198
<i>Sommerlat A.</i> La Courlande et les Lumières. – Paris: Belin, 2010. – 304 p. (<i>Sommerlata A.</i> Kurzeme un apgaismība) (aut. <i>A. Čerpinska</i>)	4	190–193
Vana Tallinn. XXI (XXV) / Vastutav toimetaja Raimo Pullat. – Tallinn: Estopol, 2010. – 421 lk. (Senā Tallina, XXI (XXV). Atbildīgais redaktors Raimo Pullats) (aut. <i>L. Dumpe</i>)	2	194–196
Интеллигенция в многонациональной империи: русские, латыши, немцы. XIX – начало XX вв. – Москва, 2009. – 264 с. (Inteliģence daudz nacionālā impērijā: krievi, latvieši, vācieši. XIX gs. – XX gs. sākums) (aut. <i>A. Bergmanis</i>)	4	185–187
История России. XX век: 1894–1939 / Под ред. А. Б. Зубова. – Москва: АСТ, Астрель, 2009. – 1023 с.: ил. (Krievijas vēsture. XX gadsimts: 1894–1939 / A. Zubova redakcijā); История России. XX век: 1939–2007 / Под ред. А. Б. Зубова. – Москва: АСТ, Астрель, 2009. – 847 с.: ил. (Krievijas vēsture. XX gadsimts: 1939–2007 / A. Zubova redakcijā) (aut. <i>I. Šneidere</i>)	4	187–190

PERSONĀLIJAS

Arheologam Latvijas ZA goda doktoram Jānim Apalam – 80 (aut. <i>G. Zemītis</i>)	3	200–201
Arheologam Mārim Atgāzim – 75 (aut. <i>A. Vilcāne</i>)	4	195–198
Arheoloģei Jolantai Daigai – 90 (aut. <i>A. Vilcāne</i>)	2	200–204
Antropoloģei Latvijas ZA goda loceklei profesorei Raisai Denisovai – 80 (aut. <i>G. Zariņa; R. Grāvere</i>)	3	202–204
Vēsturniekam Andrievam Ezergailim – 80 (aut. <i>R. Vīksne</i>)	4	202
Etnoloģei profesorei Dr. habil. hist. Lindai Dumpei – 80 (aut. <i>L. Vanaga</i>)	1	205
Igauņu vēsturniekam Raimo Pullatam – 75 (aut. <i>L. Dumpe</i>)	4	200–201
Ārstei un novadpētniecei Vaidai Villerušai – 80 (aut. <i>M. Auns</i>)	1	206–207
Akmens laikmeta pētniecei Ilgai Zagorskai – jubileja (aut. <i>A. Vasks</i>)	4	194–195
Vēsturniekam Ērikam Žagaram – 75 (aut. <i>J. Bērziņš</i>)	4	199

IN MEMORIAM

Profesors Pāvels Doluhanovs (01.01.1937.–06.12.2009.) (aut. <i>I. Loze</i>)	2	205–207
Profesors Alberts Varslavāns (1929–2010) (aut. <i>J. Taurēns</i>)	3	205–207